הפוגרום בקישינוב

במלאות ששים שנה

1903-1963

הפוגרום בקישינוב

במלאות 60 שנה

פסח תרס"ג – פסח תשכ"ג

1903–1963

תולדות

עדויות

מיסמכים

רשמים

תגובות

פעולות

הערכות

צילומים

תל-אביב, ניסן תשכ"ג / אפריל 1963

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

ה מ ע ר כ ת :
ח• שורר (העורך)
י• קורן
ד• ויניצקי

THE KISHINEFF POGROM
OF 1903

הוצאת האיגוד העולמי של יהודי בסאראביה
Published by
World Federation of Bessarabian Jews
Tel Aviv, Hachashmal Str. 21 תל־אביב, רח' החשמל

©
כל הזכויות שמורות

Printed in Israel, 1963
נסדר ונדפס בדפוס דבר בע"מ, תל־אביב

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

הקדוש הר
שנהה בר
דוד נפ
בד ניסן
ת ר ס ג
ת נ צ ב ה
וואלער

"למחרת פרעות קישינוב ב־1903" — העתק מציור שמן של אַבּל פאַן

הפוגרום בקישינוב – ניסן תרס"ג / אפריל 1903

חיים שורר

1903–1963

בפתח הספר

לכאורה, אין דבר מוזר וחסר־הגיון יותר מאשר העלאת זכרו של הפוגרום הקישינובי הראשון — ב־1903 — עתה, במלאות שלושים שנה לעלית היטלר לשלטון, ועשרים וחמש שנים לראשית מסע־הכיבוש שלו באירופה (ה"אַנשלוס" של אוסטריה), ועשרים שנה למרד גיטו וארשה ולכל השואה האיומה שירדה על בית ישראל בכל אירופה עם השמדת ששה מיליונים מבני עמנו. מה פעוט, מה פרימיטיבי, כמעט אפשר לומר — מה נאַאיבי, נראה לנו הפוגרום הקישינובי ההוא לעומת הזוועה אשר כל העולם היה עֵד לה, בשנות מלחמת־העולם השניה, ולא נזדעזע, לא נדהם ולא נרעש — כפי שנרעש כמעט העולם כולו לשמע הפוגרום "המיקרוסקופי" הקישינובי.

והנה אנו עושים זאת, אנו מעלים מתהום הנשיה את זכר הפוגרום של 1903, בספר זה, משום שנראה לנו בבהירות רבה, על אף ההבדל הכביר בממדים, כי הקשר בין השואה הנוראה באירופה לבין הפוגרום בקישינוב אינו אלא כקשר בין סופה ושטפון קטלניים לבין העננה השחורה הקטנה, שנראתה בקצה האופק, ובין אם חזו זאת מראש או לא חזו — היא גדלה ותפחה והתרחבה והתפשטה, עד שהיתה למה שהיתה והרסה והחריבה והשמידה.

אחד מעדי הפוגרום הקישינובי, המורה־המחנך והסופר ישראל ברמן ז"ל, אמר עליו, באחד מפרקי הספר הזה, אמירה הראויה לתשומת־לב: "פוגרום הפתיחה של המאה העשרים". והמעיין בתולדות הפוגרום הזה, בפרטי מעשי־הדמים, באוירה שבה נתרחשו, ביחס השלטונות למרצחים ולקרבנותיהם ובהדים שעוררה הפרשה בקרב

היהודים — יוכל בנקל לעמוד על כמה עיקרים ויסודות, המוליכים מן הפוגרום שלפני ששים שנה, דרך שני הדורות האחרונים העקובים מדם, ועד ימינו אלה.

א) בפוגרום בקישינוב הרסו הגויים, שדדו, פצעו ורצחו, כאמור, בממדים הנראים עתה כמעט "אידיליים": "רק" אלפי בתים ובתי־עסק, מאות פצועים ועשרות הרוגים. אולם המלאכה הזאת נעשתה ממש באותה שנאה ובאותה אכזריות, כפי שעשו זאת גויים גרמנים ובני עמים אחרים, ששיתפו פעולה עם הנאצים, בממדים הקטסטרופליים בשנות הארבעים של המאה. אופי הפעולה איננו שונה — אז ועתה. וכן לא נשתנה יחסם של השלטונות בשעת מעשי הדמים, בכלל זה יחס הרשויות המשפטיות למרצחים ולשודדים ולאלה שנשדדו ונרצחו ונשארו שכולים ויתומים. יתר על כן — גם בימי הפוגרום הקישינובי לא היה השלטון נקי ממזימת ההסתה ותכנון הפרעות, אך העיקר היה שהשלטונות לא עשו את אשר היו חייבים לעשות כדי לעצור ולהגן; ובשנות השואה — השלטונות הם שתיכננו, אירגנו, ניהלו וביצעו את כל מעשה ההשמדה.

ב) התופעה המדהימה שהיהודים ב־1903 הופתעו על ידי הפורעים ולא גילו כמעט כל יכולת לעמוד על נפשם — חזרה ונשנתה גם בשנים שלאחר־כך, ו"ההפתעה" וחוסר־האונים של מיליוני יהודים הדהימו פי כמה וכמה בשנות השואה. עשרות שוטרים וחיילים, שעודדו את הפורעים, שיתקו את הנסיונות החלשים להתגוננות של יהודי קישינוב; וקלגסי היטלר בעצמתם ובאימתם שיתקו את מיליוני היהודים והובילום להשמדה כמעט ללא התנגדות מצדם.

ג) אנו נדהמים לקוים המשותפים בגישה "האידיאולוגית־הסוציולוגית" אל מעשי־הדמים האנטישמיים — מאז ועד הימים האלה. בחומר על התגובות וההדים לפוגרום הקישינובי בעולם נמצא — בספר זה — הצהרה של שגריר רוסיה הצארית בארצות־הברית, הרוזן קסני, בתשובה למאמרים ולנאומים נגד הפוגרום, שפורסמו אז באמריקה. בהודעתו ל"אסושיאייטד פרֶס" דיבר הרוזן הצאריסטי על הסיבות הסוציאליות שהביאו להתנגשות בין הרוסים והיהודים: אי־רצונם

של היהודים לעסוק בחקלאות ובמלאכה ועיסוקם רק במסחר, בספסרות ובהלוואות בריבית... וכשהאיכרים רואים שהם הוצגו ככלי ריק על ידי היהודים המלווים בריבית — הם קמים עליהם ועושים בהם שפטים... ולכן, אמר הרוזן, אין לראות בפוגרום אנטישמיות, ואין ברוסיה כל רגש שנאה ליהודי בגלל דתו. יש לראות בכך התקוממות של עובד־אדמה נגד מלווה בריבית, ולא של רוסים נגד יהודים... אדרבא, "רבים היהודים הטובים הנמצאים ברוסיה, והם גם מכובדים בעיני הבריות. הגאון היהודי זוכה להערכה ברוסיה והאמן היהודי בא על כבודו"...

האין דברים אלה מזכירים לנו דברים אחרים, ששמענו לא מכבר — על בעיה סוציאלית ולא אנטישמית, על ספסרות וגזל רכוש העם, החייב לבוא על ענשו, וכן על המקום שתופסים ברוסיה "היהודים הטובים" — אנשי המדע והאמנות?..

דומה, שאילו לא באנו להעלות את זכר הפוגרום הקישינובי, אלא כדי להוציא לאור ימינו והכרתנו עתה את דברי ההסבר של שגריר הצאר מלפני ששים שנה ולהצביע על הדמיון המזעזע בינם לבין דברים שהושמעו זה עתה, בימים אלה, מפי שליט רוסי רב־כוח — היינו!

ד) לאחר הפוגרום הקישינובי נשמעו קולות ורמזים להלך־רוח, שהטביעו אותותיהם בנפשה ובחייה של האומה היהודית מאז ועד עתה — ואין ערוך לפרי אשר עשו ולתוצאות אשר נתנו ועוד יוסיפו לתת. עלבון אי־ההתגוננות נחרת עמוק בנשמות הדור היהודי הצעיר. שירת־הזעם של ח. נ. ביאליק, שהוקיעה את העלבון וההשפלה של העם הנטבח, עוררה את השאיפות הנמרצות להגנה עצמית פעילה, שמצאו את ביטויין בנסיונות ההתגוננות ובכוחות המאבק העזים בשנים שלאחר מכן בגולה, ב"השומר", ב"הגנה" ובצה"ל בארץ־ישראל.

כן התעוררו אז וגברו מאז השאיפות לפתרון רדיקלי — בדרך של התיישבות בארץ־ישראל. נזכיר את התכנית להעלות יתומים מקישינוב לארץ־ישראל ותכנית להקים מושבה של יהודי קישינוב בארץ. לא היו תוצאות ניכרות לתכניות האלה, מסיבות שונות המבוארות

בספר זה. אך ראוי לציין פה לפחות קטע קטן ממכתב של ועד המועמדים להתישבות — אל מ. מ. אוסישקין — בימים ההם:

"בידינו סכומים כאלה אשר די לכל משפחה לנסוע לאמריקה או למקום אחר. רק בד' נשבענו, כי טוב לנו לחם יבש, לחם־נקודים ומים במשורה, מעבודת האדמה בארצנו — מכל טוב מקנה וקנין בארצות־נכר".

הכל יודעים, כי העליה השניה וההתישבות העובדת בארץ ינקו וניזונו הרבה מרוחות הימים שלאחר הפוגרום בקישינוב. ואף זה קו בולט וחשוב המוליך מן הפוגרום ההוא — דרך ים הדם והאש של דורנו — עד למפעל הישראלי הגדול של ימינו.

הוה אומר: אין הפוגרום הקישינובי "הצנוע" צריך "להתבייש", חלילה, במקומו ובחלקו במארטירולוגיה של העם היהודי במאה העשרים. רישומו היה ניכר מאוד בשעתו, והוא היה חוליה חשובה בשרשרת־האימים שלנו, וראויה היא שנזכרנה ונזכירנה.

ח. נ. ביאליק

עַל הַשְּׁחִיטָה

שָׁמַיִם, בַּקְּשׁוּ רַחֲמִים עָלַי!
אִם יֵשׁ בָּכֶם אֵל וְלָאֵל בָּכֶם נָתִיב —
וַאֲנִי לֹא מְצָאתִיו —
הִתְפַּלְּלוּ אַתֶּם עָלַי!
אֲנִי — לִבִּי מֵת וְאֵין עוֹד תְּפִלָּה בִּשְׂפָתָי,
וּכְבָר אָזְלַת יָד אַף־אֵין תִּקְוָה עוֹד —
עַד־מָתַי, עַד־אָנָה? עַד־מָתָי?

הַתַּלְיָן! הֵא צַוָּאר — קוּם שְׁחָט!
עָרְפֵנִי כַּכֶּלֶב, לְךָ זֹרַע עִם־קַרְדֹּם,
וְכָל־הָאָרֶץ לִי גַּרְדֹּם —
וַאֲנַחְנוּ — אֲנַחְנוּ הַמָּעָט!
דָּמִי מֶתֶר — הַךְ קָדְקֹד, וְיִזַּק דַּם־רֶצַח,
דַּם יוֹנֵק וָשָׁב עַל־כָּתֶנְתְּךָ —
וְלֹא יִמַּח לָנֶצַח, לָנֶצַח.

וְאִם יֵשׁ־צֶדֶק — יוֹפַע מִיָּד!
אַךְ אִם־אַחֲרֵי הַשָּׁמְדִי מִתַּחַת רָקִיעַ
הַצֶּדֶק יוֹפִיעַ —
יִמָּגֵר־נָא כִּסְאוֹ לָעַד!
וּבְרֶשַׁע עוֹלָמִים שָׁמַיִם יִמָּקוּ;
אַף־אַתֶּם לְכוּ, זֵדִים, בַּחֲמַסְכֶּם זֶה
וּבְדִמְכֶם חֲיוּ וְהִנָּקוּ.

וְאָרוּר הָאוֹמֵר: נְקֹם!
נְקָמָה כָּזֹאת, נִקְמַת דַּם יֶלֶד קָטָן,
עוֹד לֹא־בָרָא הַשָּׂטָן —
וְיִקֹּב הַדָּם אֶת־הַתְּהוֹם!
יִקֹּב הַדָּם עַד תְּהוֹמוֹת מַחֲשַׁכִּים,
וְאָכַל בַּחֹשֶׁךְ וְחָתַר שָׁם
כָּל־מוֹסְדוֹת הָאָרֶץ הַנִּמַּקִּים.

אייר, תרס"ג

בְּעִיר הַהֲרֵגָה

קוּם לְךָ לְךָ אֶל־עִיר הַהֲרֵגָה וּבָאתָ אֶל־הַחֲצֵרוֹת,
וּבְעֵינֶיךָ תִּרְאֶה וּבְיָדְךָ תְּמַשֵּׁשׁ עַל־הַגְּדֵרוֹת
וְעַל הָעֵצִים וְעַל הָאֲבָנִים וְעַל־גַּבֵּי טִיחַ הַכְּתָלִים
אֶת־הַדָּם הַקָּרוּשׁ וְאֶת־הַמֹּחַ הַנָּקְשֶׁה שֶׁל־הַחֲלָלִים.
וּבָאתָ מִשָּׁם אֶל־הַחֲרֵבוֹת וּפָסַחְתָּ עַל־הַפְּרָצִים
וְעָבַרְתָּ עַל־הַכְּתָלִים הַנְּקוּבִים וְעַל הַתַּנּוּרִים הַנִּתָּצִים,
בְּמָקוֹם הֶעֱמִיק קְרַקַּר הַמַּפָּץ, הִרְחִיב הִגְדִּיל הַחוֹרִים,
מַחֲשַׁף הָאֶבֶן הַשְּׁחוֹרָה וְעָרוֹת הַלְּבֵנָה הַשְּׁרוּפָה,
וְהֵם נִרְאִים כְּפִיּוֹת פְּתוּחִים שֶׁל־פְּצָעִים אֲנוּשִׁים וּשְׁחוֹרִים
אֲשֶׁר אֵין לָהֶם תַּקָּנָה עוֹד וְלֹא־תִהְיֶה לָהֶם תְּרוּפָה,
וְטָבְעוּ רַגְלֶיךָ בְּנוֹצוֹת וְהִתְנַגְּפוּ עַל תִּלֵּי־תִלִּים
שֶׁל־שִׁבְרֵי שְׁבָרִים וּרְסִיסֵי רְסִיסִים וּתְבוּסַת סְפָרִים וּגְוִילִים,
כְּלָיוֹן עָמֵל לֹא־אֱנוֹשׁ וּפְרִי מִשְׁנֶה עֲבוֹדַת פָּרֶךְ;
וְלֹא־תַעֲמֹד עַל־הַהֶרֶס וְעָבַרְתָּ מִשָּׁם הַדֶּרֶךְ —
וְלִבְלְבוּ הַשִּׁטִּים לְנֶגְדְּךָ וְזָלְפוּ בְּאַפְּךָ בְּשָׂמִים,
וְצִיצֵיהֶן חֲצָיִם נוֹצוֹת וְרֵיחָן כְּרֵיחַ דָּמִים;
וְעַל־אַפְּךָ וְעַל־חֲמָתְךָ תָּבִיא קְטָרְתָּן הַזָּרָה
אֶת־עֶדְנַת הָאָבִיב בִּלְבָבְךָ — וְלֹא־תִהְיֶה לְךָ לְזָרָא;
וּבְרֻבּוֹת חִצֵּי זָהָב יְפַלַּח הַשֶּׁמֶשׁ כְּבֵדְךָ
וְשֶׁבַע קְרָנַיִם מִכָּל־רֶסִיס זְכוּכִית תִּשְׂמַחְנָה לְאֵידְךָ.
כִּי־קָרָא אֲדֹנָי לָאָבִיב וַלַּטֶּבַח גַּם־יָחַד:
הַשֶּׁמֶשׁ זָרְחָה, הַשְּׁטָה פָּרְחָה וְהַשּׁוֹחֵט שָׂחַט.
וּבָרַחְתָּ וּבָאתָ אֶל־חָצֵר, וְהֶחָצֵר גַּל בּוֹ —
עַל הַגַּל הַזֶּה נֶעֶרְפוּ שְׁנַיִם: יְהוּדִי וְכַלְבּוֹ.
קְרֻדָּם אֶחָד עֵרָפָם וְאֶל־אַשְׁפָּה אַחַת הוּטָלוּ
וּבְעֶרֶב דַּם שְׁנֵיהֶם יְחַטְּטוּ חֲזִירִים וְיִתְגּוֹלָלוּ;
מָחָר יֵרֵד גֶּשֶׁם וְסָחַפוּ אֶל־אַחַד נַחֲלֵי הַבָּתּוֹת —

וְלֹא־יִצְעַק עוֹד הַדָּם מִן־הַשְּׁפָכִים וְהָאַשְׁפָּתוֹת,
כִּי בְּתוֹכָם רַבָּה יֹאבַד אוֹ־יִשָּׁק נַעֲצוּץ לִרְוָיָה —
וְהַכֹּל יִהְיֶה כְּאָיִן, וְהַכֹּל יָשׁוּב כְּלֹא־הָיָה.

וְאֶל עֲלִיּוֹת הַגַּגוֹת תִּטַּפֵּס וְנִצַּבְתָּ שָׁם בָּעֲלָטָה —
עוֹד אֵימַת מַר הַמָּוֶת בַּמַּאֲפֵל הַדּוֹמֵם שָׂטָה;
וּמִכָּל־הַחוֹרִים הָעֲמוּמִים וּמִתּוֹךְ צְלָלֵי הַזָּוִיוֹת
עֵינַיִם, רְאֵה, עֵינַיִם דּוֹמָם אֵלֶיךָ צוֹפִיוֹת.
רוּחוֹת הַ„קְּדוֹשִׁים" הֵן, נְשָׁמוֹת עוֹטְיוֹת וְשׁוֹמֵמוֹת,
אֶל־זָוִית אַחַת תַּחַת כְּפַּת הַגַּג הִצְטַמְצְמוּ — וְדוֹמְמוֹת.
כָּאן מְצָאָן הַקֶּרֶדֶם וְאֶל־הַמָּקוֹם הַזֶּה תָּבֹאנָה
לַחֲתֹם פֶּה בְּמֶבֶטֵי עֵינֵיהֶן בַּפַּעַם הָאַחֲרוֹנָה
אֶת כָּל־צַעַר מוֹתָן הַתָּפֵל וְאֶת כָּל־תַּאֲלַת חַיֵּיהֶן,
וְהִתְרַפְּקוּ פֶּה זָעוֹת וַחֲרֵדוֹת, וַיִּחְדּוּ מִמַּחֲבוֹאֵיהֶן
דּוֹמָם תּוֹבְעוֹת עֶלְבּוֹנָן וְעֵינֵיהֶן שׁוֹאֲלוֹת: לָמָּה? —
וּמִי־עוֹד כֵּאלֹהִים בָּאָרֶץ אֲשֶׁר־יִשָּׂא זֹאת הַדְּמָמָה?
וְנָשָׂאתָ עֵינֶיךָ הַגָּגָה — וְהִנֵּה גַּם רְעָפָיו מַחֲרִישִׁים,
מַאֲפִילִים עָלֶיךָ וְשׁוֹתְקִים; וְשָׁאַלְתָּ אֶת־פִּי הָעַכָּבִישִׁים;
עֲדַיִם חַיִּים הֵם, עֲדֵי רְאֵיָה, וְהִגִּידוּ לְךָ כָּל־הַמּוֹצָאוֹת:
מַעֲשֶׂה בְּבֶטֶן רִטְשָׁה שְׁמֵלְאוּהָ נוֹצוֹת,
מַעֲשֶׂה בִּנְחִירִים וּמַסְמְרוֹת, בְּגַלְגֻּלוֹת וּפַטִּישִׁים,
מַעֲשֶׂה בִּבְנֵי אָדָם שְׁחוּטִים שֶׁנִּתְלוּ בְּמָרִישִׁים,
וּמַעֲשֶׂה בְּתִינוֹק שֶׁנִּמְצָא בְּצַד אִמּוֹ הַמְּדֻקָּרָה
כְּשֶׁהוּא יָשֵׁן וּבְפִיו פִּטְמַת שַׁדָּהּ הַקָּרָה;
וּמַעֲשֶׂה בְּיֶלֶד שֶׁנִּקְרַע וְיָצְאָה נִשְׁמָתוֹ בְּ„אִמִּי!" —
וְהִנֵּה גַּם עֵינָיו פֶּה, שׁוֹאֲלוֹת חֶשְׁבּוֹן מֵעִמִּי.
וְעוֹד כָּאֵלֶּה וְכָאֵלֶּה תְּסַפֵּר לְךָ הַשְּׁמָמִית
מַעֲשִׂים נוֹקְבִים אֶת־הַמֹּחַ וְיֵשׁ בָּהֶם כְּדֵי לְהָמִית
אֶת־רוּחֶךָ וְאֶת־נִשְׁמָתְךָ מִיתָה גְּמוּרָה עוֹלָמִית —
וְהִתְאַפַּקְתָּ, וְחָנַקְתָּ בְּתוֹךְ גְּרוֹנְךָ אֶת־הַשְּׁאָגָה

וּקְבַרְתָּה בְּמַעֲמַקֵּי לְבָבְךָ לִפְנֵי הִתְפָּרְצָה,
וְקַפַּצְתָּ מִשָּׁם וְיָצָאתָ — וְהִנֵּה הָאָרֶץ כְּמִנְהָגָהּ,
וְהַשֶּׁמֶשׁ כְּתָמוֹל שִׁלְשֹׁם תְּשַׂחֵת זִהֳרָהּ אָרְצָה.

וְיָרַדְתָּ מִשָּׁם וּבָאתָ אֶל־תּוֹךְ הַמַּרְתְּפִים הָאֲפֵלִים,
מְקוֹם נִטְמְאוּ בְּנוֹת עַמְּךָ הַכְּשֵׁרוֹת בֵּין הַכֵּלִים,
אִשָּׁה אִשָּׁה אַחַת תַּחַת שִׁבְעָה שִׁבְעָה עֲרֵלִים,
הַבֵּת לְעֵינֵי אִמָּהּ וְהָאֵם לְעֵינֵי בִתָּהּ,
לִפְנֵי שְׁחִיטָה וּבְשָׁעַת שְׁחִיטָה וְלַאֲחַר שְׁחִיטָה;
וּבְיָדְךָ תְּמַשֵּׁשׁ אֶת־הַכְּסָת הַמְטֻנֶּפֶת וְאֶת־הַכָּר הַמְאָדָם,
מְרַבֵּץ חֲזִירֵי יַעַר וּמִרְבַּעַת סוּסֵי אָדָם
עִם־קֶרֶם מְטַפְטֵף דָּם רוֹתֵחַ בְּיָדָם.
וּרְאֵה גַם־רְאֵה: בַּאֲפֵלַת אוֹתָהּ זָוִית,
תַּחַת מְדוֹכַת מַצָּה זוֹ וּמֵאֲחוֹרֵי אוֹתָהּ חָבִית,
שָׁכְבוּ בְּעָלִים, חֲתָנִים, אַחִים, הֻצִיצוּ מִן־הַחוֹרִים
בְּפַרְפֵּר גְּוִיּוֹת קְדוֹשׁוֹת תַּחַת בְּשַׂר חֲמוֹרִים,
נֶחֱנָקוֹת בְּטָמְאָתָן וּמְעֻלְעוֹת דַּם צוֹאַרְן,
וּכְחֵלֶק אִישׁ פַּת־בָּגוֹ חֵלֶק מִתְעַב גּוֹי בְּשָׂרָן —
שָׁכְבוּ בְּבָשְׁתָּם וַיִּרְאוּ — וְלֹא נָעוּ וְלֹא זָעוּ,
וְאֶת־עֵינֵיהֶם לֹא־נִקְרוּ וּמַדַּעְתָּם לֹא־יָצָאוּ —
וְאוּלַי גַּם־אִישׁ לְנַפְשׁוֹ אָז הִתְפַּלֵּל בְּלִבּוֹ:
רִבּוֹנוֹ שֶׁל־עוֹלָם, עֲשֵׂה נֵס — וְאֵלַי הָרָעָה לֹא־תָבֹא.
וְאֵלֶּה אֲשֶׁר חָיוּ מִטָּמְאָתָן וְהֻקִיצוּ מִדָּמָן —
וְהִנֵּה שָׁקְטוּ כָּל־חַיֵּהֶן וְנִטְמָא אוֹר עוֹלָמָן
שִׁקּוּצֵי עוֹלָם, טֻמְאַת גּוּף וָנֶפֶשׁ, מִבַּחוּץ וּמִבִּפְנִים —
וְהֵגִיחוּ בַּעֲלֵיהֶן מֵחוֹרָם וְרָצוּ בֵּית־אֱלֹהִים
וּבֵרְכוּ עַל־הַנִּסִּים שֵׁם אֵל יִשְׁעָם וּמִשְׂגַּבָּם;
וְהַכֹּהֲנִים שֶׁבָּהֶם יֵצְאוּ וְיִשְׁאֲלוּ אֶת־רַבָּם:
"רַבִּי! אִשְׁתִּי מָה הִיא? מֻתֶּרֶת אוֹ אֲסוּרָה?" —
וְהַכֹּל יָשׁוּב לְמִנְהָגוֹ, וְהַכֹּל יַחֲזֹר לְשׁוּרָה.

וְעַתָּה לֵךְ וְהֵבֵאתִיךְ אֶל־כָּל־הַמַּחֲבוֹאִים:
בָּתֵּי מָחֲרָאוֹת, מִכְלָאוֹת חֲזִירִים וּשְׁאָר מְקוֹמוֹת צוֹאִים,
וְרָאִיתְ בְּעֵינֵיךְ אֵיפֹה הָיוּ מִתְחַבְּאִים
אַחֶיךְ בְּנֵי עַמֵּךְ וּבְנֵי בְנֵיהֶם שֶׁל־הַמַּכַּבִּים,
נִינֵי הָאֲרָיוֹת שֶׁבְּ"אַב הָרַחֲמִים" וְזֶרַע הַ"קְּדוֹשִׁים",
עֶשְׂרִים נֶפֶשׁ בְּחוֹר אֶחָד וּשְׁלֹשִׁים שְׁלֹשִׁים,
וַיְגַדְּלוּ כְבוֹדִי בָּעוֹלָם וַיְקַדְּשׁוּ שְׁמִי בָּרַבִּים...
מְנוּסַת עַכְבָּרִים נָסוּ וּמַחֲבֵא פִּשְׁפְּשִׁים הָחְבָּאוּ,
וַיְמוּתוּ מוֹת כְּלָבִים שָׁם בַּאֲשֶׁר נִמְצָאוּ,
וּמָחָר לַבֹּקֶר — וְיָצָא הַבֵּן הַפָּלִיט
וּמָצָא שָׁם פֶּגֶר אָבִיו מְגֹאָל וְנִמְאָס — — —
וְלָמָּה תִּבְכֶּה, בֶּן־אָדָם, וְלָמָּה תָּלִיט
אֶת־פָּנֶיךְ בְּכַפֶּךְ? — חֶרֶק שְׁנַיִם וְהֶמְס!

וְיָרַדְתָּ בְּמוֹרַד הָעִיר וּמָצָאתָ גִּנַּת יָרָק,
וַאֲוֵרָה גְּדוֹלָה עִם־הַגִּנָּה, הִיא אֲוֵרַת הֶהָרֵג.
וּכְמַחֲנֵה תִּנְשָׁמוֹת עָנָק וְאֵימֵי עֲטַלֵּפִים
הַסְּרוּחִים עַל־חַלֵּיהֶם שְׁכוֹרֵי דָם וַעֲיֵפִים.
שָׁם עַל־קַרְקַע הָאֲוֵרָה שָׁטְחוּ לָהֶם שָׂטֹחַ
אוֹפַנִּים מְפִשְׁקֵי יְתֵדוֹת כְּאֶצְבָּעוֹת שְׁלוּחוֹת לִרְצֹחַ,
וּפִיפִיּוֹתָם מְגֹאָלִים עוֹד בְּדַם אָדָם וָמֹחַ.
וְהָיָה בַּעֲרֹב הַיּוֹם, בִּנְטוֹת שֶׁמֶשׁ מַעֲרָבָה,
מְעָטָף בְּעַנְנֵי דָם וְנֶאְפַּד אֵשׁ לֶהָבָה,
וּפָתַחְתָּ אֶת־הַשַּׁעַר בַּלָּט וּבָאתָ אֶל־הָאֲוֵרָה
וְאֵימָה חֲשֵׁכָה תִּבְלָעֶךָּ, וּתְהוֹם זְוָעָה נַעֲלָמָה:
מָגוֹר, מָגוֹר מִסָּבִיב... מְשׁוֹטֵט הוּא בָּאֲוֵרָה,
שׁוֹרֵר הוּא עַל הַכְּתָלִים וְכָבוּשׁ בְּתוֹךְ הַדְּמָמָה.
וּמִתַּחַת תִּלֵּי הָאוֹפַנִּים, מִבֵּין הַחוֹרִים וְהַסְּדָקִים,
עוֹד תַּרְגִּישׁ כְּעֵין פִּרְפּוּר שֶׁל־אֲבָרִים מְרֻסָּקִים,
מְזִיזִים אֶת־הָאוֹפַנִּים הַתְּלוּלִים עַל־גַּבֵּיהֶם,

מִתְעַוְּתִים בִּגְסִיסָתָם וּמִתְבּוֹסְסִים בְּדָמֵיהֶם;
וְאֶנְקַת חֲשָׁאִים אֲחָרוֹנָה — קוֹל עֲנוּת חֲלוּשָׁה
מִמַּעַל לְרֹאשֵׁךְ עֲדַיִן תְּלוּיָה כְּמוֹ קְרוּשָׁה,
וּכְעֵין צַעַר נֶעְכָּר, צַעַר עוֹלָם, תּוֹסֵס שָׁם וְחָרֵד.
אֵין זֹאת כִּי אִם־רוּחַ דַּכָּא רַב־עֲנוּת וּגְדָל־יִסּוּרִים
חָבַשׁ כָּאן אֶת־עַצְמוֹ בְּתוֹךְ בֵּית הָאֲסוּרִים,
נִתְקַע פֶּה בְּדֶרֶו עוֹלָם וְלֹא־יֹאבֶה עוֹד הִפָּרֵד,
וּשְׁכִינָה שְׁחוֹרָה אַחַת, עֵיפַת צַעַר וְיִגְעַת כֹּחַ,
מִתְלַבֶּטֶת פֶּה בְּכָל־זָוִית וְלֹא־תִמְצָא לָהּ מָנוֹחַ,
רוֹצָה לִבְכּוֹת — וְאֵינָהּ יְכוֹלָה, חֻפְּצָה לִנְהֹם — וְשׁוֹתֶקֶת,
וְדוֹמֶם תִּמַּק בְּאֻבְלָהּ וּבַחֲשַׁאי הִיא נֶחֱנֶקֶת,
פּוֹרֶשֶׂת כְּנָפֶיהָ עַל צְלָלֵי הַקְּדוֹשִׁים וְרֹאשָׁהּ תַּחַת כְּנָפָהּ,
מַאֲפִילָה עַל־דְּמְעוֹתֶיהָ וּבוֹכְיָה בְּלִי שָׁפָה — — —

וְאַתָּה גַּם־אַתָּה, בֶּן־אָדָם, סְגֹר בַּעֲדָךְ הַשָּׁעַר,
וְנִסְגַּרְתָּ פֶּה בָּאֲפֵלָה וּבַקַּרְקַע תִּכְבֹּשׁ עֵינֶיךָ
וְנִצַּבְתָּ כֹּה עַד־בּוֹשׁ וְהִתְיַחַדְתָּ עִם־הַצַּעַר
וּמִלֵּאתָ בּוֹ אֶת־לִבָּבְךָ לְכָל יְמֵי חַיֶּיךָ,
וּבְיוֹם תְּרֻשַּׁשׁ נַפְשְׁךָ וַבַּאֲבַד כָּל־חֵילָהּ —
וְהָיָה הוּא לְךָ לִפְלֵיטָה וּלְמַעְיַן תַּרְעֵלָה,
וְרָבַץ בְּךָ כְּמְאֵרָה וְיִבַּעֲתְךָ כְּרוּחַ רָעָה,
וּלְפָתְךָ וְהֵעִיק עָלֶיךָ כְּהָעֵק חֲלוֹם זְוָעָה;
וּבְחֵיקְךָ תִּשָּׁאֵנוּ אֶל־אַרְבַּע רוּחוֹת הַשָּׁמַיִם,
וּבְקַשְׁתָּ וְלֹא־תִמְצָא לוֹ נִיב שְׂפָתַיִם.

וְאֶל־מִחוּץ לָעִיר תֵּצֵא וּבָאתָ אֶל בֵּית־הָעוֹלָם,
וַאֲלֵי־יִרְאֲךָ אִישׁ בְּלֶכְתְּךָ וְיַחְיִדִי תָּבֹא שָׁמָּה,
וּפָקַדְתָּ קִבְרוֹת הַקְּדוֹשִׁים לְמִקְצָתָם וְעַד־גְּדוֹלָם,
וְנִצַּבְתָּ עַל עֲפָרָם הַתָּחוּחַ וְהִשְׁלַטְתִּי עָלֶיךָ דְּמָמָה;
וּלְבָבְךָ יִמַּק בְּךָ מֵעֹצֶר כְּאֵב וּכְלִמָּה —

וְעָצַרְתִּי אֶת־עֵינֶיךָ וְלֹא־תִהְיֶה דְמָעָה,
וְיָדַעְתָּ כִּי־אֵת לִגְעוֹת הִיא כְּשׁוֹר עָקוּד עַל־הַמַּעֲרָכָה —
וְהִקְשַׁחְתִּי אֶת־לְבָבְךָ וְלֹא־תָבֹא אֲנָחָה.
הִנֵּה עֶגְלֵי הַטִּבְחָה, הִנֵּה הֵם שׁוֹכְבִים כֻּלָּם —
וְאִם יֵשׁ שְׁלוּמִים לְמוֹתָם — אֱמֹר, בַּמֶּה יִשָּׁלֵם?
סְלַח לִי, עֲלוּבֵי עוֹלָם, אֱלֹהֵיכֶם עָנִי כְּמוֹתְכֶם,
עָנִי הוּא בְּחַיֵּיכֶם וְקַל־וָחֹמֶר בְּמוֹתְכֶם,
כִּי תָבֹאוּ מָחָר עַל־שְׂכָרְכֶם וּדְפַקְתֶּם עַל־דַּלְתִּי —
אֶפְתְּחָה לָכֶם, בֹּאוּ וּרְאוּ: יָרַדְתִּי מִנְּכָסַי!
וְצַר לִי עֲלֵיכֶם, בָּנַי, וְלִבִּי לִבִּי עֲלֵיכֶם:
חַלְלֵיכֶם — חַלְלֵי חִנָּם, וְגַם־אֲנִי וְגַם־אַתֶּם
לֹא־יָדַעְנוּ לָמָּה מַתֶּם וְעַל־מִי וְעַל־מָה מַתֶּם,
וְאֵין טַעַם לְמוֹתְכֶם כְּמוֹ אֵין טַעַם לְחַיֵּיכֶם.
וּשְׁכִינָה מָה אוֹמֶרֶת? — הִיא תִּכְבֹּשׁ בֶּעָנָן רֹאשָׁהּ
וּמֵעֵבֶר כְּאֵב וּכְלִמָּה פּוֹרֶשֶׁת וּבוֹשָׁה...
וְגַם־אֲנִי בַּלַּיְלָה בַּלַּיְלָה אֵרֵד עַל־הַקְּבָרִים,
אֶעֱמֹד אַבִּיט אֶל־הַחֲלָלִים וְאֵבוֹשׁ בַּמִּסְתָּרִים —
וְאוּלָם, חַי אָנִי, נְאוּם יְיָ, אִם־אוֹרִיד דְּמָעָה.
וְגָדוֹל הַכְּאֵב מְאֹד וּגְדוֹלָה מְאֹד הַכְּלִמָּה —
וּמַה מִּשְׁנֵיהֶם גָּדוֹל? — אֱמֹר אַתָּה, בֶּן־אָדָם!
אוֹ טוֹב מִזֶּה — שְׁתֹק! וְדוֹמָם הֱיֵה עֲדִי,
כִּי־מְצָאתַנִי בְקַלוֹנִי וַתִּרְאֵנִי בְּיוֹם אֵידִי;
וְכִשׁוּבְךָ אֶל־בְּנֵי עַמֶּךָ — אַל־תָּשׁוּב אֲלֵיהֶם רֵיקָם,
כִּי מוּסַר כִּלְמָתִי תְּשָׂא וְהוֹרַדְתּוֹ עַל־קָדְקָדָם,
וּמִכְאֹבִי תִּקַּח עִמְּךָ וַהֲשֵׁבוֹתוֹ אֶל־חֵיקָם.

וּפָנִיתָ לָלֶכֶת מֵעִם קִבְרוֹת הַמֵּתִים, וְעִכְּבָה
רֶגַע אֶחָד אֶת־עֵינֶיךָ רְפִידַת הַדֶּשֶׁא מְסָבִיב,
וְהַדֶּשֶׁא רַךְ וְרָטֹב, כַּאֲשֶׁר יִהְיֶה בִּתְחִלַּת הָאָבִיב:
נִצְנֵי הַמָּוֶת וַחֲצִיר קְבָרִים אַתָּה רוֹאֶה בְּעֵינֶיךָ;

וְתַלַּשְׁתָּ מֵהֶם מְלֹא הַכַּף וְהִשְׁלַכְתָּם לַאֲחוֹרֶיךָ,
לֵאמֹר: חָצִיר תָּלוּשׁ הָעָם — וְאִם־יֵשׁ לַתָּלוּשׁ תִּקְוָה?
וְעָצַמְתָּ אֶת־עֵינֶיךָ מֵרְאוֹתָם, וּלְקַחְתִּיךָ וַאֲשִׁיבְךָ
מִבֵּית־הַקְּבָרוֹת אֶל־אַחֶיךָ אֲשֶׁר חָיוּ מִן־הַטִּבְחָה,
וּבָאתָ עִמָּם בְּיוֹם צוֹמָם אֶל בָּתֵּי תְפִלָּתָם
וְשָׁמַעְתָּ זַעֲקַת שִׂבְרָם וְנִסְחַפְתָּ בְּדִמְעָתָם;
וְהַבַּיִת יִמָּלֵא יְלָלָה, בְּכִי וְנַאֲקַת פֶּרֶא,
וְסִמְרָה שַׂעֲרַת בְּשָׂרְךָ וּפַחַד יִקְרָאֲךָ וּרְעָדָה —
כָּכָה תֶּאֱנַק אִמָּה אֲשֶׁר אָבְדָה אָבְדָה...
וְאֶל־לִבָּכֶם תָּבִיט — וְהִנּוֹ מִדְבָּר וְצִיָּה,
וְכִי־תִצְמַח בּוֹ חֲמַת נָקָם — לֹא־תִחְיֶה זֶרַע,
וְאַף קְלָלָה נִמְרֶצֶת אַחַת לֹא־תוֹלִיד עַל־שִׂפְתֵיהֶם.
הַאֵין פְּצָעֵיהֶם נֶאֱמָנִים — וְלָמָּה תִפְלָתָם רְמִיָּה?
לָמָּה יְכַחֲשׁוּ לִי בְּיוֹם אֵידָם, וּמַה־בָּצַע בְּכַחֲשֵׁיהֶם?
וּרְאֵה גַם־רְאֵה: עוֹד הֵם נְמַקִּים בְּיִגוֹנָם,
כֻּלָּם יוֹרְדִים בַּבֶּכִי, יְשָׁאוּ קִינָה בְּנֵיהֶם,
וְהִנֵּה הֵם מִתּוֹפְפִים עַל־לִבֵּיהֶם וּמִתְוַדִּים עַל־עֲוֹנָם
לֵאמֹר: "אָשַׁמְנוּ, בָּגַדְנוּ" — וְלִבָּם לֹא־יַאֲמִין לְפִיהֶם.
הֲיֵחֶטָא עֵצֶב נָפוּץ וְאִם־שִׁבְרֵי חֶרֶשׂ יֶאְשָׁמוּ?
וְלָמָּה זֶה יִתְחַנְּנוּ אֵלַי? — דַּבֵּר אֲלֵיהֶם וְיִרְעָמוּ!
יָרִימוּ־נָא אֶגְרוֹף כְּנֶגְדִּי וְיִתְבְּעוּ אֶת־עֶלְבּוֹנָם,
אֶת־עֶלְבּוֹן כָּל־הַדּוֹרוֹת מֵרֹאשָׁם וְעַד־סוֹפָם,
וְיִפּוֹצְצוּ הַשָּׁמַיִם וְכִסְאִי בְּאֶגְרוֹפָם.

וְגַם־אַתָּה, בֶּן־אָדָם, אַל־תִּבָּדֵל מִתּוֹךְ עַדָתָם,
הַאֲמֵן לְנִגְעֵי לִבָּם וְאַל־תַּאֲמֵן לִתְחִנָּתָם;
וּבְהָרֵם הַחַזָּן קוֹלוֹ: "עֲשֵׂה לְמַעַן הַטְּבוּחִים!
עֲשֵׂה לְמַעַן תִּינוֹקוֹת! עֲשֵׂה לְמַעַן עוֹלְלֵי טִפּוּחִים!"
וַעֲמוּדֵי הַבַּיִת יִתְפַּלְּצוּ בְּזַעֲקַת תַּאֲנִיָּה,
וְסִמְרָה שַׂעֲרַת בְּשָׂרְךָ וּפַחַד יִקְרָאֲךָ וּרְעָדָה —

ח. נ. ביאליק
בשליחותו לקישינוב לאחר הפוגרום

אחד העם (אשר גינזבורג)
מחבר הכרוז מטעם אגודת הסופרים
העברים להקמת הגנה עצמית

העתק מציור של אפרים משה ליליין

וְהִתְאַכְזַרְתִּי אֲנִי אֵלַיִךְ — וְלֹא־תִגְעֶה אִתָּם בִּבְכִיָּה
וְכִי־תִפְרֹץ שַׁאֲגָתֵךְ — אֲנִי בֵּין שִׁנַּיִךְ אֲמִיתֶנָּה;
יְחַלְּלוּ לְבָדָם צָרָתָם — וְאַתְּ אַל תְּחַלְּלֶנָּה.
תַּעֲמֹד הַצָּרָה לְדוֹרוֹת — צָרָה לֹא־נִסְפֶּדָה,
וְדִמְעָתֵךְ אַתְּ תֹּאצֵר דִּמְעָה בְּלִי־שְׁפוּכָה,
וּבָנִית עָלֶיהָ מִבְצַר בַּרְזֶל וְחוֹמַת נְחוּשָׁה
שֶׁל־חֲמַת מָוֶת, שְׁנֵאַת שְׁאוֹל וּמַשְׁטֵמָה כְּבוּשָׁה,
וְנֹאחֲזָה בִּלְבָבֵךְ וְגָדְלָה שָׁם כְּפֶתֶן בְּמְאוּרָתוֹ,
וְיִנָּקֵתֶם זֶה מִזֶּה וְלֹא־תִמְצְאוּ מָנוֹחָה;
וְהִרְעַבְתְּ וְהִצְמֵאתְ אוֹתוֹ — וְאַחַר תַּהֲרֹס חוֹמָתוֹ
וּבְרֹאשׁ פְּתָנִים אַכְזָר לַחֲפְשִׁי תְּשַׁלְּחֶנּוּ
וְעַל־עַם עֶבְרָתֵךְ וְחֶמְלָתֵךְ בְּיוֹם רַעַם תְּצַוֶּנּוּ.

עַתָּה צֵא מִזֶּה וְשׁוּב הֵנָּה בֵּין־הַשְּׁמָשׁוֹת
וְרָאִיתְ אַחֲרִית אֵבֶל עָם: וְהִנֵּה כָּל־אֵלֶּה הַנְּפָשׁוֹת
אֲשֶׁר־חָרְדוּ וְהִקִּיצוּ בֹּקֶר — שָׁבוּ לָעֶרֶב וַתִּרְדַּמְנָה,
וְיִגְעֵי בֶּכִי וְדַכֵּי רוּחַ הֵנָּם עוֹמְדִים עַתָּה בַּחֲשֵׁכָה,
עוֹד הַשָּׂפָתַיִם נָעוֹת, מְפַלְּלוֹת — אַךְ הַלֵּב נָחַר תּוֹכוֹ,
וּבְלֹא נִיצוֹץ תִּקְוָה בַּלֵּב וּבְלִי שְׁבִיב אוֹר בָּעַיִן
הַיָּד תְּגַשֵּׁשׁ בָּאֲפֵלָה, תְּבַקֵּשׁ מִשְׁעָן — וָאָיִן...
כָּכָה תֵּעָשֶׂן עוֹד הַפִּתְיִלָה אַחֲרֵי כְלוֹת שַׁמְנָהּ,
כָּךְ יִמְשֹׁךְ סוֹס זָקֵן אֲשֶׁר נִשְׁבַּר כֹּחוֹ.
לוּ אַגָּדַת תַּנְחוּמִים אַחַת הִנִּיחָה לָהֶם צָרָתָם,
לִהְיוֹת לָהֶם לְמָשִׁיבַת נֶפֶשׁ וּלְכַלְכֵּל שִׁיבָתָם!
הִנֵּה כֻלָּה הַצּוֹם, קָרְאוּ "רַיְחַל", אָמְרוּ "עֻנּוּ" — וְלָמָּה
עוֹד הַצְּבוּר מִתְמַהְמֵהַּ? — הֲיִקָּרְאוּ גַּם "אֵיכָה"? —
לֹא! הִנֵּה דַּרְשָׁן עוֹלֶה עַל־הַבָּמָה,
הִנֵּה הוּא פּוֹתֵחַ פִּיו, מְגַמְגֵּם וּמֵפִיחַ אֲמָרָיו,
טָח תָּפֵל וְלוֹחֵשׁ פְּסוּקִים עַל מַכָּתָם הַטְּרִיָּה,
וְאַף קוֹל אֱלֹהִים אֶחָד לֹא־יַצִּיל מִפִּיהוּ,

גַּם־נִיצוֹץ קָטָן אֶחָד לֹא־יַדְלִיק בִּלְבָבָם;
וְעֵדֶר אֲדָנָי עוֹמֵד בְּזִקְנָיו וּבְנָעָרָיו,
אֵלֶּה שׁוֹמְעִים וּמְפַהֲקִים וְאֵלֶּה רֹאשׁ יָנִיעוּ;
תַּו הַמָּוֶת עַל־מִצְחָם וּלְבָבָם יֶבֶשׁ שְׂאֵיָה.
מֵת רוּחָם, נָס לֵחָם, וֵאלֹהֵיהֶם עֻזָּבָם.

וְגַם־אַתָּה אַל־תָּנֹד לָהֶם, אַל־תְּזַעְזֵעַ חִנָּם פְּצָעֵיהֶם,
אַל־תִּגְדֹּשׁ עוֹד לַשָּׁוְא סְאַת צָרָתָם הַגְּדוֹשָׁה;
בַּאֲשֶׁר תִּגַּע אֶצְבָּעֲךָ — שָׁמָּה מַכָּה אֲנוּשָׁה,
כָּל־בְּשָׂרָם עֲלֵיהֶם יִכְאָב — אֲבָל נוֹשְׁנוּ בְּמַכְאוֹבֵיהֶם
וַיִּשְׁלִימוּ עִם חַיֵּי בָשְׁתָּם, וּמַה־בֶּצַע כִּי תְנַחֲמֵם?
עֲלוּבִים הֵם מִקֶּצֶף עֲלֵיהֶם וְאוֹבְדִים הֵם מֵרַחֲמֵם;
הַנַּח לָהֶם וְיֵלְכוּ — הִנֵּה יָצְאוּ הַכּוֹכָבִים,
וַאֲבֵלִים וַחֲפוּיֵי רֹאשׁ וּבְבֹשֶׁת גַּנָּבִים
אִישׁ אִישׁ עִם־נִגְעֵי לִבּוֹ יָשׁוּב הַבַּיְתָה,
וְגוֹוֹ כָּפוּף מִשֶּׁהָיָה וְנַפְשׁוֹ רֵיקָה מִשֶּׁהָיְתָה,
וְאִישׁ אִישׁ עִם נִגְעֵי לִבּוֹ יַעֲלֶה עַל־מִשְׁכָּבוֹ
וְהַחֲלָדָה עַל־עֲצָמָיו וְהָרֶקֶב בְּלִבּוֹ...
וְהָיָה כִּי־תַשְׁכִּים מָחָר וְיָצָאתָ בְּרֹאשׁ דְּרָכִים —
וְרָאִיתָ הֲמוֹן שִׁבְרֵי אָדָם נֶאֱנָקִים וְנֶאֱנָחִים,
צוֹבְאִים עַל חֲלוֹנוֹת ג ב י ר י ם וְחוֹנִים עַל הַפְּתָחִים,
מַכְרִיזִים בְּפֶמְבֵּי עַל־פְּצָעֵיהֶם כְּרוֹכֵל עַל־מַרְכֹּלֶת,
לְמִי גְלוּגֶלֶת רְצוּצָה וּלְמִי פֶּצַע יָד וַחֲבוּרָה,
וְכֻלָּם פּוֹשְׁטִים יָד כֵּהָה וְחוֹשְׂפִים זְרוֹעַ שְׁבוּרָה,
וְעֵינֵיהֶם, עֵינֵי עֲבָדִים מָכִים, אֶל יַד גְּבִירֵיהֶם,
לֵאמֹר: "גְּלוּגֶלֶת רְצוּצָה לִי, אָב קְדוֹשׁ לִי — תְּנָה אֶת תַּשְׁלוּמֵיהֶם!"
וּגְבִירִים בְּנֵי רַחֲמָנִים מִתְמַלְאִים עֲלֵיהֶם רַחֲמִים
וּמוֹשִׁיטִים לָהֶם מִבִּפְנִים מַקֵּל וְתַרְמִיל לַגְּלוּגֶלֶת,
אוֹמְרִים "בָּרוּךְ שֶׁפְּטָרָנוּ" — וְהַקַּבְּצָנִים מִתְנַחֲמִים.

קטעים מ„בעיר ההרגה", בכתב ידו של ח. נ. ביאליק

לְבֵית־הַקְּבָרוֹת, קַבְּצָנִים! וַחֲפַרְתֶּם עַצְמוֹת אֲבוֹתֵיכֶם
וְעַצְמוֹת אֲחֵיכֶם הַקְּדוֹשִׁים וּמִלֵּאתֶם תַּרְמִילֵיכֶם
וַעֲמַסְתֶּם אוֹתָם עַל־שְׁכֶם וְיִצָּאתֶם לַדֶּרֶךְ, עֲתִידִים
לַעֲשׂוֹת בָּהֶם סְחוֹרָה בְּכָל־הַיְרִידִים;
וּרְאִיתֶם לָכֶם יָד בְּרֹאשׁ דְּרָכִים, לְעֵין רוֹאִים,
וּשְׁטַחְתֶּם אוֹתָם לַשֶּׁמֶשׁ עַל־סְמַרְטוּטֵיכֶם הַצְּאִים,
וּבְגָרוֹן נָח�ר שִׁירָה קַבְּצָנִית עֲלֵיהֶם תְּשׁוֹרְרוּ.
וּקְרָאתֶם לְחֶסֶד לְאֻמִּים וְהִתְפַּלַּלְתֶּם לְרַחֲמֵי גוֹיִם,
וְכַאֲשֶׁר פְּשַׁטְתֶּם יָד תִּפְשְׁטוּ, וְכַאֲשֶׁר שְׁנוֹרַרְתֶּם תִּשְׁנוֹרְרוּ.

וְעַתָּה מַה־לְּךָ פֹּה, בֶּן־אָדָם, קוּם בְּרַח הַמִּדְבָּרָה
וְנָשָׂאתָ עִמְּךָ שָׁמָּה אֶת־כּוֹס הַיְגוֹנִים,
וְקָרַעְתָּ שָׁם אֶת־נַפְשְׁךָ לַעֲשָׂרָה קְרָעִים
וְאֶת־לְבָבְךָ תִּתֵּן מַאֲכָל לַחֲרוֹן אַיִן־אוֹנִים,
וְדִמְעָתְךָ הַגְּדוֹלָה הוֹרֵד שָׁם עַל קָדְקֹד הַסְּלָעִים
וְשַׂאֲגָתְךָ הַמָּרָה שַׁלַּח — וְתֹאבַד בְּסְעָרָה.

תמוז־תשרי, תרס״ד.

ש. פרוג

ר ח מ ו !*)

עברית: אברהם לוינסון

דָּם יִשְׁטֹף, דְּמָעוֹת יִזְרְמוּ,
יִרְתְּחוּ מִבְּלִי חָדוֹל...
אֶת כַּפּוֹ פָּרַשׂ עָלֵינוּ
שֶׁבֶר־עָם עַתִּיק, גָּדוֹל.

כְּאֵב אֶחָד — בְּלֵב כֻּלָּנוּ,
כָּל בָּתֵּינוּ — סַף אֶחָד:
הָהּ! יָתוֹם אֶחָד אֲנַחְנוּ,
מְדֻכָּא, רָצוּץ, נִפְחָד!

בְּכִי אִמּוֹת הַאִם תִּשְׁמָעוּ
וְשַׁוְעַת הָעוֹלָלִים?
חֲלָלִים בָּרְחוֹב יִפְּלוּ
וּפְצוּעִים מִתְגּוֹלְלִים...

אֲחָיוֹת, אַחִים, הַצִּילוּ
מִמְּצוּקָה וּבְעוּתִים.
הָבוּ לַחַיִּים פַּת־לֶחֶם,
תַּכְרִיכִים — בִּשְׁבִיל מֵתִים!

דָּם יִשְׁטֹף, דְּמָעוֹת יִזְלוּ,
יִרְתְּחוּ מֵעֲבָרִים.
בַּחֻצוֹת יְשַׁכֵּל מָוֶת
וְרָעָב בַּחֲדָרִים.

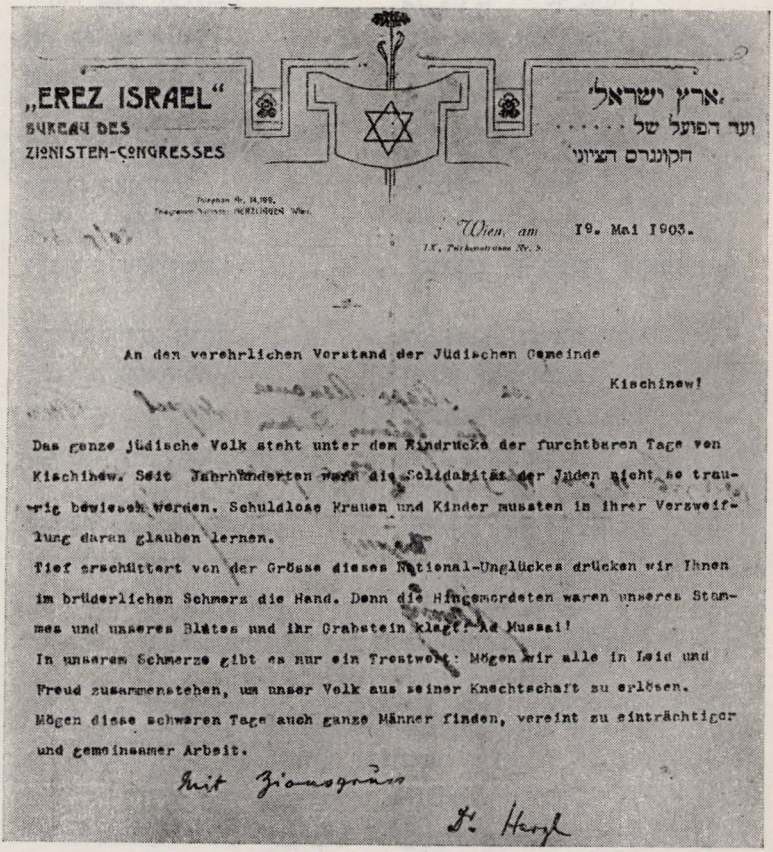
הִלָּחֵם — קָצְרָה יָדֵנוּ.
מָה נּוֹקֵב וָמַר הַכְּאֵב...
בֹּא־נָא בֹּא וְעוֹדְדֵנוּ
לֵב עִבְרִי רַחוּם, אוֹהֵב!

בַּמֶּרְחָק — יָפוּג הָרֶגֶשׁ...
זָר הַדָּמַע וְהַבְּכִי,
זָר הַשֶּׁבֶר, כִּי רָחוֹק הוּא,
זָר הַדָּם... לֹא, לֹא אָחִי!

אֲחָיוֹת, אַחִים הַצִּילוּ
מִמְּצוּקָה וּבְעוּתִים...
הָבוּ לַחַיִּים פַּת־לֶחֶם,
תַּכְרִיכִים — בִּשְׁבִיל מֵתִים!

* שיר זה נכתב אחרי הפרעות בקישינוב ב־1903 ונפוץ בשעתו בכל רחבי היהדות.

הרצל על הפוגרום

„EREZ ISRAEL"
BUREAU DES
ZIONISTEN-CONGRESSES

ארץ ישראל
ועד הפועל של .....
הקונגרס הציוני

Wien, am 19. Mai 1903.

An den verehrlichen Vorstand der Jüdischen Gemeinde

Kischinew!

Das ganze jüdische Volk steht unter dem Eindrucke der furchtbaren Tage von Kischinew. Seit Jahrhunderten waren die Solidarität der Juden nicht so traurig bewiesen worden. Schuldlose Frauen und Kinder mussten in ihrer Verzweiflung daran glauben lernen.

Tief erschüttert von der Grösse dieses National-Unglückes drücken wir Ihnen im brüderlichen Schmerz die Hand. Denn die Hingemordeten waren unseres Stammes und unseres Blutes und ihr Grabstein klagt: Ad Mussai!

In unserem Schmerze gibt es nur ein Trostwort: Mögen wir alle in Leid und Freud zusammenstehen, um unser Volk aus seiner Knechtschaft zu erlösen.

Mögen diese schweren Tage auch ganze Männer finden, vereint zu einträchtiger und gemeinsamer Arbeit.

Mit Zionsgruss

Dr. Herzl

"וינה, 19 במאי, 1903

אל הועד הנכבד של הקהילה היהודית בקישינוב!

עם ישראל כולו עומד תחת רושם הימים האיומים בקישינוב. זה מאות בשנים שהערבות ההדדית של היהודים לא הוכחה באופן מעציב כזה כמו עתה. נשים וילדים חפים מפשע נאלצו ביאושם ללמוד לדעת את זאת.

מזועזעים עד עמקי לבנו מגודל האסון הלאומי הזה, אנו לוחצים בצער את ידכם, כי הנרצחים היו בני גזענו, דמנו ובשרנו ומצבת קברם מקוננת: עד מתי?

בצערנו זה יש מלת תנחומים אחת: נהיה נא כולנו מאוחדים בצרה כבשמחה, כדי לגאול את עמנו מעבדותו. וימצאו נא ימים קשים אלה גם אנשים שלמים מאוחדים במחשבה אחת לעבודה משותפת.

בברכת ציון

ד"ר הרצל."

ביאליק בשליחות
לקישינוב

ביאליק בעיר ההריגה

מרשימות ביאליק —

בחצר ההריגה
החצר מספר 13
חצר מספר 36
מפי עדים שונים

פרעות באין מפריע

המזימה השטנית

התגוננות

ביאליק בשליחות לקישינוב

גביית עדות מפי נפגעי הפוגרום

(מתוך ספר מעזבון המשורר, העומד להופיע בקרוב בדפוס)

הקדמת המביאים לבית הדפוס

פרעות קישינוב באחרון של פסח תרס"ג, שבהם נרצחו 49 יהודים ורבים נפצעו ונשים נאנסו ונשדד הון רב, זעזעו את יהדות רוסיה, כי הרי נתברר שיד השלטון היתה בארגון הפרעות האלה. באודיסה נוסדה "ועדה היסטורית" ובראשה שמעון דובנוב, שהטילה על עצמה לחקור את מעשי הפרעות האלה וביאליק נתבקש על ידה לצאת לקישינוב ולגבות עדויות מפי הנפגעים ולאסוף את החומר הדרוש ולכתוב ספר שיתאר את פרטי ההרג ויוקיע לעין השמש את הנאשמים הגלויים והנסתרים אשר ידם היתה בטבח הזה.

לפני צאתו לקישינוב הצטייד ביאליק בתעודה רוסית וחתומה רוסית בידי יושב ראש הועדה ש. דובנוב, המעידה על השליחות שהוטלה על ביאליק, וכן בהוראות שניתנו לו מטעם הועדה ההיסטורית הזאת ואלו הן: 1) להיות נוכח בבתי משפט השלום (בחקירת מעשי הפרעות); 2) רשימת האנשים שנקברו בבית הקברות; 3) לחקור את האנשים ששימשו בבתי החולים את הפצועים קשה; 4) לחקור את רופאי החולים שריפאו את אלה שפצעיהם לא היו קשים; 5) לחקור את הנפגעים בביתם ואת עדי הראיה; 6) לצלם את המקומות ואת האנשים; 7) לאסוף תעודות שבכתב ושבדפוס, הנוגעות לענין; 8) לאסוף תעודות שבכתב של הנפגעים ושל עדי הראיה; 9) לאסוף חומר על דבר הבהלה בערי הסביבה ובכפרים; 10) לאסוף נוסחאות מקבילים — לתכלית של בדיקה — על ה"רגעים" החשובים ביותר; 11) מקרים של הגנה עצמית מסודרת ומקרית; 12) יחס הנוצרים אל היהודים שהצילו את עצמם; 13) עדויות שבעל־פה או בכתב של אנשים משכילים ועסקני ציבור; 14) לבקר בבתים, בבתי

הפנסת ובכל המקומות שיש להם חשיבות מיוחדת; 15) היחס של השל־טונות; 16) עובדות של מעשי אונס; 17) סטטיסטיקה.

ביאליק תרגם לעצמו לעברית את עיקרי ההוראות האלה והוסיף להן כמה הערות ובהן שמות האנשים שיוכל להעזר בהם בעבודתו. כן רשם בפנקס מעין תכנית של עבודה. כן לקח עמו כמה תעודות־סופר מטעם העתונים "הזמן" בפטרבורג, "הבודושצ'נוסט" באודיסה ועוד, המעידות כי נשלח מטעם העתונים האלה לכתוב בשבילם על הפרעות בקישינוב.

עוד לפני צאתו לקישינוב התפרצה מפיו קינת הזעם "על השחיטה", שנכתבה באייר תרס"ג ונתקבלה אצל ד"ר יוסף קלויזנר עורך "השלח" בסוף אפריל 1903. ביאליק שהה בקישינוב כחמשה שבועות וראה בעיניו את מקומות ההרס וגבה את העדויות מפי הנפגעים וקרוביהם ושכניהם. הנשאלים ענו באידית או ברוסית וביאליק תרגם מיד את דבריהם לעברית ורשמם במחברת ואסף צילומים של מקומות ההרס והנפגעים (עזר לו בעבודתו המורה פסח אוירבוך ולפי עדות־עצמו של המורה י. ברמן — שימש גם הוא אז מזכירו של ביאליק).

לפי עדות אנשים שראו אז את ביאליק בעבודתו, התהלך ביאליק כל ימי שבתו בקישינוב סוער ונרגז ופניו פני להבים מכעס עצור ויגון קודר ושתי עיניו בארות כאב ודוי. ואולם אין חקר לנפש המשורר. באחד מימי הזעם והקדרות האלה השפים המשורר וכתב את שיר החדווה והעליצות "עם שמש". בקישינוב כתב ביאליק גם שיר האוטוביוגרפיה הידוע אל יוסף קלויזנר המשמש עד היום היסוד והמקור הראשי לכל כותבי תולדות חייו של המשורר. ואולם כאן לא עמדה לו יציבות רוחו ושלוש פעמים התחיל לכתוב את האוטוביוגרפיה הזאת והפסיקה באמצע ובעזבונו של המשורר שמורות שלוש נוסחאות קטועות של האוטוביוגרפיה הזאת מלאות מחיקות ותיקונים. הנוסח השלישי, המוגמר והשלם, כתוב על נייר מערכת העתון "אונזער לעבען" באודיסה.

בארכיון ביאליק שמורות שש מחברות בנות כמה מאות דפים של רשימות אלה וכששים צילומים, המהווים למעשה פירוש בפרוזה ובתמונה לפואימה "בעיר ההריגה". הצילומים מראים למשל גוילי ספרי תורה קרועים וחרוכים וכו'. ברשימות מספרים בנים, איך התחבאו על התנור

ולעיניהם רצח גוי פורע את אביהם והם לא זזו ממקומם ושמעו את אביהם קורא "הוי, בני ברחו ואותי רצחו". או מעשה במשפחה שלמה שברחה "מנוסת עכברים" והשאירה בבית חולה גוסס עזוב על נפשו. או משפחות שהרבו לתאר את סבלן ביום הפרעות משום שקיוו כי יקבלו על ידי כך תמיכת כסף גדולה... ("וכאשר שנוררתם כן תשנוררו"...). כל זה שימש חומר ל"משא נמירוב".

בקישינוב נפגש ביאליק גם עם זאב ז'בוטינסקי, זה שתרגם לאחר זמן קצר את "בעיר ההריגה" לרוסית והקדים את הפואימה בשיר רוסי משלו, על ביאליק ושירתו. את תרגומו זה קרא ז'בוטינסקי באמנות רבה באספות בלתי־ליגליות, שכינס במסעיו בערי ישראל על פני רחבי רוסיה ועורר את אחיו לייסד "הגנה יהודית עצמית". כדי להטעות את המשטרה היסוו אספות כאלה כנשפי חגיגה וכשנכנסה המשטרה התחילו פתאום זוגות לצאת בריקודים בעוד הדמעות מנצנצות בעיניהם מרושם קריאותיו של ז'בוטינסקי.

מלבד הרשימות מפי הנפגעים והצילומים, אסף כאן ביאליק תעודות וקטעי־עתונות וכרוזים ברוסית, המוכיחים, כי הפרעות תוכנו מראש בידי אנשי השלטון וכי קדמו להן הסתות פרועות בעתונות המקומית. כן לקח עמו ביאליק הרבה חומר כתוב מפי הנפגעים שסיפרו כאן על הנזקים שנגרמו להם בגוף ובנפש וברכוש. עם כל החומר הזה, שנאסף כאן בסיון ובתמוז, יצא ביאליק לייער גורובשצ'ינה, לבית חותנו בפלך קיוב, כדי לעבדו ולכתוב על פיו את הסיפור, את "התמונה ההיסטורית המסודרת של כל המאורע, ועל פי הוראותיו של יו"ר הועדה ההיסטורית מר ש. דובנוב". אלא שבמקום הספר הזה, נכתב שיר הזעם "בעיר ההרגה". וכל החומר על הפרעות נשאר שמור עד היום בארכיון ביאליק.

עתה במלאות 60 שנה לזכר הפרעות האלה החליט ועד בית ביאליק לפרסם בספר את כל החומר הזה וכאן אנו מביאים פרק מתוך הספר הזה העומד להופיע בקרוב, בהסכמתו של יו"ר ועדת הארכיון, מר י. ד. ברקוביץ.

המביא לבית הדפוס מ. אונגרפלד

ח. נ. ביאליק בעיר ההריגה

בראשית החודש אייר בא ביאליק ל"עיר ההריגה". עוד ביום בואו נתבקשתי להצטרף אליו ולסייע לו במילוי שליחותו החשובה. הוא הביא אתו תכנית־עבודה מסוימת ולפיה עבדנו כחמשה חדשים. ביגיעה מרובה עלה בידינו לאסוף חומר רב ומלא ענין. עיקר עבודתנו היו הבקורים במקומות נגועי הפרעות וגבית עדויות מפי הניזוקים ועדי הראיה. עדויות אלה רובן ככולן נרשמו כמעט מלה במלה בתרגום לשון — בעברית — בלי כל שנוי בצורה ובתוכן.

כשרון מפליא נתגלה בו בביאליק הדברן — לדובב שפתי נשמות אלמות ולעורר בלבבות סגורים וסתומים רצון וחשק לספר. טפוסים יהודים מכל המעמדות עברו לפנינו ומהם הרבה יהודים ויהודיות פשוטים, עלובים ומעונים ידעו לספר בשפה עממית נאמנה ובלב גלוי גם על דברים כמוסים וסודות חבויים וקבורים בנבכי נפשם. כח השפעתו של ביאליק על אנשי שיחתו היה בלי ספק בגישתו אליהם, גישה מלאה חמימות ופשטות, ענוה וחביבות וחכמת החיים. מתוך כך עלתה לו להכנס לפני ולפנים של כל הטראגדיה המחרידה בעיר ההריגה. אכן שליח נאמן מאין כמוהו היה ביאליק לשולחיו. וחבל חבל על החומר החשוב שנידון לגניזה מחוסר אמצעים להוציאו לאור. הרשימות הפשוטות, העממיות הללו יש בהן לא רק חשיבות היסטורית אלא בבחינה ידועה גם ערך ספרותי: הרי על ידן, בשעתן ובמקומן, קלטה נפשו של ביאליק שפע רשמים וציורים חיים, רשמי ראיה ושמיעה שנצטרפו אחר־כך באש יצירתו ומצאו את גילוים וביטוים באגדת עיר ההריגה, ב"משא נמירוב", כמחאה לאומית עזה ונמרצה כלפי פנים וכלפי חוץ, כקריאה נוקבת ויורדת עד תהום הנפש למרוד בשפלות הרוח ובניוול שבגלות.

פסח אוירבוך

("הארץ", כ"א בתמוז תרצ"ה)

ב"חצר ההריגה"*

ביום א'** אחרי סעודת הצהרים, מפני איסור הטיול בבית הכנסת, ישבתי עם בני־ביתי כלוא במעוני. אשתי ישבה על סף החלון הפונה לרחוב סווֶטשנאַיאַ. פתאום ראתה כנופיה של גויים הומה כמרקחת בפינת רחוב גאסטינאיא, ומטר אבנים ניתך משם אל מול חלונות הבתים. נשמע כקול יריה — ואבן גדולה, כבת ה' ליטראות, עפה מעל לראש אשתי לתוך חדר משכבי. אשתי סגרה את תריסי החלון, ומיד נשמע קול נפץ מן החדר השני: נופצו שם, על ידי אבנים פורחות, העששית התלויה ושאר הכלים הטובים המקשטים את הבית לכבוד יום טוב. "כבר מנפצים חלונות" — אמרה לי אשתי בנחת ובזהירות, כדי שלא להבעיתני מתוך תנומה (הייתי מנמנם אז תנומת צהרים). קמתי ופתחתי את התריס שנסגר לראות בעיני את הכנופיא. היא היתה של בריונים אחדים גדולים וכחמישים קטנים ההולכים אחריהם מזוינים באבנים. שוטרים הולכים מאחרי הכנופיא ושותקים. קפצתי אל החצר בלי מלבושי העליונים, ושם כבר מצאתי כמאה איש, אנשים, נשים וטף מגרי החצר וגם אורחים שבאו לבקר קרוביהם לכבוד יום טוב. הרעש והמהומה שבחוץ הולכים ומתפשטים ובחצרנו צעקה גדולה. זה צועק: "אוי, נשברה האספקלריא שלי!" וזה: "אוי העששית היקרה נופצה!" אחת מקוננת על הוילונות שנקרעו, וחברתה מבכה על אורלוגין החדשים שפגע בהם אבן. סוף דבר — תאניה ואניה. לועג אני "למעשי נשים" אלו ורץ אל הגברים וקורא: "אחים, בצרה גדולה אנחנו! הפוליציא רואה תעלולי פוחזים ומחשה! הבו עצה הלום!" מהרנו לסגור את שער החצר ועשינו מלאכה ביום טוב לתקן ולסתום את פרצי התריסים איש איש באשר מצא: מי בארגז ומי בארון וכדומה. אני לא מצאתי מנוחה לנפש הסוערת ויצאתי

---

* בשם זה נתפרסמה בקישינוב, מיד אחרי הפרעות, החצר מספר 33 שברחוב גוסטינאַיאַ וסווייטשנאַיאַ. רשימה זו כתובה מתחילתה ועד סופה בידי ביאליק ז"ל מפי אחד הניזוקים ועדי הראיה.

** באחרון של פסח שנת תרס"ג בצהרים התחילו הפרעות.

לרחוב. שם ראיתי סוכת־חנות מוטלת הפוכה ו"אברך" אחד רץ וצועק: "הנה זה נשאו (הבריונים) שוק וירך מהאטליז!" הרבה בריונים נשאו קרדומות וסכינים. נבהלתי מאוד ושבתי לחצר והקרדומות והסכינים אינם זזים מלבי: בעד החלון ראיתי שלג של נוצות יורד. "שקצים" קטנים קרעו שני פרים והשלג — מהם. היום פנה. אנו עומדים בחצר מלובשים בגדי יום טוב. נשינו יראו לבוא אל הבתים לטפל בגניזת כלי הפסח, כמנהג ובעמל רב פתינו אותן להכנס וללון לפחות בפרוזדור, ונבטיחן לשמור עליהן כל הלילה. — הלילה הזה ליל נדודים ורוגז היה להן. כל פעם שניעור תינוק בבכי — רגזו וקמו כולן בחרדה גדולה באמרן: עתה באו הרוצחים! הצינה והחשיכה גברו מאוד, ואנו, הגברים, ישבנו או עמדנו תחת כיפת השמים המעוננים צפופים בחבורה ונשוחח מעין המאורע. אמרנו: אם לא ינקטו פקידי המשטר עד הבוקר תחבולות נמרצות לעצור בעד משובת האספסוף — ואבדנו. גשם דק התחיל מטפטף. "רבונו של עולם! — נזרקה מפי כולנו — הרבה שליחים ושומרים לך! אולי יהיה הגשם השליח הטוב להצילנו מידי האכזרים". אבל, לצערנו, המטר לא נתגבר אלא חדל לגמרי ועמוד השחר עלה. דממה גדולה מסביב. קול צעדי אנשים מתחיל להישמע. פתחנו את פשפש השער — והנה יהודים ויהודיות הולכים איש אל חנותו, לראות בשלומה אחרי יום העברות. בפינות הרחובות עומדים השוטרים על משמרותם. קרבנו אצל אחד מהם ונשאלהו: מה יהיה היום? — "איני יודע — ענה — אבל אתם שבו בבתיכם!" היהודים העוברים ושבים הגידו, כי הגויים מתפארים שעומדים הם להכריע היום לטבח את כל היהודים. שחקתי לדבריהם בלב ולב. לבי ניבא לי רע. הנוצרים הולכים להם, כהולכי חג, לבית תפילתם וכדומה. אני מסתכל בפניהם ואיני רואה בהם סימן של "רציחה".

בשעה שמונה בקירוב נשמע קול רעש מרחוק. בפינת רחוב אלכסנדר—סווייטשנאיא נראו אנשי צבא רגלים ואחריהם כנופיא של בחורים מזוינים בכלי משחית שונים ופניהם מועדות אלינו ו... מיד קול תרועת "הוררא" ונפץ חלונות נשמע. מהרנו להחביא את הנשים והטף ברפת גדולה — — — לא עברו כשתי שעות וברחובנו גברה המהומה וקול נהם כנהמת חיות רעות עלה באזנינו... כל הרחוב משובש גייסות והרעש הולך ורב.

כיתה ב' בבית הספר "תחכמוני" בתל אביב, בשנת הלימודים תרפ"ג.
משמאל לימין: שרה שפירא, מרים אפרתי, יוכבד בן-יהודה, חנה שפירא, מרים אפרתי, יוכבד בן-יהודה, שרה שפירא.

על רחוב כורש שבדד שוחרו הפליטים בקישינב.

בית בחלב סטברוביץ אלמנת (81 שנה), שבו נהרגו שמונה בשכניות גליאה בימי הפליטים הקישינבי.

"הסתתרנה!" — קראנו לנשים. מבחוץ מתאמצים לשבור השער ואינם יכולים. השער חזק ועדיין יש תקוה שלא יוכלו לו הבריונים וילכו מעלינו. אך הנה הם פורצים ובאים, המונים המונים, דרך פתחי הבתים והמדורות התחתונים. כל החצר נתמלאה בריונים, ואנחנו צועקים מרה, נסים ורצים, מנוסת עכברים, הנה והנה בערבוביה — ואין מנוס. יהודים מוּפים בלי רחם — והם נסים לבית־הכסא ואני ואחי אחוזי יד אחריהם. "נוסו, נוסו, ילדים, למקום טומאה!" — קראתי לנמלטים. קופץ אני על המזבלה הסמוכה לבית הכסא ומשם אני ואחי נדחקים וזוחלים בזה אחר זה דרך ארובה קטנה לביה"כ עצמו ויורדים אל תוך אחד התאים הנעולים שם. בעד סידקי הדלת ראיתי בהדוף הבריונים כמה נשים מתוך שאר תאי ביה"כ אל החצר... ובן ציון גלנטר מקבל את המכה הראשונה. זעקה גדולה התמלטה מפיו ואחריה באה מיד זעקת העלם בנימין ברנוביץ... אחי אמר לי: "איני רוצה למוּת במקום מטונף", נדחק וזוחל בחזרה דרך הארובה לחצר ובורח, והבריונים מלווים ומכים אותו כמה פעמים בקרדום על ראשו עד שנפל ארצה אצל השער. אך הנה פורצים גם את דלת תאי... וגם אני מתחיל מטפס לצאת דרך הארובה ולהימלט, אבל אני אחרתי את המועד: מבחוץ אצל הארובה חוסמים בפני בריונים — ואני נשאר תלוי ושוכב על גבי הקורה תחת הכירה. הרוצחים שבפנים מרימים עלי מקלו־תיהם, אבל המקלות קצרים ואינם עלי, הם לי: "רד!" ואני להם: "איני רוצה!" ממרום משכבי אני רואה למטה על הקרקע מוטלות שלוש גופות. אחד הרוצחים הלך ושב ובכלונס ארוך שבידו הגיע על שפתי העליונה ויפצענה — הדם זנק מפי. ועוד אחד בא ומגרה רחבה בידו ויאמר: "הנני ואֶכרות את כפות רגליו וירד!" — בתוך כך — והנה אור בקע ונפל דרך הגג: קורעים מלמעלה את הגג והרעפים נופלים על ראש ברנוביץ האָב העומד על בנו המוּמת וצועק מרה. אחד מן הרוצחים, שפניו לא היו מוּזרים לי, אמר לי: "מוּטב לך שתרד!" אין ברירה — קפצתי על אותו הגוי והתחלתי מחבקו ומנשקו ומתחנן על נפשי — — — ויאחזו בי הוּא ועוד שלושה רוצחים ויוליכוני עד השער ושם בדקו בכיסי ויקחו את הכל, ויפשטו מעלי את מעילי ונפטרו ממני מתוך מכות ומהלומות בגזרי עץ. נמלטתי למעון שמעון

ברנוביץ ונחבאתי בארון ריק שמצאתי שם. מקץ רבע שעה התחיל רעש הבריונים מתרחק והולך מחצרנו ורק יללת הנשים והילדים עדיין עולה. פתחתי קצת דלת הארון והוצאתי ראשי, והנה אשה נופלת על צוארי: "הוי אישי היקר!" ואני צועק: "בשם ה', איה אשתי?" האשה הרפתה ממני ותרץ מן הבית בקול צעקה כמטורפת. זאת היתה אשת האופה דראבמן ההרוג. והנה ילדה קטנה נכנסה והודיעתני שאשתי וילדי מבקשים אותי בחצר. אני יוצא — — — שם מוטלים פצועים רבים ואשתי וילדי יצאו ב"ה בשלום מן המהומה (ילדי הקטן בן ב' שנים נמצא במזבלה הנ"ל). חבשתי את פצעי המוכים. עודנו מטפלים בפצועים, ונוצרי אחד לבוש נקיים, כבן שלושים, נכנס וראה את הגופות המוטלות שם בדם כתרנגולים שחוטים ויבך ויאמר: "משומד אני מילדותי, משנת הי"ב לימי חיי ו"מגיד תהלים" ("פסאלומשצ'יק") אני. ועתה באתי הנה, אולי אוכל להושיעכם במה שהוא". בקשנו ממנו להביא עגלות להוליך את הפצועים לבית החולים, ואני ואחי שקם מפצעיו הלכנו בינתים לחפש הרוגים. מצאנו את דראבמאן במדור התחתון, גופו עודנו חם, נושם בכבדות, אבל אין תקוה להחיותו. בביה"כ מצאנו את בן ציון גלנטר ואין נשמת חיים באפיו, וברנוביץ עומד שם ובוכה על בנו המפרפר עוד... והמומר הנ"ל הביא בתוך כך שתי עגלות והטלנו לתוכן שמונה פצועים מסוכנים — ולנו עמד ריוח והצלה ממקום אחר — מן עלית הגג של אחת הרפתים, שמה עלינו כולנו, אנחנו ונשינו וטפנו, ושם לנו כל הלילה ההוא.

החצר מספר 13 ברחוב האסיאתי*

יצחק הורוויץ מספר: ...שמענו נפץ חלונות מביתו של הירש לייב רעוינזון. ומיד גם נפץ חלונות וקריעת כסתות מתוך חנותו ומעונו של הדייר נפתלי שבביתי. בני ביתי חרדו. אשתי ובני ביתי רצו להתחבא

* על החורבן וההרג בחצר זו כתב וולאדימיר קורולנקו את ספורו "בית מספר 13".

תחת המטה. לבסוף ירדו למרתף בתוך כלל ישראל. עד שצר להם המקום ואני הוכרחתי לעלות על עליית הגג, מקום שהיו כבר טמונים שם משה מחלין, השכן ברלצקי יהושע ובתו חיה, נערה כבת 18. מחלין גר ברחוב איזמאילסקי 100 והחריבו שם בליל שלפניו את חנותו ובקשו את נפשו ויבוא בבוקר לראות שם שלום בתו וגם להסתר שם. אחי יצא להמלט לביתו וירא את הפטרול ושני שוטרים עומדים שם ולא נתנו לו ללכת בחרב שלופה.

חזר לחצר ביתו וסגר השער ועלה גם הוא לעליה. שם סגרנו פתח העליה ושמנו עליו משא לבנים. קולות הוררא! נפץ חלונות. התפרצו אל השער בקרדום וההמון שטף לחצר. שכן אחד מאטיל גרינשפון נמצא עוד אז בחצר וימהר להתחבא עם אשתו ועם תינוק שכנתם ברפת. ושם ברפת אחרת נתחבאה גם בת מחלין. מן החצר שברים, נפוץ, קולות. פתחו הרפת וסחבו את גרינשפון מן הרפת ואשתו בכתה, נשקה, התחננה ולא הועיל. אחד צבט בלחי התינוק — ועדיין הרושם ניכר. הוציאוהו ודקרו סכין בגרונו. התיפחה והשתיקוה ובקרדום הלמוהו עד מותו. מה שהיה עמו לבסוף אספר כמו שנודע לי אחר כך. השכיבוהו תחת גג האכסדרה. ופרצו לתוך הבית הפתוח בכל פתחיו. את היקרות חפשו וימששו. אשתי ראתה מתוך המרתף כל הנעשה ואמרה: נמלט. יצאו כולם ואשתו חפצה לזרוק את התינוק שבידה וכן שאר ילדיה מעבר לגדר אל חצר השכן הנוצרי. הנוצרית דשם ראתה: הלא תהרגי את התינוק? מוטב שלא אראה במיתתו. ואחותה השכנה קיבלה את הילדים והגדולים קפצו גם אחריהם. אשת בארלאצקי נשארה באחרונה וחזרה לקחת את שארתי הילדה. אז יצא בעל קרדום מן הבית ורדף אחריה. היא קפצה והוא אחריה. הנוצרי השכן מסתירנו פגעו בקרדום ובאיקונין והוכיחו: הגם אתה בעל בית חשוב ברוצחים? הלכך צמת שבעה שבועות? והוא ישב על הגדר ולא שם על לב. "התאמר להגן על יהודים? הוציאם אלי". מושיענו נשבע באיקונין כי יפגעהו בקרדום. חזר הרוצח וקפץ לחצר. ויחביאו את כולם שם במרתף (אשת מגינם ישבה גם היא באותה שעה ואיקונין בידה אצל השער לסגולה). במרתף האכילום והשקום. הכנופיא הוסיפה להחריב בחצרנו.

ואנחנו השוכבים בעליה היינו מציצים מסדקי הגג לצד הרחוב וראינו בחורבן בית־היין של הירש־לב רעווינזון. — פקידי הצבא והשוטר שתו יין עם ה"כנופיא" יחד. הבריונים תקעו מקלות ויתדות בקרקע וחברום כמין צלבים שתי וערב ובראשיהם תלו בגדים גזולים וקראו: "בזול בזול!" הצצתי לצד החצר וראיתי את גרינשפון הזגג מוטל מת והבריונים מתעללים בו... "מי יודע מה עלתה לנשינו ולטפנו? — הרהרתי בלבי — אין זאת כי אם נכונה השמועה שנגזרה עלינו גזרה מגבוה להשמידנו"... מבקשים אנו בעינינו דרך סדקי הגג מקום פנוי מבריונים כדי לקפוץ ארצה ולהמלט — ואין. חצרנו היתה כנתונה במצור וכל המקומות מארבע רוחות הגג מלאים בריונים. פתאום הלמנו קול קורא: "נעל אל הגג!" ומיד — קול מטפסים, שבר רעפים — ואור נפל בעליה. הגג נפרץ! כשמונה בריונים ירדו דרך הפרצה, מי במקל ומי בקרדום. חשכו עינינו. נלחצנו לזוית אחת והתחלנו דוחפים בידינו, בכל כח, את כיפת הגג כדי לפרוץ בו ולצאת. וישתערו אלינו הבריונים בחרוק שנים: "אי, יהודים, דם רוסי!" ומכת קרדום הלמה את ראש מחלין. אבל הוא הספיק עוד בדרך נס לעלות על הגג דרך הפרץ שעל ראשנו. אחריו עלתה מיד חיה ב. ותושט משם את ידה לאביה הזקן להעלותו. ושנים בריונים מחצו את ראשי בקרדום ומחצו את אחי, ועוד שנים היו עומדים ומפשפשים בין המטלטלין והחפצים הטמונים בעליה... — — — ומעל הגג נשמעו בתוך כך שעטת מרוצת רגלים, כאילו רודפים שם אחרי תרנגולים. הרוצחים ירדו עם המטלטלין והכסתות, ולפני ירידתם השכיבוני פרקדן כדי שאחנק בדמי. אז קם אחי מן הארץ והתחיל מעורר גם אותי. כשעה עברה עד שוב רוחי אלי, שכבתי בנחל דם. הנוצות עפו מן הרחוב דרך הפרצים וידבקו בכל גופי ועלו בפיות פצעי ויכסו בלבוניתן את אדמומית הדם והלחלוחית הקרושה שכל בגדי שרויים בה. הייתי מתחלה כמטושטש ובשוב אלי דעתי שמתי לב, כי קול הצעדים על הגג פסק... ואומר אל אחי: "למה אמות כאן? הוציאני דרך החור וגלגלני מן הגג ארצה ולפחות אבוא לקבר ישראל. כאן יאכלוני החתולים". זחלתי אל הפרץ, נתחזקתי ואוציא את ראשי בעד החור הגגה — — — וצהלת פראים הריעה לעומתי: הור־ר־ר־רא! ומקל עבה נזרק אלי וידהימני ואפול

כרגע אחורנית. "עוד יש שם נפשות חיות — נהמו הבריונים — נעלה שמה!" — — — פתאום קול קרקור ונתיצה עלה מן הבית פנימה. ואומר אל אחי: "הנה מפילים עלינו את הבית ולמה נקבר במפולת? נצא ונתנפל מן הגג". וימש אחי את הרעפים של הגג ויוצא את ראשו וכתפו האחת מן החור ולא יכול לצאת. ועד שהוא מתלבט להשתמט מפרצה דחוקה זו הפנה ראשו שלא במתכוון וראה שני רוצחים וקרדומות בידם הולכים בלאט, בודקים ומחפשים בעיניהם בעליה. נזדעזע אחי, רמז לי על השתיקה וסתם מיד את הפרצה ברעפים. כה שכבנו עד שנחשך היום והקולות חדלו.

— — —

והעלמה, יתומת ההרוג יהושע ברלאצקי מן הנחבאות במרתף (שבאותה חצר) מספרת כך:

— — — אחרי החורבן במעונות עלו בריונים על הגג ויעשו פרץ בו — וזעקת שבר נשמעה מתוך העליה. שלושה מן הנחבאים שם — משה מחלין ואבי ואחותי, – הגיחו מיד דרך פרץ שני שעשו בעצמם ועלו הגגה, ושני רוצחים אחריהם. והנה החל שם בגובה הגג מחול המות הנורא והמשונה: אבי ואחותי התרוצצו אחוזי יד הנה והנה כמטורפים מקצה הגג ועד קצהו. מלמעלה רודפים אותם הרוצחים ומלמטה עולה צהלת המון שכורים פרועים ורתוחים, נהמת פריצי חיות שטופי רצח ומתוך ה"סמבטיון" הרותח והסוער הזה אבנים כבדות, כלי ברזה ומקלות חובלים נזרקים ונופלים על ראשי הנרדפים. לבסוף הדביקו הרוצחים את אבי ואת אחותי והכום בגרזן. אבי נפל מת מתבוסס בדמו ואת אחותי הצילה נוצריה אחת. אבי נמצא אח"כ בגל של נוצות אצל שער החצר. כל אבריו היו מרוסקים ודרוסים ופניו מעוכים ומדובקים בנוצות. עמו נמצאה גם גופת משה מחלין, שנפל גם הוא בנופלים מן הגג ונהרג.

חצר מספר 36 ברחוב אוסטאפוב

מפי ישראל חיים שטינברג, נכד ההרוג ר' חיים ליב גולדיס:

עוד ביום א' (אחרון של פסח), כשנפצו את הזגוגיות בחלונות ביתנו, הבנתי מראשית אחרית ושמתי לבי לקדם את פני הרעה ככל האפשר. את כל כלי ביתי החדשים והחפצים הסתרתי באוסם ובעליה. לא נשארו בבית כי אם שולחן, ארגז, ספה ושני ארונות שלא יכולתי להוציאם מפני כבדם. מה עשיתי? קמתי והפכתי אותם על פניהם, רגל אחת מהספה שברתי, כסת אחת גדולה קרעתי והפרחתי את הנוצות בכל החדרים. סוף דבר עשיתי לי פרעות בעצמי. ולמה? — כדי לגנוב את דעתם של הגויים. ולא עוד: בחצר היו שבע חביות, חמש מלאות יין טוב ומשובח ושתים חומץ. וגם המרתף שלי היה מלא כולו חביות יין. מה עשיתי? — לקחתי חביות גדולות ריקות והנחתי אותן אצל פתח המרתף בשורות הראשונות והאחרונות ואת החביות המלאות שמתי בתווך. וכל כך למה? שוב כדי לרמות את הגויים. ואחרי כל ההכנות האלה נתקררה דעתי קצת, ואני ואשתי ואחי טפסנו ועלינו לעליה ונלן שם — — —

ביום ב' בבוקר סגרנו שערים, דלתות וחלונות, עלו כל הנשים והילדים, ל"ב נפש, אל העליה ויתחבאו שם ובחצר נשארו שבעה גברים... בתוך כך הגיעה כנופיא של בריונים לחצרנו ונבהל ונעמד סולם אצל הגדר הגבוהה ונחל לעלות ולקפוץ לחצר הסמוכה שמעבר לגדר, אבל הסולם נשבר תוך כדי טפוס ולא הספיקו לעבור אלא שנים. אני הייתי מן הקופצים בראש ועברתי בשלום ונסתתרתי בתוך העשבים אשר אצל הגדר. בינתיים נשבר השער של חצרנו, והגויים, כחמשים איש, התפרצו לחצר בקרדומות ובמפצים וכו' והתחילו מחריבים. הצצנו מן החרכים וראינו שהיהודים (חמשת הגברים שנשארו בחצרנו) נחפזים לברוח אל הרחבה שבירכתי החצר — לבית הכבוד... ארבעה נדחקו ונכנסו לשם ואבי זקני, בן שבעים (שבא בבוקר מביתו לראות בשלומי אחרי ליל העברות), עד שלא הספיק להיכנס אף הוא קפץ עליו גוי אחד במוט עץ. הזקן

פשט שתי ידיו ויאמר בשפה רפה, בקול של רחמנות כתינוק חלש: — אין... וינף הרוצח את המוט ויך בכל כח אחת ושתים על ראש הזקן. הזקן נפל ארצה אצל פתח ביה"כ... הרוצח — גלב ארמני פתח בטעות לא את התא שבו נחבאו היהודים אלא את התא השני, הריק, וחזר משם אל הזקן, משמש בכיסיו והוציא משם חרוט. פתחו ומצא בו — חצי פרוטה... הרוצח זרק בחמתו את "המציאה" והלך לו.

ואנחנו כל שעת הרצח היינו שוכבים מאחורי הגדר, רואים הכל ושותקים. לא בכינו ולא נתעוררו רחמינו — לבנו היה לאבן.

(מכאן והלאה כתובים הדברים בידי ביאליק ז"ל).

בגמר החורבן, כשהלכה לה הכנופיא, יצאו הארבעה מביה"כ. אחד מהם יחיאל שוחט, ראה שוטר מס' 140 ברחוב וירץ אליו ויאמר: "הרגו איש בחצר!" ויענהו השוטר בשחוק, במעמד קהל הרבה נוצרים מן הבאים לראות ב"מחזה": ומה זה ענין לי? יחיאל שב כרגע לחצר, אל הבריו, ויקפצו כולם דרך הגדר לחצר מקלטנו — — — ונבוא בשעה 1 — 2 בצהרים לעלית ביתנו ונסתר שם יחד עם הנשים והילדים. המהומות והקולות ברחוב גברו מאוד — — — שכבנו מחרישים וחרדים. תינוק אחד היה גועה בבכיה כל אותה שעה, וכל התחבולות, כגון סתימת פה וכדומה, לא הועילו. מה לעשות שלא נאבד כולנו בגללו? — גזרו עליו כל בני העליה כארבעים איש, חניקה... אבל אבי הילד מצא עצה טובה מזו: קפץ דרך ארובת הגג לחצר השכן ואשתו זרקה לו את הילד — וזה קלטו מן האויר למטפחת. אחר כך קפצה גם האם.

בשעה ג' בלילה ירדנו מן העליה ונמצא את כל בתינו נחרבים והרוסים. את גופת אבי זקני השכבנו אצל שער החצר, כדי שיראוהו הבריונים ולא יכנסו עוד, ונמלט איש לעברו.

מפי עדים שונים

מפי ר' משה גראבויס, אחד מבאי בית כנסת "טאבאקארני" ומפי השמש דוב ברונשטיין.

החורבן בטאבאקארני לא גדל כל כך כמו בעיר ולא נגע אלא ב־20 בתים. כ־15 נשארו שלמים. המשחיתים היו ברובם מתושבי המקום מעבדי־עורות; אלו שנשארו — הגנו עליהם אחדים מן הנוצרים בשכר יין וכסף שנתנו להם. פטרולים ופוליציא לא היו כל שני הימים במקום הזה. ביום א' החלו לנפץ חלונות, בתחילה מבית הכנסת בעת תפלת מעריב ואחר כך בשאר בתים. אבל נפצו רק זכוכיות אחדות. לא הספקנו לגמור "עלינו" וברחנו. בבוקר יום ב' מצאנו כל החלונות בבית המדרש שבורים, אף על פי כן התפללנו וקראנו בתורה, סגרנו את בית המדרש ויצאנו לביתנו. בשעה תשע באו השוסים עוד הפעם מן ה"פערעיעזד" (מעבר) וילכו הלוך והַחרב עד בית הכנסת, אליו פרצו דרך החלונות וישברו וישליכו לחוץ שמונה ספרי תורה וכל הכלים: התכשיטין, טליתות, מגורת החנוכה, הכתרים, כל מנורות הכסף והנחושת וישברום ויבוססום בטיט ורפש (המקום בשפלה, מקום רפש) ויטנפו ספרי תורה ויקרעום לקרעים. יריעות אחדות נבררו מן ההפכה והשאר נמסר לגניזה. לפי שעה אנו קוראים בתורה שאולה. שכן נוצרי אחד שם הכתר על ראשו, קנח חוטמו בקלף ועוד חללו וטמאו באופנים שונים. הנזק עולה עד 1200 רו"כ. הציץ נמצא ברפש, חתיכת "יד" ב"אוטשאסטוק" 2 (משרד רובע המשטרה), הכתר הוחזר על ידי גוי אחד מתושבי המקום בעד חצי רובל שנתנו לו. הספרים של החברה משניות ניצלו בדרך נס שנהפך הארון תחת גל חפצים וכלים ולא נתנו להם השוסים לב.

הראו לנו הכתר והציץ. הם רצוצים וכפופים ומלוכלכים וחסרים חלקים.

דוד חארימאן, בן 25 שנה. חתן־בחור מקאווישאן. לקח 600 רובל נדן. גר יחד עם אחותו הבתולה, בת 14 שנה, זאת לא היתה בימי הפרעות בביתה, אלא בתוך העיר, ועם אחיו הנשוי ("סלוזשיטעל" (פקיד)

אצל קלמן גראָבאָקאָפאָטעל), וגרו עמם גם אחותו וגיסו וילדם ועוד אח בן 12 שנה.

המספר אומר: בעת הפרעות הסתתרתי יחד עם כל היהודים בחצר הקישעטשני. וכשראיתי כי כולנו עומדים בקיבוץ אחד — ומושכים עלינו את העין ברחתי לחצר ה"קראָוויאני זאוואד" והצצתי משם. כשראיתי שעוד מעט וקרבו הרוצחים, שבתי אל החצר וסגרתי המנעול שעל האורוה, לקחתי סוס לברוח אל העיר ולקרוא משם עזרה. אחותי וש"ב של כלתי — נשארו כאן — בקשו מסתר בבית נוצרי והשליכן. ברחו אל השדה ובאו אל "ריפע" אחת שבין הגנים, מצאו שם יהודים אחדים נסתרים ונסתרו גם הם. כשערב היום קמו כל הנסתרים, כחמשה עשר איש (ביניהם היה גם דוד חאריטאן וכל משפחתו) והלכו לבקש מחסה בין הגויים היושבים בין הגנים. חמל עליהם גוי אחד והסתירם בביתו. ברחתי דרך השדה ואחרי רצו עוד שני נערים פועלים מן הקישעטשני (בית־חרושת לשטיפת מעיים לנקניקים).

נפלתי מעל הסוס בקפצו מעל לברכת המים. הרימוני הנערים על הסוס וברחתי הלאה — באתי אל העיר וראיתי את החורבן והקולות האיומים ואמרו לי שאין לי לחכות שום עזר מהפוליצייי. שבתי למצוא את אחותי וש"ב של כלתי. בשובי פגשתי בדרך הבנדרי כנופיות כנופיות של גויים בידים ריקות וכשראו אותי רץ מהרה פגשוני: "דאָ אונדע ווינע זשיַדאן" (מאין בא הז'יד?). כלתי ומחותני גרים אצל טחנתו של גנדריך; השבתי שהם בודאי נחבאים שם — ואמרתי הם בודאי נחבאים שם ובאתי לראותם — ואמרתי שאציל גם את אחותי וש"ב שמה — לא היה לי מקום לעבור רק דרך המים — והסוס עברו חציו במים. (יום מעונן לערך שעה ארבע) ראיתי בית מחותני שסוי ובזוי. וגוי שכן אמר לי שאברח על נפשי — ומחותני וביתו ברחו כולם, ועל טחנת גנדריך עמדו אז כשלוש מאות איש והרסו ונפצו הכל. שבתי אל סוסי והראו לי שפצעו את מחותני בסכין ודמו נזרק על הקיר, ומגרשים אותי — רכבתי על הסוס והיה לי לעבור על ה"פערעיזד" (מעבר) של מסלת־הברזל. יצא שומר הבודקע (הסוכה) ונוצריה אחת ולא נתנוני לעבור, וכעסו עלי מאד. ראיתי אז את גנדריך וביתם בורחים מעל למסלת הברזל

ובאו אל גראדינע אחת הגדורה קנים ונסתרו שם. — עברתי את הדרך מבלי רשות כחץ — ועברתי שנית את המים ורצתי בדרך בענדער (אחר כך נודע לי שעברתי על יד מחותנת שלי וכלתי, שהיו נסתרים ב„ריפע" (ערוץ). באתי על יד מעברת הביטשאק (שם נחל) וראיתי גויים עוברים שם — וסרתי משם ועברתי בתוך המים עד שצלל הסוס עד לראשו והמים הרימוני מעל גב הסוס ונתליתי בצוארו של הסוס ששחה כדי להתקרב אל ביתו (הבוג רחב שם כחמשה וויארסט), ושחיתי כך כשעה או כשעה וחצי כשיצאתי על שפת היאור (הקנים נראו אז כמעט מתחת למים בראשית האביב). ויצאתי אל ה"בוינה" (בית המטבחים), עזבתי את הסוס לנפשו. ראיתי שם גורודובוי (שוטר) שישב בביתו והסיק שם הנורו, ואני הייתי כולי רטוב וקרוש ובקשתי ממנו שיתנני להתחמם נגד התנור ויגרשני מן הבית לאחור. מה לך פה בשעה שבע? רצתי משם אל ה"טשינאווניק" (פקיד) ויגרשני גם הוא. ופגשתי בקאפיל, בקאפיל קיינארסקי עם בנו ועם שמעון וואקס עם אשתו, וזה שלחני אל ביתו שאקח משם אנפילאות ללבוש על רגלי ועשיתי כך. וכבר אמרו על כל הנפצעים ועל מינדיוק ובריל מלמד ההרוגים. ונמלכנו אנה ללכת — ואין מקום ואנו רואים שם גויים מרגלים אותנו. החלטנו לבוא באיזה אופן עד התחנה.

יצאנו ביחד עד ה"פערעיעזד" וראיתי את בנו הצעיר של בעריל מלמד (שאלתיו תחילה על אחותי וש"ב ואמרו לי שלא ראו אותם), זה אמר לי שאחותי וש"ב נסתרות. באתי לשם ומצאתין בין בני ביתו של חריטאן. (קיינארסקי והנשארים הלכו להם בדרך מסלת הברזל מן הצד שיראו ללכת בדרך הקרובה אל המאלה). הגויה המסתרת את כל אלה חרדה מאד פן ישרפו עליה ועלינו את הבית (כמו ששרפו בית אחד שאינו רחוק משם מול טחנת גנדריך). התחננו אליה שתתן לנו לשבת עד יחשך הלילה (זה היה בערך בשעה 8). בא בעל הבית וגיסו וחפצו לגרשני. הגוי מכיר אותי. התחלתי מבקש אותם שיוליכוני בדרך אל התחנה. הגויה העטיפה את ראשי אחותי הפרוע במטפחתה ונלך (כלומר רצנו ממש), כל הנמצאים בבית בלווית שני הגויים. בדרך עברנו מאה צעדים או יותר — עברו גויים בדרך המאלה ושמעו שעטת מרוצתנו,

והבינו שיהודים שם והתחילו רצים כנגדנו לגדור דרכנו. כיון שראו שני מלוינו, קראו לפוגשים אותנו: "סטאטס, אַמען בּוּן, נוּ אליערגאדס, נוי סינטיעם טעץ קרישטין, ני דושעם לאפאזשאר לאַ אַשע מאַאַלע" (עמדו, אנשים טובים, אל תרדפו, כולנו נוצרים, אנו הולכים לשריפה שבשכונה ההיא), ועזבו אותנו. עברנו כמאה צעדים ועוד הפעם פגישה כזאת ועוד הפעם תירוץ כזה. וכשעברנו את מקום הפאזשאר, היתה לנו עוד פגישה כזו, קראו להם מלוינו ובקשו על נפשנו אחרי שנצלו היהודים ממות והם לקחונו — אינם חפצים למסור אותנו להריגה והם חפצים להביא אותנו אל התחנה והלכו להם גם אלה. אז היינו קרובים אל ה"גרוזעוואי וואקזאל" (תחנת רכבות־המשא) (אצל הבודקע האחרונה שלפני תחנת הפאסאזשירים) נפטרו ממנו הגויים ואמרו שהסכנה כבר עברה. ואנחנו הודינו להם, ומהרנו לרוץ כדי שנשיג לבוא לפני צאת הפויעזד (הרכבת). דוד חריטאן נשאר מעט מאחרינו ואנחנו גם לא ראינו שנעדר מאתנו. משערים שדוד חפץ להיות מאסף לאמו ולאחיותיו הקטנות; חתן קיינארסקי מעיד, שגיסו אמר ששמע, בשכבו במים אז, קול איש קורא: "אוי, איך בין פארפאלען!" משערים, וחזות פניו של המספר מעידים שגם הוא חושב כך — או גם ראה כך, אלא הוא ירא להגיד שאינו חפץ להיות כפוי טובה לגוי — ששני הגויים המלוים שידעו שלדוד בודאי יש כסף אתו ושני שעונים של זהב — אחד שלו ואחד של אחיו ומשכוהו מן הקיבוץ והרגוהו באבן מהאבנים הרבות המושלכות שם. באנו אל הוואקזאל, ראינו כי דוד נפקד. התחילו קרוביו בוכים עליו אבל מובן שיראנו לשוב ולבקשו (יראנו גם לעבור במרכבת הברזל שאמרו שהשוסים משברים את פסי הברזל) וניפגש שם עם שלמה קאנארסקי הרטוב, ואמר לי: אוי ליב, אני ירא שאבא נהרג בשדה. לקחנו ביליוטים (כרטיסים) ונסענו לבענדער. כשבאנו לא חפצו העגלונים, גם עברים, לקחתנו שיראו שלא נשלם להם — ושילמנו תחילה וכן גם במלון העברי לא האמינו לנו ושילמנו תחילה.

מספר מעתה החתן של ק י י נ א ר ס ק י, ליפא בוקשטיין (הגר בעיר ולא בפרוור):

ביום ג׳ בבוקר באה אל ביתו נערה עבריה מן הפרור ואמרה לי על חותני, שנמצא מושלך, ״אין סטון״ (בבגדיו התחתונים). מהרתי עם מחותני שמה עם עגלון אחד, באנו עד הפערעיעזד, אמרו לי ששם שוכב הרוג. כשלושים איש עמדו על הגויה. נגשתי וראיתי את ההרוג שהיה שחוט ומפיו נחתכה השפה העליונה עם השנים. אמרתי שזה הוא גיסי שלמה — אבל כשהסתכלתי בבגדיו הכרתי שזה אחר.

רצתי משם והלאה. באתי עד ה״בוינע״, פתחתי את הקאניושנע (אורוה) — ומצאתי את מאטיל ההרוג. בא שקץ אחד והראה לי ואמר ש״זשיפוני״ (אדון) קאפיל מוטל תחת העץ של ה״גראַדינע״ (גינה) אצל המים. רצתי שמה עם העגלון ומצאתיו שוכב. פניו למעלה בלי כובע, ידיו חבוקות על לבו. צעקתי אל מחותני: הנה חותני ולקחתי ושמתי הכובע בראשו (פניו היו נקיים ונראה כישן, המקל והמשקפיים ומכתב אחד אצלו). כששמתי הכובע על ראשו — נשם: ״הֶפֶּפְף!״ שפתיו נעו. נתקבצו שמה גויים ואני בכיתי. עמד שם אחד שאני יודע אותו רק מפניו ואמר: ״צר לי שנשאר עוד זה בחיים!״ חותני לא הראה עוד כל אותות חיים. שבתי לחצר, לקחתי ואסרתי את ה״קאטיגע״ (עגלה) ושמתי שם את מאטיל מינדיוק. ואת חותני נשאתי אני ומחותני ושני נכרים והעבר־נוהו את המים ושמנו גם את גופו אל ה״קאטיגע״ והבאנום אל בית העלמין.

טשינאן הרוצח גדל בבית קאפיל מנעוריו ונתפרנס מחותני, אבל אחר כך פיטרוהו ממשרתו מפני שהיה שיכור וקושר את הפועלים שלא יעבדו בלילה.

המספר: ישעיה ווייסמאן. פאסעסאר (חוכר אחוזה) בבולבאָקע. גר בקישינוב.

ביום ב׳ בבוקר בשעה 8 שלחתי את ביתי לתחנה לשלחם לאחוזתי ואחרתי את המועד (בעברי ראיתי כי ברחוב איזמאיל ירו בניו של יעקב רחליס בשוסים) והנחתי שם את ביתי שיסעו במסע של 8¾ ושבתי בעגלון, אצל השלאגבוים זרקו עלי שקצים אבנים ואחריהם הלכה כנופיה גדולה. בעברי דרך פנת ניקולאייבסקיה וסוויעטשנאיא, באה לקראתי

כנופיה של 15 איש והשליכו עלי אבנים. נקלעה אבן אחת בראש העגלון ונפצע. קפצתי מעל העגלה וברחתי אל פרור בנדר. פגעתי גם שם בשוסים ונטיתי משם אל הדרך ההולך אל התחנה. ומסביב קולות וזעקות ודפיקות. ברחוב ס ל ג ל נ י שעברתי מול מס׳ 22 יש באר. ירדתי אל הבאר והצצתי משם וראיתי שבאו במרוצה שני רוסים צעירים ורוסית אחת (פיאטר גאנצע, גיאורגי טשאבאן ואשתו). פיאטר שרץ לפניהם היה כלו מגואל בדם וסכין גדול בידו (כשבר של מזמרה) וגיאורגי בולאווקע בידו ואשתו אחריו בסנור מלא (נראה לי מתוכו רק באנדראל טבק אחד). בעברם שמעתי שגריגארי אומר לפיאטר מולדאוית: ״כֶּלך דם, היה לך להתרחץ״. כשעברו עליתי מן הבאר וברחתי הביתה. ביום ג׳ באו להסתתר אל חצרנו 9 משפחות שנמלטו מן המאאלעס, בתוכם אחד יעקובקע, אברך מסגר העובד אצל ניקעש ואשתו שילדה לפני שלושה שבועות, עם הילד, וסיפר לי שהוא בסלגלני מס׳ עשרים ושתים אצל מולדאַוי אחד, הוא ועוד אחד, וסיפר: ביום א׳ בלילה, בא פיאטר וגריגארי ונתנו להם סכין גדול ואמרו להם הרי לכם הסכין ושחטו את עצמכם. התחילו בוכים ומתחננים. בא בעל הבית ובעלת הבית הזקנים ואמרו שהם יראים אם ימצאו השחוטים בביתם. שאלו הרוצחים מה יש להם. נתן להם בקבוק וישניאק ושתוהו. שאלו כסף ונתנו להם יעקובקע 4 רו״כ שהיו לו ושכנו 15 רו״כ. אמרו להם הרוצחים: כבו את המנורה וכשיבואו לדפוק בחלונות תשתקו ואנו נצילכם (זה היה בשעה 10 או 11). שבו שנית בלילה ובאו אל ביתם כשפיאטר מלוכלך דם ונשאו אתם הרבה חפצים. שתו שאר הוישניאק ופיאטר תקע את הסכין בשולחן ואמר לו: שמעני נא ושחוט את עצמך בידיך! התחילו עוד הפעם בוכים. אמר גריגארי (חתן בעל הבית) שיניחו אותם. שינה פיאטר את בגדיו המאדימים (שתי המשפחות שכבו ביחד על התנור). גריגארי יצא ופיאטר אמר להם שירדו אל המרתף כי חפץ הוא בהצלתם. אמר שכנו של יעקובקע שהרוצח אומר להורידם שמה שיוכל להמיתם ולקברם שם שלא יודע הרצח. ולכן לא חפצו. אמר להם פיאטר: אם כן עלו לעליה. אבל רק השכן ואשתו ויעקובקע, ולאשת יעקובקע לא נתן לעלות.

כששכב יעקובקע על העליה מעל לתנור, שמע את אשתו שהיא מתחננת לפני הרוצח שיניחה, הן יולדת היא. אבל פיאטר הוציא סכינו ואמר שאם לא תשמע לו ישחטנה. וכך עינה אותה עד אור הבוקר. עם הבוקר נרדם הרוצח, נמלטה האשה אל העליה. שם פרצו את הגג ונמלטו אלי (ניקאלאיעווסקי 57) (בשכבי על התנור מן 11 עד 2, שמעו קול זעקות שבודאי היו שם פיאטר וגריגארי ושחטו שם איש אחד את...).

הלכתי עם יעקובקע אל ה"אוטשאסטוק", ולקחתי "אוקולוטוצ'ני נַדזיראַטיל" (מפקח הרובע) באטשקובסקי ובאנו לבית הרוצחים לבקש שם, אמרה האם "לא אנו ולא חתני אלא פיאטר עשה מה שעשה". לא מצאנו שם מאומה ואמר שפיאטר הוא עתה בכפר בולבאָקע. ואחר כך כשבאתי לבולבאָקע, לאחר שני ימים, מצאתי את פיאטר שהוא עובד אצל ייני של האדון מ. מ. (הוא מנקה את היין). בבולבאקע יראתי למסור את פיאטר לדין, שמא אעיר קנאה בין הפועלים באחוזתי.

הייתי אצל ה"סליעדוואטיל" (החוקר) פעמיים וה"נאדזיראטיל" אמר שהוא עד (הוא גר בבית גאלבאך, אצל מערכת ה"בסאראבץ") ודחני מיום ליום באמרו שיש לו עבודה. בפעם השלישית גער בי ואמר לי שנדחקתי לבוא אליו בשעת ארוחת צהרים.

יותר לא באתי אליו והסחתי הדבר מדעתי (עתה הבטיח לי המספר, שיכתוב בקשה וימסרה לאדבוקאטים).

קאפיל צבי בן דניאל קיינארסקי, בן 47 שנים, מספר:

ביום ב' בבוקר, שעה 12 (כשהתחיל הרעש) הלך אל הזאוואד (בית־החרושת) עם בנו בן 28 שנים להסתתר בבית רופא הבהמות (שכן קרוב להזאוואד) המומר שטיין. זה קיבל אותם ויחזיקם בביתו עד השעה 5. אז נראו השודדים במקום זה. הרופא גזר עליהם בחזקה לעזוב ביתו. אינו רוצה להסתיר "יהודים" בביתו. אחד פצוע ונוטף דם מתוך בית החֵלב התחנן לפני הרופא להכניסו לחצר ויגרשהו בחרפה "טנפתם את בית התפלה שלנו". כשיצאו ראו באורוה הרוג מעומד. שני שוטרים נצבו שם. בקשום ללוותם בדרך. מאנו. אסור לסור מן המשמר. כשעברו על פני

בית שטיין, בנותיו קראום להיסתר שם. היו ידידים. שטיין לא היה שם. כשבא וראם, נבהל ובקשם לעזוב. ירא פן יסבול בגללם. אבל הם נשארו בחדר מיוחד וסגור עד 5, כל עת הרעש. כשוך השאון, יצאו לחצר וראו שם שוטר, שאלוהו ואמר: יש הרוג באורווה. שם מצאו הרוג תלוי ברגליו בתוך האבוס. שמו מינדיוק, סוחר תבואה (אח"כ נודע כי שם נסתתרו הרבה שכנים). לנסוע לעיר נתיראו, חזרו לשטיין ולא קבלם. הפטרול בא. שטיין יעצם ללכת עמו. בין כה והפטרול נעלם. חצר שטיין נשענה לחצר פולקובניק (משגיח מטבחים), נכנסו לשם מחכים לבואו על מנת ללון שם. בבואו, התחננו לו ליתן להם לינה. הפולקובניק בא לשטיין להועץ עמו, גם הם נכנסו וישתו יחד תה. הפולקובניק מספר על דבר הפרעות. מחייב הוא את היהודים. טנפו בזפת את ה"סובור" (הכנסיה). שטיין הכחיש. לבסוף אמר הפקיד: יודעים אתם, גוי אחד הסתיר יהודים — וקרעוהו לקרעים. שטיין נבהל. כל הבקשות להשאר לא הועילו. רצו להמלט משם במרכבה סגורה, או לגשת אל הטלפון ונתיראו. אין ברירה, רק לחכות עד חשכה ולצאת משם ל"וואגזאל" או אל השדה. הכיר שמרגלים אורבים להם בדרך. ראו שם שוטר ובקשו ללוותם, ודחם בתירוץ, שצריך לשמור את המת (והוא כבר שמור ע"י אחר). רוצים אתם שיהרגוני בשבילכם? שהו שם אצל המטבחיים. הכירו במרגל אורב. בקשו להסתתר במטבחיים ולהיות שם אבל מצאו שם שונא ויצאו אל השדה. ראו שם פטרול עם יהודים פצועים שהתחבאו שם בשדה והפטרול מצאם בדרך ויבקשוהו להוליכם למטבחיים (והפצועים מן הנחבאים בבית החלב). בקשו מאת הפטרול עזרה ולויה — דחום שהם הולכים למירען. הפולקובניק יצא ולא קבלם למרות כל הבקשות שלהם ושל שכן. הפטרול נתרחק. אין פליטה כי אם בדרך הוואגזאל. (הפצועים גם כן הלכו להם). עמם נשארו ואם חורגת (שהיתה מתחבאת קודם בגנות בצאתה לבקשם) ועוד שלושה גברים ושני ילדים. כשנתרחק מעם המטבחיים רדף אחריהם אחד מי שהיה פועל בזאוואד (שותף בהרג מינדיוק וכהן). ובכל פעם נתקרב ובא והתחיל משתתף בצערם. האב: אבל הן שכור אתה ומתערב בהם. באו עד המסילה; שרק בפיו לאות. נשמעה שריקת מענה מן המקום. לחזור נתיראו. נטו בעצת כולם בדרך השדה לרגלי המסילה והפועל מעבר

מזה. הולכים אל ה"וואגזאל" עד חצי הדרך בשלום. שם שמעו לחש הבא לקראתם. לא רחוק משם יש גשר למסילת הברזל. שכבו כולם על הארץ בעצת הבן (שלמה) והוא הלך לתור ולבדוק תחת הגשר ולא מצא שם איש. דממה. קמו והלכו לפנים. בראש הלך שכנם ביעלאצערקאווסקי ושני ילדיו. מיד בעברם הגשר, ביעלאצערקאווסקי נטה הצדה ומיד באה מאחריהם חברה של תשעה אנשים בשורה (אחד נער) בקול המון ותרועה: הנה היהודים, בואו ונהרגם. שם שתי שורות עצים. השאון בלשון מולדבית בא משם. הבן עמד והביט מאחריו ונבהל (ביעלאצער־קאווסקי וילדיו ברחו). ויקרא לאביו ולאמו: ננוס! וינס ואביו נשאר ולא ידע מה היה לו ולאם. אצל הנהר נפל. מוטב לטבוע. התנפל לתוך המים. ראשו בתוך הזמורות. שמע קול דברים — ולא זעקה. נחה דעתו. מקץ חמשה רגעים, כארבעה אנשים עברו סמוך לו והם לא ראוהו. הכיר שלושה מהם. אחד זה שרדף, השני שכן. כנראה, בקשוני. ממקומו שמע עוד קול דברים וטפול. כנראה נשאר שם חלק מן החברה, בתוך המים. שהה כשעה. יצא וחזר למקום אביו ולא מצאו. ואולי טעה במקום. לשהות שם ירא. נטה עוד לצד, ללכת ל"וואגזאל". בדרך אצל הריחיים פגע בשרפה (הציתו אש בבית מולדובני, על שלא מסר להם היהודים הנסתרים שם) ויאור לו הדרך וירא שלושה אנשים לקראתו. נפל לארץ. אחר כך בקומו, ראה עוד אנשים באים. נפל לתוך תעלה ומשם ראה אדם בריא וגבוה, עובר עליו. הוא דרך על מגבעתו. קרוב אל ה"וואגזאל" ½ וויארסט אצל המסילה. כחמש עשרה פסיעות סמוך לשם שמע מכת מקל וקול זעקה (אח"כ נודע כי נהרג שם חאריטאן, מקוטע ומנותח לנתחים, כנראה חשבוהו לבן המומת הקודם). עוד הפעם השתטח על הארץ. כשוך הכול — קם עוד הפעם, כבשעה התשיעית. בא לוואגזאל. שם אצל הוואגזאל שני נוצרים עיכבו אשה עבריה ותינוק בידה. דרשו כסף. לבסוף הניחוה. הוא עבר בשלום ונסע עם הרכבת לבנדר.

ביום ג' שב ונודע לו רצח אביו. מצאוהו שם אצל התעלה. הכיסים הפוכים. אצלו מכתב והמשקפים, לוקחו ממנו שלושת אלפים רו"כ והביאוהו לבית הקברות.

ביום השני (ג') שבתי, וממחרת עליתי לביה"ק וראיתי את אבי, את

קבוצת חללים של הפוגרום הקישינבי.

חלל המלחמה הקיסרלי בשנת הבחסון לחדר בוש הקבלה.

חלל המלחמה הקיסרלי בשנת הבחסון לחדר בוש הקבלה.

פצעיו לא יכולתי לראות וראיתי רק פניו שהם נקיים (בניו: שני בנים וחמש בנות נישאות). סוחר פשוט. עם הגויים לא היו לו כל מגע ומשא, אלא שהם היו פועלים בזאוואד.

החוקר רדז'ביץ של הרובע ה־3.

כשאמרתי לפניו שמות הרוצחים, ערבב דברי. כשאמרתי לו שישאל עדים, אמר כי אותם לא יחקור וכתב בפרטיכול לאמור: "שאני איני יודע מי הרג את אבי". בקראו לא שמעתי דבריו וחתמתי על הפרטיכול. בצאתי התנחמתי. באתי לעורך־דין גולדשטיין. ספרתי לו וקראני ל"אוקרוז'נוי־סוד" (בית־המשפט המחוזי) ושם יעצוהו לתת הודעה לפרוקורור על דבר הרצח. בצאתי פגשני שליח וקראני אל החוקר ושאלני אפשר אני יודע מי הם רוצחי אבי. אמרתי לו ואמר לסופרו שיכתוב את שמותיהם. ביום השני שלחני הפריסטאוו אל החוקר לראות את הרוצחים האסירים ולא מצאתים. אמר לי החוקר: «нет господа, так обвинять нельзя было» (לא, רבותי, כך להאשים אי־אפשר היה). (העיר קלימקר, כי גם הוא ראה שהחוקרים השתדלו לאסור שאינם חייבים ולא את החייבים).

חקירות שניות. אחר שאסרו את הרוצחים שאמרתי בכלל חפץ לערבב דברי. וכשדרשתי שיכתוב פרטיכול, שבחקירה הראשונה לא כתב שמות הנאשמים שאמרתי, כתב ויצא אל הנאשמים ושלחם הביתה, גם מבלי לשאול אותם על שמותיהם.

בבית הירש ליב רעוינזון (שיינקער) בעל בית היין, בשעה 10 יום ב' התנפלו על ביתו. שבירת חלונות. בעל הבית ייצא ומגיד להם תוכחה: "הלא ידידים אנחנו, איך נישא פנים". בקשו יין. הבטיחו לבלי הָרֵעַ. עברו להרוס בית מחלין שכנגד. הפריסטאוו (מפקד הרובע) אסאוווסקי (של הרובע ה־4) בא ברגע זה ויהללם. "מתהוללים אתם ילדים — יישר כחך! הלאה, הלאה, הידד!" ונסע לו. חזרו להירש ליב והתחילו במקלות שוברים את המסגרות (החפצים נסתרו במרתף). אשת בעל הבית ושני ילדיה (11—5) יצאו לחצר. בעל הבית ומשרתו נשארו. בקשות: "צאו! פן תמותו". ברחו כולם על פני הגדר לחצר

השכן הנוצרי. אשתו של זה הסתירתם בחדר אחד. בשעה 4 הביא נוצרי אחד מהם לבית מחלין נערה פצועה והודיעתם ע"ד ההרג שם וכי הומת אביה. 4½ בקשה בעלת הבית לצאת מפני היראה. עברו משם דרך הגדר לחצר אחרת של יהודי וקרוב לשם קזרמה ופקיד הצבא לא נתן למשחית לבוא. המשרת יצא לרחוב. עלה בכרכרה ורץ לבית הוריו שברחוב אחר. ביום ג' בא ומצא חורבן גמור. ביום ה' מתה אשת בעלת הבית (חולנית מטבעה) מפני היסורין.

יחיאל קיסרמן, זקן בן 57.

מפי עד ראיה (פצוע) שראה בעיניו מות הירש בולגאר.

ביום ב' שעה ג', כשהתנפל ההמון על הבתים הקרובים ברחובותינו גאסטינאיא־סוועטשנאיא, נאספו עשרים גברים מחצרנו, מלבד נשים וטף. חשבנו כי רק לשלול ולשוד מגמתם. את החפצים והכלים היקרים טָמנו אחדים מן הדיירים במרתפים עוד ביום ואת כלי הבית הגדולים והכבדים הניחו במקום. בשעה ג' שברו הרוצחים את הפשפש של החצר ואת פתחי הבתים ומבואיו ופרצו דרך 5 מבואות לתוך החצר במקלות ובמוטות ברזל. אחד נשא שכין בידו ורבים באבנים. אנחנו עמדנו אגודות אגודות כל אחד קרוב לפתח מעונו. לאחר שהתפרצו נתפזרו איש לעברו, אני ובני בן 17, והירש בולגאר כבן חמשים, קומיסיוניר אצל הוואגזאל, בעל בית הגון, בן תורה, ושנים מאודיסא, איש ואשתו, כבני 18—19, שבאו לכאן לקרובים לכבוד החג. ברחנו למעון בעל הבית שבקרן פינת החצר, מושב בת בעל הבית ובולגאר סגר הדלת אחריו בידיו. אחדים מן הרוצחים קרבו לשבור הדלת וארבעה מהם במקלות ומוטות ברזל שברו את דלת המסדרון והתחילו לחבוט ולהכות את בולגאר בכלי הרצח על ראשו ועל גופו עד שנפל ארצה כמת.

אני מרוב פחד ובהלה קפצתי עליהם פתאום וברוב כוח הפלתי את ארבעת הרוצחים לארץ. צעק אחד: ראו יהודי הרג ארבעה רוסים והתנפלו כולם בכליהם ויכוני עד שנפלתי על פני ארצה כולי שותת דם. והם הוסיפו להכות, הכה ופצע, נער אחד בדק בכיסי ולקח שעוני והכסף (550) שנמצא בכיסי (עשרה חרוזי פנינים ושני טיץ (תריסר) כפות כסף

גדולות וקטנות). מקץ חמשה רגעים נתחזקתי וקמתי ורצתי אל המדור התחתון של הבית לצד רחוב גוסטינאיא, על מנת לברוח החוצה. כשבאתי עד הפתח פגעו בי שני קצפים (רוסים), אחד במעדר־ברזל על ידו והשני במעדר־עץ וקראו לי: שובה! שם עמדו כעשרים גזלנים שומרים את הפתח. חזרתי לאחורי (שאר היהודים וגם בני ביתי בכלל נתחבאו מי בבית הכסא ומי בקרן זוית). ראתני בתי הבתולה כבת 18 ולקחתני ביד והוליכתני אל פשפש החצר שמצד סוועטשנאיא וילווני הרוצחים העומדים שם (כ־200 איש) באבנים עד ה"אוגאל" (קרן־הרחוב). שם עמדו שני אופיצירים והראיתי להם פצעי, מבקש הצלה ויענוני: בן־כלב, הלאה. רצתי הלאה עד ה"אוגאל" השני ושאלתי מים מאת נוצרי אחד ולא נתן. בחור הדור אחד (פריצל) החזיקני בידי והוליכני עד הפאטרול שהיה עומד שם והודעתים על ההרג שבחצר ולא זזו ממקומם. הבחור התחיל צועק: למה תעמדו על דם אנשים נקיים? פקד האופיציר להרגלים (היו שם גם רוכבים): Шагом Марш! ("קדימה צעד!") וזזו ממקומם, לאן הלכו — איני יודע. אני ובתי רצנו הלאה עד ה"אוגאל" אלכסנדרובסקי, בית "המונופול". נוצרי אחד, שישינקוב, חמל עלי וירחצני מדמי במים ובחצי לוג יי"ש. ויתן לי 45 קופ' על מנת שאסע לבית החולים.

חצרות ורחובות עומדים על נפשם*

באחד בשבת — 6 (19) באפריל** — בשעה ארבע אחר הצהרים, כשהיהודים ישבו להם כביום חג לפני בתיהם, מבלי דעת שהפרעות כבר החלו, הגיע בדרך הבולגארית משמר של שבעה פרשים וגער בהם שית־חבאו: "לכו לבתיכם, כי עולים עליכם!" היהודים נכנסו לבתיהם. מיד לאחר כך הגיעה, בדרך האלכסנדרונית, חבורה גדולה של פורעים והתחילו מנפצים חלונות ודלתות. הדבר ארך כעשר דקות. כאשר שָׁקַט, התחילו היהודים חוזרים ויוצאים לרחוב, ורק הנשים והטף סוגרו בבתים. כל השכנים נדברו ביניהם להגן על נפשם, אם יישנה הדבר, כי ראו שהכנו־פיה לא מנתה יותר מעשרים איש, והשאר — "שקצים" קטנים. עוד הם מדברים והנה באה במרוצה כנופיה שניה, גדולה פי שלושה מהראשונה, והתחילו זורקים אבנים. היהודים כולם נבהלו וימהרו להסָתר בבתיהם, אך יהודי אחד, לייב פאטליז'אן, סוחר בגאז ובזפת, הזדיין בגזר־עץ ונשאר עומד בפתח ביתו. כשקרבו הפורעים אל הבית, היכה על ראשו של אחד מהם — אף כי אינו גבר אלים ביותר — והפילו ארצה. לאחר מכן ברח על נפשו מפני הפורעים והסתגר בביתו. הפורעים צרו על הבית ארבע שעות רצופות, מחמש עד תשע, זרקו אבנים וניפצו שלוש חביות שעמדו לפני הבית, אחת מלאה מים ושתים זפת. גם בשאר הבתים זרקו אבנים. כשהחשיך היום נשתרר שקט.——

ביום השני לפנות בוקר, בשעה ארבע, יצאנו החוצה ושאלנו איש את רעהו מה עבר עליו במשך הלילה.—— אחדים סיפרו, ששמעו מפי נוצרים, כי היום ישחטו את היהודים.—— בעלת החנות שאני משרת בה, ברחוב הבולגארי, באה ואמרה לי ללכת לסגור את החנות. הלכתי ונעלתי את החנות, אף תקעתי מסמרות בתריסים. בעלי־הבתים שבאותו רחוב נדברו

---

* פורסם ב"ספר הגבורה", כרך ג'.

** התאריך כאן ולהלן לפי הלוח היוליאני, שהיה נהוג ברוסיה. בסוגריים נוסף התאריך לפי הלוח הגריגוריאני המקובל.

להזדיין ולעמוד בפני הפורעים. בעוד אני עושה אצל החנות והנה הגיעה, בדרך הפרובוז, חבורה גדולה מאוד של פורעים, "קאצאפים"*, ופרצה מלחמה. היהודים, שלא הספיקו להזדיין, ברחו על נפשם, והשאר נטלו כלי־זינם ובראותם יהודים חמושים עומדים בככר השוק, הצטרפו אליהם. היו שם לערך חמש מאות איש. היהודים שבככר השוק לא נתנו לשום נוצרי לעבור שם ולא נמנעו גם מהכותם מכות קלות. שוטרים אחדים, שעמדו על פני הככר, דרשו מהיהודים להתפרק מנשקם, אך היהודים לא שמעו בקולם. הלכו השוטרים והודיעו על כך לתחנת המשטרה ומיד באו מארבע רוחות הככר משמרות צבא והרבה שוטרים. הם חזרו ודרשו מהיהודים להתפרק, אף הבריחו אותם ממקום למקום, למען יתפזרו ויבואו בבתיהם, — אך היהודים לא צייתו להם. מעבר למשמרות עמדו מכל הצדדים פורעים רבים, שזרקו עלינו אבנים, אך לנו לא נתנו המש־ מרות להשיב להם כגמולם. אחר שהפורעים הלכו להם לדרכם, נדברו היהודים ביניהם לאמור: מה אנו עומדים כאן כולנו במקום אחד, הבה נסתדר קבוצות קבוצות, נצא בעיר ונבריח את הפורעים באשר הם שם. נתפרדנו לשלוש־ארבע קבוצות ויצאנו. אנשי הקבוצה שיצאו אל הפרובוז התחילו מיד מצעקים וקוראים לשאר כל הקבוצות שיבואו אליהם. התקרבנו וראינו הרבה אנשי־צבא עומדים ומאחוריהם פורעים לרוב זורקים אבנים. כאשר ראו היהודים כי המשמר אינו מתערב, חרה אפם והתחילו להשיב לפורעים ולהשליך בהם אבנים. אנשי־הצבא קמו ותפסו אחדים מן היהודים והחזיקום בתוכם. באו יהודים אחרים וחילצו את אחיהם מבין החיילים, והשאר הוסיפו להשיב לפורעים ולזרוק בהם אבנים, עד שחייל אחד נפגע באבן. משראה זאת הקצין, ציווה על אנשי־הצבא להכות את היהודים בקתי רוביהם, ובעוד הפורעים רוגמים אותנו באבנים באין מפריע, התחילו אנשי־הצבא מכים בנו. אז רפו ידי היהודים והם שבו וברחו יחד, לא לבתיהם כי־אם לרחוב גוסטינאיא, ואנשי־הצבא רודפים אחריהם ומכים בהם עד הרחוב הארמני. כאן פגע בנו משמר־צבא אחר (כארבעים איש) ואנו נמצאנו עומדים בתווך. היהודים המוכים

* שם־לואי לבני רוסיה־הגדולה.

HEBREW TEACHERS COLLEGE
43 Hawes St.
Brookline 46, Mass.

התחילו נמלטים אחד־אחד על נפשם ונשארנו רק חבורה קטנה, כשלושים איש. ברחוב הארמני התגרה בנו רוסי אחד, חבתן. "כלום נירא מפניכם?!" — קרא, ותוך־כדי־כך תפס מידי היהודים שני גזרי־עץ והתחיל מנופף אותם נגדנו להכות את כל הקרב אליו. על־אף משמרות־הצבא שצרו עלינו ואנשי המשטרה שהתקרבו ובאו מכל עבר, נגש אליו אחי והכהו בגזר־עץ על פניו, פצעו והפילו ארצה, ואף אנחנו סבונו עליו והתחלנו מכים בו. משנתקרבה המשטרה, נמלטנו איש לביתו, וסגרנו היטב את השערים ואת הדלתות ותמכנום ביתדות. באותה חצר, שלתוכה נמלטתי אני עם אחי, היינו לערך שלושים גברים — מלבד נשים וטף כששים נפש — ובתוכם נגר אחד ומסגר אחד. הכלונסאות הארוכים שהיו בידינו נגזרו גזרים־גזרים וניתנו בידי הגברים. אחדים הזדיינו במוטות־ברזל ושאר כלי־מסגר. עמדנו והצצנו מחרכי השער לראות את הנעשה והיינו מוכנים לעמוד על נפשנו. היה הדבר בשתים־עשרה שעות בצהרים.

לאחר שעתיים ראינו בחוץ שלג של נוצות מתעופפות. כדי להציל את נשינו וטפנו, עשינו פרצה בגדר החצר של ישעיהו סטאפודיס, היוצאת לרחוב הניקולאייבי. אמרנו: אם יבוא עלינו המחנה מהרחוב הארמני, תברחנה הנשים לרחוב הניקולאייבי, ואם מהרחוב הניקולאייבי — תברחנה אל הארמני. ואמנם כן נדברנו עם האנשים שנמצאו ברחוב הניקולאייבי, בחצר הקרובה של גניבוב (כעשרה אנשים): אם הפורעים יתקפו אותנו, יבואו הם לעזרתנו ונשינו תמלטנה אל חצרם, ואם על החצר שלהם יתנפלו — נבוא אנחנו לעזרתם ונשיהם תמלטנה אל חצרנו. גם ציווינו על הנשים להרתיח מיחמי מים. למסגר היה נוסף לכך בקבוק אוליום וכן נמצא בתוכנו ברזלן אחד ולו שני אקדחים ישנים (לששה כדורים) ומילאנום אבק־שרפה וכדורים. — —

לעת־ערב, בשעה שמונה בערך, ראינו מרכבה אחת באה ונעמדת בככר השוק (מעבר לגוסטינאיא) והיושב בה קרא אליו את הפורעים. בן־רגע התלקטו אליו כחמש מאות איש מכל הרחובות הפונים לככר. הלה אמר להם דברים אחדים והם השליכו את האבנים מידיהם. כשנסע, הסירו כובעים לכבודו, וכל ההמון פנה מן הככר לרחובנו. בעברם ליד חצר אחת, השלישית מחצרנו, נשמע קול יריה, אחרי זה דממה, ולאחר מכן

קול בוכים וצעקות. הלילה עבר בשקט. כל אנשינו לא נתנו שינה לעיניהם, ואילו הנשים והטף ישנו צפופים זה ליד זה על הרצפות בתוך הבתים. כשהאיר היום יצאנו למקום היריה. נודע לנו שברזלן יהודי המית ביריה רוסי אחד. על אחת המדרגות עוד ראיתי את דמו (הכדור פגע בראשו). — — אחרי־כן התפרצו הפורעים אל החצר שממנה ירו — חצרו של מוטל ליטוואק. אנשי החצר הקדימו והתחבאו במרתף, שבו גר סנדלר אחד, אַרקע שמו. הקאצאפים התפרצו לתוך המרתף, הרגו את הסנדלר ופצעו את אשתו ואת חתנו וכמה אחרים. השאר נמלטו. הפורעים רדפו אחרי הבורחים ובאו לחצר הקרובה, לביתו של זלצר, הרגו אותו, ופצעו קשה את בנו. נראה שהפורעים באו הנה רק להרוג ולא לבוז, שכן הניחו הכל ולא שדדו מאומה. יש לשער, שהפקיד אשר דיבר אליהם בככר השוק, הודיעם, כי הוכרז מצב צבאי בַּעיר.

(מפי אהרן וודוֹבוֹז, נרשם בידי ח. נ. ביאליק).

ביום הראשון, בשעה ארבע אחרי הצהרים, כשהחלה המהומה בשוק החדש, עבר שם, סמוך לככר היין, משמר, וַיַּזֶהֶר את היהודים להתחבא בבתיהם. אף־על־פי־כן יצאו בני־ביתנו, כעשרה איש, לראות את הנעשה בחוץ. ניפוץ חלונות. הכל בורחים לבתיהם. בעד הסדקים ראינו, כי שוסים את החנויות הקטנות (סוכות־עץ). תחילה נבוזה חנות טבק בקצה השוק מזה וחנות של סדקית מעבר מזה. לבנו דאב למראה עינינו, אבל יראנו לצאת. בתוך כך בא סגן הפּוֹליצַמַיְסְטֶר*) והפּרִיסְטאב**). אותה שעה כבר בזזו גם את החנויות הגדולות, אף נשאו שלל: נעליים ומיני סחורות שונות. יצאנו, בתוך שאר בעלי־בתים, לבקש משמרת מאת הסגן, אך הלה יעץ להתחבא. בראותנו חיילים נושאים ביזה, יצאנו לקראתם להשיב את הגזילה, והפריסטאב אחרינו. אני וחברי התחלנו להכות איש־צבא אחד, שנשא מתחת למדיו בגדים גזולים. הפריסטאב ביקש שלא להכותו ולא כיהה בפורעים, שזרקו אבנים והשחיתו רכוש. נסגרנו בבית.

*) שר המשטרה.
**) שוטר הרובע.

בערב, בשעה עשר בערך, פרצו הפורעים את דלת החנות שלנו — חנות של ברזל — וכארבעה משחיתים מאנשי הכנופיה נכנסו לתוכה. עמדנו שם ושני אקדחים בידינו. אחי הצעיר ירה יריות סרק כחמש פעמים ללא הועיל, ואחריו יריתי אני, באויר כמובן, חמש יריות של ממש. אבי ושאר הבנים צעקו אל הפורעים: "יָרָה תִּירוּ". מן הכנופיה בחוץ נשמע קול ענות וזעף. המשמר גרשם.

כל הלילה היינו עֵרים. תהלים בפינו ואקדחים בידינו. בבוקר יצא אבי לבית־המדרש להתפלל והתפאר שם בגבורת בניו שהתגוננו, ובכלל עורר את הקהל להקָהֵל ולעמוד על נפשם. בשובו מבית־המדרש, חילק מיני מקלות שבחנותנו (קתות של כלי־ניכוש) לרבים מן השכנים, למען יגנו בהם על עצמם. כיתות־כיתות של יהודים נפוצו בככר, ויגרשו ויהדפו רבים מן הפורעים, ויש אשר עוררו גם מלחמת־תגרה על גויים עוברים לתומם. אימתנו נפלה אותה שעה על רבים מן הגויים, וימנעו מבוא אתנו בריב. המשמר אף הוא לא כיהה בנו, אך גם לא עזר לנו. עודנו עומדים והנה יצא יהודי אחד ויגער בפורעים שעמדו בשוק ממול. "שקץ" אחד התחיל רודף אחריו באבנים. המשמר חצץ בינו לביניהם. היהודי הנרדף בא ונכנס למחיצתנו, והרודף זרק עלינו אבנים מאצל המשמר. אחדים מאתנו, בחורים נלהבים, השיבו באבנים, ואבן אחת פגעה במשמר. הפריסטאב דובּרוסילסקי קרא: "יהודים, לבתיכם! הכו ביהודים!" אנשי המשמר התנפלו על החלוצים שלנו, והבריחום איש איש לעברו. כיתה אחת מצאה בדרך־נוסה, ברחוב הניקולאייבי, גוי אחד, ותפהו מכות נאמנות. לבסוף באו משטרה ומשמר צבא, פירקו את נשקנו — מקלות ושאר כלי־זין (אחד נשא רובה) — אסרו רבים, ופיזרו אותנו. המשמר אף ירה בנו יריות סרק ויפצע רבים בקתי הרובים פצעים אנושים. היהודים ברחו כולם לבתיהם והתחילו מטמינים את הכלים.

עליתי, עם משרתנו, על הגג. בראותי משם את הפורעים קרבים אלינו, ירדנו לחצר והנה נמצאו כבר בחנות של שכננו. ירינו עליהם מן החצר לשם אֵיום, ויבואו גם לחצר שלנו. כולנו ברחנו לרחוב גוסטינאיא, לחצר אחרת, חצרו של הקטן. שם נמצאו עוד יהודים מזויינים בקני־רובים.

יהודי קטן־קומה עמד בסימטה אצל השער והתחיל יורה בקנה־רובה ובאקדח לצד הפורעים העומדים ומשחיתים בחנותנו ובחנותו של מרגלית (חנותו של הקטן היתה השלישית לשלנו). אנחנו היינו ממלאים וטוענים ומגישים לו והוא יורה*), אחר שהוא מבקש תחילה את הפורעים ומזהירם: "לכו לכם, ולא — אירה!" אחד הפורעים נפל, התחילו כולם להידחק לחצרו של הקטן, היא החצר שממנה נורו היריות, — כדי לתפוס את היורה. הלה קפץ וברח. — —

(מפי יוסף־אהרן זלצר; נרשם בידי ח. נ. ביאליק).

ביום השני בבוקר הלך בני, לרגל השמועות על דבר הפרעות, אל ככר היין לראות את הנעשה, וירא כי היהודים נאספו שם להגן על נפשם, אך נתגרשו על־ידי המשמר. — והנה רעש ברחובנו**. יש להיכון למלחמה. יהודים רצים בבהלה: "הצילו, הבו עצה!" שמענו, כי בתוך העיר אין מועיל בהגנה, מחמת המשמר, אבל אצלנו, כיוון שאין משמר, אפשר לערוך מלחמת־מגן. אספנו כששים איש מתושבי הרחוב, גבורים ובחורים, ונחלקם לשני ראשים: שלושים אצל בית־הכנסת דליטא ושלושים אצל בית־הכנסת הגדול, כי שם פרשת־רחובות. אמרנו, אם יבוא מחנה מרחוב גרוזני, יבוא הראש השני לעזרת הראשון, וכן להיפך. בשעה אחת וחצי באה כנופיה מרחוב גרוזני. היהודים אשר אצל בית־הכנסת דליטא נבהלו ויבואו לחצר אחת שכנגד, והגויים — כעשרים איש מזוייגים — נסבו לעבר רחוב בית־הכנסת, ניפצו את השמשות בששה בתים (בבית־הכנסת הליטאי החלו), ויקרעו כר אחד בבית מספר כ"ג. יותר לא הספיקו, כי היהודים שעמדו אצל בית־הכנסת הגדול הגיחו אליהם, וכאשר ראו היהודים שהסתתרו בחצר, עזרה באה, פרצו אף הם וביחד עלה בידם להדוף אחור את האויב לרחוב גרוזני. אותה שעה עמד שם אחד מנגן־בתיבה, יצחק בר׳ מנדל דוליצקי, ובראותו את מבוכת הגויים ומנוסתם,

* ששה יהודים נאשמו לאחר הפוגרום ביריות אל נוצרים. אחד מהם, לייזר גולדשטיין, נידון לארבעה ימי מאסר (Восход 1903, גל׳ 21, 23).

**) רחוב בית־הכנסת.

בא לקראת גוי אחד לתפסו עד בואנו, אך הללו פגעו בו באבנים ויהרגוהו. הוא נשאר מוטל על הארץ והם ברחו הלאה במעלה הרחוב. משהגיעו הגויים עד לדירתו של בֶּר המוזג, יצא שם לקראתם נפח אלם, העובד בקאלאראש ובא לכאן ליום־טוב, אברהם שמו, ויהרוג צועני אחד באגרופיו. הגויים חזרו ובאו עלינו דרך הרחוב האסיאתי ובעוד אנו שוהים על גופת יצחק המת הגיעו אל בית־הכנסת הגדול מאחורינו והחלו מנפצים שם את השמשות של ה"שולעכל"* הקטן שעם בית־הכנסת הגדול. כולנו מיהרנו לשם, התנפלנו עליהם וגרשנום. שקץ אחד, כבן כ"ח, נהרג על ידינו. — — לא עברו חמש דקות ושלושה גויים באו בעגלה ויאספוהו. מיד בא גם המשמר ויגרשונו: "לבתיכם!". הגויים אזרו עוז וילכו הלאה הלוך והחרב, ברחוב הפונטאן, חורבן גדול. אחר שהמשמר הסתלק שבנו למקומנו הראשון והדפנו מפנינו עוד הפעם שתי כנופיות.

(מפי מאיר מארקיר; נרשם בידי ח. נ. ביאליק).

ביום השני בבוקר, בשעה חמש בערך, שמעתי, כי גברו הפרעות בעיר, ואלך אל החנות, שלא מדעת בני־ביתי, כדי לסלק את הסולם העומד אצל העליה ולהציל לפחות את הסחורה שבתוכה. בחנותי היתה גם מעט סחורת־כסף בעמילות, ובעוד אני עומד להעלות גם אותה לעליה, והנה יהודי רץ ומבשר, כי הפרעות קרובות ועלי לסגור ולמהר ולברוח. סגרתי ושבתי דרך הרחוב האלכסנדרוני, כי ברחוב גוסטינאיא גדלה המהומה. כל היהודים שפגשו אותי על דרכי האיצו בי למהר ולהימלט. על דרכי רבו הבתים פרוצי החלונות והדלתות. בהגיעי לגוסטינאיא, ראיתי יהודים חמושים מקלות מוכנים להגנה. שכני בחצר אמרו לי ללמוד מהם ולנסות להגן על עצמנו. מצאתי לי מקל־עץ קשה, וקאנטור הנגר התקינו למקל־חובלים. שכני יצאו לפרשת הרחובות אלכסנדר וסוּצ'נאיא, כדי לעזור ליהודים שעמדו שם לגרש כנופיה אחת. אני נשארתי במקומי, באַמרי

*) חדר־תפילה.

דיינו אם נפקיע את עצמנו, אך השכנים שבו והוכיחוני על פני שלא הלכתי עמהם. אכן טעמי ונימוקי היה עמי: הייתי בשוק והבינותי כי יקשה לנו לעמוד בפני הגויים. בין כה וכה עבר משמר שהוליך שני יהודים מתחננים. נודע לי אחר־כך שנתפסו על שהחזיקו מקלות בידיהם. כולנו הסתרנו מיד את מקלותינו מאחורינו. — —

בשעה שתים־עשרה בקירוב התנפלו על חצרנו משני רחובות, סוּצ'נאַיאַ וגוסטינאיא בידי קאצאפ* ובידי קרובו של גאלאנטר ובידי עוד יהודי אחד היו אקדחים, ויירו בהם יריות סרק מאצל השער, להבעית את הכנופיה. אך נראה שרעש הכנופיה בשוק החריש את קול היריות. בכל־זאת הלכה לה הכנופיה. — —

בעוד אנו הגברים יושבים בכפיפה אחת, יוצא אביו של בראנוביץ' וקורא לי: "ר' חייקל, ר' חייקל". בלי רצון הלכתי אחריו לטרקלין של מעונו. הוא אמר לי להוציא ראשי מבעד לחלון השבור, הצצתי ולבי מת. ראיתי והנה כנופיה הולכת במורד רחוב גוסטינאַיאַ, לעֵבר תחנת־הרכבת, הלוך והחרב, קרוע והרוס, שבר ונפץ, הכות ופצוע. ערבוביא. קוֹלות ויללות מרחוק. כל השכנים מיהרו ובאו גם הם והציצו בעד החלון לראות כמונו בעיניהם את המתחולל. — — בין כה וכה ומכל הדירות הסמוכות קולות קוראים איש־איש ממעונו: "אלָי, אלָי!", שפך היה המדובר ביניהם — אשר יתנפלו על בית־מעונו ראשונה, יקרא אליו את השכנים לעזרה. נראה איפוא שהתנפלו על הרבה מעונות בבת־אחת וכולם קראו לעזרה. — — בתוך כך הגיעו הפורעים גם לביתי והחלו מנפצים ומכים במקלותיהם בחלונותי. והנה פרצו אל הבית, דרך כל הפתחים החיצוניים, מיני גויים שונים, מולדאוואנים וקאצאפים. אחד מהם — אני ראיתי אחד, ויש אומרים שלושה היו — בא בתוך הקרפיף הקטן הרבוע, המקיף גינה באמצע החצר, בחר לו כלי־משחית וכלונסאות־עץ, שהיו מונחים שם והיו שייכים לבעל הקֶרח משה טורצקי ולאופה, ויקרא לחבריו שבחצר ושבבית: "הֵנָּה הֵנָּה!" מיד יצאו ישראל רויזמאן ועוד מן השכנים, ויתנפלו על אותו גוי במקלות, ויכוהו הכות ופצוע

*) כאן שם־משפחה או כינוי של יהודי.

עד זוב דם. המוכה התחיל משתטף אצל סילון המים, והמכים נסו איש־איש למחבוא אחר. — —

(מפי חייקל פאסקאר, נרשם בידי ח. נ. ביאליק).

ברחוב קאגוּלסקי נשאר הכל בעינו; שם התלקטו היהודים כולם יחדיו ולא נתנו לפורעים לשלוח יד. הם לא יכלו לבוא לעזרת אחיהם במקומות אחרים, כי הרחובות כבר היו חסומים על־ידי משמרות. אולם הרבה יהודים שלא מרחובם חילצו וקיבלו, וכן עזרו, בכל האמצעים שבידם, לפצועים שרצו ובאו לשם.

(רחל אוסטרובסקי, מכתב מקישינוב, "דער פריינד", 1903, גל' 105).

ליד החנויות שברחוב פושקין (בין הרחובות הניקולאייבי והכארלאמפייבי) וכן לאורך הרחוב הנֶקאטריני ומקצה הרחוב הכארלאמפי (במקומות אלו כל החנויות של יהודים הן), עמדו ערוכים בעלי החנויות ומשרתיהם, מזויינים בכל אשר בא לידם, והכוליגאנים לא העֵזו להתקרב אל החנויות. אך הנה הופיעו משטרה ופלוגה של חיל־רוכבים, פיזרו את המגינים, ואת העקשנים שבהם אסרו. אחרי־כן שדדו הפורעים את כל החנויות שברחובות אלו, אף הסיעו בעגלות את הסחורות שנשדדו. — — עגלונים ממכירי, שהיו מסיעים אותי לעתים קרובות, סחו לי, כי בשוק הישן נתאספו בעלי־עגלות, סבּלים ועגלונים, הגרים בסביבה ההיא — כולם אנשים בריאים ואמיצי־לב — נזדיינו באלות ובגרזנים וגמרו־אומר, כפי שמסרו לי אנשי־שיחי: "מוטב שיפלו אחדים מאתנו, ובלבד שגם הפורעים יטלו חלקם!" אולם פלוגה גדולה של שוטרים באה ואסרה רבים מהם ופיזרה את היתר.

אכן, במקום שהמשטרה לא הספיקה או לא יכלה לפנות את השטח למען הפורעים, לא היו פרעות. דרך־משל, במורד הרחוב הנֶקאטריני. הבורה גדולה של יהודים מזויינים נתאספה שם ויצאה במעלה הרחוב לקראת הפורעים, שבזזו שם את החנויות. למראה המון היהודים המתקדם, נמלטו הפורעים ונתפזרו ברחובות הצדדיים. המהנדס המנוח קוש, אדם

אציל־רוח, הנותן נפשו על אחרים, כינס את "פלוגת מכבי־האש המת־נדבים" שלו, המורכבת מנוצרים ויהודים, וערך אותה ברבעים רבים של הרחוב הקיבי והרחוב הפודולי*. כל נסיונותיהם של הפורעים לחדור לתוך התחומים שנשמרו על ידו דוכאו כהרף־עין. דבר זה נשנה גם בחלק אחר של העיר, ברחוב הכארלאמפייבי, מקום שעמד משמר מיסודו של מפקד פלוגת המנגנים צ'רנ'צקי**. אף במקומות שבהם ניסו רק יחידים להתנגד והמשטרה לא התערבה, לא היה פוגרום.

(מ. סלוצקי, В скорбные дни קישינוב 1930, עמ' 27—28).

ביום השני, בשעה שתים־עשרה בצהרים, עברו בריונים מן הכפרים וניפצו חלונות. נסגרתי בחצר. הם פרצו את הדלתות ומשכוני החוצה. אחד אחז בידי ותבע כסף. נתתי להם שבעים וחמש קופיקות שהיו בכיסי. הם חפצו להכותני, מיהרתי וחטפתי מידם שלושה מקלות ומכבש (?) והשלכתים עליהם. "כלום רואים אתם את הכלב הזה — על נפשו הוא עומד!" התנפלו עלי מאחורי בקרדום ופצעוני...

(מפי שמחה־דוד קוליסקי; נרשם בידי ח. נ. ביאליק).

— — השעה אחת. ברחוב שורר שקט. יצאתי לחצר והצצתי דרך אויר הקנים. ראיתי משמר בן עשרים וחמשה איש לערך יורד ממעלה הרחוב ולפניו קאצאפ גבוה. הקאצאפ ראני דרך אויר הקנים, קפץ מיד לחצר ואחריו חמשה־ששה חיילים. הנשארים עמדו בחוץ. הקאצאפ הדר כנראה את שיבת זקני והתמהמה. זרזו החייל: "על־מה תעמוד?!" התחיל הקאצאפ מפני באבן על ראשי, אחת ושתים, והממני. בידי היה צרור מפתחות. באגרופי ובמפתחות שבידי השיבותי לו מכה עד זוב דם מצחו.

(מפי משה שטרמאן; נרשם בידי ח. נ. ביאליק).

*) רובע — משמעו כאן קטע של רחוב, המתהווה על־ידי שני רחובות החוצים זה את זה.

**) ראשי הקהלה היהודית בקישינוב פרסמו ב"הצפירה" מכתב־תודה לצ'רניצקי על שהציל, בעזרת אנשיו, כמה רחובות מידי הפורעים ("יודישע פאלקסצייטונג", 3 ביוני 1903).

איכה נהרגו־נפלו

בביתו של דוד קובאל גר בעל הבית עצמו, אשתו ובתו, ארוסה של הבת, שהתארח אצלם ושחזר זה עתה מעבודת־הצבא, ועוד כמה יהודים. חלונות הבית ודלתותיו נעולים היו ותושביו נזדיינו, על כל צרה שלא תבוא, בכל אשר בא לידם. בראותם המון רב מתפרץ לבית, פרצו את הקיר שבין ביתם לבין בית שכנם שְׁטֵירְבּוּ (נוצרי), בקוותם למצוא שם מסתור, אולם שטירבּוּ עמד בפניהם כשרובה טעון בידו והודיע, שימית ביריה כל שיעבור את סף ביתו. אותה שעה כבר הצליחו הפורעים לפרוץ לתוך הבית, והאומללים נמצאו עומדים בין שתי להבות. הנסיונות להתגונן הזעיפו את הפורעים, ודוד קובאל, אשתו, בתו, ארוסה, ועוד שלושה יהודים נרצחו, — סך־הכל שבעה אנשים.

(מ. סלוצקי, В скорбные дни עמ' 26).

בליל השני־בשבת ישַׁנו במנוחה. החצר שבה גרנו, דיריה מרובים מאוד ולה גם שער נעול היטב, שקשה מאוד לפתחו. ביום־הראשון לפני כן לא נגעו כלל בביתנו, אף שימשה לא שוברה, וכבר חשבנו כי בנו לא "יפגעו". — — אך הנה הגיעו פתאום לאזנינו צעקות מהרחובות הסמוכים. בעלי, שהיה אדם חסון ואמיץ, מיהר ונכנס הביתה להחליף את בגדיו ולהתקין עצמו להתגוננות, ומיד חזר ויצא לחצר והתחיל משדל את השכנים, שילכו כולם יחד לעזור לשאר היהודים אשר ברחובות האחרים. אולם הנשים פחדו להישאר לבדן ולא רצו בשום פנים להניח לגברים ללכת. הגברים התיצבו מסביב לבית ולא נתנו להוללים לבוא. שלוש חבורות של פורעים התנפלו זו אחר זו על ביתנו והוכרחו להסתלק ריקם.

בינתיים נתעיפו האנשים ונכנסו לחצר. השער נגעל. הנשים והטף, כשבעים נפש, סוגרו בחדרים מיוחדים. והנה הגיעה חבורה רביעית של פורעים, הפעם גדולה מאוד, כמאה איש ומעלה. כולם היו מזויינים באלות, קרדומות, סכינים, שברי רהיטים — והיו פרועים ומשוסים

כחיות רעות. הם שברו חלון ונכנסו לחצר, עקרו מיד את מנעולי הבתים, וכל הנשים והילדים החבויים נאלצו לצאת. החלה התכתשות איומה. — —

רק ביום השלישי בבוקר, בשעה אחת־עשרה, מצאתי את בעלי. הוא עמד על נפשו, אך הרוצחים גברו עליו ופצעוהו קשה. בהיותו פצוע, נמלט לחצר של יהודי, טיפס ועבר על פני גדר החצר, שבה נמצאת תחנת משטרה ולן שם בתוך הרפת.

בעלי נחלש כל־כך בלילה הנורא ההוא עד שחלה אחרי זה עשרה ימים ונפח את נפשו.

(מפי האלמנה שווארצברג; "דער פריינד", 27 במאי 1903, גל' 114).

— — יהודי אחר, קלמן וולוביץ, הומת בהגינו על כבוד בתו הצעירה, בת תשע־עשרה שנה. האהבה לבתו העירה בלב האב גבורה מופלאה, וכלביא התנפל על הרוצחים. הוא היכה אותם, נשך, מרט, תלש את שערותיהם. זמן ממושך ארכה ההיאבקות עד שנפל דקור ארצה. אכן הציל במותו את חיי בתו וכבודה.

(מנדל לוין, מכתב מקישינוב, "דער פריינד", 28 באפריל 1903, גליון 93).

אחד ר' משה־צבי קיגל, יהודי זקן, בן ששים, שמש בבית־הכנסת "גוציליובקה", נהרג אצל ארון־הקודש. הוא ראה את ההמון הפרוע הורס בחמה שפוכה אל בית־הכנסת, והתיצב ליד הארון שלא ליתן לטמא את ספרי־התורה, ושם הרגוהו באכזריות רבה. בעיני ראיתי את האיש הקדוש. שיבת ראשו וזקן הכסף הארוך הזכירוני אחד מעשרה הרוגי מלכות, את רבי חנינא בן תרדיון*.

("יודישע פאלקסצייטונג", 1903, גל' 21; בשם "הזמן").

*) נחום סוקולוב סיפר לאחר זמן, כי בחקרו את המאורעות בקישינוב, "ביארו לו יושבי המקום הבקיאים איך באמת הציל השמש את ביהכ"נ — לא כמו שהודיעו בדרך אגדה, כי נרצח אצל ארון־הקודש. הוא נרצח לפני ביהכ"נ, בשמרו ובהגינו על הבית, בעמדו על המצפה. הוא נרצח ע"י שיירה אחת. השיירה עשתה את שלה — רצחה את האיש הזקן, ואז באה שיירה אחרת. היא ראתה את המראה ההוא: איש זקן מוטל מת, מתבוסס בדמו, והדם עודנו עשן והוא גוזל־גוזל אל הבית הסמוך, גוזל מן הגולגולת המבוקעת, והזקן הלבן חציו לבן וחציו אדום. אז ברחה השיירה ההיא"... ("הצפירה" 14/27 בנובמבר 1905).

המלה "פוגרום" ידועה לי היטב... ידועה מדי. כאילו היה זה עכשיו, הנני רואה לנגד עיני את פני היהודים המפוחדים, המתרוצצים כעכברים מורעלים, הנני שומע באזני את היללות והצעקות הפרועות של ההמון, הבוזז רכושם של ישראל, רואה את הנוצות המתעופפות, את הרהיטים השבורים, את הסחורות הפזורות מתוך החנויות היהודיות הקטנות, רואה כיצד דורסים ברגלים את קניניהם הדלים של ישראל; והזעקות והנוצות מתערבות כאחד בחללו של האויר.

ומפי היהודים הנפחדים, בנותיהם וילדיהם, אין קול ואין הגה. הם רק מציצים מחוריהם־מחבואיהם בעיני אימה, כקפואים, כמאובנים. אינם עומדים אפילו על נפשם, סופגים את המכות מידי הפורעים בשתיקה.

הם החרישו ועל־כן לא נהרגו ולא הומתו, אלא נפצעו ונשדדו; נשארו דלים, עירומים, בלא בית, בלא פינה להניח את הראש, בלא פרוסת־לחם לאשה ולטף.

כל אלה ראיתי בראשית שנות השמונים בערים שונות בפודוליה.

ועתה הנני רואה כל אלה במשנה־אימים בבסאראביה. הרבה עשרות יהודים נפלו חללים תחת ידי הפורעים. כי יהודי בסאראביה מרגישים עצמם מאז ומתמיד חזקים ובריאים יותר מיהודי פודוליה החלשים, ובכוחם לא רצו להסגיר את מעט "הדלות" שלהם לשוד ולחורבן. הם לא יכלו לראות בשויון־נפש קריעת ספרי־תורה — קודש הקדשים של ישראל — וטימואם, — ונאבקו. רק נשים וילדים התחבאו, אולם הגברים נאבקו, — על־כן נפלו מהם חללים רבים.

(מתוך מכתב מקישינוב, שנכתב בעידנא דריתחא, מיד לאחר הפוגרום*, "יודישע פאלקסצייטונג", 1903, גל' 19).

*) נכתב כנראה ע"י מ. ספקטור, השוה זכרונותיו ב„דער פרייַנד" 1905, גל' 111, בחתימת "אמת".

פרעות באין מפריע

(מזכרונותיו של ד"ר י. ש. מוצ'ניק)

נחשול הפרעות גדל והתפשט באיטיות ובבטחה ללא מעצורים.

עוד 3—4 שבועות לפני הפסח באו אצלי תושבי הפרברים, בעיקר בעלי מסבאות, שבהן מתכנס האספסוף.

— סערה עומדת להתחולל עלינו, אמרו לי, יש לנקוט בפעולה איזו שהיא.

אני כשלעצמי, בדומה לאחרים, לא ייחסתי ערך כלשהו לשמועות אלה. ואף על פי כן החלטתי לשוחח על כך עם הגוברנטור פון־ראאבן.

הגוברנטור היה אדיב ביותר ולא פסק מלהשקיטני. כשבוע ימים לפני חג הפסח הופיע בעיר כרוז הקורא את ההמונים להכות ביהודים במשך של 3 ימים ומודיע כי לכך נתקבל רשיון מאת הוד מעלתו הצאר. הלכתי שוב אל הגוברנטור ובתשובה להודעותי על המצב המתוח שוב השקיטני בהבטחותיו.

כך נמשך הדבר עד היום הגורלי 6 באפריל, כשד"ר י. מ. כהן־ברנשטין, שגר ברחוב בנדרסקי פינת שמידט, הודיע לי טלפונית את הידיעה שהלמה אותי כרעם:

— התחילו...

אלו היו נסיונותיהם ההסטניים של ראשוני הפורעים לפוצץ חלונות באיזור השוק החדש.

קמתי והלכתי מיד אל הגוברנטור.

פון ראאבן ציווה בנוכחותי לרתום את המרכבה כדי לדהור מיד העירה על מנת להפסיק את הפרעות. אבל... הוא לא יצא מפתח ביתו. ובמשך כל שני ימי המהומות האיומות לא יצא אף מגדר חצרו, בהסתפקו רק בהוראותיו שניתנו מחדר עבודתו... ושלא קוימו.

זה היה ביום הראשון. ביום השני, בשעה 4 בבוקר התחיל הטבח הנורא בפרבר העיר שבדרך לסקולני. אנסו נשים, רצחו ילדים לנגד עיני הוריהם שהתחננו לרחמים. זה היה כל־כך נורא עד שמפקח המשטרה, אשר הזדקק לטלפון שלי, פרץ בבכי בשיחתו.

נסיתי, יחד עם המנוח ריידל, לנסוע אל האזורים שבהם התחוללו הפרעות, אבל הנוצרים שנפגשו בדרכנו עצרו בכוח את מרכבתנו: האם יש ברצונכם להרג?!

ראש העיר ק. א. שמידט הלך אל הגוברנטור ודרש ממנו נקיטת אמצעים, אבל לאחר עמדו על מצב הדברים על־ידי מראות הזוועה שהתחוללה לנגד עיניו, פרץ בבכי, פרש את ידיו וחזר הביתה.

הגוברנטור ומפקד חיל־המצב פתחו בהתייעצויות בידי מי למסור את השלטון. משלחות יהודים צבאו על פתחי השלטונות והתחננו: הצילו!..

ובאותה שעה — פרעו הפורעים, שדדו, אנסו, רצחו תושבים שקטים חפים מפשע, אך ורק בשל היותם יהודים. כך נמשכו הפרעות במשך היום הראשון והיום השני. ביום השלישי בבוקר יצא הצבא על דגליו ועל התזמורת שלו למצעד בעיר. ומיד, כמו לפי שרביט המנצח, חזרה הסטיכיה המתחוללת לגדותיה. שדדנו דיינו — אמר ההמון — והלך להסתיר את הביזה.

המזימה השטנית

מאת נ. מ. רויטמן

הימים 6 ו־7 באפריל 1903 היו הקודרים ביותר בתולדות הקיבוץ היהודי בקישינוב, שמניינו היה למעלה מ־50 אלף נפש. נחשול הפרעות שהציף בשנות 1881–1882 את דרום רוסיה, פסח, לאושרנו, על בסאראביה. אף על פי שקישינוב היתה מאוכלסת לאומים שונים, לא הורגש בה כל סימן של איבה ושנאה גזעית. שקט ושלווה שררו ביניהם ומרביתם קיימו יחסי ידידות טובים.

הפרעות שפרצו בפסח 1903 בקישינוב, היו, למעשה, הראשונים בחבל זה. אף הסיבות שגרמו לפרעות היו שונות מאלה שבדרום רוסיה. שכן הללו נערכו לרוב על ידי אלמנטים זרים ולא על ידי תושבי המקום.

ההרס הכלכלי, שפקד את רוסיה המרכזית בשנות השמונים של המאה הקודמת, היה כתוצאה משחרור האיכרים מעול בעלי האחוזות הגדולות. האיכרים שהשתחררו מהעול הכבד שרבץ עליהם, יצאו לנפשם בעירום ובחוסר־כל, ללא שעל אדמה וללא מקור פרנסה. מצב זה גרם לכך, שמדי שנה בשנה, בתחילת האביב, היו מאות אלפי איכרים עוזבים את מקומות מגוריהם ויוצאים לדרום לחפש עבודה. משורות איכרים אלה יצאו הפורעים. די היה בתעמולה שטנית מועטה, מצד מי שלבו נמשך אחרי "פרנסה קלה", וההמון הפרוע והרעב יתנפל על מעונות היהודים ויחריב את רכושם.

אופי אחר לגמרי נשאו הפרעות בקישינוב. באותה תקופה נתגבש היחס העויין של רוב האוכלוסיה ברוסיה אל בני המעמד העליון — "הרבבה העליונה". כל הארץ סבלה ונאנחה משרירות לבו של השלטון, שחיזק את מעמדו בכוח הנשק, המשטרה והז'נדרמריה. העם הביא תכופות לידי ביטוי את מורת רוחו זו על־ידי התמרדות, התקוממות איכרים ונקיטה במעשי אלימות. אוירת המהפכה התפשטה והלכה, המעמדות השליטים נבהלו והתחילו לחפש אמצעים, כיצד להסיר מעליהם את רוגזו של העם — האשם הראשי — ולהיכן להפנותו.

אחד האמצעים היה — לפרוע פרעות ביהודים, בעם זר אשר שפתו, דתו וכל ארחות חייו שונים משאר האוכלוסיה; ועם זאת — עם משולל־זכויות, הנמצא מחוץ לחסותו של החוק הקיים ומוגבל על כל צעד ושעל. לכן קל היה להסית בו את ההמונים מרי־הנפש הפרועים למחצה.

בגורלה של קישינוב עלה להיות הראשונה לנסיון השטני אשר זממו עליה. העתון המקומי האנטישמי והארסי הכשיר את הלבבות, ולמטרה זו ניצל את עלילת הדם שנערכה בעיר דובוסארי הסמוכה. כתוצאה מתעמולה זו, בא טבח הדמים בקישינוב — עשרות חללים, מאות פצועים ואלפי משפחות הרוסות ללא קורת גג.

גדולים וקשים היו הפצעים, גם מבחינה פיסית וגם מבחינה מוסרית. הסתגלנו מאז למצב שנפל בגורלנו ושמעיק עלינו יום־יום והתנחמנו בהכרה — המדומה, נניח — שהננו אזרחים בארץ ואנו נושאים בעול חובותיה וזכאים להגנה חוקית. אולם, מצבנו האמיתי נתגלה בימי הפרעות, כשנציגי השלטון ושומרי החוק לא זו בלבד שלא נחלצו להגן עלינו, אלא, במקרה הטוב ביותר, הפכו מסתכלים ומקשיבים תוך אדישות גמורה, ופעמים — היו הללו אף העומדים בראש ההמון הפרוע.

התגוננות היהודים

גל הזוועה שניתך על ראשם של יהודי קישינוב בא עליהם כתדהמה, כי האמינו במידת־מה בהבטחותיהם של השלטונות לפזר את הפורעים, אם יתחילו במעשיהם. אולם גם בלי הכנה מוקדמת לא נרתעו מלעמוד מול הפורעים, ובמקרים רבים, כאשר המשטרה או הצבא לא התערבו, עלה בידיהם לגרש את הרוצחים. רווחת גירסה שיהודי קישינוב לא התנגדו כלל לרוצחים — דבר שאינו מתאים לעובדות. כל נסיון של ארגון הגנה מצדם הושבת ברוב המקרים על־ידי המשטרה, אבל היתה קיימת רשת של קבוצות הגנה עצמית, וגם היו מקרי גבורה רבים להצלת יהודים, להגנת כבוד האשה והילד. כן היו מקרים של קידוש השם בהגנת בתי־הכנסת.

להדגמת פעולתן של קבוצות ההגנה העצמית בקישינוב ראוי להביא את דברי יוסף רבינוביץ, שהשתתף בקבוצה כזאת. (אחרי זמן־מה היה בין ראשוני העליה השניה לארץ ומפעילי ההתישבות העובדת).

מזכרונות יוסף רבינוביץ

"הייתי אז בן 15 שנה ונמצאתי באותן השעות ברחובות המרכזיים של העיר. בעיני ראיתי את הפורעים שהתחילו בתהלוכות ותוך כדי כך פגעו בחנויות יהודיות. מכיון שהפורעים חשבו אותי לנער לא יהודי התהלכתי בתוכם. זה היה בקרבת הרחובות שנקראו בשם כולל השוק החדש. כך התהלכתי ברחובות האלה עד שקיעת החמה, ואז התחלתי להתקרב לסביבה שבה גרה משפחתי, הגובלת בכנסיה הנוצרית Вознесенская церковь. כדי להגיע לסביבה זו היה עלי לעבור חלק מן העיר המיושב רק יהודים. כשהגעתי למקום זה הותקפתי על־ידי פלוגת צעירים

יהודים שעמדו על המשמר שלא יחדרו לרובע זה נוצרים. אף הם חשבו אותי לנער נוצרי ואני צעקתי בקול נרגש: "איך בין א איד", ואז נתנו לי לעבור בדרכי הביתה.

בבית מצאתי את אבי נתון בדאגה רבה ובסידורים שונים. הוא פנה אלי והסביר לי שעלינו, על כל דיירי הרחוב שלנו, להתארגן להגנה עצמית כנגד הפורעים. לשם זה על כל דיירי הרחוב להתרכז בחצרות סמוכות מועטות. כל הגברים יזדיינו במוטות ברזל ובאבנים. כשבאתי יחד עם אבי לחצר המיועדת לריכוז, מצאתי שם מהנדס יהודי שנמצא בחופשה מעבודתו בבית־חרושת שבאחת מערי קאַוקז. הוא היה חבוש מין כובע צבאי ועליו סמל בצורת שני פטישים מצטלבים. הוא אירגן אותנו. הוא עצמו היה מזוין באקדח, היחיד שהיה ברשותנו. התכוננו להתגונן נגד הפורעים שנמצאו ברחוב הסמוך מעבר לכנסיה הנוצרית.

עמדנו הכן ליד שער חצר־הכנסיה וארבנו לפורעים. כוונתנו היתה לעכבם ליד השער. ואמנם כן היה הדבר, לאחר שהפורעים עשו שמות בבתי היהודים הבודדים מהעבר השני של הכנסיה, עברו דרך חצר הכנסיה ופנו אל השער הפונה לרחוב שלנו. בהגיעם אל השער ירה עליהם המהנדס באקדוחו ואנחנו כולנו הסתערנו עליהם במוטות הברזל שבידינו. אחד הפורעים נפל חלל מיד ויתרם נסוגו בבהלה חזרה. כך ניצל כל הרחוב שלנו.

עלי לציין שזאת היא רק אחת העובדות של ההגנה העצמית, שבה השתתפתי יחד עם אבי. ידועה לי עוד עובדה: ברחוב שנקרא על שם קרל אלכסנדרוביץ שמידט, ראש העיר קישינוב, אשר בחלק ממנו, הקרוב לשוק החדש, היו מרוכזות חנויות־ברזל שונות וחנויות אחרות של יהודים, הגן בהצלחה יהודי אחד מזויין באקדח מעל גג בנינו על כל שורת החנויות. הוא הפיל חללים אחדים מבין הפורעים.

היו גם מקרים של הקרבה עצמית של יהודים למניעת חילול ספרי תורה בידי הפורעים. אחד מהם נחרת היטב בזכרוני ובזמנו צויין במיוחד.

היה זה בבית־הכנסת המכונה "הוצלובקר שול", כשהפורעים פרצו לבית־הכנסת לא נתן להם השמש — משה צבי קיגל — לגשת לארון הקודש והוא נהרג ליד המדרגות בקרבת ארון הקודש".

מזכרונות משה קירה

כמו מתהום הנשיה עלו על לבי זכרונות בלהות מות של הפוגרום הקישינובי ביום המר והנמהר 7 באפריל בשנת 1903. כותב הטורים האלה היה בימים האלה בתוך הסער ועד־ראיה לכל אשר נעשה שם מהחל ועד כלה ואין הוא בן חורין איפוא מתת מעט אור למאורע זה, שבאמת הוא יוצא מגדר הכלל בתולדות הדמים של עמנו. כיום הזה, אחרי דור שלם, נמצאו אחדים המעקשים את הישרה, בהערכת המאורעות של הימים ההם ונחוץ להוציא לאור את האמת הערומה כמות שהיא.

יליד קישינוב אנכי, ולנגד עיני עבר כל המאורע. אני הגבר ראה עני, ואני מקווה שלא אהיה למשא על הקוראים אם אבוא כעת להזכיר את הנשכחות האלה, למען העמיד את האמת המוחלטת על תלה.

בתור עתונאי וסופרו של "המליץ", עוד מימי המנוח אלכסנדר צדרבוים ז"ל, באתי תמיד בספירות של העתונים בעיר מגורי זאת, וכמובן ידעתי היטב את פבלאַקי קרושבן, העורך של מ"ע "בסאראבץ", אשר בראשית יציאתו לאור (לחושך) היה דוקא נוח לבריות ונוח גם לאחינו. ואך כשנה, או יותר, לפני הפוגרום יצא פתאום במאמרו המלא רעל נגד אחינו בשם "ממשלת היהודים ברוסיה", ומאז היה קרושבן מגיש לקוראים מאמרים כאלה ובסגנון עוד יותר חריף יום יום. איש מאתנו לא ידע ולא הבין את הפירוש של הדבר, מה היה לאיש הזה ואיך פתאום נהפך לצורר מסוכן כזה. אך לא ארכו ימים רבים וקרושבן החל להוציא בפטרבורג את ה"זנאמיא", מ"ע שהרע לאחינו עשרת מונים עוד יותר מן ה"בסאראבץ". הכל ידעו כי אין כסף לאדון זה ופתאום נתעשר האיש ויפזר כסף לימין ולשמאל. הדבר נעשה ברור, כי הוא מקבל סובסידיה הגונה מאת הממשלה, כן בעד ה"בסאראבץ" וכן בעד ה"זנאמיא" הפטרבורגית. ומחודש פברואר ואילך החל להדפיס יום יום קריאות לעם הרוסי, לעשות נקמות ביהודים, "המוצצים את לשד ההמון" — ושללם לבז. כמובן, כל מכיריו הקודמים מאחינו סרו מעל הצורר וחדלו ליתן ידם לו בהפגשם. גם בדידי הווה עובדא שנפגשתי עם קרושבן באולם העיר ב"נשף

הגימנסיה", ויהי כראותי אותו קרב אלי, ואט הצדה. הוא הבין זאת ויחרש, אבל שמר את איבתו לי תמיד.

וכשבועיים לפני הפוגרום כבר ידעו כל המשרתים והמשרתות בבתי היהודים מן הנוצרים, כי בעוד ימים מספר יצא הצו להכות ביהודים, ולא אחד מהם שאל את בעליו כמשתומם: מדוע יצא הקצף הזה? אצלי שרת איש נוצרי, איש ישר באמת, אשר מסר לי בסוד, כי כ ב ר יצא הצו, ויעץ לי להמלט עם משפחתי, לצאת את העיר, או, לפחות, לעבור אל אחד המלונים הגדולים שבעיר. אני, מצדי, התאמצתי להוכיח לו שאין זו אלא שמועת שוא, אבל הוא התחנן אלי לשמוע בקולו, ובאמת בעצתו עברה משפחתי למלון "לונדון", ונשארה שם כשבוע תמים.

שוטר החלק השני שבעיר, סולווקין, היה ממכירי, ואלך אליו לדרוש בעצתו. הוא השתמט ממני ולא מצא את פיו להשיב לי דברים ברורים, וביום השני, הוא יום 7 באפריל, כאשר החל הנגף, והפוגרום הגיע, אחרי חצות היום, למרום קצו, עמדתי על קרן רחוב אלכסנדר ורחוב ארמיאנסקי בלוית סולווקין זה. לנגד עינינו הרסו מחסנים ובזזו סחורות ועשו מעשים אשר לא יעשו לעין השמש. ויהי כאשר הציקותי לו שיאמר לי מה פירוש כל זה הנעשה באין מוחה מצדו, החל סולווקין למלמל ולא ידע מה לענות; אך אמר אלי: עמוד לימיני ובקרוב יבוא הקץ לכל זה; עוד שעה, עוד שעה... ובאמת בשעה הששית אחרי הצהרים נשמעו קולות שריקות מכל עבר. הפוחזים התאספו כולם למקום אחד והענין נגמר כרגע. שוב השתרר סדר ומשטר בכל חלקי העיר...

ואני מזכיר עוד את העובדה (אשר על אודותיה כתבתי אז בפרטי פרטים במכתבי מקישינוב ב"המליץ"), כי מאור הבוקר התאספו רבים מן היהודים הצעירים, אשר כוחם במתנם, ברחוב החדש, ובראשם היה חיים פרידלס, הידוע לגבור ואיש חיל. הם אמרו לעמוד על נפשם ולהכות את הפוחזים שוק על ירך. הדבר הזה הרגיע את כל תושבי חלק העיר ההוא, שהאמינו בטח, כי במערכת מלחמת תנופה כזאת — הנצחון יהיה בלי ספק על צד אחינו ההם. אך כעבור רק חצי שעה השתערו עליהם אנשי חיל מהצבא המקומי וישימו עליהם משמר, וכרגע הובלו כולם לבית האסורים, ששם הוחזקו כולם עד קץ הפוגרום. לעובדה זו ניתנה אחר־כך אמתלא

כ"בסאראבץ", שחיים פרידלס אסף אספה כדי להתקומם נגד הממשלה... כאשר עברה הקבוצה בלוית אנשי החיל לפני בית ברחוב ארמיאנסקי, קרא אלינו חיים זה בקול: "אחינו, אַל תתקוממו נגד הרשעים, כי הצבא עומד על ימינם לסתרה להם, וכל הנוגע בם דמו בראשו. עשו כאשר יורכם רוח מבינתכם להנצל מהפח, אך בלי הרמת יד — ראו הזהר־תיכם!"... ותיכף אחרי כן נראו בכל העיר פלוגות של אנשי חייל, שעברו ושבו לאורך הרחובות כדי "לשמור על הסדר"...

כמובן, איש לא מחה ביחפים והם עשו את מעשיהם במנוחה ובשמחה ובקול רינה, כדורכים בכרמים. וכאשר אירע כי איזה בעל מחסן יצא וניסה לחסום את הדרך בפני השודדים ביד חזקה, הלה נאסר תיכף ומיד בידי אנשי החיל הממונים על "הסדר" ונשלח ביתה־האסורים, אשר על ה"סענאיע".

עוד מאורע מעניין אחד עלי לספר שהוא אופיי בשביל השאלה הנדונה. באיזה שעה ביום ההוא יצאתי בלוית סופר רוסי אחד לראות את הנעשה בעיר. רגלינו הובילונו לככר טשופלין, במרכז השוק החדש. בקרן השוק עמדה קבוצה של צעירים מאחינו, כל אחד קנה־רובה בידו, ויחכו לבוא היחפים. הככר היה ריק מאדם. ורק על רצפת הרחוב שכבו הרוגים. הללו היו מן היחפים, שנהרגו בידי הצעירים האלה. האחרונים ספרו לנו, כי אחדים נצלו מידם ויברחו, כנראה בשביל להודיע לבית השטאב, שישלח להם עזרתו. כל הקבוצה הבינה מאד, כי כמוה כאין נגד חיל הרוכבים, אשר עוד מעט ישתער הנה וכאשר נשמע קול שעטות פרסות הסוסים התמלטו היורים היהודים לחצרות הסמוכות. וכאשר הגיעו החיילים הרוכבים ולא מצאו איש, פנו לדרכם וישטו הלאה. גם אני ומכירי הסופר נמלטנו בעור שינינו למלון "פאריז" הסמוך, ומשם נשמעו קולות יריה של אלה אנשי החיל, אבל ללא נזק, כי הקבוצה הנזכרת היתה כבר במקום בטוח ונעלם מעין אדם.

אחרי הדברים והאמת האלה, איך אפשר לפתוח פה ולומר כי "גדולה הכלימה", וכי חרפה היא ליהודי קישינוב, שהסתתרו במרתפים ובעליות הגג, בעת אשר כל מי שהרים יד ורגל לעמוד על נפשו — מיד נהרג ככלב בשוק?! לו שמעו אז לעצות כאלה שנותן עתה ה"רזסוויט", אזי

לא 42 כי־אם 1042 הרוגים היו אז בעיר ההרגה הזאת. הטא גדול חוטאים אלה המעטים קלון על קדושי קישינוב והם גם מחטיאים את הרבים. מי לא ידע כי לו לא ירה בן־ציון גלנטר למול הרוצחים, שבאו לשלול את רכושו ולהרוס את ביתו — אזי היה נשאר בחיים. ואולם הוא ירה ומיד סבבוהו הרוצחים מכל עבר, בלוית אנשי החיל, וישימו קץ לחייו... ועוד אפשר להביא כמה וכמה פרטים כאלה, אשר הובאו על ידי ב"המליץ" בשורת מאמרים (מכתבים מקישינוב) בכל ימות הקיץ שאחרי הפוגרום הקישינובי.

וכן לא נוכל אנחנו, העדים החיים מתושבי העיר הזאת, להסכים למאן דאמר, כי יד הממשלה הצארית נקיה מהדם שנשפך אז בראש חוצות העיר ואשר עד היום הוא צועק אלינו מאדמתה — ועוד יותר, כי הממשלה החטאה הזאת עוד "הצטערה" על זה?

פאריז, 29 באפריל 1928.
("העולם" מס' כ"ד, 15.6.1928)

עם ביאליק בקישינוב

בקישינוב אחרי הפרעות

הפרעות והפעולות בפטרבורג

משלחת אצל פלווה

תזכיר ועד הקהילה ללופוכין

מגילת־סתרים של אחד־העם

כרוז הועד הציוני

כרוז הסטודנטים

מעשה הנקם של דאשבסקי

ישראל ברמן

עם ח. נ. ביאליק בקישינוב

באחרון של פסח שנת תרס"ג "קרא ד' לאביב ולטבח גם יחד", וקהלת ישראל בקישינוב "זכתה" להכנס אל הפנתיאון של ההיסטוריה העברית בשורה אחת עם קהלות וורמייזה, מגנצה, קולוניה, טולידו, נימירוב, טולצ'ין ושאר קהלות הקודש, שהרוו בדמן את אדמת אירופה לארצותיה ולגוייה. שני ימים ארך הטבח, והתוצאות — חמשים קרבנות שנשחטו ונהרגו בכל מיני מיתות משונות, ואלפי משפחות נשארו בעירום ובחוסר כל. זה היה פוגרום הפתיחה של המאה העשרים, אשר אמרנו: בצלה תחיה האנושות בשלום ובצדק.

ימים רבים היתה בעיר תאניה ואניה: אלמנות בכו על בעליהן ויתומים על הוריהם, ומכל פנה נשמעו אנחות וגניחות של פצועים ושדודים. הדכאון היה קשה מנשוא. והנה באחד הימים נתבשרנו, כי חיים נחמן ביאליק, שכבר היה מוכתר אז בכתר המשורר הלאומי, עומד לבוא לקישינוב בשליחות אחד המוסדות — לאסוף חומר ועובדות מכל שעבר על העיר האומללה בימי הדמים. לנו, לצעירים, היה הבקור הזה כקרן אור־שמש, שהגיחה מתוך העננים אל תוך החשכה. כולנו נמשכנו אל המשורר הגדול, אחדים מאתנו שמשו אותו כמזכירים מתנדבים, שהיו רושמים מפי אנשים ונשים כל אשר עבר עליהם בימי־הדמים. הספורים היו ארוכים ומיגעים, אך היינו חייבים לכתוב את הכל שיצא מפי המספרים, ולפי פקודת המשורר אסור היה לנו לתקן, לסגנן או לקצר. במשך שבועות נצטברו תלי תלים של חומר בלתי מעובד, שנארז בכמה ארגזים גדולים ונשלח לתעודתו. מה נעשה בחומר הזה, מי השתמש בו ומתי, ואם בכלל השתמשו בו — דבר זה לא נודע לנו עד היום, אך תוצאה אחת מבקורו של המשורר בעיר ההריגה נודעה לנו במהרה: בקיץ ההוא

הופיעו שני שירי הזעם הראשונים: "על השחיטה" ו"משא נמירוב".

זכינו להיות בין עוזריו של המשורר וללוותו בבקוריו במקומות ההרס והחורבן, במקומות אשר "מכל החורים העמומים נשמע רחש־לחש של נשמות קדושות המספרות את צער מותן התפל". ראינו אותו בבית־הקברות, בעמדו על עפרם התחוח של קברות הקדושים, בין דשא רך ורטוב של תחילת האביב; ראינוהו ב"אוירת ההרג", בין יתדות של גלגלים מגואלות בדם אדם ומוח, וכלי הרצח והענויים שהיו מתגלגלים בכל פנות האורווה. דומם ונורא עמד המשורר, בלי ניד, בלי זיע. איש מאתנו לא העיז להוציא הגה מפיו, אף לא אנחה קלה. הרגשנו כי בלבו מצטבר צער העולם וכאב הדורות. דומה היה בעינינו להר פרצים לפני פרוץ להבו.

כשקראנו בפעם הראשונה את השיר "משא נמירוב"* היינו נדהמים. מלוע הר הפרצים אשר ראינו בדמיוננו התפרץ נהר די נור רועש וגועש, ומתוך הנהר עפו שפודים מלובנים, ברקים וחצי־אש וקילוחי זפת בוערה. זה היה השיר "משא נמירוב": כל מלה ומלה שפוד ברזל מלובן, כל שורה ושורה — אש אוכלה אש; לעג מר, בוז, וחרון, הקולחים אל מעמקי הנשמה כזרמי עופרת רותחת. ואת כל אלה שלח המשורר לא על ראשי הרודפים והמכים, כי אם על ראשי הנרדפים והמוכים, אשר רק לפני שבועות אחדים משש בידיו על טיח הכתלים את הדם הקרוש ואת המוח הנקשה של אחיהם החללים...

היינו משוגעים למראה עינינו. קראנו את השירה פעמיים ושלוש, הפכנו בה והפכנו בה, והנה התרחש הפלא: ככל שהוספנו לקרוא כן הוספנו להרגיש ולהבין, כי התוכחה אינה תוכחה, הקללות אינן קללות והפצעים הם רק פצעי אוהב נאמן, פצעי מנתח בחסד עליון שכוונתו לרפא. כל השירה הזאת אינה אלא ניתוח קשה, עירוי דם ומרץ אל תוך העורקים של חולה מסוכן, הנתון בסכנה של שיתוק חוט השדרה והאברים הפנימיים. באיזמל לשונו החדה פתח את סגור הלב העברי הדואב והכואב והערה אל תוכו רוח גבורה ומרץ מדורות קנאים קדומים.

* מטעמי צנזורה שונה השם קישינוב לשם נמירוב, עיר ההריגה ההיסטורית.

קשה ומסוכן היה הניתוח, אך המנתח־המשורר "מחשל את לבו לפלדה וברזל, קר וקשה ואלם", הוא "ממית את שאגתו בין שניו" ועל דמעותיו הוא בונה "מבצר ברזל וחומת נחושה". דרך אחרת לא ראה לפניו, אחרי הינָכחו כי הרקבון והירידה הפנימית מסכנים את קיום האומה יותר מהרדיפות והפוגרומים הבאים מן החוץ. לגויים אין לו מה להגיד. על הרודפים והמכים אי אפשר להשפיע בדרישת צדק ומשפט. מי שיש לו "זרוע עם קרדום" יש לו גם "צדק ומשפט" משלו. בשביל העולם הרע, המאמין רק בכוח "הזרוע והקרדום", יש רק תקנה אחת:

יִקֹּב הַדָּם עַד תְּהוֹמוֹת מַחֲשַׁכִּים,
וְאָכַל בַּחֹשֶׁךְ וְחָתַר שָׁם
כָּל מוֹסְדוֹת הָאָרֶץ הַנְּמַקִּים...

גם אל השמים, אם יש בהם אל ולאל בהם נתיב, הוא בא בדרישה קצרה ונמרצה:

וְאִם יֵשׁ צֶדֶק — יוֹפַע מְיָד!
אַךְ אִם אַחֲרֵי הַשָּׁמְדִי מִתַּחַת רָקִיעַ
הַצֶּדֶק יוֹפִיעַ —
יְמֻגַּר־נָא כְּסָאוֹ לָעַד!..

ואולם עם אחיו בני עמו הוא בא במשפט, אותם הוא אוהב ואותם הוא מוכיח ודורש מהם דין וחשבון. לאן נעלם האידיאל הנשגב של "קדוש השם"? לאן נעלמה הגבורה היהודית האקטיבית והפסיבית? האמנם נפסלה לגמרי המזוזה בחרבות לבבו של היהודי? האמנם נהפך הוא לפחדן ומוג לב הדואג לחייו יותר מאשר לכבודו? האפשר לסלוח דבר כזה לעם, אשר במשך דורות היה רגיל להתחטא לפני רבונו: "כי עליך הורגנו כל היום, נחשבנו כצאן טבחה"?

במשך דורות שמר העם העברי על קְדָשיו. בגאון ובראש מורם צעד אתם אל תוך מצולות ימים, אל מוקדי אש על מזבחות האוטו־דא־פה.

אבות קדושים שחטו בידיהם את נשיהם ובניהם, כדי להצילם מקלון ושמד, ואחרי כן שחטו את עצמם ולא ויתרו על אמיתם אף כקוצו של יוד, ועתה? —

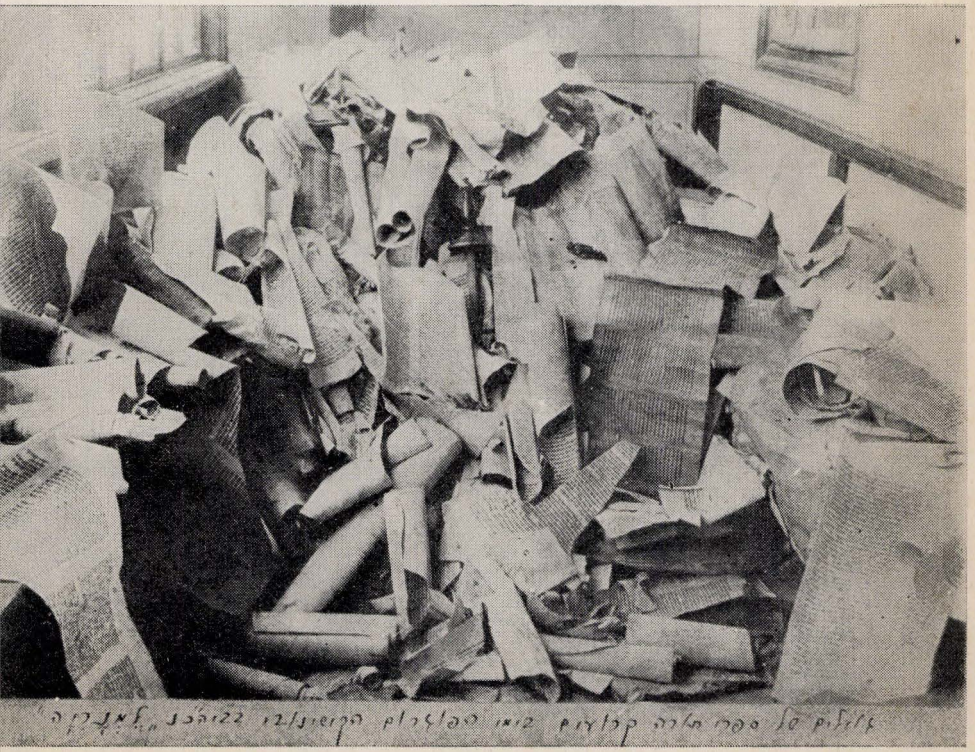
וְיָרַדְתָּ מִשָּׁם וּבָאתָ אֶל־תּוֹךְ הַמַּרְתֵּפִים הָאֲפֵלִים,
מְקוֹם נִטְמְאוּ בְּנוֹת עַמְּךָ הַכְּשֵׁרוֹת בֵּין הַכֵּלִים,
אִשָּׁה אִשָּׁה אַחַת תַּחַת שִׁבְעָה שִׁבְעָה עֲרֵלִים,
הַבַּת לְעֵינֵי אִמָּהּ וְהָאֵם לְעֵינֵי בִתָּהּ,
לִפְנֵי שְׁחִיטָה, וּבְשָׁעַת שְׁחִיטָה וְלְאַחַר שְׁחִיטָה...
וּרְאֵה גַם־רְאֵה! בַּאֲפֵלַת אוֹתָהּ זָוִית,
תַּחַת מְדוֹכַת מַצָּה זוֹ וּמֵאֲחוֹרֵי אוֹתָהּ חָבִית
שָׁכְבוּ בְעָלִים, חֲתָנִים, אַחִים, הֻצִיצוּ מִן־הַחוֹרִים...
בְּפַרְפֵּר גְוִיוֹת קְדוֹשׁוֹת תַּחַת בְּשַׂר חֲמוֹרִים...
שָׁכְבוּ בְּבָשְׁתָּם וַיִּרְאוּ — וְלֹא נָעוּ וְלֹא זָעוּ,
וְאֶת עֵינֵיהֶם לֹא נִקְּרוּ וּמַדַּעְתָּם לֹא יָצָאוּ...
וְאוּלַי גַם אִישׁ לְנַפְשׁוֹ אָז הִתְפַּלֵל בְּלִבָּבוֹ:
רִבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם, עֲשֵׂה נֵס — וְאֵלַי הָרָעָה לֹא תָבוֹא...

וּבכן לא רק האידיאל של "קדוש השם" חסר כאן, אלא גם רגש הכבוד, האינסטינקט הבריא של עם באשר הוא עם ושל אדם באשר הוא אדם. אפשר הגדיש המשורר כאן יותר מדי את הצבעים בתיאור המומנטים הפסיכולוגיים, אך העובדות נשארו קיימות כעובדות. הגאון הלאומי, רוח הגבורה של ניני החשמונאים נעלמו ואינם —

וַעֲתָה לֵךְ וְהַבֵּאתִיךָ אֶל־כָּל הַמַּחֲבוֹאִים:
בָּתֵּי מָחֲרָאוֹת, מִכְלְאוֹת חֲזִירִים וּשְׁאָר מְקוֹמוֹת צוֹאִים,
וְרָאִיתָ בְּעֵינֶיךָ אֵיפֹה הָיוּ מִתְחַבְּאִים
אַחֵיךָ בְּנֵי עַמְּךָ וּבְנֵי בְנֵיהֶם שֶׁל הַמַּכַּבִּים,
נִינֵי הָאֲרָיוֹת שֶׁבְּ"אַב הָרַחֲמִים" וְזֶרַע הַ"קְדוֹשִׁים".
עֶשְׂרִים נֶפֶשׁ בְּחוֹר אֶחָד וּשְׁלֹשִׁים שְׁלֹשִׁים,

"נקמת ילד קטן עוד לא ברא השטן"...

וַיְגַדְּלוּ כְבוֹדִי בָּעוֹלָם, וַיְקַדְּשׁוּ שְׁמִי בָּרַבִּים...
מְנוֹסַת עַכְבָּרִים נָסוּ, וּמַחֲבֵא פְּשָׁפְּשִׁים הָחְבָּאוּ,
וַיָּמוּתוּ מוֹת כְּלָבִים שָׁם בַּאֲשֶׁר נִמְצָאוּ...

ולא רק את נשמות הקדושים חיללו בפחדנותם, אלא את אלהיהם רוששו, החלישו. לעם בריא יש אלהים בריאים, "אלהי צבאות" ולפעמים גם "אל נקמות", אך עם של פחדנים מחליש גם את אלהיו ומורידו מגדולתו —

כִּי תָבוֹאוּ מָחָר עַל שְׁבֵרְכֶם וְדִפַּקְתֶּם עַל דַּלְתָּי,
אֶפְתְּחָה לָכֶם, בּוֹאוּ וּרְאוּ: יָרַדְתִּי מִנְּכָסָי!
סִלְחוּ לִי, עֲלוּבֵי עוֹלָם, אֱלֹהֵיכֶם עָנִי כְּמוֹתְכֶם,
עָנִי הוּא בְּחַיֵּיכֶם, וְקַל־וָחוֹמֶר בְּמוֹתְכֶם...

ולמראה "המון שברי אדם נאנקים ונאנחים" הצובאים על המשרדים של חברות העזרה, ומרבים שם לחץ ורעש, לא יכול עוד המשורר למשול ברוחו. הדמעות והדם שמים מחנק בגרונו והוא יורק אותם בפני אחיו בני עמו:

לְבֵית הַקְּבָרוֹת, קַבְּצָנִים! וַחֲפַרְתֶּם עַצְמוֹת אֲבוֹתֵיכֶם
וְעַצְמוֹת אַחֵיכֶם הַקְּדוֹשִׁים וּמִלֵּאתֶם תַּרְמִילֵיכֶם
וַעֲמַסְתֶּם אוֹתָם עַל שְׁכֶם, וְיִצָּאתֶם לַדֶּרֶךְ עֲתִידִים
לַעֲשׂוֹת בָּהֶם סְחוֹרָה בְּכָל הַיְרִידִים — — —
— — — — — — — — — — — — —

לוא העז משורר בעל שעור־קומה קטן משל ביאליק לזרוק דברים קשים ומרים כאלה אל תוך העם היו קוראים אחריו מלא, והיו חושבים אותו אכזר, אביר־לב, שבא לזרות מלח על פצעי העם בשעת אסונו הגדול. אך הדברים יצאו מפי נביא העם, הנושא את הליו ומרגיש את כאבו, ומשום כך פעלו את פעולתם. עירוי־הדם הצליח. הנוער העברי אכל

את המגלה המרה עד תומה ודבריה ירדו עד עמקי נשמתו. וראה זה פלא: הפואימה "משא נמירוב" הופיעה במקורה בעברית (התרגום באידיש הופיע רק לאחר זמן), שפה שרק חלק קטן מן הנוער העברי בזמן ההוא היה נזקק לה, ובכל זאת היתה השפעתה גדולה אפילו על הנוער של ה"בונד" שלא הבין עברית וגם התנגד לה. זה כוחה של רוח הנבואה האמיתית, שהיא עוברת כזרם חשמל מפה לפה ומלב ללב, מכלי ראשון לכלי שני ומשני לשלישי. סיסמת ההגנה העצמית, שנזרקה מפי מישהו בחוג קטן של צעירים, בשעת קריאת הפואימה, היתה כצרור־אבן הנזרק אל ראי מים של פלג שקט. מן הצרור נתהווה עיגול קטן ואחריו עיגול גדול יותר, ואחרי השני — שלישי ורביעי, עיגול גדול מקודמו, וכך הקיפה הסיסמה את כל פינות הנוער הציוני והבונדאי, וההגנה היתה לדבר של ממש. באספות החשאיות של ההגנה היינו קוראים את השיר, מבארים אותו ומתווכחים עליו, ואחרי כל אספה ואספה היו באים להרשם חברים חדשים מן החוץ.

וכעבור שנתים וחצי, בימי הפוגרומים של שנת 1905, כבר הרגישו כנופיות הפורעים בקישינוב, באודיסה ובערים אחרות, כי יש להם עסק עם יהודים מסוג אחר. מאות ואלפים מן הפורעים שילמו בחייהם בעד נסיונם לשדוד ולהרוג יהודים, ולולא הצבא והמשטרה של הצאר, שבאו לעזרתם, לא היו מצליחים כלל.

ואם בימי המאורעות בארץ ב־1920, 1921, 1929, 1936—1939 הצליחו עשרות צעירים עברים לעמוד בפני כנופיות של מאות ואלפים מרצחים מזויינים ולהניסם; ואם אין יהודי מתחבא עוד ומוכן הוא תמיד להגן על כבודו וכבוד עמו — הרי אחד הגורמים הראשיים לכך הוא בלי ספק השיר "משא נמירוב" או "בעיר ההריגה".

וקישינוב, עיר מולדתם של שירי־הזעם, זכתה להיות גם מולדת להגנה העברית.

נ. סוקולוב

בקישינוב אחרי הפרעות

(קטע מתוך "משבת לשבת", 1903)

— — המחשבות מתרוצצות בלבי, והנני הולך ונודד, הולך ונודד, מבית הקברות לבית הצדקה. ושוב לבית הקברות, ומעיר לעיר, ומקשיב ורואה, הוי, כמה א י ן א נ י חפץ עתה להיות מודיע! הוי! כמה לא ב א ת י הלום בשביל חדשות! ובכל זאת הנני אנוס לעשות גם את האומנות הזאת.

סלחו לי, אתם הצללים!

דבר־מה משך אותי אליכם; כשאתם עומדים על ראש הר גדול, אז כמעט מושכת אתכם התהום; גם הים מושך, כל דבר גדול מושך. התיירים יספרו לכם, כי גם הלוע של הר געש יש לו מעין כח מושך, לא רק מפני שאדם מתאוה להסתכל לתוכו, כי גם מפני שהוא ההפך מן ההויה, ורוצה ההויה להכיר את האבדון.

והנני מתהלך פה מקבר לקבר, ובוכה עד אכזריות, עד שהלב נהפך לאבן — ומסביב אני רואה אבנים ומצבות! אבנים ומצבות, טמן טמנו פה בני אדם, ותחתיהם נראה רק אבנים ומצבות.

ואצל הגדר מֵעִיף עֵנַף לְבָנָה אל מול פני ריח מְחַיֶּה, ואני יוצא משם אל המרחב הריק ואל היער.

אפשר שהאדמה אשר זרעו אותה מלח תצמיח שושנים?

***

הלא זוכרים אתם, חברי בקישינוב, את קונטרסי הכרוך בד אדום? זה היה בית קבול! ברחוב, בחצר, באורוה, או שם, במקום הקדוש, או שם, במקום שאין כהנים נכנסים — אני וקונטרסי.

וכן יום־יום, וכן לילה־לילה, גם בחוץ וגם בחדרי הגדול. יהודים יוצאים ויהודים באים, יהודים שסבלו, יהודים שראו, יהודים מן הערים הקטנות, יהודים מן הכפרים, וסתם־יהודים! המיחם קבוע, מר פאטין מוזג, וקונטרסי קולט את הדברים אשר יסופרו.

כבר יש שני מניינים, ומנין חדש בא. סגל הבורה מאת "שפה ברורה". מדברים עברית, אף מדקדקים במלעיל ומלרע, בקישינוב, בעת כזאת, מדקדקים במלעיל ובמלרע! אחים אהובים, בפעם אחרת, אטיף לפניכם, אם תאבו לשמוע, עתה — מי מכם, רבותי, יודע מי היה זיסי בר' דוד פונארזשי, בשביל שאני חסר את זה?

ור' ישכר ור' משה טורחים בשבילי טרחה, שאין אני יכול להודות בעדה די צרכי, ויוצאים לחקור ולחפש, מי היה זיסי פונארזשי, ומביאים אלי עדים, פשוט, כמו אל חוקר דין.

ומנין חדש בא; דיפוטאציה של מלמדים! היות יהודי איננו מן הדברים הנעימים ביותר; היות יהודי מלמד; היות יהודי מלמד־עני; היות יהודי־מלמד־עני בקישינוב — הנה מנה יפה!

צויתי להכין לי רשימה סטאטיסטית של מלמדים — ויביאו; בקונטרסי הכל כתוב.

ואני דורש לפניהם "הגיון": רבותי, סתם עניים יש בכל קהלה, סתם מתים־ברעב ומושלכים מן הדירה, בשביל שאין בידם לשלם שכר דירה, נמצא אפילו בפאריז; הכסף ששולחים הלום איננו בשביל העניים, כי אם בשביל נגועי המקרים המיוחדים.

ממולי עומד איש שעצמות לחייו שופו מאד, ועל מצחו המעונן כתוב, כי בביתו אשה וילדים רעבים, והוא איננו יכול "להראות את עצמו" לפניהם. בצאתו מביתו לוותה אותו אשתו בדברים: בטלן, גולם — לך וקרע! לך והרעש עולמות! מילתא זוטרתא? הרי אנו גוועים ברעב.

ובכה הדברים האלה הוא הולך, הוא נדחק שם בהמון הצפופים והמת־רוצצים על גזוזטרת המדרגות להכנס אל התמחוי, ששם משמש הועד בכהונתו, השם "גולם" מנקר במוחו, והוא משתדל לבלי היות "גולם". הוא דוחף בשתי אמותיו, אבל גם אחרים דוחפים, הכניסה היא במקום

צר, והדלת סגורה. אחרי מרחץ של חמשים מעלות חום הוא נדחק לתוך הלשכה. גם שם גדול הדוחק. הועד בעצמו ועוזריו, המון עוזרים צעירים, כולם עובדי־נדבה, והמון "סובלים" שכבר יש כרטיסים בידם. אך הוא מתאזר בכל אמץ היאוש ופונה אל היושב־ראש: אדוני הד"ר! סכנת נפשות! אין אף מזון סעודה אחת. והאדון הד"ר משיבו כראוי להשיב: יהודי שלי, אין זה בעד עניים וכאשר לא יכול להפטר ממנו, אמר לו: הנה "האורח לשבת" מתאכסן פה, כלך לך אצלו, והוא יאמר לך!

והוא בא אצלי, ואני מדבר אליו "הגיון", צדקתי מאד, אך הוא צדק ממני. צדקתו שלו איננה תלויה בסברא, אך הוא מרגיש אותה מכף רגלו ועד קדקדו, הוא ואשתו וילדיו.

והקיבה הרעבה היא בעלת המצאות (כל ההמצאות הגדולות באו ממנה!) והיא נותנת מענה לפיו: גם אני הנני נגוע מיד המקרים. לפני המקרים היו בעלי־בתים נותנים ילדיהם על ידי, ומשלמים לי שכירות, ועתה נהרסו בעלי־הבתים האלה וכו'.

וכולנו אנשים יהודים, ואין אנו צריכים לאריכות דברים, והנני חוטף ואומר: זה הוא גרם בניזקין. косвенные — קורא אחד מן הבקיאים; אתם הנכם בכלל косвенные — קרא מר אוועדבוך.

ואני משער בנפשי, כי האומלל הזה ישוב לביתו אל אשתו הרעבה, והביא לה את הבשורה, כי הם косвенные. — כל חלומותי הרעים על ראשך, על ידיך ועל רגליך, גולם! — תצעק אשתו.

והנני מבאר לו: אהובי ר' יוד, אתם צריכים לעשות עוד רשימה אחת, להראות איזה בע"ב היו לכם, וכי גם בעה"ב ההם סבלו, ואז אשתדל בעבורכם, הנני מבטיחך שאדבר בענין זה בישיבה שתהיה.

והוא איננו משיבני דברים, אך עיניו אומרות: הלואי שלא יצטרך שום יהודי לרחמנות שלכם.

כל זה נרמז בקונטרסי, בין תתק"ט זכרונות ממין זה.

צריך אהיה לקרוא לקלרמון־גאנו לעזור לי לפתור את ההירוגליפין האלה: או—ש—א—מ—י—ר—ס—ק—י.

אצל ענין המלמדים והמורים כתוב השם הזה. עתה ידעתי! משה

אושאמירסקי, מורה, שימש בעבודתו הרבה שנים, בקרתיו בבית החולים, כן, כן! משה אושאמירסקי!

בנידון זה אין עוד שאלת косвенные הוא איננו גרמא, איננו "מכח כחו", איננו "תולדה דקרן", אך הוא שדוד ופצוע. הוסיפו נא, איפוא, על כל הדרגות הנ"ל עוד דרגא אחת: יהודי־מלמד־עני־פצוע־בקישינוב. זה כל־בו יפה!

נניח, שר' משה אושאמירסקי יקבל מהועד שלוש מאות רובל. למען השיג בעדו את הסכום הזה, חושב אני, כי צריך יהיה להרעיש את כל העולמות. ה"פאפיעטשיטעל" (הממונה) צריך יהיה לחקור, הועד של ה"פאפיעטשיטעלים" — לקיים, הועד — לאשר, אחרי שיעמידו לשומא את ההיזק וכו'.

אבל ר' משה אושאמירסקי, לפי שאמרו לי הרופאים, לא יוכל לעסוק בהוראה, יען כי מוחו חלש.

כאשר בקרתיו בבית־החולים באה אסכולה של נערות קטנות לבקרו. הן באו יום יום לבקר את מורן.

אחרי־כן בקר הוא אותי. צר היה לי לראות אותו טורח ובא, וראשו קשור בחתולים.

ויש אשר באו חבורות חבורות להתיעץ ע"ד נסיעות. ממש לשכת מודיעין של Cook.

אחד בא ויקיפני שאלות, איך יוכל ללמוד שפת אנגליא בשלימות?

— יש מיטודות — אמרתי לו.

— זאת אני יודע, אבל אני רוצה בשלימות, אולי יש מכ"ע בארבע לשונות?

השלימות הזאת דרושה לו, יען כי הוא חפץ לנסוע לקאנאדא.

אף בשחורה ש ב א ב ל ו ת יש רגעים של בדיחות. שלא במתכוין.

ויש אשר באו להתיעץ בדבר "תכלית" אמתית, בדבר ישוב א"י.

לית מאן דפליג, כי זו היא התכלית האחת, אבל בשביל שהיא האחת, חובה כפולה ומכופלת עלינו להיות זהירים בה מאד מאד.

ויש שאני מדבר שעה רצופה אל עדה של יהודים, ומבאר, מה לעשות ומה לחדול, לפי קט שכלי וגודל רצוני.

והעדה, תחלה מפקפקת, ואח"כ תעוה פנים, ומעט אני מנצח את הטענות ואת הספקות, תושלב"ע*.

וכת חדשה באה — עם אותן השאלות, עם אותן הטענות, ועוד הפעם ר'בותי, וכו'.

אך כל זה כאין לעומת הכתות שהחלו לבוא באמרם: שמענו... אז מ ע פ ע ר ש ר י י ב ט ד א.

אז "החל העור לרעוד עלי" מעט. אני ענוותן ושפל־ברך, מעודי לא פתיתי איש לצאת לחו"ל, ממעי אמי לא נולדתי שתדלן ואגיטטורי, ועכשו יעשוני איזה אגנט של אמיגרציה!

וכשראו הקרובים אלי את העינויים, נטלו והדביקו כרטיס על דלת הדרי: מקבל מן השעה החמשית עד הששית אחרי הצהרים.

מובן, כי מהשעה החמשית עד הששית לא בא איש, אך הם באו מאז הבוקר עד השעה החמשית, ומן הששית עד חצות ליל.

וחייב אני להודות להם שבאו. הרגשתי את עצמי בתוך אחים ורעים — וזה הוא העיקר.

* ראשי תיבות: תם ונשלם שבח לאל בורא עולם.

הפרעות בקישינוב והפעולה בפטרבורג

(מזכרונותיו של ד"ר יעקב מ. ברנשטיין־כהן)

בשנת 1902 נתגלו סימנים ניכרים של ריאקציה, שהתגברה והתחצפה מצד אנשי הכנופיה המונרכיסטית. האנטישמיות עולה כפורחת מיום ליום; אין לך יום שלא יביא בכנפיו הגבלות חוקיות חדשות ליהודים והעתונות האנטישמית — וקרושבן הקישינובי בראשה — מבליטה בכל כוחה פוליטיקה אנטישמית קיצונית ומכשירה את הקרקע ל"ליל ברתולומיי". הפרובוקטור ובודה־העלילות, סגן שר־הפלך א ו ס ט ר ו ג ו ב, עוזרו של קרושבן בעתונות (המשמש גם כצנזור) מברך את החרבות ומכוון את הפעולה בסיסמאותיו. וקרושבן עצמו, — דרך אגב חברי לגימנסיה בעבר — עוסק בשנטאז' וסחיטת־כספים הן מיהודים, הן מ פ ר ו נ י ן, קבלן בונה־גשרים מרוסיה הגדולה, שנתעשר זה לא־כבר במחוזנו. עוד בגימנסיה גילה קרושבן סימנים של הפרעה פסיכית ובימי גמרו את חוק לימודיו בגימנסיה — גם התקפות־שגעון ממש. והנה בתקופת הפסיכוזה של ניקולאי, בימי האנטישמיות התוקפנית של הצאר, בחסותו של אוסטרוגוב הנזכר, הגיע שגעונו של קרושבן למרום שיאו. הוא מזמין מיאַסי את הפרופיסור "המפורסם" ק ו ז ה, מסדר בקצה העיר, במקום הידוע בשם "עמק הקסמים", מיטינג גדול ומכריז על עריכת "ליל ברתולומיי" בפסח 1903. קוזה ואוסטרוגוב מברכים את החרבות והאדונים פרונין את קומפ' תופרים להם ארנקים ומפנים מקום בקופותיהם לאוצרות־הכסף שיגיעו לידם אחרי נצחם את אויבם הכלכלי. מדי יום ביום עולה מצב־הרוחות, והיהודים, כרגיל, הם הראשונים לקליטת הידיעות; וגלי דיבות ושמועות שונות מציפים את העיר, את הפלך, ובעקבותיהם מתפשטת הבהלה בכל יום ויום.

קבוצות יהודים שונות מכשירות עצמן לקראת הפרעות: הרב ועוזריו

הולכים אל ראש־הכנסיה ושם חוזרת והולכת ההיסטוריה הידועה: זקן־הכמרים תמה ושואל, אם בטוחים אנו, היהודים, באמת, שאין בקרבנו כתה כזו, המשתמשת בדם תינוקות נוצרים לעשיית מצה, כשם שקיימות כתות כאלו אצל הנוצרים, הרוצחים ילדים ומוציאים מגופם שומן לעשיית נרות. ומדוע זה לא נתוודה גם אנו על כך בגילוי־לב, דוגמת הנוצרים? בסוף הוא מבטיח להשתדל אצל שר־הפלך שימנע את הפוגרום, אולם אינו נוטל על עצמו את האחריות לכך.

הנוער מגיב באופן אחר: הוא מתאסף, מתרגז, משיג נשק מתחת לאדמה, מארגן בבית־המטבחים, בשווקים, את הקצבים, המשחיזים סכינים וקרדומות לשם הגנה עצמית. קובעים דירות למטה־ההגנה, לבטליונים חלוציים, מתקינים קשר טלפוני. ובדירתי אני – הטלפון המרכזי ומקום הפגישות וקבלת הידיעות. משלחת (וגם אני בתוכה) הולכת אל שר־הפלך פון־ראַאַבן וזה מבטיח לענות לי תיכף ומיד ובאופן אישי על כל שאלותי וממלא את ידי וידי האנשים שקבעתי לסייר בראשון של פסח מאז הבוקר את כל העיר ולהודיע באמצעותי ללשכתו על כל המתרחש בעיר. ביום א' משעת הבוקר כולנו בתנועה ולמרות הבדיקה הקפדנית לא מצאנו שום דבר חשוד. והנה בשתים אחה"צ מודיעים לי, שבככר הצ'יפלינית (שבה סודרו נדנדות־חג וכל מיני שעשועי־עם) נקהל המון גדול ואי־אלו עסקנים צעירים, עם קרושבן ובני לויתו בראש, מרעישים עולם בככר. נסעתי שמה מיד, אולם כבר ב־4—5 רבעים אשר לפני המגרש נתקלתי בהמונים. ההמונים צעדו שורות־שורות, בסדר ובמשטר. כערוכים לקרב, ניגשו עד פנות הרחובות, נתפלגו לקבוצות והלכו לרובעיהם. עד מהרה נשמע קול שאון, צעקות וצלילי שמשות מנופצות. היהודים — כפי שהוסכם עם הרב קודם לכך — נתחבאו והשתדלו שלא להפגש עם הפורעים. בסימטאות עקיפות שבתי הביתה וטלפנתי לפון־ראאבן. קבלתי הבטחה, שמיד יישלח צבא. אני, מצדי הודעתי למטה ההגנה העצמית, שיפעיל את חלוצי־ההגנה. כעבור חצי שעה בא לביתי בטליון פרשים־הוסאַרים וקצינים בראשו. הקצין הודיע בבת־צחוק לי ולכל ההמון מסביב כי הבטליון נשלח להגן על הז'יד־הרופא, ברנשטיין־כהן: "ברם הנצליח זמן רב להגן עליך?" — סיים הקצין בצחוק את

דבריו. שוב יצאתי החוצה ובמו עיני ראיתי את ראש המשטרה חנ׳נ־קוב, שר־מאה של קוזקים דוניים, והנה הוא מדבר באזני ההמון (לפי דבריו — הרגיע אותו), שמחא לו כפים. לאזני הגיעו קטעי פסוקים: ״פטרבורג יודעת... שלושה ימים... הנני מברך אתכם, אחים...״ מיד מהרתי אל מעון שר־הפלך, נתקבלתי בעמל רב לראיון אולם במקום שר הפלך שוחחתי עם שר הגדוד של הז׳נדרמריה לוונדל (שר־הגדוד הבטיחני, שפון־ראאבן בכבודו ובעצמו נסע להרגיע את ההמון). כפי שנתברר אחר־כך, היה כל זה שקר מוחלט. לוונדל בקשני להרגע, בעוד חצי שעה הכל יסודר, ויהי שקט ומנוחה. את הגברות הזמין לדירתו בהיכל די־הרץ. ואמנם, הרבה נשים יהודיות נסעו אליו ובחוצפה חסרת־בושה קבל את פניהן וכיבד אותן, בה בשעה שנחשול־דמים ופרעות התגעש והציף את מרכז העיר וקצותיה. בשעה ארבע הוקפו כל פלוגות ההגנה העצמית על־ידי משטרה וצבא, אשר פרקו את נשקן ודחקו אותן לחצרות גדולות, ושם נאסרו חברי ההגנה ונשלחו אל משרד־המשטרה, ״למען הגן עליהם מפני שרירותו וזעמו של ההמון הפרוע״, כפי שהתנצלו אחר כך המשטרה והשלטונות.

לאט־לאט הגיעה שעת דמדומים; נסעתי הביתה, נסגרתי ככל יהודי־העיר בדירתי, וחסמתי את החלונות והדלתות במיתרסי־רהיטים, שנמצאו בחדר. אולם מהטלפון לא משתי, קבלתי ידיעות ובתחילה נתתי עצות ומסרתי הודעות ללשכת פון־ראאבן, אולם לבסוף חדלתי לאחר שנוכחתי, כי כל העבודה הזאת היא לבטלה. כל הלילה עמדנו על המשמר ולא ידענו, כי בשכנותנו, בסביבה הקרובה ביותר, נעשו מעשי בלהות וזוועות. בלילה ניפצו באגף שלנו את כל השמשות, התחילו הורסים את מסגרות החלונות, אולם המקרה המוצלח גרם, שהצילה אותנו האומנת שלנו, מה״סטאַרוֹבירים״, שהיתה אדם משלנו בביתנו. היא קפצה החוצה, סטרה את בן־אחיה שהיה כנראה ראש הפלוגה וצעקה, שאנו טובים מהנוצרים והננו יהודים כאלה ואלה. ההמון נסוג אחורנית. בבוקר השפם נודע לנו, כי במשך הלילה נרצחו 33 יהודים, חלק טובע בבתי־המחראות, חלק נתלה על גבי קורות הגגות וחלק נהרג באלות. הרבה נשים ובחורות נאנסו, ושוד הבתים וביזת הרכוש לא ייספרו מרוב. בעיר נתפשטה

שמועה, כי מחפשים איזה יהודי רופא, אשר רצה כביכול את המשרתת שלו, כדי לסחוט את דמה לאפיית מצות. אלי, אל חצרי, באה מרכבה סגורה כשוילונותיה היו מורדים בפנים, ולקחה אותי, את אשתי ואת שלוש בנותי עם האומנת. זה היה בן־אחי סרגיי, העובד עכשיו בהנהלת גוספלאן במוסקוה. הוא הוביל אותנו לדירת אמו, ושם השארנו את ילדותינו, ואנו הובלנו אחר כך לדירת ידידינו, ההורנשטיינים, שגרו בחלק־העיר העילי, ושם בילינו כמה ימים.

ממחרת היום התחיל שוד וגזל שיטתי של רכוש החנויות: הסחורה הושלכה החוצה, ומי שרצה חמס ושדד. באה שורת עגלות מולדבניות מהכפרים והמולדבנים לקחו בחפץ־לב כל מה ש"התגולל" ברחובות והובילו לכפריהם. משפחות שלמות באו ופשטו בחנויות את בגדיהן הבלים והמרופטים, לבשו בגדים חדשים לפי ראות עיניהם ויצאו משם הדורים. הנוצרים הנאורים פרשו והסתכלו מן הצד והפכו פניהם לאחור, כשניפצו לעיני כל בקבוקי יין ושמפן בחנויות של משקאות חריפים ובו במקום, ברחובות, שתו וסבאו. באחת בצהרים השמיעה תזמורת צבאית מארשים וניגוני־ריקוד עליזים וקהל מפואר ערך טיולי־חמד בין השדרות המוריקות של גננו הממשלתי.

כן, הציבור המולדבני הכפרי שלנו התקדם מאוד במשך 20 שנים, מאז שנת 1881. אמנם הם לא רצחו, לא שדדו חנויות, אבל למדו לאסוף את השלל בחריצות רבה. גם האינטליגנציה שלנו, אותה האינטליגנציה שיסדנו יחד עמה חדרי־קריאה וספריות־חינם, החרישה חסרת־מצפון, לא הגיבה כלל על המאורעות, ולא הרימה את קולה למען הגן על העניים ובני המעמד הבינוני שהוכו ונשדדו לעיניה. העשירים המופלגים מצאו גם כאן עצה ותחבולה. בעד מתנת־יד גדולה היו מקבלים לוית־חילים להגנת רכושם, מחסניהם וחנויותיהם. בא־כחם, אחד י. קיפרואסר, נסע אפילו לפדייב, מפקד חיל המצב המקומי, ונשק את ידו בעד העזרה שהושיט להם. והנה ביום ג', ב־5 בערב, הכל נשתתק, כאילו לפי פקודה והוראה מגבוה. בהשתתקות פתאומית זו ראיתי סימן מובהק, כי כל הביום הזה — חוטיו נמשכו מהבמאי הראשי בפטרבורג וידנו קצרה לעשות דבר וחצי־דבר נגד הכנופיה

הצארית המתעללת באזרחים המסכנים היהודים מחוסרי המחסה וההגנה. הכלי־רעם עשה את מלאכתו: הוא דחה לזמן־מה את נקמת־נמזיס, נקמת־העם בצאר־הרוצח ועושי דברו. פלאווה קיים את איומו שיטבע את היהודים בדם חבריהם המהפכניים. ושם שר־הטבחים ביחד עם שם שליטו ניקולאי האחרון נחרת בקורות ההיסטוריה הישראלית באותיות־דם שחורות.

והנה ביום ג׳ בערב, עם חשכה, כשברחובות טרם נתיבש דם הקדושים, וכשצעדו בהם משמרות־צבא כדי להשליט סדר (אירוניה מרה של הגורל!), נתכנסו עסקני העיר למועצה. חיש מהר, בלי־להרבות בדברים, חילקנו את העיר ל־28 אזורים (שבהם ישבו יהודים אמידים), קבענו שני גובים לכל איזור ומיד התחיל הסיבוב. בחלקי עלה ללכת יחד עם בעל־האחוזה רב־המרץ מנדל פוקלמן. ב־10 בערב פתחנו בסיבוב ונכנסנו לכל בית, שבו אפשר היה להשיג עזרה להצלת אחינו האומללים. ברגש־דכאון הלכנו ברחובות הריקים שבהם לא היו אלא משמרות חיילים. בכל הבתים הורדו התריסים והוגפו בבריחי־ברזל. אחרי נקישות חזקות במקל, היה בעל־הבית ניגש אל החלון או אל הדלת בשאלה: "מי דופק?" וכשנודע לו, כי אלה אנשי־שלומו, יהודים, נפתחה הדלת, והוכנסנו אל תוך חדרים מוארים בשיירי־נרות. הודענו בקיצור את מטרת ביקורנו בלילה ומיניה וביה קבענו לפי ראות עינינו את הסכום שהוטל על המבוקר. נמצאו גם נַכחנים, שלא רצו לתת, שביקשו אמתלאות, שהציעו שטרות במקום מזומנים וכו׳. ואז איימנו עליהם בפוגרום שני שייערך הפעם על־ידי היהודים עצמם. כמעט כולם — אחדים מתוך העויות של אי־רצון — נתנו את הדרוש. ככה התהלכתי עם פוקלמן עד עלות השחר, וב־3.30 בבוקר אספנו 48 אלף רובל. כל הסכום שנאסף אותו לילה במזומנים היה 84 אלף, ולערך 18 אלף בצ׳קים לבנקים. היתה זו קרן הגונה למתן עזרה ראשונה.

ממחרת היום שלחתי טלגרמות לאירופה (כמעט לכל ערי־הבירה), לאמריקה ולאפריקה, שהודיעו על הפוגרום ועל הסכום הדרוש מיד לעזרת־הנגועים. לשם כך נשלח רץ לאונגני (עיירה בגבול רומניה) ושם קל היה לאנשי שלומנו לעבור את הגבול וללכת ליאסי, שממנה

נשלחו ההודעות. למשלוח הטלגרמות הוצא סכום כסף הגון (1.500 רובל לערך).

הסולידאריות היהודית הגיבה תיכף ומיד ועלתה על כל תקוותינו: קבלנו מכל הארצות בהמחאות טלגרפיות 1¼ מיליון רובלים. אפילו אוסטרליה נענתה לאסון העם ביד רחבה. כל הסכומים האלה נתקבלו על שמי, ובהזדמנות זו מילא שמי, שם עסקן ומארגן ציוני, תפקיד רב־תועלת. נוסד ועד עם ד"ר מוצ'ניק בראשו והתחלנו לדיין בדבר תכנית פעולתנו להבא. מברלין נשלח בא־כח מיוחד של חברת "עזרה", הוקם בינינו קשר אמיץ. הוחלט למהר ולהקים תיכף ומיד בתי־מחסה ליתומי קרבנות הפרעות; בשביל הילדים בגיל בית־הספר נוסד בית־ספר מקצועי לנערות, הקיים עד היום הזה. זכות רבה נתגלגלה ע"י אולגה קניגשץ באירגון בתי־המחסה; עד היום היא משמשת משגיחה על מוסדות אלה ורואה בהם את ילדי־טיפוחה. בשביל הילדים המיותמים שוריין מיד הון־ברזל, בתנאי שינתן לילדים רק לאחר הגיעם לגיל העצמאות. ולפי שעה הוחלט לסדר את כל היתומים־הנערים ב"קרית־ספר", חות־לימוד מיסודו של ישראל בלקינד. מצד אחד מחליט הקונגרס הציוני להקציב מתקציבו סכום מסוים לכלכלת היתומים וחינוכם, ומצד שני — נתנו מאמצינו הכספיים לכיסוי הגרעונות.

נפתחו לרווחה דלתי מסעדות ובתי־התמחוי בשביל המשפחות המסכנות, ניתנו להן מלבושים ונעלים, ומלבד זאת הוקמה ועדת־עזרה קונסטרוק־טיבית לשם מתן האמצעים הדרושים להקמת עסקים ומפעלים חדשים. וקישינוב יכולה לרשום בפנקסה, מתוך רגש גאוה, כי הצליחה הפעם למחות דמעות חלכאים ולתת לאחיה השדודים אחיזה בחיים. לא היה אף אחד שלא קיבל עזרה.

והנה הגיעה השעה לדבר על הקירת־הפשע ועל מסירת האשמים האמיתיים באסון־העם למשפט. זמן רב פחדו היהודים להעמיק חקר עד "סיבת כל הסיבות". אני יחד עם ד"ר מוצ'ניק הדגשתי ברורות וגלויות, שדרך זו תובילנו עד הדום כסא המלוכה ואף־על־פי־כן עמדנו על הצורך ההכרחי לחקור את האמת לאמיתה ועל כל פנים לרשמה בספר ההיסטוריה שלנו, אם לא נצליח לגלותה במשפט וגמול־צדק.

קודם כל עלה בידינו ע"י טלגרמות והשתדלויות באמצעות קשרינו האישיים בפטרבורג לפעול, שמחלקת המשטרה תשלח לקישינוב את מנהלה לופוכין לשם חקירה אישית. לאחר שבא לופוכין עם מזכירו לקישינוב, הזמין מיד ל"מלון השוויצרי", שנתעכב בו, כ־40 איש לחקירה אישית. גם אני הייתי בתוכם ושעה שלמה נחקרתי חקירה מפורטת. בחפץ־לב מסרתי את כל הידיעות, שהיה בהן, לדעתי, משום תועלת לענייננו. המזכיר רשם את הידיעות, וכמה פרטים תיארנו אנו בעצמנו. אחרי שבדקנו וצילמנו יחד עם המזכיר את כל המקומות שבהם התגעש הפוגרום, נפרד לופוכין מאתנו והודיע, שביום המחרת יסע ברכבת מהירה וימסור לצאר את כל הענין.

נתכנסנו חיש־מהר לישיבה חשאית, ובה הוחלט, שאני נשלח לפטר־בורג, כדי למצוא אגב אורחא אמצעי־השפעה על לופוכין, ואחר־כך להודיע בפטרבורג לכל חוגי הציבור ובכל הדרכים על התנהגות האדמיניסטרציה. הוטל עלי לקבל בדרכי הביתה מכתבים מסופרים רוסיים מפורסמים שיכילו את חות־דעתם על הפוגרום המחריד. מחשש שמא תפריע לי המשטרה המקומית בפעולותי בדרך ובפטרבורג, ציידו אותי עד מהרה בתעודת־זר (לשם הרשמה במלון), ובבוקר השכם, אחרי לילי־נדודים נכנסתי בחשאי לתוך קרון הרכבת המהירה, היוצאת ב־8 בבוקר מקישינוב. ב־10 נכנסתי אל תוך קרון־מסעדה ומצאתי בו את לופוכין המסב אצל אחד השולחנות ושותה קפה. הסבתי אל אותו השולחן לעומתו והשגתי את מטרתי. בשעת הסעודה פנה אלי בשאלה מי אני, כי פני נראו לו כידועים. עניתי לו, שהוא חקרני וקראתי בשמי. סוף דבר היה, שהזמינני לתא־הרכבת שלו ובמשך 48 שעות (זמן כזה ארכה הנסיעה לפטרבורג) שוחחנו על הכל. אני הרביתי לספר, והוא רשם הערות בפנקסו. עשה עלי רושם של אדם חביב מאוד, והייתי בטוח ברצונו הגמור לגלות לפני הצאר את כל האמת. אמנם, לא האמנתי שהדבר יביא לתכלית הנרצה, אולם הרי זה היה חלק משליחותי. ואמנם נתתי ללופוכין חומר מצוין. בפטרבורג נסעתי למכירי, ויכולתי איפוא להשהות את הרשמת תעודתי במשטרה. הדבר עבר בשלום ולפנות־ערב עברתי למקום אחר, הודעתי טלפונית לברון אורי גינצבורג על בואי,

וכעבור שעתים שלח אלי את מרכבתו, שהעבירה אותי ואת חפצי לביתו. הוא קיבל את פני, כאילו הייתי גבור שניצל מהאינקויזיציה הספרדית. לפנות ערב כינס לישיבה קטנה את האנשים ה"נחוצים", והודעתי להם בקיצור על מצב הענינים ועל סיבת בואי לפטרבורג. ורשבסקי הידוע בקשריו נטל על עצמו לעזור לי ולהדריכני בפעולתי. למחרת היום הפגיש אותי ורשבסקי עם הגרף היידן, ואחרי התיעצות קצרה עמו החלטנו לפעול באופן דלקמן: 1) היידן הבטיח למסור לאלכסנדרה פיאודורובנה באמצעות העסיין שלה ידיעות על מאורעות קישינוב ועל מעשי האדמיניסטרציה, לעניינה בכל ולהגיש לה תזכיר, אשר יתחבר בידינו; 2) בעזרת הנסיך משצ'רסקי, העורך של "גראז'דנין" (האזרח) הידוע, עלי לפלס לי דרך לניקולאי השני ולמסור לו את כל האמת; 3) עלי להשיג ראיון אצל פלאווה וי. ויטה ולמסור להם כל מה שעבר עלי בקישינוב בלי להעמיד פנים, שאני רואה בפלאווה את האיש שביים את כל הקטסטרופה; 4) כדי לפרסם את הדבר בקרב חוגים רחבים של הציבור היהודי בפטרבורג, החליט הברון דוד גינצבורג לערוך בביתו ראוט גדול, שבו צריך הייתי להרצות; ההזמנות (ל־250 איש) כבר נשלחו, אולם לפי דרישת אשת הברון צריך היה לשלוח הודעה שניה, שלרגל מחלתה יסודר הנשף בבית ד"ר טובים.

כדי לארגן את פגישתי עם משצ'רסקי הלכתי לד"ר קרבס, מומחה למחלות וונריות ומחלות המין והשתן. זה היה הלייב־מדיק של הנסיך, שהיה להוט אחרי משכב־זכר — והיה זקוק משום כך פעמיים בשבוע לניקוי צנור־השתן. קרבס הבטיח לי לסדר את הראיון: הוא סיפר למשצ'רסקי, כי לפטרבורג בא אדם גדול, כביכול, יד ימינו של הרצל, שהעלה לא פעם בעתונו "די וולט" את שם הנסיך כראש האנטישמיות הרוסית. האין הנסיך רואה משום תכלית בדבר לשוחח עם ברנשטיין־כהן ולהציע לפניו באופן ליברלי, שהוא, ברנשטיין־כהן, יבקש ממנו להשתדל לפני הצאר בדבר הענשת האשמים בפוגרום הקישינובי. ההמצאה הזאת מצאה חן בעיני משצ'רסקי והוא מסר לקרבס את

כרטיס בקורו, שצריך הייתי להגישו בשעת בקורי אצל הנסיך. הראיון נקבע למחרת היום, ב־9 בבוקר.

בלי להפסיד זמן השגתי עוד לפני ביקור זה ראיון אצל פלאווה ואצל ויטה. די היה שאמסור את כרטיסי לפקיד הממונה על שליחויות מיוחדות — והנה כעבור חצי שעה נתקבלתי מחוץ לתור ע״י פלאווה ומיד אחרי 5—10 דקות הוזמנתי ללשכתו של ויטה. רושם מחריד עשה עלי פלאווה, שהכיר את פני מזמן, מימי משפט יאקוטסק, שבו רצחו הוא ודורנובו את אחי המנוח ליובה. הוא נקב אותי פשוט בעיניו, קיבל אותי בסבר פנים, מעשה פקיד, לא ביקש לשבת וגם בעצמו עמד ולא גרע ממני את עיניו האיומות. ועיניו היו נוקבות, כעיניו של סטאלין, אולם הביטו על הכל מתוך חשד, כאילו רצו לחדור למעמקי נשמתך ולגלות את כל תכניותיך. קשה לי להביע את רגש החרדה והאימים אשר הרגשתי. השתדלתי שלא להביט בפניו כדי שאוכל לספר בשקט את עלילת־קישינוב. הוא לא ענה לי כלום, לא הבטיח לי דבר, אך הודה בעד ההודעה ואמר, שלשם חקירה שלח מבקר מנוסה, את הדירקטור לופוכין: הרצאתו תהיה לו לקו ולמשקולת.

ענין אחר — ויטה. השועל הערום הזה הושיבני מיד בכורסה, הציע סיגרה, ואני ויתרתי עליה (כי לא עישנתי מעודי), הביע לי כמה מחמאות (היו לו ידיעות על עבודתי הציבורית והלאומית), שאלני לשלום קרל שמידט. אחר־כך עבר לזכרונות נעוריו (ויטה נתחנך זמן־מה בבית אלכסנדר שמידט). אחר־כך עבר למאורעות קישינוב, התרעם, אמר בגלוי שזוהי הזנחה מצד ממשלתנו, הבטיח לנצל את כל השפעתו על הצאר, כדי לשים קץ אחת ולעולם להתנהגותה של האדמיניסטרציה, הממיטה חרפה על רוסיה בעיני אירופה ואמריקה. ״אני מבטיח לו — אמר ויטה — שהאשמים יבואו על ענשם כראוי להם״. עוד 15 דקות, שאלות קצרות ותשובות מפורטות מצדי — והראיון נגמר.

לפנות ערב ביררתי בהרחבה בבית ד״ר טובים את המצב הכלכלי של בסאראביה, את מצב היהודים בה, את הגבלת זכויותיהם בשנים האחרונות, את התעמולה של אוסטרוגוב וקרושבאן בעתונות, את המיטינגים ההרפתקניים מחוץ לעיר, ב״עמק הקסמים״, את תעמולת

ד״ר י. מ. ברנשטיין־כהן
בשליחותו לפטרבורג

נ. סוקולוב
בשליחותו לקישינוב

הנפצעים בעת הפרעות בקישינוב, י"ג מנחם־אב תרס"ג

פרונין את קומפ׳, את השכרת הפועלים ויוצאי אוריול וטולה המזויינים באַלות, את התנהגותו המחפירה של פון־ראאבן ועוזרו שר־המאה חנז׳נקוב, שרימה אותנו מדעת, את צביעותו של שר־הגדוד לוונדל ואת ״הסיוע״ של המשטרה וחיל המצב המקומיים.

ממחרת היום, ב־9 בבוקר בדיוק, נסעתי לסמטה הקובנאית מס׳ 9, למאורת־החיה של הנסיך משצ׳רסקי. בקושי עליתי אל הקומה הרביעית, במדרגות תלולות המוליכות אל דירת הנסיך. בדלת קיבל את פני והכניסני לפי כרטיס־הביקור קוזק צעיר ונאה של הנסיך, יפה־פנים והדור בלבושו, שמילא כידוע תפקיד ״אהובתו״ של משצ׳רסקי.

זמן לא־רב חכיתי בחדר־הביליארד של הנסיך: כעבור 5 דקות עלה באזני קול נהם (הנסיך גידף את מישהו במלים מגונות) ולתוך חדר הביליארד התפרצה בריה משונה פרועת־שערות בכותונת־ליל פרומה, שמתוכה נשקף חזהו השעיר. עיניו הספוגות דם, ריסי־עיניו התפוחות והשקיקים שמתחת לעיניו העידו על מעשי־הוללות וכל מיני תענוגות־לילה. בקול מנומנם גנח אגב הושטת־יד: ״נו מה, קשה היה, דוקטור, לבוא למאורתי, קצרה הנשימה, נכון? עד עכשיו לא זכיתי למעלית ממשלתית״.

״ומה, הציונים שלכם מגדפים אותי ללא רחם ועוד לא עיפו?״ אני גמגמתי משהו, אבל הוא לא שמע את תשובתי, והתחיל פוסע ואפילו רץ מסביב לביליארד. אולם הוסיף לדבר אלי ואני מוכרח הייתי לרוץ אחריו, כדי לשמוע את שאלותיו הקטועות ולענות לו ברורות והריפות על חידודיו הנבזים. הוא שאל, למשל: ״נו מה, הרבה הרויחו הז׳ידים שלכם מהפוגרום?״ ״הרויחו — עניתי לו — רק הנוצרים ״האומללים״, אשר החריבו אותם. על איזה ריוח יהודי אפשר כאן לדבר?״ הנסיך עמד מלכת, תפס בכפתור בגדי ואמר בצחוק: ״והיודע אתה, דוקטור, יש לי חייט, תופר מכנסים, מהז׳ידים הפולניים, והנה הוא אומר, כי יהודי קישינוב — אוי־אוי־אוי — איזה ״גֶשֶׁפט״ יעשו. הם יאמדו את הפסדיהם פי ששה, פי עשרה״. ״נו, — עניתי לו מיניה וביה — אך זהו אידיוט, החייט שלו, כיצד אינו תופס במוחו היהודי, שהיהודים לא יקבלו אף פעם אפילו פרוטה בעד רכושם השדוד. ומי זה ישלם להם

בעד זה: אולי הפרוֹנינים או האוסטרוּגוֹבים?" "אל יגיד זאת, אדוני הדוקטור, החייט שלי חכם מחוכם הוא, אפילו "השתמד". כלום יהודי־טפש יעשה כזאת?" "אם כן, נסיך, ברור לי, שהחייט שלו — שכלו היהודי ניטל ממנו. אני יכול לברכו בהישג שכזה". תשובתי החריפה והמהירה מצאה חן בעיני הנסיך, ואילו תיבלתי את דברי גם במלים מגונות, ודאי שהייתי מושך אותו על צדי. הוא התישב ובתנועת יד הראה על כסא שני סמוך לכסאו וביקש ממני לשבת. "והרי אגיד לו ברצינות, דוקטור, אין יהודים הגונים בעולם. יש הרבה יהודים ארוכי־שוּלים, הגונבים ועושים "גשפטים" מתוך רעב. וישנן קבוצות אינטלי־גנטים הגרועים מהם פי מאה: אלה גונבים לשמה. הנה הוא מחרף אותי, בשל אנטישמיות. אולם ינסה נא להדחק קצת בין היהודים, ואז לא ייטב ממני". "יסלח לי, הנסיך, הוא טועה, אני מצוי בתוכם יותר ממי שהוא והנני מוצא שאחי — הם קרבנות טהורים של שרירות, אי־מעשיות וטפשות נוצרית עולמית. ברם לא ננהל ויכוחים עיוניים; והנה אני מודה לו על כך, שנתן לי אפשרות לספר, כעד־ראיה של הפוגרום בקישינוב, על התנהגותה הפושעת והמתועבה של כל האדמיניסטרציה הממשלתית שלנו. הירשה לי לגשת לעצם הענין? היכול כבודו לעזור לי אצל הצאר?" — "כן, דוקטור, אני אינני זוללי־יהודים ועוד יִנָּכח למה מסוגל הנסיך משצ'רסקי ומי הוא לאמיתו של דבר".

בצורה פלאסטית ומקוטעת התחלתי לתאר לפניו את תמונת הפרעות, את הכנתן הנבזה, את מעשה ההונאה וההזנחה מדעת של פון־רַאַבן, אוסטרוּגוב, חנז'נקוב וכל המשטרה והז'נדרמריה עם לוונדל בראשן. הרצאתי נמשכה כ־45 דקות; הנסיך ישב, ניתר כל פעם ממקומו, צעק וכל הזמן נענע בידיו ונהם. כשגמרתי, הודיע לי מתוך הכאת־אגרוף בלוח הביליארד: "אני אינני אני, אם לא אשמיד את כל הזוהמה הזאת. יבוא אלי מחר בערב לכוס תה, אצלי תתכנס מיטב האריסטוקרטיה הפקידותית של עיר הבירה והוא יחזור בפניהם על סיפורו". הודיתי לנסיך וסיפרתי לו, שכבר הייתי אצל פלאֶווה וויטה. "לשוא, לשוא, פלאֶווה מוכן לבלוע את כולכם חיים, להטביעכם בדם המהפכה, וויטה ויטה — הרי זה זונה במלוא מובן המלה. איש אינו קורא לו בשם אחר. ומנהלת עסקים זונה

זו מפנים ומאחור. אצל הצאר ובמועצה הממשלתית הוא שמרן, במיניס־טריון הכספים ובחכירת־היין — הוא אפילו ס.־ד. לא, אַל ילך אליהם, אני — הנסיך משצ'רסקי — יש לי מהלכים אצל אבא־הצאר כרצוני, ואני בלבד מטיח לו את האמת בפניו. הוא יודע את ההבדל שביני ובין הזונות המקיפות אותו". ובזה נפרדנו.

בשעה 12.30 הייתי אצל וַרשבסקי וכבר מצאתי אצלו את הגרף היידן ויחד ערכנו את התזכיר על המאורעות והשמטנו את הפרטים, שאי־אפשר היה לבדקם בדיוק מבחינה עובדתית. בחצי גליון כתיבה קבענו בכתב־דפוס זעיר הרבה חומר ובאופן בולט תיארנו את כל בלהות הקטסטרופה. הגרף היידן המציא טופס אחד לעסיין המושבע של המלכה אלכסנדרה פיאודורובנה, והטופס השני הומצא במעטפה לנסיך משצ'רסקי, כדי שימסרו לניקולאי השני. ממחרת היום הודיע לנו העסיין, שהמלכה ה"צעירה" התעניינה בכל לבה בתזכירנו, כנראה התרגשה, והודיעה שתשפיע בכל כוחה על הצאר, "כי משפט מהיר וצודק יפגע בכל האשמים והמסייעים לרציחות ההמוניות של אנשים חפים מפשע". אולם היא חוששת שיהיו סיבוכים מצד המלכה "הזקנה" מאריה פיאודורובנה, המת־יחסת ברצון לפון־ראאבן ותרצה בודאי לטשטש את כל הענין. אגב, הרבה תלוי בהרצאת הדירקטור לופוכין.

ביום השני לשהותי בעיר הבירה נפגשתי עם ד"ר גריגורי יעקוב־לביץ ברוק, שיעץ לי לקרוא לעזרה מביאליסטוק את אחותו או בת אחותו של המהנדס טננבוים, מניה ו., שעמדה אז בראש המפלגה הזובטובית של ה"בלתי־תלויים", ושיכלה להשפיע על לופוכין תודות לקשריה עם הגנרל זובטוב. נתתי את הסכמתי. ברוק טילגרף למניה ו. והיא יצאה מיד לדרכה; הכרנו זה את זו והיא הבטיחה להודיע לי טלפונית על תוצאות מאמציה, לפי כתובת דירתי אצל ד"ר גורנשטיין. ב־6 בערב נתקבלה התשובה. עלי היה לשבת בבית בין 8 ו־9 בערב. באותו זמן, ב־9 לערך, תבוא אלי מרכבה, שוילונותיה מורדים; בה תחכה לי גברת בצעיף שחור.

צריך היית בלי שמץ פחד לנהוג בה אמון גמור ולנסוע עמה למקום שתובילני. שם יוודע לי מה שעתיד לבוא. כשאני נזכר עכשיו בהרפתקה

זו, מצחיקה אותי העובדה שהשתתפתי בדרמה קינמטוגרפית זו, אולם אז — אודה ולא אבוש — נבוכותי קצת: מי ידע לאן תובילני מרכבה שחורה עם גברת רעולה! בשעה הקבועה הגיעה מרכבה, תפסתי מקום על יד גברת "רעולה" שתקנית ונסענו. כחצי שעה נסענו על פני ה"איז־מאילובסקיה רוטי", כפי שיכולתי להבחין בתוך הריוח שבין וילונות המרכבה. בסוף נכנסנו לאחת החצרות והמרכבה נתעכבה על יד מבוא־הכבוד. יצאנו, המרכבה נסעה ואנו עלינו לקומה השניה. להד צלצולנו פתחה לנו את הדלת אשה זריזה מאוד, בלונדינית בהירה — ובעלת גוף, ולפי הרושם שעשתה עלי — סוברטית מבית עשירים. היא הזמינתני לחדר־אוכל, שבו הוכנו תה ופרפראות. האשה שהסירה את הצעיף השחור היתה לא אחרת אלא מניה ו. והאשה שפתחה לי את הדלת היתה, כפי שהודיעה לי מניה, לא סוברטקה, אלא פילגשו של דירקטור לופוכין; כאן בדירה זו חיו את חייהם האינטימיים. מניה הציגה אותי לפניה ואגב שיחה צרפתית קלה ניגשנו לשתות תה. אחרי 10 דקות יצא מהחדרים הפנימיים לופוכין בעצמו, שהכרתיו מקודם ובידו צרור ניירות. הוא הסב עמנו אל השולחן ועברתי עמו על התזכיר; בחפץ־לב הקשיב להערותי ועשה ציונים בשולי הניירות וכך ישבתי עמו עד 2 בלילה. שיחתנו נגעה, כמובן, לא רק במאורע־קישינוב בלבד. בשעה 11.30 בא איש בעל קומה בינונית והדור־פנים, מראהו — אינטליגנטי, זקנו עגלגל צרפתי, משקפיו — אפורים־כחולים. הציגני לפניו, אך אזני לא קלטה את שם משפחתו. נוכחותי, כנראה, הדהימה אותו, אולם ברור היה שהוא מכיר אותי, יען כי התחיל לדבר על הקונגרסים הציוניים, הד"ר הרצל, "לשכת הדואר" ועוד. הוא מצא פגם בתכסיסי, הואיל ואני עוסק בחוזרי בניתוח, בבקורת ורוצה להשפיע על ההמון בהגיון, בשכל. צריך לזעזע את הנשמה, את הרגש, כי רק בדרך זו — אמר — תקנו את לב העם. בכלל, הוא גילה ידיעה רבה כל־כך בחוזרי, שהייתי שמח מאוד, לו קראום הציונים כמוהו והתעמקו בתוכנם. רק כאן נוכחתי, שהאדמיניסטרציה הגבוהה מתענינת ב"לשכת־הדואר", יודעת על פעולתה וקוראת את מכתבינו. כשהאדון הזה הלך לו ב־12.30 ואנו נפרדנו בלחיצת־יד קראתי בשמי, כדי לדעת מי הוא איש שיחי, ופתאום עלה באזני השם ז ו ב ט ו ב. נבהלתי ובאופן

אינסטינקטיבי הוצאתי את ידי מכף־ידו, שנראתה לי קרה כצפרדע מאוסה. אחרי שהוספתי לשבת כשעה ומעלה, נפרדתי מלופוכין, והוא הבטיח למסור לי תשובה לאחר שירצה באזני פלאָווה. לשם כך צריך הייתי לבוא למחלקה השלישית הידועה ולהגיש את כרטיס־בקורי על מנת למסרו ללופוכין.

ממחרת היום, ב־8.30 בערב, הייתי בחדר־ההמתנה של הנסיך משצ׳רסקי, ושם כבר מצאתי אורחים שנתאספו. הנסיך הציג אותי, כ״יד ימינו של ד״ר הרצל״; בתחילה שתינו תה, אכלנו (היה שם מכל טוב), האורחים סבאו כהלכה. וכעבור שעה, כשהנסיך ביקש מן האורחים לשמוע את דברי, היו כולם מבוסמים. הוא פתח בדברי־הקדמה להרצאתי, וקרא לה בשם ״אגדה על הטפסר פון־ראאַבן, על זיווגו עם שבע נשים, על הקוזק־הָסַאוּל, על הוזיר הנאמן שלו ועל אהובתו הצהובה המפורסמת״. ״ויודעים אתם — שאל בצחוק רם — מדוע האשה היתה צהובה? והרי לחג־הפסחא שלנו, כדי שהעוגה תהא צהובה, יש לפתפת בה ביצים. כך נוהג גם פון־ראאבן באהובתו״. צחוק מטורף ובלתי־פוסק של האורחים לא נתן לי אפשרות להתחיל בהרצאתי. אגב, אודה — היה לי לזרא ולגועל נפש להרצות בגן־חיות כזה. אולם... משצ׳רסקי הפציר בי, ומשום כך סיפרתי הכל בקיצור נמרץ ופסקני בלי לבדוק בביטויים והדגשתי את אשמת כל שותפי־הפוגרום באופן בולט. משצ׳רסקי צרח, צעק וכל האורחים נטפלו אליו. ״לתלות אותם את משרתי הצאר המנאצים את רוסיה בעיני כל העולם. ב־24 שעות צריך להשמידם״. ובו במקום פסקו האורחים, שעל משצ׳רסקי להשפיע ללא־דיחוי על הקיסר שלא יתחשב עם ״הזקנה״ (מריה פיאודורובנה) וימסור למשפט את כל האשמים. כל כמה ששליחותי היתה קשה בשבילי בערב זה, הבינותי שיצרתי מצב־רוח רצוי. נפרדתי מכולם ויצאתי בלוית הנסיך, שהבטיח למסור לי בעוד יומים את התשובה שתהא — לפי הכרתו — משביעה רצון בהחלט.

כעבור יומיים נסעתי אל המחלקה השלישית, אולם לא מצאתי פה את לופוכין, והוזמנתי ללשכת זובטוב. הלה הודיע לי בשורה בלתי־נעימה: פלאָווה הזמין בעצמו את לופוכין, לקח ממנו את הדו״ח מתוך החלטה למסרו באופן אישי לידיעת הצאר. הוא חס כביכול על בריאותו של

לופוכין, שנתעייף מנסיעתו לקישינוב, מעבודת החקירה במקום ומעצם הכנת הדין־וחשבון. כיצד הרצה לפני הצאר את הדו״ח שהוכן על־ידי לופוכין ואם הרצה אותו בכלל — זה ענין מצפונו, ואולם מלופוכין ניטלה האפשרות להשפיע על הקיסר. שמא הרגיש העריץ האכזרי הזה את אשמתו ברציחת היהודים בו ברגע, שהפצצה של נמזיס ריסקה את גופו באויר והעלתה אותו למרומים, ליום הדין הנורא, שהאמין בו?

ברם, מה שלא הצליח לופוכין לעשות, עלה בידי הנסיך משצ׳רסקי. כשבאתי אליו לחץ את ידי כידיד וברכני בהצלחה. הראה לי מיד העתק הטלגרמה, שנשלחה ממחרת היום על־ידי הצאר לקישינוב. כל פקידות האדמיניסטרציה פוטרה מיד: פון־ראאבן, חנז׳נקוב, כל המשטרה נאלצו להתפטר באופן דחוף מכהונתם, ובמשך 24 שעות לעזוב את תחומי קישינוב. אולם נעשה ויתור גם ל״זקנה״: פון־ראאבן לא נמסר מיד למשפט, אלא הועבר לאיזו משרה בחבל הצבא הדונאי. את כל הנשארים הוחלט למסור לדין, אם גורמיקין ודוידוב, שנשלחו לניהול המשפט, ימצאו הוכחות שיש להעמידם לדין. והנה כאן נמצאתי במצב ללא מוצא, כי בעיני ובעיני קישינוב כולה היתה אשמתו של אוסטרוגוב מחוץ לכל ספק, אולם לא היתה לי שום הוכחה לכך. ואז פניתי לעזרת העו״ד המושבע סליוזברג. אחרי חקירה במיניסטריון לעניני פנים, שלח סליוזברג טלגרמה לעו״ד המושבע קניגשץ: ״שלח מיד 7 אלפים. בעוד שבוע תישלח הסחורה טיפליס״. קניגשץ הבין היטב את הרמז, שלח 7 אלפים וכעבור שבוע קיבל אוסטרוגוב העלאה במשרתו והועבר לטיפליס בתור סגן־שר־הפלך. כעבור חודש וחצי נערך בטיפליס טבח בארמנים: כנראה, פוגרומים וארגון שחיטות־המיעוטים היו מקצועו המיוחד של אוסטרוגוב.

בעזרת מ. מ. וינאבר עלה בידי להתקבל על־ידי פסובר המפורסם, אדיר הפרקליטים ברוסיה. מסרתי לו את כל פרטי הענין, והוא, אם כי נסתלק מלנסוע בעצמו לקישינוב ולהופיע כתובע בשם הניזוקים, הסכים בכל זאת לערוך את תכנית המערכה וכינס בביתו לישיבה את טובי היוריסטים של פטרבורג. הופיע הותיק שבסניגורי־רוסיה, המטיל אימתו על כל הפקידים, טורצ׳ינוב, באו נ. סוקולוב, ששאף בכל לבו

ונפשו לקרב והחליט להשתתף במשפט בכל מקרה שלא יבוא, קלמנוביץ, גרוזנברג, וינאבר, זארודני ואחרים; כולם (חוץ מפסובר ווינאבר) הבטיחו בחפץ־לב לבוא לקישינוב ולנהל את המשפט נגד הפורעים ומסיתיהם. פסובר הודיע, דרך אגב, שהשתדלו לפני הצאר, כי ירשה לפרסם ברבים, שנדב לכל הפחות 500 רובלים לטובת נגועי־הפרעות כאות השתתפות באסונם, אולם הצאר דחה את הדבר באופן מוחלט; לעומת זאת פורסם בעתון, שהוא נדב סכום גדול לטובת משפחות הפושעים והפורעים שנאסרו.

את שליחותי בפטרבורג ראיתי כגמורה; אגב, באותו זמן הגיעו שליחים חדשים מקישינוב. מביתי קיבלתי מכתבים, וגם השליחים אישרו לי בעל־פה את הדבר, כי שיבתי לקישינוב על מנת לגור בה היא בחזקת סכנה. אז התחלתי להשתדל (הפעם הראשונה בחיי) בדבר משרה בחרקוב, שבה היו לי הרבה ידידים. מאוריצי וולף, בא כוחה של "החברה הכללית לביטוח חיים" לשעבר, הציע לי משרת רופא ראשי של החברה באיזור פלכי חרקוב, קורסק, וורוניז' ואוריול, במשכורת של 3000 רובלים בשנה. הודעתי את הדבר טלגרפית לביתי וציויתי לשכור דירה ארעית לחודש ולהתכונן לנסיעה.

בדרך מפטרבורג נתעכבתי במוסקוה, וכאן בדירת ו. ה ר כ ב י הרציתי באריכות על הקטסטרופה הקישינובית במעמד עסקנים יהודים וסופרים ופרופיסורים מוסקואים.

ממוסקוה נסעתי עם כץ לניז'ני־נובגורוד אל מ. גורקי; גורקי נתן לי ברצון מכתב מפורט, שבו הביע את התמרמרותו על הפוגרומים ומעוררי־דיחם. לדאבוני, סירב גרף ל. נ. טולסטוי לתת מכתב בנימוק, שלא פעם הביע בפרטות את יחסו למאורעות כאלה.

לבסוף, בחצי חודש מאי, אחרי עבודה מאומצת במשך חודש ימים, חזרתי הביתה לקישינוב לדירתנו החדשה, שנמצאה ממול למשרד המשטרה. שבתי שבור ורצוץ, כמעט חולה, ומיד נפלתי למשכב. ביום המחרת באו מאודיסה לבקרני ידידי ו. ט י ו מ ק י ן ומ. א ו ס י ש ק י ן ונסעו בחזרה ביום השני. והנה ב־16 במאי קיבלתי טלגרמה מהקונסוליה האמריקנית, שבה הזמינני הקונסול לבוא ב־17 במאי, ב־9 בבוקר, אל

משרדו בענין חשוב. בלילה יצאתי ובבוקר השכם, לפני שמונה הייתי אצל הקונסול. הספינה מאמריקה הגיעה רק ב־9 בבוקר וב־9.30 הגיעה מהנמל מרכבה ובה שני נוסעים. אחד מהם — גבה קומה, רזה, גידני, גידם — בעל זקן שחור שזרקה בו שיבה ועינים מפיקות מרץ, אם כי עמומות במקצת. הוא הציג את עצמו לפני כעורך של ארבעה עתונים יומיים הנפוצים ביותר באמריקה, שם משפחתו מ י י ק ל ד י ו י ט, חבר הפרלמנט האנגלי לשעבר, מהחקלאים האירלנדיים, שידו נתקפחה בשעת יריות־בהפגנה לרגל השאלה האירלנדית. הוא הושם בבית־הסוהר וברח משם לאמריקה, שבה הוא מתגורר עד היום הזה. הגנרל ד י ו י ט, מפקד הבּוּרים, של טרנסוואל — הוא אחיו מלידה. הוא בא עם מזכירו באופן מיוחד אלי כדי לקבל ידיעות מדוייקות על הפוגרום הקישינובי ומעודדיו. כשהסברתי לו, שאין לי יסוד לדבּר עמו בגילוי־לב בטרם אעמוד על טיבו, הוציא פנקס־צ׳קים מכיסו ונתן לי צ׳ק על 100,000 רובל לטובת נגועי הפרעות. אולם גם זה לא הניע אותי לגילוי־לב, מה שהפליא אותו מאוד. לבסוף הגיש לי שני מכתבים שהיו שלוחים אלי באופן אישי, אחד מהרב גאַסטר בלונדון והשני מהרב אדלר בניו־יורק. אז פתחתי את פי והבטחתי לו עזרה מלאה ורחבה. בערב ב־6 נכנסנו לתא המחלקה הראשונה, ד י ו י ט, א נ ו כ י, מ ז כ י ר ו ש ל ד י ו י ט ו מ א י ר ד י ז נ ג ו ף, שעזר לנו כמתורגמן אנגלי, לנהל את השיחה. אני דיברתי עד 11 בלילה, דיזנגוף תירגם והמזכיר רשם. אחרי שהגענו לקישינוב, שלחתי לדיויט את פ. אוירבוך בתור מורה־דרך, והוא הוליך את העתונאי אל כל מקומות המאורעות והלה צילם כל הזמן. הוא הזמין אל מלונו כ־100 עדי־ראיה, שילם להם שכר־בטלה ורשם את דברי־עדותם. אחר־כך הכריח אותם להמחיש — בהתאם לדבריהם — את כל התמונות, כפי שהתרחשו באמת. הוא צילם תמונות אונס־נשים על גבי גגות הבתים וכו׳. אחר כך הלך אל פקידי לשכת הגוברנטור וסוף כל סוף קנה אצלם בכסף רב את הטופס המקורי של פקודת פלאַווה, שבה ניתן רשיון לערוך פרעות במשך 3 ימים. אולם הוא הלך מיד אל הצלם והזמין באופן דחוף 6 העתקות. בלילה הופיעו במלונו סרדיוטים ואחרי חיפוש קל דרשו להחזיר את התעודה שקיבל (דיויט החזיר את הנייר בלי היסוס) וחתם על התחייבות לצאת

את העיר במשך השבוע. אני הפגשתי אותו עם ד"ר נ. א. דורושבסקי, שמסר לי ידיעות חשובות על המצב הפתולוגי־אנטומי של גופות הקרבנות אחרי ניתוחן. ד"ר דורושבסקי סבל משום כך ולזמן־מה הפסיד את משרתו ב"זֶמסטוו". ד"ר סלוצקי, הרופא הראשי של בית־החולים היהודי, לא גילה אומץ־לב אזרחי כדורושבסקי וסירב לתת לדיויט את הידיעות שנדרשו ממנו.

בסוף, בקשני דיויט למכור לו לטובת הנגועים את מכתב גורקי וכשאמרתי לו שאיני רשאי לעשות את הדבר, ביקש ממני להשאיל לו את המכתב ליום־יומיים. הוא שלח מיד רץ ליאַסי ומשם מסר טלגרפית את התוכן המדויק של המכתב לניו־יורק. ואז החזיר לי את המכתב.

מפעל גבורתו האחרון היה — החלטתו להשאר בקישינוב ולחכות להתפרצות חדשה של פרעות, כדי לראות הכל במו עיניו. הלכנו לראש האצילים קרופנסקי, ורק אחרי שהלז הבטיח לו, שפוגרומים לא יתרחשו בקרוב ושתהא לו אי־נעימות רבה, אם לא יקיים את הבטחתו לעזוב את העיר במשך שבוע, החליט לנסוע הביתה. לפני נסיעתו נפרד בהתרגשות ממני והבטיח שלא להזכיר בפירסומיו בעתונות את שמי ואת שם דורו־שבסקי, ואף־על־פי שקיים את הבטחתו ולא הזכירני אפילו ברמיזה קלה במאמרו ובספרו "על מאורעות קישינוב", שפרסם אנגלית וגרמנית, הקיפוני בשאלות כל הצירים האמריקנים בקונגרס הציוני, הואיל והיו בטוחים, שאני הייתי בעל־ההשראה, אם לא המחבר של הספר. ד"ר הרצל, שביקר ב־1903 ברוסיה למטרות פוליטיות, הבטיחני, כי פלאווה, שהתראה ושוחח עמו, רואה בי את הגורם להופעת הספר שניאץ את רוסיה ואותו עצמו. אולם לאשרי לא היתה זו אלא השערה, כי אילו היו לו הוכחות ממשיות, הייתי מתחייב בראשי.

משלחת יהודי קישינוב אצל פון־פלווה

(מזכרונותיו של עורך־הדין א. ש. קניגשאץ)

ב־5 במאי יצאה משלחתנו לפטרבורג. בקישינוב עוד שררה אוירה דחוסה מאוד, שנשתיירה מחוויות הפרעות האיומות.

בין שרי הממשלה התבלטה דמותו של שר האוצר ס. יו. ויטה, שהיה ידוע כאדם בלתי תלוי וחפשי בדעותיו. אותו ביקרה המשלחת ראשונה. פרשנו לפניו בגילוי לב מוחלט את כל מעשי הזוועה, בהוכיחנו את פעולת השלטונות המקומיים חסרי־המצפון. ס. יו. ויטה הקשיב לדברינו בתשומת־לב מיוחדת בלי להעלים את שמחתו לאידו של פלאווה, שהסתבך ונכשל במאורע זה.

נתברר לנו שלא נוכל לקבל ממנו סיוע ממשי והוא רק הדריך אותנו בעצותיו.

השר פלאווה נענה לבקשתנו וקבע לנו מועד לפגישה רק ב־10 במאי. אולם, השלטונות לא העלימו עיניהם מעלינו: שוטרי־חרש ליוו אותנו במסדרונות המלון וגם בצאתנו משם. בחדר ההמתנה של השר ראה אחד ה"ברנשים" האלה צורך לנקות במברשת את ה"פראקים" שלנו. עיקר כוונתו היה, כנראה, רק למשש בבגדינו אם יש נשק בכיסינו.

הפגישה ארכה למעלה משעה וחצי, ולי ניתנה רשות הדיבור לראשונה. הרציתי על המקרים שקדמו לפרעות. תיארתי בפרטות יתר את תמונת הפרעות ואת תוצאותיהן המחרידות. חייתי שוב אותם הימים האיומים, וכנראה העליתי את הדברים בבהירות כזאת עד שחברי למשלחת ל. ב. גולדשטין, שסבל ממחלת־לב, התמוטט ממקום מושבו ולולא זאת שהשר בכבודו ובעצמו החזיק בו, היה בלי ספק צונח ארצה ונופל.

לאחר הפסקה קלה ניסה פלאווה לברר את דעתנו תוך התעניינות מיוחדת ביחס השלטונות המקומיים למאורעות של 6 ו־7 באפריל. הצבענו בגילוי־לב מוחלט על העובדות המוכיחות לא רק את אפס־

המעשה מצדם, אלא גם את הכשרת הקרקע לפרעות מצד העתונות המסיתה והמחרחרת, את שיתוף הפעולה מצד שוטרי־החרש עם "האבירים" שדגלו בשמו של הארגון האנטישמי "ברית העם הרוסי".

הודעה זו הביאה להתפרצותו החריפה של פלאֶווה: הטרם תדעו, שזאת אתם אומרים לשר והנכם עלולים לתת את הדין על כל דיבור שיש בו משום הטלת אשמה ודופי בשלטונות. אם דבר הודעתכם זו יתגלה מחוץ לכותלי חדר זה — ונשאתם את עוונכם.

הודענו מיד, שאנו נותנים לעצמנו דין וחשבון מלא מדברינו אלה ומוכנים לשאת באחריות מלאה, אם תתברר אי־נכונותם. לבסוף דרשנו לערוך חקירה על פעולות השלטונות המקומיים.

השפעת דברינו התקיפים והנמרצים היתה ניכרת מיד. פלאֶווה נקט נימה מתונה יותר וענה רכות. הוא ניסה לשכנע אותנו, כי האינפורמציה שבידינו איננה נכונה וכי האדמיניסטרציה המקומית תפוטר לאחר עריכת החקירה.

לאחר מכן הצביע השר על "השאלה היהודית" שהיא מסובכת ביותר. על כך ענינו שבמדינת־חוק אין כלל מקום לשאלה כזאת.

— ואיך אפשר להגיע לידי כך? — שאל.

— באופן הפשוט ביותר — היתה תשובתנו — יש רק למחוק את המלה "יהודי" מתוך מערכת החוקים ברוסיה.

— זה רדיקלי ביותר ואין הדבר פשוט כל כך; מסופקני גם אם זה ניתן להשיג.

לבסוף הבטיח לנו השר, כי יינקטו כל האמצעים להשקיט את הרוחות בין התושבים ולעריכת חקירה קפדנית של המאורעות. הוא ביקש לסור אליו עוד פעם לפני שובנו לקישינוב. אולם, לאחר דיון בכל מה שאירע בחדר עבודתו של השר, לא מצאה המשלחת לנחוץ לנצל את ההזמנה.

וזהו סדר השתלשלות העניינים לאחר מכן: חקירה, משפט, גאוני הסניגורים גילו ללא רחם כל פצעי המשטר המיושן.

ובזה נגמר מחזה־הדמים ב־1903, אשר לאור התפתחות המאורעות לאחר מכן אפשר לראות בו משום פרולוג למפלת המשטר הצארי ולמיגורו ב־1917.

תזכיר ועד הקהילה בקישינוב

שהוגש ללופוכין, מנהל אגף המשטרה בפטרבורג, אשר נשלח במיוחד לקישינוב
להקירה על הפרעות של 6 ו־7 באפריל 1903

מרוסית: ד. ויניצקי

הקיבוץ היהודי הגדול בקישינוב, אשר נפל קרבן למעשי אכזריות, שוד ורצח שאין דוגמתם, בידי אספסוף פרוע ובלתי־מרוסן, במשך שני הימים 6 ו־7 באפריל, מרשה לעצמו לראות בביקורו של הוד מעלתו בעירנו אות התענינות מצד ממשלת הוד מלכותו בגורמים שהביאו לידי התופעות המדאיבות וכן בנסיבות התפשטותן לממדים כה מחרידים.

האוכלוסיה היהודית רבת הסבל והעינויים בקישינוב מקווה, כי הוד מעלתו לא יסרב להטות אוזן קשבת לתלונותיה על אשר עוללו לה.

לדעתנו, אין למנות בגורמים שהביאו לפרעות את דבר ניצולה של האוכלוסיה הנוצרית מצד האוכלוסיה היהודית מבחינה כלכלית, כפי שמקובל היה לייחס לה במצבים דומים.

עד הזמן האחרון לא נראו סימני־מתיחות כלשהם ביחסים שבין האוכלוסיה הנוצרית והיהודית בבסראביה, ובמיוחד בקישינוב. הדבר ניתן להסבירו בהלקו — על ידי סגולותיהם של תושבי המקום השקטים והשלוים ועל ידי התנאים הכלכליים הנוחים של האיזור. הראיה לכך היא, שבמשך עשרים השנים האחרונות לא היה אף מקרה אחד של התנגשות בין התושבים. באותם הימים שבדרום רוסיה ובדרום־מערבה של הארץ פרצו פרעות ביהודים, שררו בקישינוב השקט והשלום בין התושבים, ללא הפרעה כלשהי. להבת הפרעות ביהודים, שאחזה בכל דרומה של רוסיה בשנות השמונים, לא פגעה פגיעה כלשהי בחבל בסראביה.

מאותו זמן ואילך פקדה את בסראביה לא אחת הבצורת. ואף־על־פי־כן לא היתה עינם של התושבים הנוצרים, שהיו נתונים בקשיים כלכליים,

צרה בשכניהם היהודים. שנה זו, שבאה לאחר שנת־ברכה ושובע בבס־ראביה, לא היה בה כדי להביא לידי מתיחות בין הנוצרים והיהודים בשטח הכלכלי. והילכך יש, לדעתנו, להוציא בהחלט מתוך הגורמים לפרעות את השאלה של סכסוך כלכלי כביכול. בסראביה הברוכה והפוריה ניתנת אמצעי־קיום בטוחים לכל עמל ועובד, ולא היה כאן מקום לאספסוף היחפנים, בדומה לערי־הנמל, שמהם יתלקטו כנופיות הפורעים.

המאורעות האחרונים, שלא היו כדוגמתם בתולדות הפרעות ביהודים, עומדים בניגוד גמור לחיים הציבוריים המקובלים באיזור ואין כל ספק שאת הגורמים לכך יש לחפש לא ביחסי התושבים ליהודים, אלא בנסיבות של השנים האחרונות, ובמיוחד — בעובדות שנתגלו בעצם ימי הפרעות.

עם עובדות אלה אנו מונים בראש וראשונה את השפעתה של העתונות המקומית, שנציגותה היחידה הוא העתון "בסאראבץ". זה חמש שנים שהוא מופיע, ועד להופעתו לא היה באיזור שום בטאון מקומי אחר. על "בסאראבץ" נפל איפוא הגורל להתחיל את פעולתו על קרקע־בתולה, ולכן הובטחה לו מלכתחילה השפעה יוצאת מן הכלל.

כבר מהשנה השניה לקיומו התחיל העתון לנהל פעולת־הסתה מתמדת נגד היהודים באופן שיטתי ובצורה מכוערת ביותר, שלא היתה דוגמתה עד כה בשום עתון רוסי אחר. ה"בסאראבץ" ראה, כנראה, את ייעודו רק בהסתה זו.

היינו יכולים להצביע על מאמרים, שיש בהם משום קריאה במישרין להשמדה המונית של היהודים. טבעי הדבר, שהאוכלוסיה אשר ניזונה ממקורות הבטאון היחיד באיזור, "בסאראבץ" — הופעת עתונים אחרים לא הורשתה על ידי הצנזורה — שמעה וקראה מדי יום ביומו: "היהודים הם שונאינו, הם מזיקים לנו ויש לעקרם מן השורש".

הצנזורה המקומית, שפעלה בשמה של האדמיניסטרציה העליונה, מצאה, כנראה, הַכְוָנָה זו למועילה מנקודת־השקפה מדינית — אחרת אי־אפשר להסביר את היחס מצדה לענין זה.

מובן, איפוא, שהקורא הבינוני, ומכל שכן ההמון הפשוט, הבור למחצה, צריך היה בסופו של דבר לסגל לעצמו את השקפת־עולמו של הבטאון הזה, שלפיו השמדת היהודים לא זו בלבד שהיא רצויה, אלא היא גם

אפשרית ומותרת. זהו צד אחד של המטבע — מעין תקופת־הכנה שמתעודתה היה לחנך את תושבי המקום ברוח ובכיוון מסויימים. מצד שני — עצם העובדה שהופעת בטאונים אחרים לא הורשתה, כאמור, והכיוון הכללי של הצנזורה, הם הם שהוסיפו אומץ לכת־אנשים לא גדולה, שהיו מאוחדים ומלוכדים תחת דגלו של ה"בסאראבץ" — להתמיד בפעולת ההסתה.

אף גליון אחד של אותו עתון לא הופיע, בלי שיתפרסם בו משהו מעליב ופוגע ביהודים. הקריאות "מות ליהודים", "יש לעשות טבח ביהודים" — אלה הם דברי השיטנה התכופים ביותר שעתון זה נזקק להם, כדי לפתור את שאלת היהודים. ולא זו בלבד שהקהל היה קורא רק את העתון הזה, אלא שהיו נוהגים לקרוא אותו בכל המסבאות, המסעדות ובתי־התה. מובן מאליו, איפוא, כמה זה עלול היה לזרוע בלב הנוצרים רוח איבה ליהודים, שיש בה כדי להשפיע על החולשות המגונות שבאופי האדם.

כדי לשכנע את הקוראים, כי את שאלת היהודים יש לפתור ברוח דברי השטנה של אותו עתון, הוא ניצל בזמן הראשון את הרצח של הנער בדובוסַארי, שקרה זמן־מה לפני חג הפסח, ועד היום עדיין לא עלה בידי החקירה לגלות את הנסיבות לכך.

העתון פירש את המאורע הזה בכל ימי ערב פסח, בצורה משכנעת ביותר, שהיהודים נזקקים כביכול לדם נוצרי, לצרכי דת; ואילו ההכחשה הרשמית מטעם הרשות המשפטית נתפרסמה במקום לא בולט ובצורה בלתי נאותה ומשכנעת.

אי־אפשר היה שפל אלה, יחד עם הכיוון הכללי של העתון, לא יסעירו את רוחו של ההמון, לא ייצרו מצב מתוח עד כדי כך, שהאבן הראשונה אשר תיזרק לחלון תשמש אות להתחלת הפרעות.

אין בידינו אפשרות לקבוע ולהוכיח, מאילו מקורות הגיעו הכרוזים שהופצו במסבאות קישינוב, בהם נאמר שהצאר כאילו הרשה להכות ביהודים במשך שלושת ימי הפסחא. אבל עם זאת אי־אפשר גם שלא לציין, כי בתנאים אלה לא יכול האספסוף שלא לראות בכרוזים בדויים אלה המשך אותה ההכשרה שהעתון המקומי הטיף לה במשך שנים. אם נשים לב אל הלקח, שיכלו תושבי העיר לקבל מפעולתם של השלטונות

ביחס לתושבים היהודים, הרי ההמונים, שאינם מסוגלים להבין מה הם הגורמים לתופעות ציבוריות ואירועים מדיניים, יכלו לבוא לידי מסקנה, כי כל מעשה שהיה נחשב לבלתי־חוקי לגבי שאר תושבי האיזור, מותר הוא לגבי היהודים. כך נראו בעיניהם גירושי היהודים ממקומות שונים, אשר הסינאט הממשלתי הגדירם לאחר מכן כבלתי־חוקיים. והוא הדין גם לגבי מעשיהם של פקידים שונים, כגון: קצין המשטרה פון־אוגליו וכו'.

הקיבוץ היהודי המקומי, בהיוודע לו זמן רב לפני החג על התסיסה הגוברת בקרב האספסוף ועל סכנת הפרעות העלולה להתרחש בימי הפסחא, שלח משלחת אל שר־הפלך בבקשה לנקוט אמצעי־הגנה לבטחונם של חיי היהודים ורכושם. הגוברנטור הרגיעם ונתן להם את מלוא הבטחתו למילוי בקשתם. בהסתמכם על הבטחה זו חשבו היהודים, כי למותר הוא שידאגו בעצמם לאמצעי־הגנה כלשהם.

והנה במצב־רוח סוער זה התקרבו ימי הפסח. כל האוכלוסיה חשה בסערה העומדת להתחולל. על כך דיברו בכל מקום ובפומבי. והדבר לא נעלם גם מעיני השלטונות. והראיה לכך, כי עוד ב־4 באפריל פנו השל־טונות אל הנהלת העיריה בדרישה, להכין מיטות נוספות בקסרקטין לשוטרים נוספים. והתמוה ביותר, כי לא זו בלבד שהשלטונות לא התכוננו למאורעות הצפויים, אלא יתירה מזו: אף בעצם ימי הפרעות לא אחזו באמצעים הדרושים שהיו ביכולתם למען מניעת היקף האסון, שלא יגיע לממדים נוראים כאלה, שאף ברגע זה אי־אפשר להזכירם בלי חרדת־לב וזעזוע־נפש.

מעשי־רצח אכזריים ותעלולים, שאין להם דמיון כלשהו בהיסטוריה של השנים האחרונות בכל רחבי רוסיה, בוצעו לעיני פקידי המשטרה והשלטון הגבוהים והנמוכים. אף הצבא עמד מנגד ללא נקיפת אצבע כלשהי. מסיבות בלתי מובנות, לא השתמשו השלטונות בזכויות ובסמכו־יות שהחוקים הקיימים מעניקים להם במקרים כאלה. אין כל פלא, שההמון הפרוע ראה באדישות זו משום אהדה גלויה למעשיו. ולכן העז לעבור מניפוץ חלונות להריסת בתים וחנויות, ומכאן — לשוד ולביזה ולאחר מכן — לרצח המוני ולמעשי־אלימות, שאין הדעת מסוגלת להשיגם ולהבינם.

בתלונות שהוגשו למשרד התובע המשפטי, מודיעים הניזוקים על מקרי הסתה ועידוד שנעשו מצד שוטרים וקציני־משטרה, בהכריזם: "הכה ביהודים!" ואלה מהיהודים שהזדיינו מראש באלות ובמקלות, כדי לעמוד על נפשם, פורקו מנשקם זה על־ידי המשטרה.

וזוהי התוצאה ממעשי־זוועה אלה: 45 חללים, 86 פצועים קשה וכ־500 פצועים אמבולטוריים, רצח ואונס של נשים וילדות — מעשי־השתוללות למכביר והתעללות בלתי מרוסנת.

לא ייפלא, איפוא, כי הפורעים שנאסרו הביעו במצב כזה את תמהונם: "על שום מה אתם אוסרים אותנו, הרי ניתנה לנו הרשות להכות ביהודים!" היו מקרים שהפורעים הרסו לאור היום את הרכוש בבית אחד במשך 8—12 שעות רצופות, ועל אף פנייתם של הניזוקים לשלטונות על כל דרגותיהם בבקשת עזרה — לא הגיעה אליהם עזרה כלשהי מצדם.

רק בשעה 5 לפנות ערב ב־7 באפריל, כאשר נדרשו שלטונות הצבא המקומיים לדכא את הפרעות ולרסנן, החלו הבריונים למשוך את ידיהם ממעשיהם האכזריים.

עקב המאורעות המחרידים שתוארו לעיל נוצר מצב שאין בו משום ערובה כלשהי לבטחון עצמי, מצב של שלילת אפשרות מכל איש שיחזור בשלוות־נפש לעבודתו.

האוכלוסיה נשארה, איפוא, הלומה ורצוצה מהטבח הנורא שנעשה בה בימים האחרונים, מההרס והשוד שנעשה ברכושה ומאי־בטחונה ביום המחרת.

עדיין לא ניתן לקבוע מהו היקף הנזקים שנגרמו לאוכלוסיה היהודית. אולם ברור — שהם מגיעים למיליונים. מדורת ההרג והביזה שהוצתה בקישינוב אף התחילה להתיז את ניצוצותיה לכל רחבי בסאראביה.

האוכלוסיה היהודית מחכה לפעולה מאת הוד מעלתו, שיהא בה כדי השפנת השלום, הנהגת הסדר, הרגעת הרוחות ובטחון החיים והרכוש. עצם ביקורו בעירנו הפיח בנו תקווה, כי הפעם ייענקטו אמצעים נמרצים וממשיים.

בית הספר "אחוזה" בתל אביב
בפתיחת שנת הלימודים תרע"ב

בית הספר "אחוזה" בתל אביב, שנוסד בשנת תרע"א (1911) על ידי בנימין מזי"א, נפתח בשנת הלימודים תרע"ב (1912) בבניין חדש שנבנה לצורך זה. בבניין זה נמצאו כיתות הלימוד, חדר המורים, חדר האוכל ומגורי התלמידים. בית הספר היה מוסד חינוכי מרכזי בתל אביב בשנותיו הראשונות.

שמעון דובנוב

מגילת־סתרים של אחד־העם

בימי האביב שנת תרס"ג היה הדבר. הלומי רעם־קישינוב ישבנו איש בביתו באודיסה בלב קרוע ומורתח, מלא "חרון אין־אונים". כשבאו הידיעות המבהילות לעירנו הקרובה אל החללים, נשמט קולמוסי מידי ולא יכולתי לשוב אל עבודתי ההיסטורית ימים רבים. עדיין לא הורגלנו בפורענויות כאלה, כי הפרעות שקדמו להן כעשרים שנה גרמו רק ל פ ח ד־מות ולא למיתות משונות במידה כזו. כשעברו ימי האבלות הראשונים היינו מתכנסים לפונדק אחד, אני ורעי הסופרים שגרו בשכונה אחת, קרובה לחוף הים: אחד־העם, ביאליק, רבניצקי ובן־עמי — והיינו מטכסים עצה מה לעשות. במוחי ניקר רעיון אחד: ליסד לשכת־חשאין, שתאסוף את כל הידיעות מעיר־ההריגה ותמציאן לאנשי שלומנו בחוץ לארץ, כדי שיפרסמו אותן בכתבי־העתים ויעוררו את הקהל באירופה ובאמריקה למחאות נגד ממשלת־הזדון שברוסיה. לרעיון זה נצטרף בשיחותינו עוד אחד: לקרוא לסידור הגנה־עצמית מזויינת בכל קהילות ישראל הצפויות לפוגרומים (הגנה מעין זו נוסדה בימים ההם על־ידי מפלגת הפועלים היהודית באודיסה). אבל איך לעשות את הדבר הזה, בשעה שמלאכי החבלה של המיניסטר פלאֶווה היו בודקים בחורים ובסדקים לשם בעור־חמץ של "ריבולוציה יהודית"? טיפלנו הרבה בעריכת הצעת הכרוז שכתבתי בלשון המדינה, ולבסוף החלטנו לכתבו עברית (כתריס בפני המזיקין!), ועל אחד־העם הוטלה כתיבת ההצעה.

אחד־העם עשה את שליחותו באופן הראוי לסופר שכמותו. בסגנונו הבהיר סיכם את השקפתנו היסודית: שפרעות ההמון הן תולדה מוכרחת מהפוליטיקה הצוררת של הממשלה ואין זו בת־חורין להפטר מהרוחות המזיקות שהעלתה לאויר העולם בהשבעותיה, אפילו אם תרצה בזה:

ובכן עלינו לעמוד על נפשנו ולסדר הגנה־עצמית, כדי שיראו שונאינו שאין אנחנו כצאן לטבח ושהבאים להרגנו מעמידים בסכנה גם את נפשו־תיהם. ליתר זהירות נאמר בכרוז, שעלינו להשתדל שגם הממשלה תכיר בזכותנו הטבעית להגן על חיינו. למטרה זו צריך לקרוא לאספה כללית של נבחרי הקהלות הראשיות, שתסדר את ההגנה ותעסוק גם בשאלות חשובות אחרות העומדות על הפרק, כמו סידור האמיגרציה מארץ הדמים, באופן שלא תהא מנוסת־בהלה אלא תנועה מסודרת בארץ־היציאה ובארצות־הכניסה.

לכתחילה חשבנו לחתום על הכרוז את שמותינו ולשלחו לפרנסי הקהילות הראשיות ברוסיה ולרבניהן הרשמיים מאלה המסורים לרעיון הלאומי. אבל בינתיים נודע לנו, כי ממשלת פלאווה מתעתדת לגזור איסור חמור על כל נסיון של סידור הגנה־עצמית מצד היהודים (וכך עשתה בקרוב בצירקולאר הידוע), ובכן אם יפול אפילו אחד מכרוזינו ביד פקידי הממשלה — אנו מסכנים את נפשות החותמים. על כן החלטנו לחתום על הכרוז בשם סתמי: "אגודת סופרים עברים" ולהודיע בעל פה ליחידי סגולה מאנשי שלומנו, מי ומי נכנסו לאגודה זו. כך נחתם הכרוז ביום העשרים באפריל תרס"ג, כשני שבועות אחרי הטבח בקישינוב, ונשלח לתעודתו בכמות של מאה אכסמפלרים לערך.

הכרוז מצא מסילות ללב קוראיו. רעיון ההגנה היה מרחף באויר בימים ההם ובערים רבות התכוננו במשך הקיץ גדודי־הגנה למרות האיומים של הממשלה. אולם גם רעיון האגיטציה בחו"ל שכבר צמח גם בעיר הבירה פטרבורג, לא הוסר מעל הפרק. קרוב לזמן ההוא נתועדנו באודיסה באסיפת סופרים ופרנסי הצבור, שהשתתפו בה גם אורחים מקישינוב (זוכר אני את הד"ר כהן־ברנשטיין שבא לאודיסה בחזרתו מפטרבורג ואת הרצאתו ע"ד שיחותיו עם ראשי הממשלה בענין הפרעות), ושם החלטנו לשלוח לקישינוב את משוררנו ח"נ ביאליק לחקור את פרטי המאורעות ולרשום את כל אשר יראה וישמע לשם הרצאה מפורטת בשביל אחינו שבמערב. ביאליק שהה בקישינוב שבועות אחדים, חקר, דרש והתבונן בעין פקוחה ובלב של משורר לאומי. עד שהספיק להכין לדפוס את רשימותיו, כבר נתפרסמו בכה"ע של כל חלקי העולם פרטי

המאורע ממקורות אחרים, אבל דבר אחד נשאר לנו לפליטה מנסיעת ביאליק, היא שירתו הנפלאה "בעיר ההריגה" (בהוצאתה הראשונה: "משא נמירוב"), שהשאירה באלפי לבבות רושם עמוק יותר מכל הסיפורים המבהילים של כתבי העתים.

ואלה דברי אחד־העם בכרוז הנזכר, שראוי הוא לקבעו בתוך המעולים שבמאמריו:

אחים!

ההרג והביזה בקישינוב, אשר כמותם לא באו עלינו מימי חמל־ניצקי וגונטא — מחייבים אותנו לפקוח עינינו ולראות מעמדנו בארץ הזאת כמו שהוא, למען נדע לבחור דרכנו ולא נוסיף עוד להשלות נפשנו בנחמות־הבל ותקוות־שוא. ובתור סופרי ישראל, אשר מצב עמם נוגע עד לבם, מבקשים אנו רשות מכם להציע לפניכם את השקפותינו על הדבר הזה.

לא מקרה בודד הוא מעשה־קישינוב ולא בזדון־לבם של איזו יחידים נוכל לתלות כל האשם. אמנם, רשעים יחידים, המסיתים בנו את ההמון והולכים לפניו, הם תמיד הסיבה הקרובה במקרים כאלה, אבל לא בהם מקור הרעה, כי אם במצבנו בכלל. לולא היינו משוללים הזכויות האנושיות היסודיות, לולא ראה ההמון בכל יום את שפלותנו במדינה ואת השנאה והבוז השופעים עלינו מלמעלה — לא היה כוחם של מסיתים יחידים גדול כל כך, להביא את ההמון הזה לידי שוד ורצח לעיני השמש. אבל בהיותנו מושפלים ומדוכאים לאין גבול על ידי חוקי המדינה עצמם, בהיותנו מרמס כל הימים לכל אשר רגל לו ושונאינו מנבלים בלי הרף אותנו ואת כל הקדוש לנו ואין מוחה בידם, בהיותנו נמצאים במצב שפל כזה וההמון הגס רואה את שפלותנו ושומע את חרפתנו יום יום — הלא חזיון טבעי ומוכרח הוא, כי החינוך התמידי הזה משריש בלב עם הארץ אמונה חזקה, שיהודי אינו קרוא אדם ואין שום חובה להתנהג עמו בדרכי צדק, כמו עם שאר בני אדם: כי לא רק רכושו וכבודו, אך גם חייו הפקר הם ודמו לא יידרש.

אם גם נניח[1] שהממשלה העליונה לא תחפוץ בהרג וחמס,[2] ורוצה היא להגן עלינו מפני מעשים כאלה, המפריעים שלום־המדינה בכלל. הנה אף היא[3] אין בכוחה לבטל את התולדות, כל זמן שהסיבות המחייבות אותן קיימות ועומדות. אי אפשר לשבור את החבית ולשמור יינה. כוח ההשפעה התמידית של מעשי יום־יום גדול הרבה יותר מכוחה של פקודה יחידה הנשלחת מגבוה, ולו גם בסגנון היותר נמרץ, בעת שהצרה קרובה לבוא או כבר באה. הפקידים המקומיים בערי המדינה, שהורגלו לקבל תמיד פקודות והזהרות לרעת היהודים ולהוציא את הפקודות לפעולה בלי רחמים וחנינה, לא יוכלו להתהפך לשעה אחת, על פי גזרה פתאומית, מאויבים לאוהבים, ולהרגיש בשעת הסכנה את חובתם לעמוד לימין היהודים נגד אחיהם בני־עמם. ובעשותם חובתם שלא ברצונם, לא יפלא הדבר, כי יעשוה רמיה, בלב ולב, או גם — כמו שראינו בקישינוב — לא ישלטו ברוחם ויתנו גם הם ידם לעושי הרעה.

והחקירה והדרישה, המשפט והעונש, הבאים אחר המעשה — הנוכל לשים מבטחנו בהם, כי יפול פחדם על ההמון ולא יזיד עוד להתנפל עלינו? לא נדבר פה על החזיון הכללי הידוע, כי גם העונשים היותר קשים אין בכוחם לבער חוטאים מן הארץ במקום שיש סיבות פנימיות הגורמות להוליד חוטאים כאלה. אין אנו צריכים להאמת הכללית הזאת, אחר כי ידענו היטב, על פי נסיון של עשרים שנה ויותר, מה הן תוצאות כל החקירות והמשפטים על דבר ה"פרעות" הנעשות ביהודים, כמה הנענשים ומה הם העונשים. וגם על זה אין להתפלא. הן גם — חוקרי־הדין וגם השופטים עצמם אך בני־אדם הם, שקשה להם להתגבר על רגשי לבם. ואל השנאה והבוז, שהם מרגישים ליהודים בכל עת, מתחבר עוד במקרים כאלה גם כעס עצור על היותם מוכרחים להעיד בעצמם על עמם, כמה רחוק הוא עוד מן הקולטורה האמתית, ולשים

[1] נמחק: "אין ספק אמנם, כי הממשלה" וגו'. (התיקון בפנים הוא שלי, הוצע בשעת העריכה. — ש. ד.).
[2] נמחק: "ובלב שלם" רוצה וגו'. (המחק בפנים הוא שלי כנ"ל — ש. ד.).
[3] נמחק: "אבל גם הממשלה העליונה" (השינוי שלי כנ"ל — ש. ד.).

עונש על אחיהם הקרובים ללבבם בשביל שנגעו ביהודים. כל זה מביאם להטות שלא מדעתם כלפי חסד ביחוסם אל הנאשמים, ולהמעיט דמותה של האמת בשעת החקירה ודמותו של הצדק בשעת המשפט.

ועל מה איפוא, אחים, נוכל להשען, כי לא יתפשט האסון עוד הפעם בכל הארץ, כמו לפני עשרים שנה, והפעם עוד ביתר עוז, כמו שנראה על פי ההתחלה בקישינוב? ולמה איפוא נאבד כוחנו ונשפיל כבודנו, בבקשנו עזר והצלה — מחוצה לנו, אחרי ראותנו על פי הנסיון, כי הצלה לא תבוא ולא תוכל לבוא מן החוץ, כל עוד מצבנו בארץ ישאר כמו שהוא — והוא הלא ישאר כמו שהוא מי יודע עד מתי עוד? דמעות ותחינות — אלה האמצעים היחידים שבהם השתמשנו מאז החלו הפרעות ועד עתה — לא הועילו לנו ולא הצילונו מן האסון אשר בא עלינו עתה, ההרג בקישינוב — זאת היא התשובה על כל דמעותינו ותחינותינו. והאומנם נחשוב להסתפק גם לעתיד אך בדמעות ובתחינות?

חרפה היא לחמשה מיליון נפש אדם להטיל עצמם על אחרים, לפשוט צוארם להורג ולצעוק לעזרה, מבלי נסות כוחם להגן בעצמם על רכושם וכבודם וחייהם. ומי יודע, אם חרפתנו זאת לא היא הסיבה הראשית להבזותנו בעיני עם הארץ ולשימנו כעפר לכל? בין העמים הרבים והשונים, היושבים בארץ הזאת, אין גם אחד זולתנו אשר יתן גוו למכים וכבודו לכלימה, מבלי לעמוד על נפשו בכל שארית כוחו. רק היודע להגן על כבודו מכובד גם בעיני אחרים. לו ראו אזרחי הארץ, כי גם לסבלותינו יש גבול, כי גם אנו, אף כי לא נוכל ולא נחפוץ להתחרות אתם בשוד וחמס ואכזריות, נכונים אנו וגם יכולים, בכל זאת, להגן בעת הצורך על היקר וקדוש לנו עד נטף דמנו האחרון — לו ראו זאת בפועל, כי אז — בזה אין ספק — לא היו מתנפלים עלינו בקלות דעת כזו; כי אז לא נועזו איזו מאות שפורים לבוא במקלות וקרדומות שבידם על עדת יהודים גדולה, שיש בה כארבעים אלף נפש, להרוג ולחמוס כאוות נפשם.

אחים! דמי אחינו בקישינוב צועקים אלינו: התנערו מעפר והיו

לאנשים! חדלו מבכי ותחנונים, חדלו מלפרוש כפיכם אל שונאיכם־מנדיכם, כי יבואו ויושיעוכם, תושיע לכם ידכם!

אורגניזציה תמידית נחוצה לנו בכל מקומות מושבותינו, אשר תעמוד על המשמר ותהיה נכונה תמיד לקדם פני האויב ברגע הראשון ולאסוף עד מהרה אל מקום הפרעות כל איש אשר כח בו לעמוד במקום סכנה. והנני חושבים, כי גם הממשלה העליונה צריכה להכיר את צדקתנו, אם* נבקש רק את הדבר הזה: כי יתנו לנו להגן על עצמנו בכוחנו אנו. אם שלילת הזכויות האנושיות הביאה אותנו למצב כזה, שגם דמנו הותר בעיני יושב הארץ — האומנם יחפצו לשלול ממנו גם את הזכות הטבעית של כל בריה חיה, להגן על חייה עד כמה שכוחה מגיע?

מובן מאליו, כי הדבר הזה עודנו דורש התבוננות מרובה, איך להוציאו לפעולה, ואנחנו לא באנו בזה לדון על הפרטים. מגמתנו היתה רק להעיר לבבכם על היסוד הכללי, שעליו אנו צריכים לבסס מעשינו לעתיד, לבל יהיו חיינו תלויים לנו מנגד כל הימים. אבל, בשביל לסדר את הדבר לכל פרטיו, צריך, לפי דעתנו, לקרוא אספה כללית של נבחרי כל העדות הראשיות אשר בארצנו. אספה כזו צורך השעה היא ואין לדחותה. כי מלבד השאלה היסודית, אשר רמזנו עליה בזה, עוד מתעוררות גם שאלות נכבדות אחרות, לרגל השינוי שבא במצבנו. הנה, למשל, שאלת האמיגרציה, אשר גם עד כה היה חסרון־הסדרים מורגש בה מאד — בודאי תסתבך בקרוב עוד יותר, כי גדול הפחד בכל תחום המושב וביחוד בערי הדרום, ואפשר לראות מראש, כי תתגבר בהן האמיגרציה הרבה יותר מאשר עד כה. ועוד שאלות שונות בחיינו דורשות עתה פתרון בחזקה, ועל האספה יהיה לשים לבה להן ולבקש פתרונן במועצות ודעת.

התעוררו, אחים, כי בא מועד, בא מועד! ובתקותנו החזקה, כי בין ראשי העדות ושאר העוסקים בצרכי הכלל ימצאו אנשים אשר יבינו

* נמחק: "אם במקום בקשת עזר והגנה ועונש החוטאים" נבקש וגו'.

ערכה של השעה הזאת בחיינו ויקדישו כוחם להוציא את הצעתנו לפעולה, — הננו חותמים

בברכת אחים,

אגודת סופרים עברים
(אחד־העם, ש. דובנוב, בן־עמי
י. ח. רבניצקי, ח. נ. ביאליק).

20 אפריל 1903

נ. ב. הננו מבקשים להודיע תוכן מכתבנו זה לכל המשכילים ואנשי המעשה שבכל מקום. (וחסד יעשו עמנו אלה מהם אשר יואילו להודיענו דעתם על הענין על פי הכתובת הזאת) — —

(דברי דובנוב, וכרוז אחד־העם בתוכם, נתפרסמו ב"התקופה", כרך כ"ח, תרפ"ח, במלאות 25 שנים לפרעות קישינוב).

כרוז הועד הציוני הקישינובי

אחינו היקרים!

בלי ספק כבר ידוע לכם ממקורות שונים, כי הפרעות שהתחוללו על ראש אחינו בקישינוב הצטיינו באכזריות נוראה, העוברת כל חוק וגבול. כשואת פתאום באו לנו כתומם השוד והרצח. שני ימים רצופים היתה עדת ישראל שבעירנו נתונה בידי אספסוף פרוע ומשתולל, שהתנפל כעדר של חיות טורפות ודורסות על בתי אחינו השאננים ועשה תועבות נוראות בחיים ויתעלל במשובת זדון בגויות הנפצעים והנרצחים. כחמשים חללים, כחמש מאות פצועים, שרבים מהם נאבקים עתה עם יסורי המות ורבים היו לבעלי מומים לצמיתות; ידים ורגלים שבורות; מוחות רצוצים ועינים מנוקרות — אלה הן התוצאות המבהילות של הפרעות, של ההרג והרצח שנעשו בעצם היום לעיני השמש! אך מלבד קרבנות אדם, גולגלות מנופצות, עצמות שבורות ונהרי נחלי דם ישראל, נהרסו ונחרבו מאות בתים, חנויות ובתי־מלאכה, ורכוש אלפי יהודים, פרי יגיעם ועמלם במשך כל ימי חייהם, היה לבז ולמשיסה. הנזק עולה למיליונים ואלפי נפשות נהפכו לעניים ואביונים הנזקקים לצדקה וחסד. אין לתאר באומר ודברים את העוני והמחסור, את האימה והפחד השוררים בין אחינו. מאות בתי־אבות עשירים שהתפרנסו בכבוד, אלפי אנשים, נשים ועוללים, צעירים וזקנים, נשארו בלי מחסה ופת לחם במלוא מובן המלים; אנשים שלא ידעו רעב ומחסור נודדים כצללים בחוצות, פושטים יד רועדת מבושת פנים ומכאב לב ומבקשים "נדבה" בקול פולח לב ונפש. לעזרת כל אלפי הנדכאים האלה נוסד בעירנו ועד מיוחד. העשירים ובעלי היכולת שנשארו לפליטה מן המהפכה, אספו סכום כסף הגון ההולך ומתרבה מיום ליום על־ידי שטף הנדבות הבאות מן החוץ. לפי שעה נפתחו בתי־מחסה למחוסרי צל קורה ובתי־תמחוי לרעבים. הועד מאסף ידיעות

מדויקות על אודות כל הניזוקים שניצלו מן הפרעות בעירום ובחוסר־כל וישתדל לפי כוחותיו ואמצעיו להיטיב ברב או במעט את גורל הנאנחים והנאנקים, לתת יכולת לאומנים, לפועלים ולחנונים ההרוסים והנופלים לשוב למלאכתם ולעבודתם. אמנם בדרך זה לא ינשעו תשועה ניצחת כל הניזוקים ונעלה הוא מעל כל ספק כי לא תחדל מרדות העני מקרב עירנו ומספר כל הקבצנים עוד ילך הלוך ורב. מלבד זאת יש עוד שדודים רבים מאחינו, שאינם יכולים בשום אופן לשוב לעסקיהם, מפני שפל ימיהם ישבו ועבדו במגרשי העיר, ששם הוכרעו לטבח נפשות רבות וכל המתישבים שם מחדש צפויים הם ורכושם לאסון ופגע תמיד. כן יש הרבה משפחות, שמצאו מחייתם בכפרים הסמוכים לעירנו ונשארו עתה בלי כל עבודה ויכולת להשתכר, מפני שסערת הרוחות של האכרים בכל הפלך וביחוד במחוז קישינוב טרם שככה והם מתיחסים ליהודים בחימה עצורה, העתידה להתפרץ בכל שעה ובכל רגע. באופן זה לא נשארה לרבים מצעירי היהודים המוכשרים לעבודה דרך אחרת בלתי אם להמלט מן העיר ולצאת מן הארץ. בעוד ימים לא כבירים עתידים אנו להיות עדי ראיה של יציאה המונית מבוהלת. לאגודת הציונים בעירנו פונים מדי פעם בפעם אנשים צעירים, נשויים ופנויים, שרבים מהם כבר נכנסו לאורגניזציה הציונית והקדישו מיטב כוחותיהם להצלחת רעיוננו, ומבקשים לתת להם את הידיעות הנחוצות ע"ד ארה"ק וגם לעזור להם להתישב שם בתור קולוניסטים או פועלים. ביניהם יש אנשים המוכשרים לכל עבודת פרך והבקיאים היטב בעבודת שדה וכרם, מפני שישבו ועבדו שנים רבות בכפרים עד שגורשו משם. מרביתם יש להם עוד כסף מעט, שארית הפליטה מן הפרעות, מן 500 עד 1500 רובל, והסכום הזה ילך ויפחת או יתם כולו אם עוד יתמהמהו בארץ. אולם יש גם יהודים רבים שאינם מוכשרים כלל לעבודת האדמה ומלבד זה הם עניים מרודים. כל ההמון הזה האחוז בולמוס היציאה נכון לבקש לו מנוס ומפלט בא"י בלי כל אמצעים חמריים, בלי כל מחשבה קודמת למעשה ובלי כל שיטה וסדר. יציאה המונית כזאת בזמן הזה עלולה להמיט שואה גם על העולים וגם על כל ענין הישוב בא"י. אז עתידים להתחדש המאורעות של שנת תרנ"א שיציאה מבוהלת כזאת הולידה מהעבר האחד שטף עניים ובלתי

מוכשרים לעבודת האדמה ומהעבר השני — מחאות וגזרות קשות מצד שלטון תוגרמא. לכן חושבים אנחנו הציונים בקישינוב, כי חוב קדוש מוטל עלינו לעצור בעוד מועד בעד הרעה הנשקפת מהיציאה המבוהלת להמעפילים לעלות לא"י וגם להקולוניסטים והפועלים העובדים כבר על הרי ישראל, ומה גם שכל המבקשים להתיישב בא"י פונים אלינו לקחת תורה ועצה מפינו. לתכלית זו יסדנו ועד יציאה זמני בעת ובעונה אחת שהתכונן בעירנו ועד העזרה לנגועי הפרעות. מטרת ועדנו — לעזור עתה לישוב א"י ולהעמיד על הקרקע כעשרים משפחות שסבלו מן הפרעות על־ידי יסוד מושבה מיוחדת ליהודי קישינוב או על־ידי הרחבת גבולותיה של אחת המושבות הקיימות מכבר בא"י. אנשי החבורה הזאת צריכים להיות מוכשרים לענין זה וידועים לנו היטב בכשרון עבודתם וברוח מוסרם ובתור ציונים המכירים היטב מה הציונות דורשת מעובדי"ה. מלבד זאת אנו מחייבים את כל אחד מהם להניח בענין זה כל שארית הונם בשעור לא פחות מחמש מאות רובל. לפי הידיעות שיש לנו תכניס החבורה סך עשרים אלף רובל, ואת המותר — סכום של שלושים או ארבעים אלף רובל — צריך הועד לאסוף בחשבו, כי להתנחלות כל משפחה דרוש לערך סך שני אלפים וחמש מאות רובל. למען ייאסף הסכום הזה פונה הועד לאחינו האמידים בעירנו — שאמנם לא יוכלו למלא את כל הסכום, יען כי מרבית נדבותיהם תבוא להספיק את הצרכים המקומיים — גם לציונים ולאגודות הציוניות בערים ובמדינות אחרות.

בהנסד הועד היתה כוונתנו, כי כל עזרה, שמושיטים הציונים לאחיהם האומללים בשעת מקרים מעציבים כהפרעות בקישינוב, צריכה להיות מכוונת ומתאימה בתכונתה ובצורתה למטרות הכלליות של הציונות ולצאת מתוך המסגרת הצרה של "הצלה פורתא", של התרופות הזמניות שהסכינו אחינו לאחוז בהן בכל דור ודור בטרם באה הציונות לעולמנו. ואם כי בדרך זה יכולים אנו לפי שעה רק להושיב בא"י את החלק הקטן מכל המון הניזוקים, אך הדבר הזה חשוב מאד בתור תעמולה נכבדה בין כל מפלגות אחינו יושבי עירנו, שהתיחסו עד היום בקרת לב או בשלילה לכל עבודת הציונות. הצעד הזה ירומם הרבה את ערך הציונים המקומיים בעיני כל מפלגות העם ויכבוש לבבות חדשים לרעיוננו. העיר קישינוב,

שתהיה לה מושבה מיוחדת בארץ אבות, תתקשר בקשר של קיימא לכל ענין הישוב בא״י. ומלבד זאת הלא זה הדרך האחת לעצור בעד היציאה המבוהלת שתוכל לגרום רק תוצאות מעציבות. ההמון יווכח, כי דעתנו המפורשת — שבלי כח־מתנים וצרור־כסף בידים, בלי תכנית וסדר, חלילה לנו לעלות לא״י — היא לא דבר שפתים ואמתלה, כי נכונים אנו בכל כוחותינו לעשות רצון אחינו, אך שאין אנו עוזרים אלא לחבורת אנשים קטנה להתנחל בארץ, יען כי התנחלות כל אכר עולה בדמים מרובים שאינם מספיקים כי אם להתכוננות עשרים משפחות. למען נוכל לצרף מחשבתנו זאת למעשה במהרה הננו מבקשים מכם, אחים יקרים, לבוא לעזרת ועדנו הזמני בתמיכת כסף לפי כוחכם ולפי ראות עיניכם, ולסדר בעירכם קבוץ נדבות בשביל מטרתנו. הפרעות בקישינוב עשו רושם עז ועמוק בכל תפוצות ישראל בשל העריצות והאכזריות ותוצאותיהן המר־גיזות, והן ראיה חדשה עד כמה רעים ומרים ומסוכנים חיי עמנו בגלותו, כי הן ״Memento mori״ חדש של פזור אומתנו ונדודיה.

מכל הערים והארצות באות נדבות כסף, בגדים וחפצים וכדומה לטובת האלמנות והיתומים, הנענים והאומללים, ותקותנו תעודדנו, כי שטף נדבות הגוונות כאלה יבוא גם אל ועד היציאה, למען תת יכולת לו גם לחבורה קטנה של בני עמנו להתאחד עם חלוצי רעיוננו, לעבוד אתם שכם אחד ולבצר את היסוד, שהונח בעמל עשרים שנה הראשונות לאושר אומתנו, המאוחדת בקשר מדיני אמיץ, בלי פרעות פראים ובלי נדודים בארצות נכר ובלי צפות לחסד לאומים השונאים אותנו תכלית שנאה.

את הנדבות הואילו־נא לשלוח עפ״י הכתובת:

Кишинев, Д-ру Л. Е. Когану, Бохоранская ул. № 29.

בברכת ציון

חברי הועד הזמני לישוב ארץ־ישראל

ד״ר ל. כהן	א. דובינסקי
ש. ברלנד	ב. אוסטרובסקי
ד״ר מ. מוגבליט	פ. אוירבוך
אינז׳ מ. גוטליב	

קישינוב, ט״ז אייר תרס״ג.

כרוז קבוצת סטודנטים יהודים[1]

אם אין אני לי, מי לי?
ואם לא עכשיו, אימתי? (הלל)

——אין עם נפשנו להרחיב כאן את הדיבור על כך, שחובתנו הראשונה כלפי עמנו וכלפי העולם כולו צריכה להיות עבודת־שלום מתמדת בין כל הסובבים אותנו, עבודה בנתיב השלום, הקידמה והאהבה. ברצוננו עתה רק לציין, מה מוטל עלינו לעשות בה בשעה שתלמידי קרושבאַן[2], אשר הפכו חיות רעות, מזנקים עלינו, כשמתרגש ובא פוגרום. לפנינו שלוש דרכים. אנו יכולים לבקש את עזרת הרשות ולהצליח בבקשתנו, כשם שהצליחו בני קישינוב. כבר נסינו זאת... הוצאות טובות מאלה לא נשיג גם בפעם אחרת. בידינו להסתר במחבואים, לברוח, לזעוק מיאוש, לבקש רחמים מן השמים או להשאר על עמדנו קפואים מאימת־בהלה, להביט ולראות איך שודדים את עמלנו לעינינו, מכים בנו, רוצחים את אחינו ואת אבותינו, ומאנסים את אחיותינו ואת נשינו!.. זאת עשינו עד כה... וההכרה, הרווחת בסביבה שאנו חיים בה, כי זו מנת־גורלנו, רק תגביר להבא את חוצפת הפורעים. אך יש גם דרך שלישית, אליה אנו קוראים אתכם! זאת הדרך, אשר לה יקרא הרגש הבריא והחפשי של האדם, בזַנק עליו חיה רעה. דרך זו היא – ההתנגדות, ההגנה־העצמית. כאשר בפני

[1] מתוך "ספר הגבורה", כרך ג'.
הכרוז נדפס בהוברת Кишиневский погром הוצ' מערכת Освобождение שטוטגארט 1903, עמ' 23—25, בתוספת הערה, כי הועתק מכתב־יד שהומצא לידה. בעלי הכרוז הם, כפי הנראה, קבוצת הסטודנטים הציוניים־השמאליים בקייב, שעם חבריה נמנו נחום שטיף, פנחס דאשבסקי, ב. פרידלאנד ועוד (אחר־כך קבוצת "התחיה" Возрождение). לפי סגנונו של הכרוז, נראה שנכתב בידי נחום שטיף.

[2] רב המסיתים בקישינוב.

סכנת תבערה, חושו איש איש לעזרת רעהו, הַרבּוּ לקנות נשק כאשר תוכלו, התארגנו לפלוגות־לוחמים. לעינינו — דוגמאות של הגנה־עצמית מוצלחת: וארשה, דוּבּוֹסאר[1]. בקישינוב הגנו אנשים יחידים על רחובות, רבעים שלמים. קשה לקבוע מרחוק, כיצד והיכן נוח יותר להתארגן, אולם בכל מקום לעצמו תבררו לכם דבר זה מדעתכם. רע ביותר יהא מצבו של אדם משלנו, שהפוגרום ישיגנו במקום מרוחק מבני עמו, אך בערים היהודיות הגדולות, לא היו מתחוללים הפוגרומים, אילו היו לא רק ארגונים אלא אף יחידים רבים ככל האפשר משיבים ביריות על מעשי־אלמות, בהגינם על החיים ועל הכבוד שלהם ושל אחרים. מאמינים אנו באמונה שלמה, שעם תגובת־ההתנגדות הראשונה, ינוס האספסוף הזה של נבלים, שיכורים, המעודדים על־ידי הקלות שבמלאכתם, מנוסת־בהלה. ואַל ירפּה את ידינו אותו חוזר מחוצף גדוש סילופים, שנשלח על־ידי האדון המיניסטר לענייני־פנים לשרי־הפלכים[2]. אך זעם והתמרמרות יכול להעלות בלבנו אותו חוזר, שבו מצטוים היהודים להמית בנפשם את שאין לגזול אף מן הרמש — את אינסטינקט ההגנה העצמית... אך נניח שקשה יהא לנו להדוף את האויב. ובכן מה יהא אז? אז?.. לא יהא פוגרום כי־אם קרב, ודבר זה הרי אינו רצוי לשלטונות, — ואנו יכולים איפוא לשקוט.

[1] בווארשה ובדובוסאר התגוננו היהודים בשנות השמונים (השוה ספר הגבורה, ח"ב, עמ' 87, 90, 97). אולם הכותב מתכוון כנראה לדברים שקרו בימיו. בדובוסאר היתה זמן־מה לפני הפרעות בקישינוב עלילת־דם ובימי קישינוב יצאה שמועה, כי פרצו שם פרעות והיהודים עמדו בפני הפורעים. "היהודים הטילו את הנוצרים מן ההרים לתוך הנהר" ("די קישינעווער הריגה", הוצ' "בּונד", לונדון, יוני 1903, עמ' 25). היתה זו שמועת־שוא. על וארשה לא נמצאה שום ידיעה.

[2] בחוזר זה, שנדפס בתוספת לעתון הרשמי מיום 28 באפריל (11 במאי) 1903, הוטלה אשמת הפוגרום בקישינוב על היהודים עצמם: התנהגות גסה של יהודי כלפי אשה נוצרית היתה הסיבה הקרובה להתפרצות הפוגרום, והתנפלויות של קבוצות יהודים על נוצרים ביום המחרת הן שגרמו למעשי השוד והרצח באותו יום. מאחר שבמקומות רבים התחילו היהודים לארגן קבוצות של הגנה־עצמית, נצטוו שרי־הפלכים באותו חוזר "לא לסבול" שום קבוצות כאלה. החוזר הועתק בשעתו בכמה עתונים יהודים (Восход 1903, גל' 18 ועוד), וכן הובא בקובץ הועידה לתולדות הפרעות ברוסיה: Материалы для истории анти-еврейских погромов в России, I, 333—335.

בתנאים כאלה לא נצטרך לחכות הרבה להתערבותם: לא כעבור ימים שלושה, אלא כעבור שלוש דקות יפזר הצבא את כולם... ואם לאו, אם נגזר עלינו להיאבק, הרי מוטב לנו ליפול בקרב מאשר למות בידי רוצחים, או להשאר בחיים מעונים עולמית על־ידי מחזה האימים של רציחות ומעשקים, המעיק עלינו יומם כסיוט ולילה כבעתה. מי יתן וקריאתנו זו תפוץ ותחדור ללב כל היהודים, מי יתן ויסכימו אתנו אחינו. אף עצם ההחלטה להתגונן בנשק כבר יש בידה כדי להמית או להחליש את האינסטינקטים הפראיים של אנשי הפסולת החברתית, המשמשים מכשירים סומים בידי כוחות אפלים מכל המינים.

נחמן סירקין

אצבע ההיסטוריה*

פרעות קישינוב הן בשביל עם ישראל אצבע ההיסטוריה. הן משמשות עדות נוספת שאין פתרון לשאלת היהודים אלא בטריטוריה יהודית, בחרות ובעצמאות מדינית. פרעות קישינוב מלמדות אותנו גם זאת, שאין להם, ליהודים, על מי להישען וממי לבקש הגנה — מלבד כוח ידם הם. אלמלא היו יהודי קישינוב רצים להפיל תחינה לפני הממשלה, אלא אוחזים בנשק ויוצאים לרחוב — לא היה הדבר מגיע לידי רציחות כאלה. הממשלה לא תגן על היהודים לעולם, היא שונאם הגדול של היהודים, היא מוח כל האנטישמיות שבארץ. על־כן חובה על היהודים להתאגד בכל מקום ולהזדיין ולצאת בנשק נגד הפורעים. נגד רצח אין להתגונן אלא בנשק, ואם נגזר על הדם שיישפך, מוטב שיישפך במלחמה בראש חוצות, מאשר בפשיטת צואר לטבח בתוך מרתפים. הגבירים נותנים למפקדי המשטרה ולקציני המחוז כמה מאות רובלים, שיגנו עליהם, והם עצמם

* הדברים נדפסו לראשונה באידיש בקובץ "דער מון", ברלין תרס"ג, וניתנו כאן בתרגומו של מ. בוגדאן, מתוך כתבי נחמן סירקין, תל־אביב תרצ"ט, עמ' 246—247.

מתחבאים בבתי־המלון; ההמון ובני־הנוער חייבים להתאגד לאגודות ולצאת לקראת האויב ברחוב ועם נשק ביד. די להם, ליהודים, להשתחוות בפני כל שליט ולבקש רחמים מכל פקיד, — הגיעה השעה, שהיהודים לא יוסיפו עוד לתת את גבם ללוחצים, ללא כל התנגדות. הגיעה השעה שנתייצב בכוח נגד לחץ, ובנשק נגד רצח. ואף־על־פי שהיהודים שואפים לצאת מן הגלות ולייסד חברה חדשה וחרות עצמאית, הרי הם מצווים בגולה ללכת בקומה זקופה. כל זמן שהם בגולה כוחם יפה ככוחם של אחרים והם זכאים ליהנות מכל מנעמי החופש. ובשעה זו, כשהשונא עבר בגלוי לשפיכות דמים, עלינו לקרוא בקול:

התאגדו וצאו אל הרחובות בנשק ביד, באקדוחים ובפגיונות!

צו חיים הוא, צו כבודנו האנושי והלאומי!

מעשה־הנקם של פנחס דאשבסקי

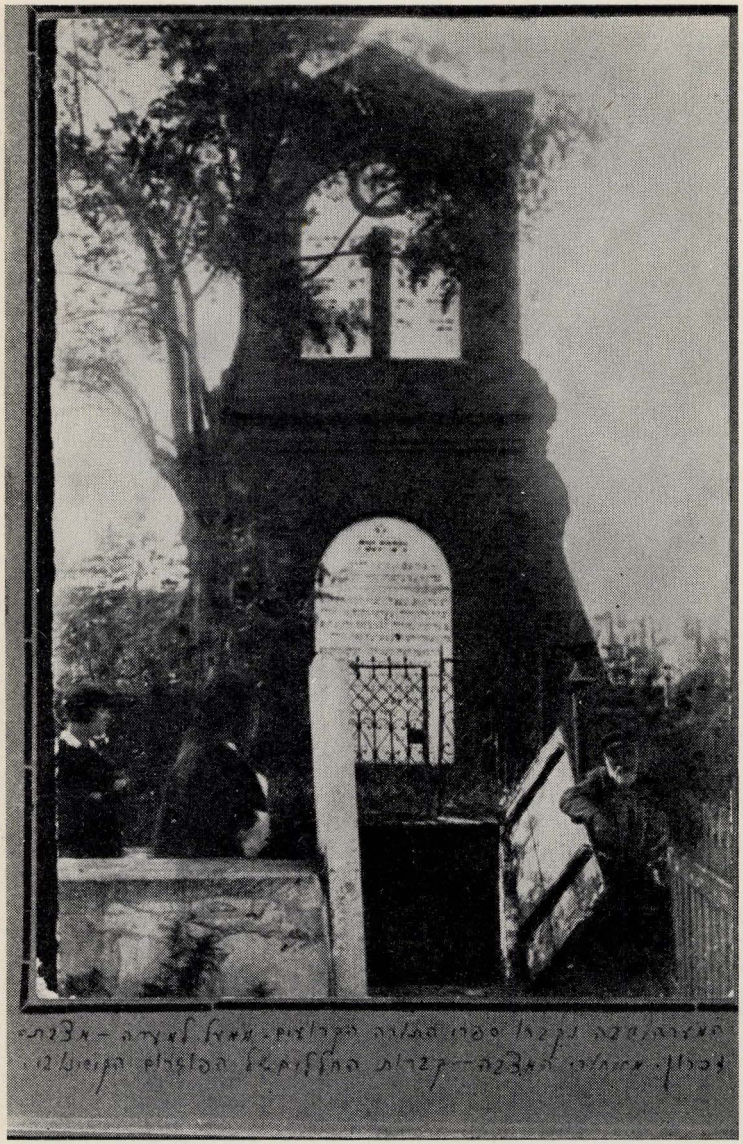
(הודאת בעל־הדין *)

בשנת אלף תשע מאות ושלוש, ברביעי (17) ביוני, חקר חוקר־הדין של הרובע הששי בעיר סט־פטרבורג, בשמרו על סעיף 403 של הוראות בית־הדין הפלילי, את הנזכר למטה, שנחקר בתורת נידון ומסר את הביאורים דלקמן:

אני פנחס בן ישראל דאשבסקי, בן עשרים ושלוש, איש הדת היהודית, נולדתי בעיירה קורוסטישֶב, פלך קייֶב, מחוז ראדומיסל, לאבי יועץ־החצר; הוא היה רופא. מוכתב אני בעיר קייב. הנני רנק. גמרתי בשנת 1903 ** את בית־הספר הריאלי הישן שבקייב, נכנסתי למכון הפוליטכני, שהיתי בתוכו שנה אחת ויצאתי ממנו לרצוני בשנת 1901. שנה אחת שֵרַתי בצבא בעיר קייב, בגדוד הלוצקאי. אחרי־כן גרתי במשך החורף האחרון בעיר קוֶבל, מקום שעסקתי בהוראה פרטית. באותה עיר שהייתי עד לחודש מאי שנה זו. מקוֶבל נסעתי, בראשית החודש מאי, לקייב, ביליתי שם יום אחד אצל אמא, יֶקאטֶרינָה בת דוד דאשבסקי. מקייב נסעתי לסייר בגליל הצפוני־מערבי. — רכוש אין לי לחלוטין. סימנים מיוחדים אין לי. מעולם לא עמדתי בדין, אולם עומד אני בחקירה משטרתית: אשתקד נעצרתי בפינסק. על־ידי הלשכה המשטרתית־הז'אנדארמית, הועברתי למינסק ושם כבר נמצאה התביעה כנגדי במהלכה, אך לא נסתיימה עד עכשיו. בתחילה, בשלושה־עשר באפריל שנת 1902, נעצרתי והושמתי במשמר, אולם בעשרים וששה במאי בה בשנה 1902 הוצאתי לחפשי בהשגחת המשטרה. אין ביני לבין קרוֹשֶבַן כל יחס של

* מתוך "ספר הגבורה", כרך ג'.

** טעות, צ"ל 1899; השוה (נ. שטיף), פנחס דאשעווסקי, לונדון 1903, עמ' 9.

המצבה בקבר בפרי הגדרה הרצליה: אשל לעזרה – אפרתי
עבודת אחיעזר האפרתי – קברות התלמידים הפלמ"ח הקיבוצים

קרבת משפחה. נעצרתי בגלל התנגשות אישית עם רוטמיסטר * אחד, אלא שבשעת החיפוש נמצאה בידי חוברת אחת, שנדפסה בלי רשיון הצנזורה, בשם "על האבטונומיזם". לזו הוצרכתי לשם הרצאה "על הציונות" שכתבתי אז. אני ציוני.

איני מודה באשמת נסיון של רצח בכוונה תחילה מטעמי נקמה כלפי פאוֶיל בן אלכסנדר קרוּשֶבַן, עורך העתונים "זנאַמיָה" ו"בֶּסאראבֶץ", שעשיתי ביוני שנה זו, אולם מודה אני לחלוטין בעובדה עצמה. היום משעה אחת לאחר חצות היום ארבתי לקרושבן, בכוונה מחושבת תחילה, ליטול ממנו את חייו, ופגעתי בו על־מנת להמיתו. החל מענין דוּבּוֹסאר ** ידעתי על הכיוון האנטישמי של העתונים "זנאמיה" ו"בסא־ראבץ". סבור הייתי, שעורך העתונים הללו מכוון את הציבור כנגד היהודים; לדעתי לא באו הפורענויות והפרעות בקישינוב, בעיקרו של דבר, אלא בהשפעת שני העתונים הללו ופעולתו של עורכם. והנה מיד לאחר הפרעות של קישינוב החלטתי ליטול את חיי קרושבן, כאחד מראשי־החייבים בכל אותן הצרות. מקובל עברתי לקייב ומכינן שבאותה עיר לא היה לי דבר לעשותו, נסעתי משם ושוטטתי בערים שונות שבגליל הצפוני־מערבי, וביום העשרים במאי הגעתי לפטרבורג. כאן נודע לי שה"זנאמיה" חדל להופיע ושקרושבן נעדר מפטרבורג. לא היתה אפוא תכלית לשהותי בפטרבורג ונסעתי משם, לווילנה, למינסק ולערים אחרות. לא יכולתי באותם הימים לשהות הרבה במקום אחד, הואיל ואין בידי פאספורט. שוב הגעתי מווילנה לפטרבורג בעשרים וחמישה במאי בערך. חפצי נשארו בתחנת־הרכבת הניקולאייבית, הואיל ובמתכוון עיקפתי שיבוא לידי כך. היה בידי אקדח טעון וסכין פינית. רכשתי אותם במיוחד כדי ליטול את חיי קרושבן. גם את האקדח וגם את הסכין רכשתי בקייב. נתתי לפוחח אחד דמי־סרסרות, שימציא לי אקדח וסכין פינית. הלה המציאם ואמר לי שהם עלו לו בששה רובלים; שילמתי לו

* קצין־פרשים.

** בעיר דובוסאר שבבסאראביה הרוסית היתה בפברואר 1903 — לפני הפוגרום בקישינוב — עלילת־דם, וקרושבאַן שקד, ביחוד בעתונו "בסאראבץ", להפיצה ולנפחה.

שש רובלים ואף הוספתי שבעים וחמישה קופיקות דמי־סרסרות. בבואי לפטרבורג נהגתי שלא להתאכסן בשום מקום. כשבאתי לראשונה (בעשרים ושנים במאי שנה זו) קניתי לי את האלמאנאך "בּאָסאראבץ", כדי למצוא בו את תמונתו של קרושבן, שלא הכרתיו לפי מראה פניו כלל. בבואי שנית נודע לי, שה"זנאמיה" מוסיף להתקיים ולפעול. החלטתי לבצע את מזימתי. התחלתי לעקוב אחרי קרושבן בהיראותו. ראיתיו בסך־הכל שלוש פעמים. פעם ראשונה ישב בכרכרה, ישבתי גם אני בכרכרה אחרת, אולם הכרכרה שלי פיגרה והלה נתעלם מעיני. פעם שניה פגשתיו בקרן רחוב גוֹגוֹל ורחוב נֶבסקי. כאן נגש אליו אדם אחד ואמר: "שלום עליך, פּאבל בן אלכסנדר", אותה שעה נוכחתי שהוא־הוא קרושבן. פעם שלישית פגשתיו היום. ארבתי לו משעה אחת לאחר חצות היום. בשלוש או בארבע לערך אחר הצהרים ראיתי את קרושבן פונה מרחוב גוֹגוֹל לרחוב נֶבסקי. הלכתי אחריו. אף־על־פי שהיה בידי אקדח טעון, גמרתי בדעתי להרגו בסכין, הואיל והייתי סבור שבדרך זו תהא מיתתו ודאית יותר ומתוך חשש שמא תזדעזע ידי בשעת היריה וארצח באקראי אדם חף מפשע, העובר־ושב ברחוב. כשהדבקתי את קרושבן על הגשר, תפסתיו תחילה בידי בצוארו, אחרי־כן שלפתי את הסכין, שנמצא מגולה בכיס הצדדי הפנימי של מקטורני, תקעתיה פעם אחת בצוארו ומיהרתי אל השוטר העומד על משמרתו כדי למסור את עצמי לרשות ולהודיע על הרצח שנעשה על־ידי. איני יכול להסביר לעצמי מה טעם הסתפקתי במהלומה אחת *. איני זוכר כיצד, אולם עובדה היא, שקרושבן תפס בסכין לאחר המהלומה, וזו נשארה בידו. שותפים־למעשה לא היו לי כל־עיקר. על כוונתי להרוג את קרושבן לא דיברתי עם איש. כאן בפטרבורג אין לי כל מכירים. לנתי שלושה לילות בגן האוֹראַנֶבּוֹימי. נסעתי לשם ברכבת. בשאר הלילות לנתי בכל מקום שנזדמן לי. סעדתי סעודת־הצהרים במסעדות.

לאחר שנקרא בפני הפרוטוקול בענין העובדה שכפרתי באשמתי, אף־על־פי שהודיתי במעשה הנסיון־לרצח על כל פרטיו, הריני מסביר,

* קרושבן נפצע פצע קל.

שדעתי היא, כי אני, כיהודי, צריך הייתי לנהוג כן, שפעלתי כיהודי שנפגע ברגש הלאומי שלו, שפעלתי מטעמי נקמה אישית. בקישינוב לא הייתי מעולם. איש מקרובי לא סבל אישית בפוגרום הקישינובי. היו בידי חסכונות בסכום מאה רובל שהרווחתי בקובל, מקום שהייתי מרוויח מדי חודש מאה רובל מהוראה פרטית. הרעיון על רציחת קרושבן הבשיל אצלי עוד בקובל. הגעתי לתכנית זו בדרך של שיקולים אישיים. — לא נמלטתי לאחר המאורע, הואיל ומלכתחילה תיכנתי לרצוח את קרוש־בן * ולמסור את עצמי אחר־כך לידי הרשות **.

(Материалы для истории антиевр. погромов в России, I, 307—311).

קדוש־גיבור

דאשבסקי ידע והכיר, שיותר משהוא הולך להאביד מן העולם המן מרושע, הרי הוא הולך לקראת מותו הוא, אלא שהוא ראה את עצמו קרבן־כפרה על חטא שחטא עמו ב"אי־התנגדות לרע". מטרה מוסרית זו השיג: הוא נהיה קדוש־גבור בין קדושים־קרבנות המקבלים עליהם את הדין. גבורי ההגנה־העצמית היהודית בפוגרומים שלאחר מכן היו חדורים ברוחו.

(שמעון דובנוב: Материалы для истории антиевр. погромов, I, XV)

* כדאי לציין שדאשבסקי לא היה היחידי שתיכן התנקשות בחייו של קרושבן. באותו זמן נשלח לשם כך שמואל מאניביץ', מחברי הפלוגה הלוחמת של פוע"צ (ג"ץ) בהומל, אולם דאשבסקי הקדימו. מאניביץ עלה ארצה ומת במצרים בימי מלחמת העולם הראשונה. (מפי סעדיה פז ואליהו אבן־טוב). גם בשנות הפרעות שלאחר־כך תיכננו פה ושם לרצוח את קרושבן. בפינסק, דרך־משל, נפוצה בשנת 1905 שמועה, כי קרושבן בא לעיר על־מנת לארגן בה פוגרום. חשדו באיזה גוי אורח כי הוא־הוא רב־הפורעים, אולם לאחר שהכוהו עד שאבדה הכרתו ובדקו בכליו, נתברר כי אינו אלא איזה רומאנוב, בא־כוח של הפירמה "נובל" (טויזנט יאהר פינסק, בעריכת ב. הופמאן, עמ' 133—134. השוה גם עמ' 32, הע' 1).

** דאשבסקי נידון לחמש שנים עבודת־פרך, אולם נשתחרר קודם לכן, באבגוסט 1906. — אחר־כך עבד כפועל וכמהנדס. בימי עלילת־הדם על בייליס השתתף בגילוי הרוצח האלמוני. אף נסע לשם כך לניו־יורק. נפטר ביוני 1934 בבית־סוהר סובייטי. ("הארץ", 27 ביולי 1934).

★

אחרי הפרעות בקישינוב, נתארגנו הפועלים שב"פיטומניק"* ל"הגנה־עצמית". לא אגיד שלא היתה ידי בזה. קרושבן, עורך העתון האנטישמי "בֶּסאראבץ", כתב, כי פועלי ההר מתאמנים בהדרכתי במלאכת היריה ולא פעם נערכו חיפושים אצלם ובביתי. את הנשק לא מצאו. עם זאת פשטה בסביבה השמועה, כי בחורי ההר מוכנים תמיד להתגוננות ואף להתקפה, לכשיהא צורך בה, ולכן לא התחוללו בסביבתנו בשנה ההיא פרעות, לא בעיר ולא במושבות. ידעו המסיתים והפורעים, כי כאן מזומנות להם מהלומות כבדות. השמועות היו מופרזות, אפילו עד למציאות הותחים ופצצות בידי גדודי ההגנה ההרריים. לאמיתו של דבר היו בידיהם רק אקדחים.

(ע ק י ב א א ט י נ ג ר, עם הקלאים יהודים בתפוצות, מרחביה 1942, 94)**

* Питомники Еко, משתלות יק"א, שנמצאו על הר, המתנשא מעל לעיר סורוקי (פלך בסאראביה).

** קבוצות המגן בסורוקי, שנתארגנו מיד לאחר פרעות קישינוב, נזכרו גם ב־ Восход, 1903, גל' 24.

מיסמכים רשמיים מגלים

מנאומי עורכי־הדין —

וינאבר

סליוזברג

גרוזנברג

מיסמכים רשמיים מגלים

קטע מתוך "טיימס" בלונדון, 18 במאי 1903

השתוללות אנטישמית בקישינוב

כתבנו ברוסיה המציא את המיסמך, הסודי במקורו, שנשלח מטעם שר־הפנים לשר הפלך בקישינוב זמן־מה לפני שפרצו ההתפרעויות האנטישמיות על תוצאותיהן המחרידות.

להלן תרגומו המילולי של מיסמך רב־משמעות זה:

משרד הפנים — סודי בהחלט
לשכת השר

אל שר הפלך בבסאראביה.

הגיע לידיעתי, כי בפלך הנתון לפיקוחך מורגשת תכונה לפרוע פרעות נרחבות ביהודים, המנצלים במיוחד את תושבי המקום. בשים לב כי תושבי העיר נתונים במצב של אי־מנוחה בכלל, המבקשת לה מוצא כל שהוא, ובשים לב שבלתי רצוי בהחלט להחדיר רגשות עוינים לממשלה בלבות התושבים שלא נתפשו עדיין לתעמולה המהפכנית — כי מעלתו לא יחמיץ לפעול לחיסול מידי של המהומות, העלולות לפרוץ, על ידי דברי־שידול בלבד ובשום אופן לא להזדקק לנשק.

מברק של שר־הפלך על שם מיניסטר הפנים, מס׳ 864,
נשלח ב־7 באפריל 1903, בשעה 2 אחה״צ

קישינוב. אתמול, בשעה חמש לערך אחרי הצהרים, התחיל מספר רב של קבוצות קטנות, מורכבות מפועלים רוסים חמושים מוטות ברזל

קצרים, מודרכים על־ידי אינטליגנטים, לפי הסכם מוקדם, כנראה, לערוך במקומות רבים בעת ובעונה אחת, מהומות נגד היהודים. בראש נשלחו פרחחים. הפוגרום התחיל בהריסת כל חנויותיהם ומעונותיהם של היהודים בשוק החדש והיה מלווה, ברוב המקרים, שוד. אחר־כך עברו המהומות לחלקה המרכזי של העיר, שם נופצו באבנים כל החלונות עד לקומה השלישית בכלל זה. נפגע מספר מועט של מבנים נוצרים. רק במקרה נופצו, דרך אגב, חלונות ביתו של ראש האצולה בפלך. הרבה מקרים של פציעת יהודים ואנשי משטרה באבנים ובאלות, 2 יהודים פצועים קשה. משלוח מוגבר של צבא שם אתמול קץ למהומות בשעה 2 בלילה, בלי שנזקק לנשק. כל חטיבות הצבא עמדו במצב הכן במשך הלילה. היום נתחדשו המהומות בשעה 9 בבוקר והן נמשכות בחלקי עיר אחרים, מלוות אותן התופעות עצמן והן הולכות ומקבלות אופי יותר ויותר חמור. קיבלתי ידיעות כי בשעה 2 אחר הצהרים צפויה הפגנה פוליטית רחבת ממדים. ננקטו כל האמצעים לדיכויה המהיר. בשעת הצורך לא אמנע משימוש בנשק. נתגלה מחסור בולט בשוטרים, המורגש עכשיו יותר מאשר אי־פעם. אנשי המשטרה, שהיו ערים כל הלילה, הגיעו אתמול לידי אפיסת־כוחות גמורה; נעצרו ונחבשו בכלא למעלה מששים איש, ממשתתפי המהומות. המעצרים נמשכים.

מברק שנתקבל על שם מנהל משרד המשפטים מקישינוב, 10 באפריל, 1903

בקישינוב לעת־עתה שקט, במחוז אין שקט מוחלט. בישוב בוצ'וי נהרג יהודי. מהומות 6 באפריל היו פחותות־ערך. כתוצאה מאי־נקיטת אמצעים נמרצים ונבונים התחדשו המהומות בשבעה בו. שר הפלך לא יצא כל הזמן למקום המהומות ובבוקר שבעה באפריל מסר את הפיקוח על העיר לגנרל הדיביזיה בקמן והרשה לו להשתמש בנשק. העיר חולקה לאזורים. רשיון בכתב, לפי דרישתו של בקמן, נתקבל בין השעות שלוש לחמש. רק בשעה 7 בערב קיבלו החטיבות הצבאיות מהממונים עליהן את הפקודה, המתירה שימוש בנשק. בנצלם את העדרה של המשטרה, שסברה שאינה רשאית לפעול, וכן את חוסר הפעולה של הצבא, שלא קיבל

פקודה להשתמש בכוח, עסקו ההמונים באין מפריע במעשי שוד ורצח בנוכחות השלטונות. נהרגו 38, נפצעו 314, נאסרו 500 איש. בשבעה באפריל, בשמונה בערב, נפסקו המהומות. נשק לא הופעל. הצבא שולט עכשיו לבדו. נערכת חקירה. לעת־עתה לא נתגלה משהו פוליטי. שר־הפלך של חרסון דרש צבא. דין וחשבון מפורט בענין מיכאיל ריבא־צ׳אנקו הוגש.

פרקליט הלשכה — פולאן

מברק שנתקבל על שם מנהל משרד המשפטים, מאודיסה, 11 באפריל 1903

היום עזבתי את קישינוב בה שורר עכשיו שקט, אם כי השלטונות הצבאיים ממשיכים בפיקוח על העיר. במירן, בקרבת קישינוב, אירעו מהומות שנסתיימו מהר. הציבור בקישינוב, בין הרוסי ובין היהודי, נרגז ביותר בשל אפס המעשה של השלטונות, שהתירו את הריסת הרכוש היהודי ורציחת ארבעים איש ויותר. אלי פנו רבים מהאינטליגנציה בבקשה להגן עליהם ממעשי אלמות נוספים העלולים לבוא; רצוי, לדעתי, בואה של אישיות מיוחדת לחקירת פעילותם של השלטונות האזרחיים והצבאיים במקום. זה היה משקיט, אולי, את דעת הקהל. לתובע ולחוקר ניתנו הוראות מתאימות. מספר הפצועים 314, נאסרו 735 איש. הצבא לא השתמש בנשק. דו״ח מפורט מוגש בזה.

פרקליט הלשכה פולאן

מברק שנתקבל על שם מנהל משרד המשפטים מקישינוב, 13 באפריל 1903

הגעתי לקישינוב יחד עם מנהל מחלקת המשטרה. החקירה קבעה: נהרגו 45 איש, נפצעו 350; מהם 75 — פצועים קשה. נהרסו 691 בתים, 588 חנויות. נאסרו 803. היום עומד להגיע מאודסה מפקד הקורפוס. מצב של הרדה בישובי מחוז קישינוב: אורהייב, קאלאראש, אקרמן, בנדרי, בולגראד, רני, במחוז איזמאאיל. עומדים לסייר בפלך סגן שר־הפלך והחברים הקבועים של מינהל הפלך. צבא נשלח לקאלאראש, אקרמן, אורהייב.

פרקליט הלשכה פולאן

מברק שנתקבל על שם מנהל משרד המשפטים מאודיסה, 16 באפריל 1903

לעת־עתה שקט בכל מקום; לופוכין יצא היום מאודיסה לפטרבורג; הוא קובע שהאדמיניסטרציה והצבא בקישינוב לא פעלו כראוי.

פרקליט הלשכה פולאן

סודי
למנהל משרד המשפטים
מאת פרקליט לשכת המשפטים באודיסה

דו"ח

הריני מתכבד להמציא לכבוד רוממותך את הידיעות דלהלן שנאספו על־ידי בקישינוב, ביחס למהומות האנטי־יהודיות שארעו בעיר זו בימים 6, 7, 8 באפריל. שני שלישים של אוכלוסית קישינוב מורכבים מיהודים, העוסקים במסחר, בכל מיני מלאכות ובמתן הלוואות ברבית. בעלי קרקעות וכפריים רבים חייבים כסף ליהודים, המנצלים אותם. מצב־עניינים זה הוליד יחסים בלתי תקינים בין האוכלוסיה הנוצרית לבין היהודית, יחסים שהחריפו והלכו בשל מאמרים בעתון המקומי "בסאראבץ" ובעתון הפטר־בורגי "זנאמייה", המוצאים לאור על־ידי תושב העיר קישינוב קרושבאן. כמעט בכל גליון וגליון של העתונים הללו הופיעו מאמרים בעלי תוכן הריף ביותר נגד היהודים. עוד לפני מקרה הרצח בדובוסארי, התפשטו בקישינוב שמועות שבחג הפסחא יכו ביהודים, אבל לסיפורים אלה לא ייחסו שום ערך, כיון שאוכלוסית העיר קישינוב היא שקטה למדי ומעולם לא ארעו שם שום פרעות ביהודים. אחרי רצח דובוסארי (דובוסארי מרוחקת מקישינוב כדי 40 וורסטאות), משטענו ה"בסאראבץ" וה"זנאמיה" בעקשנות, שזה רצח בעל אופי פולחני, נעשו השיחות על הכאת יהודים רציניות יותר ועל כך הודיעו מראש לראש הבולשת הקישינובית, לשר־הפלך פון ראאבן ולראש המשטרה חאנז'ינקוב, ואלה השניים התיחסו באדישות מרובה לאזהרה ולא דאגו לנקוט בעוד מועד אמצעים כלשהם למניעת מהומות העלולות להתחולל.

אחר־כך, זמן מה לפני הפסחא, התפשטה בעיר שמועה, שצעירה רוסית,

ששירתה אצל ד"ר כהן, נרצחה בידי יהודים כדי להשתמש בדמה (צעירה זו הרעילה את עצמה, דבר שהוכח בהחלט לאחר פתיחת גופתה ובדיקת מימצאיה). כל התושבים הרגישו שהחגים לא יעברו בשקט; השלטונות לא עשו, בינתיים, דבר ולא נקטו שום אמצעים. ביום הראשון של חג הפסחא, בששה באפריל, בכיכר בה הותקנה הקארוסלה, ההקוטט היהודי, בעל הקארוסלה הזאת, עם אשה אחת, רוסיה, שהחזיקה בזרועותיה תינוק, ודחף אותה בצורה כזאת שהתינוק נשמט מידיה. דבר זה אירע אחרי הצהריים ושימש עילה להתחלת המהומות. הנוער, שהיה מורכב מזאטוטים בעיקר, התחיל לנפץ שמשות בבתי יהודים, להשליך החוצה את רכושם ולהשמידו. הרבה יהודים הוכו בשעת מעשה, הקיוסקים למכירת מי־זלצר הופלו, אך אופי מאיים לא קיבלו מהומות אלו, כיון שמבוגרים כמעט שלא השתתפו בהן; חנויות לא נפרצו ומעשי שוד לא היו. להפסקת המהומות לא ננקטו כל אמצעים ורק לפנות ערב, כשהוזמן צבא, נעצרו 62 איש. למחרת, ב־7 באפריל, נתחדשו המהומות ביתר שאת; עילה לכך שימשו שמועות, כוזבות לחלוטין, שהיהודים טימאו כנסיה והכו את הכומר. צצו חבורות חבורות שהתחילו להרוס בתים וחנויות בהלקי עיר שונים וכל מה שהיה בבתים ובחנויות הושמד והושלך לרחוב. בעקבות האנשים הורסי־הבתים צעדו המונים שנהנו מן ההפקר, נטלו לעצמם את הרכוש שהושלך החוצה. לקחו ונהנו מן הביזה גם פשוטי עם, גם פקידים זעירים, תלמידי גימנסיות ובתי הספר הריאליים וכיוצא בהם.

שר־הפלך מסר לי, כי ב־7 באפריל, משראה שבעזרת המשטרה לא יוכל להפסיק את המהומות, קרא למפקד חיל המצב (הוא גם מפקד הדיביזיה) הגנרל בקמן ומסר את העיר לרשותו והתיר לו "להשתמש בנשק לשם הפסקת המהומות" (דברי שר־הפלך כלשונם). בשעה אחת או שתיים אחר הצהריים הופיע הגנרל בקמן שנית אצל שר־הפלך ודרש ממנו רשיון בכתב לשימוש בנשק, מה שניתן לו בו במקום. הגנרל בקמן מסר לי שהוא הודיע אז מיד לכל חטיבות הצבא על הרשות להשתמש בנשק ולמטרה זו הוציא פקודה שנמסרה בהתאם לנוהל המקובל. וכתוצאה מכך קיבל הצבא את הפקודה הזאת בין 5 ל־7 בערב (דברי הגנרל בקמן). לפי ידיעות אחרות נתקבלה פקודה זו בשעה 8 בערב, בשעה שהמהומות

כולן נפסקו כבר. מאורעות קישינוב מוכיחים שגם האדמיניסטרציה וגם חטיבות הצבא מתעלמות לחלוטין ממובנו ומשמעותו של החוק, המנוסח בנספחות לסעיף 316, כרך ב׳ וחוזר המיניסטריון לעניני פנים מיום 12 במארס 1901, מספר 1200. מעשי ההרס והשוד התרחשו לעיני הצבא והמשטרה והללו, מצדם, לא נקטו שום אמצעים להפסקת ההפקרות הזאת. דבר זה התרחש בזמן ששר־הפלך ״מסר את העיר לשלטון הצבאי״ וזה האחרון טרם העביר את הפקודה לחטיבות הצבא על אשר הן חייבות לעשות. אי לזאת המשטרה, שסברה בטעות, כי עם מסירת העיר לידי השלטון הצבאי היא פטורה מכל חובה שהיא, לא נקטה, מצדה, שום צעדים וגם הפטרולים הצבאיים לא עשו כלום. ואילו השודדים ניצלו זאת והרסו ושדדו כמעט את כל בתי היהודים וחנויותיהם מתחנת הרכבת עד לגן העיר, למטה מרחוב אלכסנדרובסקאיה, ומככרות צ׳ופלינסקאיה וסיאָנאיה עד רחוב קופצ׳סקאיה, למעלה מאלכסנדרובסקאיה. אגב כך נפרצו ונשדדו החנויות הגדולות לבגדים של בארבאלאט ולדברי כסף וזהב של אטאצקי ורבות אחרות. יהודים אחדים, בהגינם על רכושם, התחילו יורים באקדחים ואחד מהם שירה באחד הפורעים, נהרג בו במקום. אחר כך נהרגו ונפצעו הרבה יהודים: גברים, נשים וילדים. אצל כל ההרוגים נמחצו עצמות הגולגולת ואצל ילד אחד נקרעה היד. יהודים הושלכו מהקומה השניה לכביש והתעללו בהם בצורות שונות. כרגע הגיע כבר מספר ההרוגים לארבעים ויותר (לקבוע בדיוק את מספר ההרוגים קשה, כיון שבבתי־החולים מתים כל הזמן פצועים), ומספר הפצועים הוא למעלה מ־300 ורבים מהם הם ללא תקווה וימותו בוודאי. מקרב הנוצרים נהרגו 3. הפצועים מוכנסים לבית־החולים היהודי, שהתנאים שם איומים: החולים שוכבים שניים שניים במיטה ועל הרצפה. בית־החולים גדוש. באיזו אדישות התייחסו השלטונות המקומיים לפוגרום — אפשר להסיק מכך, שבשעה שהמון יהודים שותתי דם ברחו מפני הפורעים המכים אותם, ניגנה בככר שעל פניה עבר בריצה המון המוכים התזמורת הצבאית מנגינות עליזות ואיש לא שם לב למוכים האומללים ולא הושיט להם עזרה, ואילו מפקד המשטרה קיבל אז בביתו את הארכיבישוף, שערך אותו יום ביקורים. יהודים שנהרגו בנשק חם — אין. חוסר המעש של

השלטונות במשך למעלה מ־30 שעות גרם לשמועות בקרב העם, שמפטר־בורג נתקבל רשיון להכות ביהודים ומשום כך אין השלטונות מעכבים בידיהם. שר־הפלך לא יצא ב־6 וב־7 באפריל מביתו ורק ב־8 באפריל סייר בעיר, בלווית 4 דראגונים. גם מפקד־המשטרה וקציני־משטרה אחרים כמעט שלא נראו. משקיבל הצבא פקודה להשתמש בנשק והתחיל לפעול במרץ, פסקו המהומות. אילו ננקטו אמצעים מתאימים עוד ביום הראשון של חג הפסחא, לא היו המהומות מתרחשות כלל, ולו גם התחוללו אי שם, אפשר היה להפסיקן תיכף ומיד, כיון שלא היה להן כל אופי רציני והיו בעלי אופי של התפרעות רגילה.

חוות־דעתי זו מבוססת על עדויותיהם של הרבה אישים מכובדים ביותר, בין יהודים ובין נוצרים, שהופיעו אצלי בקישינוב מרצונם וביקשו הגנה, כיון שהשלטונות המקומיים, כאילו במתכוון, אינם עושים כלום להגנתם. אישים אלה, פרט לנפגעים, הם: עורכי הדין גרוסמן וקניגשץ, כתבי העתונים "אודסקי ליסטוק" ו"אודסקייה נובוסטי", דוקטור למדיצינה אדוארד אדוארדוביץ מילר, מנהל סוכנות בנק פולטאבה לקרקעות ולאדימיר איבנוביץ פאשצ'ינקו ורבים אחרים. ברוח זו העידו גם ראש האצולה של הפלך מ. אי. קרופנסקי, יושב־ראש בית־הדין הגלילי המקומי א. א. קלופוב, אישים ממשרד התביעה הכללית, חוקר בית־המשפט פריינאט ואחרים. לעיני האישים האלה, בנוכחות הצבא והמשטרה, בוצעו מעשי ההרס והשוד בבתים ובחנויות ואיש לא עיכב בידי השודדים. משהתחיל הצבא לפעול, בוצעו מעצרים רבים. ביום השלישי, ב־8 באפריל, כבר שרר שקט בעיר. רק בסביבה פרצו מהומות שהצבא הפסיקן עד מהרה. אחר־כך התחילו המהומות בישובים שבקרבת קישינוב: בבוצ'וי נהרסו בתים של יהודים ונהרג יהודי אחד; ב־9 באפריל בכפר מירן נהרסו 7 בתים של יהודים. הדי הפוגרום בקישינוב הגיעו עד למרחוק. יש בידי ידיעות כי בבנדרי ובמקומות אחרים בבסאראביה וכן בטיראספול ואפילו בקמניץ־פודולסק מורגשת חרדה בקרב התושבים ורק תודות לאמצעים שננקטו (בכל הערים האלה מסיירים ברחובות פאטרולים צבאיים) לא הופרע שם עד עכשיו הסדר. כפי שהודיעו לי, נתן שר הפלך של בסאראביה הוראות לשלטונות המחוזות באילו אמצעים עליהם

לאחוז למניעת מהומות העלולות לפרוץ במחוזות, בימי שהותו בקישינוב. ב־8 באפריל קיבל שר־הפלך של בסאראביה מברק ממיניסטר הפנים על הנהגת התקנות לשמירה מוגברת בעיר קישינוב ובמחוזה ובו ביום, בשעה 6 בערב, הגיעו התקנות המחייבות שלו, הרצופות בזה. עד שעה 7, 9 באפריל, נעצרו 736 אנשים. בפקודת מנהל מחלקת המשטרה מבצעים באי־כוח קורפוס הז׳נדרמריה חקירה בפיקוחו של פרקליט בית־הדין הגלילי במקום. נזקי הפוגרום עצומים. לדברי הנפגעים הם מגיעים לשני מיליונים ויותר.———

פרקליט לשכת המשפטים באודיסה — פ ו ל א ן

סודי

ראש מנהל הז׳נדרמריה של פלך בסאראביה, 10 באפריל 1903, מס׳ 1726, קישינוב

בשעה 4 אחרי הצהריים לערך, בששה באפריל, בעיר קישינוב, בכיכר צ׳ופלינסקאיה, בה מצויים מקומות בידור לעם, התקהל המון חוגג שלא היווה משהו הראוי לתשומת־לב. היו ילדים בגילים שונים, גברים ונשים, פשוטי־עם בעיקר, היו גם בעלי מראה אינטליגנטי, אבל אלה היו מעטים. מול ההמון עמד ביתו של היהודי פ ל ד מ ן שלחלונותיו התחילו לזרוק אבנים מקרב הקהל. נכחו בכיכר זו מאנשי המשטרה הפריסטאב סולובקין מאיזור 2 , סגנו מוסטיאץ, שני פקחים אזוריים וויטקובסקי ודראשלייב ו־15 שוטרים עירוניים פשוטים. הפריסטאב סולובקין הסביר, בקשר עם מה שהתרחש, כדלהלן: ההמון היה ברובו אפור, בעיקר פועלים רוסים במקטרנים. המון זה, בלי כל עילה נראית לעין ובלי כל קריאות מבשרות שהן, התחיל זורק לתוך חלונות ביתו של פלדמן אבנים בודדות ואחר כך התחילו, בעזרת מקלות ואלות, לנפץ בבית הזה את החלונות. הכוח המשטרתי הנזכר, עם הפריסטאב הנ״ל בראש, ניסה להפסיק את המש־תוללים ולעצור כמה מהם. על כך השיב ההמון באבנים שבחלקן פגעו בפריסטאב ובקריאות ואיומים: ״הנח או שנהרוג אותך״. זה הכריח את השוטרים לשחרר את העצורים. על המקרה הודיעו לראש המשטרה חאנז׳ינקוב. האחרון ערך סיור בעיר, הגיע דרך מקרה למקום המעשה

כעבור רבע שעה בלבד ומצא כבר פלוגת רוכבים של הצבא, שהובהלה על־ידי הפריסטאב סולובקין. משהגיעה לכיכר הפלוגה הצבאית ולאחר שידולו של ראש המשטרה, פסקה המהומה לחלוטין. משעברתי במקרה אותה שעה (5 בערב) במעלה רחוב אלכסנדר, בכיוון למרכז העיר, לא הבחנתי לא בכיכר ולא ברחובות בשום התקהלות ובשום סימן של מהומות. בכל שרר שקט מוחלט. מכיכר צ׳ופלינסקאיה לא נע ההמון, לאחר המקרה המתואר, בקבוצות צפופות, אלא התחלף כל הזמן — אלה הגיעו ואחרים התפזרו. איש מההמון, לא לפני ולא אחרי בואו של ראש המשטרה לכיכר צ׳ופלינסקאיה, לא נעצר. לדברי ראש המשטרה לא היה, בעצם, שום המון משתולל מרוכז בכלל; בכל רחובות העיר שוטט קהל רב של חוגגים ומקהל זה נפרדו קבוצות בודדות של 5—6 אנשים שבעקבות קבוצות דומות של נערים־זאטוטים, ניפצו תוך כדי הליכה שמשות של חלונות ודלתות בבתים שבדרכם, וכן בחנויות ובבתי מסחר. הקבוצות האמורות, שפרשו בתכיפות רבה והולכת מתוך הקהל החוגג, שזרם בכיוונים שונים מכיכר צ׳ופלינסקאיה ומהרחובות והסימטאות הסמוכות לשוק החדש, גדלו במידה בולטת במספרן ומשהגיעו לשוק החדש התפזרו בהמונים על פני השוק וברחובות ובסימטאות הסמוכות, ובתנופה מוגברת התחילו לנפץ את השמשות בחלונות ובדלתות של בתי היהודים וחנויותיהם הקטנות והגדולות. הצוות המשטרתי הבלתי־מספיק, הפעילות הבלתי־תקיפה של המשטרה עם התחלת המהומות וכן הפעולות המשותפות הבלתי־נמרצות והבלתי־מלוכדות כל צרכן של המשטרה ופלוגות הצבא שהובהלו מחיל המצב, איפשרו, במשך זמן קצר ביחס, להתרחבות התנועה, שקיבלה צורה סטיכית והלכה וגדלה בהתמדה. מעשי ההפקרות של המון המשתוללים השיכורים, שהיו מלווים זאטוטים ונערים צועדים בראש, התבטאו במהומות־רחוב חמורות, שהתרחשו בעת ובעונה אחת במקומות שונים, בלי שהמתפרעים יסתכנו בתגובה רצינית מצד המשטרה והצבא, חוץ מהסיבות האמורות, גם משום שעם הופעת האחרונים, היו הפורעים מתפזרים תיכף ומיד. ביום הראשון ניפצו הפורעים במספר רב של בתי היהודים, חנויותיהם ובתי המסחר שלהם, את השמשות בחלונות ובדלתות. הורדו וניזוקו השלטים, פוזרו, הושמדו ונשדדו בחלקם הסחורות

והחפצים בחלונות הראווה. נפגעו רק היהודים, אם כי היו גם מקרים בודדים של הרס, על־פי טעות, כנראה, במעונותיהם של שוטרים ואנשים פרטיים; כן נופצו כמה חלונות בבית הדפוס של מינהל הפלך, באולמי מועדון הצבא, ב"חוג החברתי", בבית־הדפוס של העתון "בסאראבץ", כמה שמשות בבית ראש האצולה של הפלך מ. נ. קרופנסקי ואחרים. בדרך כלל אפשר לציין, שמעשי האלימות האמורים, שהתחילו ב־6 בחודש זה, ביום הראשון של חג הפסחא, וששככו לגמרי בו ביום, בשעה 10—11 בערב ושאגב כך נעצרו על־ידי המשטרה והצבא 70 איש גברים ונשים, לא היו מלווים אותו יום באכזריות מצד המשתוללים. כל הלילה, אור לשבעה באפריל, עבר מתוך שקט מוחלט. ביום השני של חג הפסחא, כלומר ב־7 באפריל, ב־7 בבוקר הופיע בשוק החדש המון ניכר למדי של יהודים שהתחילו לרגום באבנים קבוצות בודדות של נוצרים חוגגים שעברו לפי תומם, לגדף אותם ולהתנפל עליהם, מה שגרם להתנגשויות ותגרות בין קבוצות בודדות של יהודים ונוצרים, שהופסקו על־ידי המשטרה בעזרת הצבא. קבוצות היהודים והנוצרים שהמשיכו להפגש אחר־כך ברחובות אחרים, התנגשו שוב אלו באלו, היו מקרים בודדים של התכתשויות הדדיות ואפילו יריות שירו יהודים בנוצרים. הרוגז ההדדי על רקע מאורעות יום אתמול הלך איפוא וגבר, ואילו בהשפעת כל מיני שמועות וקריאות עידוד מקרב קהל הנוצרים: "מכים את שלנו" — גבר עוד יותר. קבוצות של נוצרים במספרים עצומים התפזרו שוב, בדומה ליום אתמול, בשוק החדש, בפרברי העיר ובהרבה רחובות של יהודים המאוכלסים בצפיפות והתחילו לא רק לנפץ שמשות, אלא גם לעקור חלונות ודלתות ולהשליך החוצה סחורות ומיטלטלים, בהשמידם או בשדדם אותם. היו מקרים שנשים וילדים הושלכו דרך החלונות החוצה, המתגוננים הוכו עד מוות. עם הופעת המשטרה והצבא התפזרו קבוצות הפורעים ומטעם זה היו הפעולות נגדם ללא תוצאות כלל. למצב עגום זה גרם בהרבה המתואר להלן: בשעה 11 לפני הצהריים, שקיבלו המהומות ממדים מאיימים, ראה את עצמו שר הפלך הבסראבאי אנוס לפנות בדרישה למפקד חיל־המצב גנרל־לויטנאנט בקמן להעמיד את כל כוחות הצבא לדיכוי המהומות בכוח הנשק. מלבד פלוגות צבאיות שונות שעמדו הכן הגיעו

המרצחים

יוצר הפוגרום —
שר־הפנים פון־פלאווה

מחולל הפוגרום —
פ. קרושבן

שר הפלד פון־ראאבן

פנחס דאשבסקי

נוקם נקמת עמו

גיבור־קדוש
שהתנקש בחיי פ. קרושבן

עכשיו חטיבות־צבא נפרדות של חיל המצב ותפסו עמדות לפי ההוראות בשעה 1 אחרי הצהריים. בשעה 3 אחרי הצהריים נמסרו למפקד חיל־המצב ולמפקדי החטיבות הצבאיות הצעות בכתב של שר הפלך על השלטת סדר בעיר, במקרה של צורך בכוח הנשק. ואילו הצבא קיבל את הפקודות הדרושות לכך רק בשעה 6 בערב. כל אותו זמן, זאת אומרת, מ־11 בבוקר עד 6 בערב, עד אשר חובת השלטת הסדר הוטלה על הצבא למעשה, נמשכו הפוגרומים, ההשתוללות והשוד במשנה עוז לעיני חטיבות הצבא שעמדו בחיבוק ידיים וחיכו לפקודה והפורעים נתקלו רק בהתנגדות רפה ואפסית ביותר מצד המשטרה וסיורי פלוגות־הרוכבים הצבאיות, שהפורעים, בלי איזושהי התנגדות, היו נמלטים עם הופעתן למקום אחר וממשיכים שם בהרג ובשוד. דבר זה הועיל הרבה לשמועה שהופצה בקרב ההמון כי הצארנתן רשות לעם להכות ולשדוד ב"ז'ידים" במשך שלושה ימים... בלוותי את האדון אוסטרוגוב, סגן שר הפלך ויועץ אזרחי בפועל, ששוגר על־ידי שר־הפלך, בסיורו על פני העיר, היתה לי ההזדמנות להווכח באופן אישי שהקבוצות שחוללו את הפוגרומים, מעשי השוד והאלימות, לא נתכוונו כלל וכלל להתקומם לממשלה ולשלטונות הממונים. למשל בשעה שהמרכבה, מלווה רק ארבעה רוכבים בלבד, בה נסעו שר־הפלך ואני, נתקעה במפתיע לתוך המון משתולל של למעלה ממאה איש, בשוק החדש, לא הרשה לעצמו המון זה כתגובה על גערותינו ושידולינו להפסיק את מעשי האלימות והשוד המבישים, שום פעולה של זלזול כלפינו ואם כי התחיל להתפזר במנוסה, הרי בעברם על פנינו בריצה הורידו כובעיהם דרך כבוד, בלי לברוח, ואותם שנעצרו על ידינו לא גילו התנגדות ועמדו בסמוך תוך צייתנות, בלי לנוס. בשבע בערב, ב־7 באפריל, קיבלו חטיבות הצבא הוראות מתאימות ועל השלטת הסדר פיקחו באופן אישי, באמצעות סיורים מתמידים בחלקי העיר השונים: מפקד חיל המצב הגנרל בקמן, מפקד דיביזית הרגלים הארבע־עשרה הגנרל גלאבוב, מפקדי הגדודים זובובסקי וסדלניקוב ומפקדי חטיבות אחרים. המהומות הופסקו, למעשה, קרוב לשעה 8 בערב יום שבעה באפריל ושוב לא נתחדשו, פרט למקרים בודדים של שדידת מיטלטלים, שהושלכו לרחוב קודם לכן. במשך כל

הזמן היה מספר הנפגעים — הרוגים, פצועים ומוכים — כדלקמן: נהרגו 43 ונפצעו 314; האחרונים קיבלו עזרה רפואית בבית־החולים היהודי — 202 איש, בבית החולים של הזאֶמסטבו 45 איש. מספר הפצועים קשה: בבית־החולים היהודי — 57 איש ובבית־החולים של הזאֶמסטבו — 10. בסך־הכל נפגעו ונשדדו 691 בתים וחנויות גדולות וקטנות — 588. עד שעה 8 בערב 8 באפריל נעצרו 502 גברים, נשים וקטינים ואחר־כך עוד 234, ובסך־הכל 736 איש; מהם מוחזקים בכלא 438, בבית המעצר של הזאֶמסטבו 97, בקסרקטין של חיל התותחנים 73 ובתחנות המשטרה האזוריות 162 איש. ממספר העצורים הכללי הרוב הם אנשים הנאשמים בשדידת רכוש. בקשר עם המהומות המתוארות מתנהלת חקירה מוקדמת בפיקוחם של תובע בית־הדין הגלילי הקישינובי וחבריו. מיד אורגנה עזרה לעניים הנפגעים. היהודים העשירים אוספים בינם לבין עצמם תרומות, וכפי שאומרים כבר אספו סכום הגון; אורגנה עזרה ראשונה מטעם ועדת הנשים של הצלב האדום, נפתח תמחוי חינם ובית־מחסה לאלה שנשארו בלי קורת גג. לשם מניעת התחדשותן האפשרית של מהומות דומות ננקטו על ידי השלטונות הצבאיים והאזרחיים אמצעי חירום מתאימים ופורסמו תקנות של חובה.

ראש מינהל הז׳נדרמריה של פלך בסאראביה. 27 באפריל 1903. מס׳ 1965, קישינוב
(העתקה מתזכורת סודית אל מנהל מחלקת המשטרה, 27 באפריל 1903, מס׳ 1963)

המהומות האנטי־יהודיות שארעו ב־6 וב־7 באפריל בעיר קישינוב מוסיפות לשמש נושא לשמועות נוגדות ביותר, המעוררות את תשומת לב הציבור ומקיימות בקרב האוכלוסיה המקומית, ביחוד ביהודית, מצב מתוח ביותר. החששות להתפרצות מהומות דומות לאותן שאירעו או למהומות אחרות אין להם כל יסוד; כמובן, אם איזה מקרה בלתי צפוי מראש, כגון, בעיקר, התנהגות יהירה ומתגרה מצד היהודים כלפי הנוצרים, לא יעורר התנגשות מחודשת בעלת אופי פרטי בהחלט. להרגעת השקט הציבורי המופרע מועיל הרבה הרשיון שניתן להארכת חנייתם של כוחות הצבא בקישינוב עד ראשית יוני. החקירה על משתתפי המהו־

מות מתנהלת באופן נמרץ על־ידי חוקרי כל בתי המשפט האזוריים, בפיקוחם והדרכתם של תובע בית הדין הגלילי וחבריו. לפי הידיעות שבידי התובע הגלילי בקישינוב, נשארו עדיין בשעה זו מ־816 העצורים — 100 איש שנגדם מתנהלת חקירה. מהם 36 נאשמים במעשי רצח ואלמות (סעיף 1459 של חוק העונשין) והשאר, 64, נאשמים לפי סעיף 269 של חוק העונשין. מהמספר הכללי של העצורים שוחררו 250 איש לחלוטין מחקירה ומשיפוט מחוסר הוכחות, ואילו שאר 466 האנשים, שנאשמו במעשים בהם דנים הסעיפים 38, 169 של חוק העונשין, כבר קיבלו פסקי דין. אותם שנמצאו אשמים קיבלו עונשים חמורים וכשליש מהמספר הנ"ל זופה.

בעת ובעונה אחת עם החקירה המוקדמת מתנהלת על־ידי פקודי המינהל הכפוף לי והנספחים שנשלחו לעזרה חקירה וגביית עדות לפי נוהל החוק הפלילי, — בהתאם להוראותיו והדרכתו של תובע בית־הדין הגלילי בקישינוב. לדעתו של האחרון תדרוש עבודה מוגברת זו של אנשי הז'נדרמריה והנספחים שנשלחו לעזרת המינהל המסור להשגחתו (2 קצינים ו־15 סגני קצינים) כחודש ימים נוסף. ביזמת ועד הנשים המקומי של הצלב האדום והעשירים — באי כוח הציבור היהודי המקומי, — אורגנה עזרה למשפחות היהודיות הנפגעות. הכרוז שנדפס בעתון הרשמי של פלך בסאראביה בדבר תרומות למטרה גרם שלפי כתבתה של נשיאת הועד, אשתו של סגן שר־הפלך י. א. אוסטרוגובה, נתקבלו שני מכתבים אנונימיים רצופים איומים וגידופים בשל הקריאה לעזור ליהודים. שני מכתבים אלה נמסרו על ידי לראש מחלקת הבולשת הבסאראבית, לשם בדיקתם על ידי הסוכנים והתחקות על מחבריהם. העתקים של המכתבים האלה רצופים בזה. בשל מעצר 816 האנשים, כנ"ל, ממשתתפי המהומות, נשארו משפחות העצורים בלי כל אמצעי קיום. לפיכך, יזמו פרונין וסטיפאנוב, ברשותם של שר־הפלך ומנהל ועד הכלא המקומי, אוסף תרומות לטובת המשפחות הנוצריות הרעבות ומלבד זאת פרסמו שר הפלך בעתון הרשמי ומערכת העתון המקומי "בסאראבץ" כרוז לתרום לטובת הנזקקים, שנפגעו מהמהומות, בלי הבדל דת ולאום. כל הפניות האלה עוררו זרם ניכר של תרומות שבעזרתן חוסל המחסור

החמור. ואילו על־ידי הציבור היהודי, לא רק בקישינוב אלא גם בערים אחרות, נאספו סכומים גדולים, למעלה מ־300 אלף רובל, ורבים מנפגעי המהומות היהודים העניים שיפרו מהר מאד את מצבם ושבו למסחרם ולמלאכתם הקודמים אפילו בתנאים יותר טובים בהרבה מאשר לפני הפוגרום. החשש להתחדשות המהומות האנטי־יהודיות לא נתאמת לעת־עתה ואין כל יסוד לכך. בזמן האחרון נתקבלה ידיעה, כי תזכורת שנדפסה בלי רשיון באחד מבתי הדפוס המקומיים באלפי טפסים, המכילה קובלנה של הציבור היהודי על שם הוד מעלתך, נמכרה ברובל ובשני רובלים הטופס לטובת היהודים נפגעי המהומות. היות ותלונה זו, המכילה האשמה של האדמיניסטרציה והצבא באיפשור הפרעות, מופצת באמצעות מכירה חשאית בקרב האוכלוסיה היהודית ומעוררת ומסיתה את האחרונה נגד השלטונות המקומיים, נקטים אמצעים להחרמת טפסי התלונה המודפסת הזאת. ואילו ההאשמות נגד העתון "בסאראבץ", המובאות באותה תלונה, בהסתה שיטתית נגד היהודים ובשיסוי הנוצרים נגד האוכלוסיה היהודית, מופרכות ביותר כיון שהכנופיה היהודית, להיפך, היא היוזמת הסתה שיטתית נגד העתון הנזכר, כפי שהיה לי הכבוד לדווח באופן אישי ובתזכרתי להוד מעלתך ב־14 באפריל דנא, מס׳ 1760 וכן הן מוכחשות באופן ציורי ובולט ומשכנע למדי על־ידי העורך והמו"ל של העתון הנ"ל פ. א. קרושבאן בעתון שהוא מוציא בפטרבורג בשם "זנאמיה" בגליונות 15, 16 ו־18 באפריל, שנה זו, במאמרים: "כזב יהודי שפל" ו"את אשר תזרעו — תקצורו". מלבד זאת המאמרים שפורסמו בעתון "בסאראבץ" מיד לאחר הפוגרום, ב־12 באפריל, ב־13, 14 ו־15 בו: "פליטון קטן — קרבנות הסטיכיה" בחתימת "ויטש" ו"עקבות הפוגרום", "פליטון קטן — באותו ענין" בחתימת "ויטש" ו"כרוז חברת העזרה הבסאראבית" — כל אלה מבליטים את יחסו האובייקטיבי בהחלט של העתון "בסאראבץ" לפוגרום. פוגרום זה שירד על יהודי קישינוב ושהיה בלתי צפוי לגמרי לחוגים המהפכניים המקומיים, המורכבים ב־90 אחוז מיהודים, הנחית מהלומה מורגשת מאד וללא מרפא כמעט לתכניותיהם המהפכניות של החוגים הללו. דרכי התעמולה המהפכנית הרגילות של החוגים היו: הפצת כרוזים מפליצים והטפה באסיפות חשאיות, בהן נקראו ההמונים למהומות

רחוב ולמעשים בהמון; בדרך זו הביאו באופן שיטתי לידי דמוראליזציה של האוכלוסיה הנוצרית העובדת ולימדו אותה את דרכי ההתארגנות הפושעת. בראותם במפתיע את נשקם הם מכוון על ידי ההמון המוסת על ידיהם לא נגד הממשלה והמשטר הקיים, דבר שהם ביקשו להשיגו, אלא נגד היהודים, נדהמו החוגים המהפכניים האמורים, נפלו ברוחם, וביאושם נזקקו למנהגם הרגיל — הפצת כרוזים פושעים בהם הם מרשים לעצמם, בחוצפה האופיינית להם, להאשים את השלטון, המשטרה, הז'אנדארמים, ביחסם להם את המאורעות ולתאר את המתרחש כ"מעשה ידיהם", כתוצאה הכרחית מ"מאבקם נטול־התקווה עם התנועה המהפכנית ההולכת וגדלה ומתרחבת", מה שהמריץ אותם להסביר את ה"תנועה הפרוליטארית כענין יהודי טהור, כמעשה ידיהם של יהודונים מתמרדים" (התזכורת שלי מיום 26 באפריל זה, מס' 1960).

על האמור לעיל יש לי הכבוד לדווח, נוסף על התזכורת שלי למחלקת המשטרה מיום 10 באפריל ונוסף על תזכורות סגני בנקודת הספר בעיר איזמאילוב, ובמחוזות איזמאילוב ואקדמן, שהעתקים מהן הוגשו למחלקת המשטרה ב־19 וב־22 באפריל וכן כתוספת לדין וחשבון האישי שהוגש להוד מעלתך בתזכרתי מיום 14 באפריל, מס' 1764.

רצופים בזה: העתקי שני מכתבים על שם יי. א. אוסטרוגובה ושני כרוזים — אחד של ועד הנשים ואחד של שר־הפלך.

על החתום

פולקובניק צ'ארנולוסקי

(מרוסית: ש. מַנדל)

הקטיגוריה על השלטונות ויחס בתי־הדין

רוב משפטי הפרעות עברו שלא בפומביות מתאימה. במשפטים רבים לא נערכו כלל דינים־וחשבונות, או שנערכו בצורה תמציתית עלובה כזאת, שאי־אפשר לקבל מושג כלשהו על אשר התרחש. ביחוד נגרע חלקם של נאומי הסניגורים מצד התביעה האזרחית, הסניגורים של הניזוקים, שרק חלקם ניתן לאסוף ולכנס בשלימותם.

דיוני בית־המשפט על הפרעות בקישינוב נערכו בדלתיים סגורות. ולכן נבצר ממנו להביא לדעת הקהל פרק מזעזע זה בתולדות הפרעות ברוסיה בשלימותו. נסתפק, איפוא, רק במסירת קטעים מנאומיהם של הסניגורים וינאבר, סליוזברג וגרוזנברג בדיוני בית־המשפט העליון לערעורים — בסינאט, המסירים את הלוט ושופכים אור במידת־מה על הגורמים למעשי הזוועה והטבח שנעשו ביהודי קישינוב ועל "משפטי־הצדק" שנערכו לנאשמים.

ב־13 במאי 1903 הובאה לבירור משפטי, בפני בית־הדין המיוחד של הסינאט הממשלתי, התביעה לנזקים מצד האזרחים: מאזור, בנדרסקי, ראדזיבילר, פיינברג, אפלראנד ופישמאן נגד הגוברנטור לשעבר — הגנרל פון־ראאבן, סגנו לשעבר — אוסטרוגוב, מפקד המשטרה — חנז'נקוב ומפקחי המשטרה — לוצ'ינסקי ומאקדון, על רשלנותם והוסר־פעולה מצדם.

להלן — קטעים מדברי התביעה של עורכי־הדין המפורסמים מ. מ. וינאבר, ג. ב. סליוזברג וא. א. גרוזנברג (תרגם מרוסית: ד. ו י נ י צ ק י).

נאום מ. מ. וינאבר

רבותי הסינאטורים!

תביעותיהם של פישמן, אפלרנד, רדזיבילר ואחרים מבוססות על הנזקים שנגרמו להם עקב חוסר־פעולה מצד השלטונות — שלא נקטו אמצעים כדי למנוע את מעשי הפשע ולא שמו מעצור לביצועם.

— — — ובכן, מה לא נעשה ומה מוטל היה על האדמיניסטרציה המקומית, ובראש וראשונה על הגנרל־לייטננט פון־ראאבן, לעשות כדי למנוע ולעצור את הפרעות? החוק מכנה את הגוברנטור "בא־כוחו של השלטון הראשי במקום" ומסביר ש"עליו מוטלת החובה לדאוג, מתוך חרדה מתמדת וקפדנית, לטובת תושבי האזור המופקד ברשותו ולתועלתם ולשים לב שכל האזרחים, הזכאים להגנה כללית ולחסות על יסוד החוקים הקיימים, יהנו מזכויותיהם ללא הפרה כלשהי".

עם כל התועלת שיש בהענקת זכויות אלה, מעניק החוק את הסמכויות הדרושות לעומדים בראש השלטון. ודווקא משום שהוא מפקיד סמכויות אלה בידי השלטון, הוא שולל אותן על־ידי־כך מאת האחרים, מאת כל אזרח ואזרח בנפרד. אנחנו מקופחים, איפוא, בחלק מזכותנו הטבעית: אנו מסרנו אותה למגיננו הכללי.

לא פישמן, לא אפלרנד ולא רדזיבילר לא היו רשאים להחזיק צבא לעצמם, להקים מחסומים מסביב לרכושם ואף לא להזדיין בנשק בשעה שמסביבם נשמעו הקריאות: "הכה בו!".

הנסיונות העלובים להגנה עצמית, שנזקקו לה היהודים למחרת בבוקר, לאחר ליל־נדודים מחריד, הביאו לשפטים אכזריים מצד השלטונות. ולשם דיכוי נסיונות אלה מצאו השלטונות כוחות במידה מספקת, יזמה וכושר ארגוני — אך הם לא נמצאו בשעה שצריך היה לרסן ולהכניע את הפורעים.

ולאחר מכן, כשפסקו הפרעות, ושר הפנים הגיש דו"ח על המאורעות בקישינוב, ניתנה לו הוראה חמורה, שההגנה העצמית לא תהא נסבלת.

משמעותה של הוראה זו: אין האזרחים רשאים לפעול, אלא רק השלטונות בלבד.

זהו העקרון של מדינה מודרנית, בת־זמננו. האזרח יכול, איפוא, לישון במנוחה, באמונה שהשלטון עֵר למענו. אמונה זו היא שהיטעתה את האוכלוסיה היהודית בקישינוב בימי האימים של 6—7 באפריל.

ב־6—7 באפריל התחולל בקישינוב משהו מדהים. התמוטטו אֲשיות היי החברה האנושית, דמם של בני־אדם זעק ורתח ברחובות העיר; מוטות ברזל מחצו מוחותיהם של אנשים חיים; עיני אדם נעקרו; נשים נאנסו בפרהסיה. ומצד מי שהשלטון בידו לא נעשה אותה שעה שום נסיון להופיע בפני ההמון הפרוע ולהכריז: "הלאה הידים, הרכוש הזה הופקד בידי ואני אגן עליו".

הדבר הנורא הוא לא זה, שהחייה נתעוררה באדם — היא עוד תתעורר לא אחת — אלא זה שהשומר לא היה מצוי במקום כדי להכניעה.

אחד הנאשמים טוען לזכותו, כי המאורע היה "מסובך מאד". משום מה נראה היה הענין כל כך "מסובך"? וכי מה יכול להיות יותר אלמנטרי מזה, שבראותך רוצח מרים את ידו על אחיך, אתה נחפז להוציא את הסכין מידו של הרוצח. זוהי תנועה רגילה של האדם. וכדי לעשותה, אין כל צורך שחובה מפורשת זו תהא מוטלת עליך מראש; די בזאת שלא תהיה נטול־זכות לכך. הדבר די פשוט ואינו מסובך כלל וכלל.

הטרגדיה היא בכך, שכל מה שנראה פשוט לגבי אחרים, נראה "מסובך" ביחס ליהודים. וכשהיכו ביהודים, אף לא עלה על דעתו של מישהו, כי בראש וראשונה צריך לא לתת להכותם. לא עלה כלל בדעתו של נציג השלטון, שעליו לעשות תנועה פשוטה כזאת. הוא היה עסוק בהמון אמצעים אחרים, סבורות ושיקולים, פרט לאלה שלא לתת להכות ביהודים.

שלושה רבעים מדברי ההסבר הנוכחי "המפורט", שהוגש על־ידי פון־ראאבן אל הסינאט, הוא מקדיש לתיאור האמצעים המסובכים אשר עליו היה לנקוט בהם בימי הפרעות. הוא השקיע הרבה מרץ כדי להבטיח את השמירה על הבנקים ומוסדות האשראי, שמא יעלה, חלילה, על דעת מישהו לפגוע בהם. ועכשיו הוא מסביר, בתמימות אכזרית, כי עשה זאת מתוך חובה לשמור "על מה שחשוב ביותר". דאגה יתירה היתה לו

להשיג חדרי־הארחה בשביל הפורעים שלא יצטרכו לחכות הרבה תחת כיפת השמים בחצר. הוא נזכר בדאגה, שגם הפורעים הללו הם בני־אדם ופנה למאפיות כדי להשיג בשבילם לחם — כאילו חייהם היו תלויים בסכנה אם ישארו יום אחד בלי לחם.

— — — אני ממהר לעבור על פני הדאגות המסובכות האלה, שלהן הקדיש פון־ראאבן חלק גדול מדברי ההסבר שלו. סבורני, כי לא יימצא בית־דין אשר יקבל את ההסברים האלה כמצדיקים, ושיקרא את העמודים האלה לא בגועל־נפש. בדעתי לבור מתוך דברי ההסבר את כל אשר עשה פון־ראאבן, לא למען הפורעים ולא למען הבנקים, אלא למען הפסקת הפרעות.

סיפורו זה מתחלק לשנים, לפי שני ימי הפרעות. אולם, קו־פעולה אחד מאפיין את שניהם: ביום השני, כביום הראשון של הפרעות, לא יצא פון־ראאבן מחדר עבודתו וישב על יד הטלפון וכך שקל בדעתו: "אם אצא לרחוב — הרי אוכל בכל שעה להימצא רק במקום אחד ויחיד, ומאחר שאותה שעה עלולות לפרוץ פרעות במקום אחר, הרי ייתכן שלא אהיה מצוי דווקא במקום הפרעות. ולכן העדפתי להישאר בחדר־עבודתי על־יד הטלפון". וכן עשה — הוא המשיך וישב במקומו. פון־ראאבן לא הבין דבר אלמנטרי זה, כי ברגעים מכריעים אלה, כל כוחו כאדמיניס־טרטור הוא ברושם הבלתי־אמצעי שהוא יקבל מתוך ראייה ושמיעה, בתגובתו המידית ובפקודתו לאנשים. שכן, זהו הדופק המעיד על חייו של השלטון האדמיניסטרטיבי. והרי לשם כך הוא נשלח לשם. ואילו באותם הרגעים שעמודי הבניין, אשר הופקד ברשותו, התחילו להתמוטט ישב פון־ראאבן וחיכה. חיכה למה שאחרים יבואו לספר לו.

פון ראאבן סבור היה, כי קל יותר להדריך את ההמון ולרסן מהומות אגב ישיבה על־יד הטלפון. הוא שיער לעצמו, כנראה, כי הפורעים יתקינו להם קודם לכן תאי־טלפון בכל חצר ובכל פרשת־דרכים, בהן יש בדעתם לפרוץ, כדי לעמוד בקשר עם הגוברנטור היושב ומחכה לידיעות; הוא שיער, כנראה, כי ידו של הרוצח לא תורם מעל לראש הנרצח בטרם יודיע על כך לגוברנטור היושב על יד הטלפון.

והאם קישינוב זקוקה בכלל לגוברנטור! הרי אפשר להקים תא־טלפון

מרכזי בפטרבורג בשביל כל האימפריה הרוסית, שבאמצעותו ינהל האד־מיניסטרטור את כל ענייני הארץ — ואז לא יהיה צורך בגוברנטור כלל וכלל.

הקו הכללי המאפיין את פעולתו של הגוברנטור בשני הימים הללו הוא: הוא ישב על יד הטלפון.

התיאור שלאחריו מתחלק אף הוא לשני חלקים, ואת היום הראשון הוא מתאר כך: ב־5 אחה"צ טילפנו אליו והודיעו לו, כי הפרעות החלו. מיד צינה לרתום את המרכבה והזמין לחצרו אסקדרון פרשים ופלוגת רגלים. הסוסים נרתמו, הצבא הגיע ופון־ראאבן צלצל אז למפקד המשטרה. וכשנודע לו שהמפקד נמצא בחוץ, הניח את השפופרת ונשאר יושב על מקומו. גם אסקדרון הפרשים, וגם פלוגת הרגלים אף הם נשארו עומדים על מקומותיהם. ופון־ראאבן המשיך וישב במקומו. אלה הם כל האמצעים שננקטו על ידי הגוברנטור הבסאראבי כדי לדכא את הפרעות. הוא רוצה אמנם לשכנע, כי נקט עוד אי־אלה אמצעים, אבל אני מצהיר כי הסיפור הזה אינו נכון ואינו מתאים למציאות.

הכחשת הדברים האלה, וכן כל שאר הדברים שברצוני להצביע עליהם להלן, אני מבסס על עדויותיהם של העדים שאני מבקש לחקרם. רשימת העדים כוללת את מפקד חיל־המצב בקישינוב ומפקד הגדוד המקומי, ראש העיר לשעבר, ראש העיר הנוכחי ועוד שורה שלימה מתושבי העיר.

— — — ואלה הם דברי פון־ראאבן אשר אינם מתאימים למציאות: "מצאתי לנחוץ לשלוח צבא מיד. הודות לדרישותי הנמרצות והתקיפות התחיל הצבא להתכונן ולצאת למקומות שעליהם הוריתי. עם זאת פקדתי בהחלטיות גמורה, כי מפקדי הגדודים, בהגיעם למקום המהומות, ינקטו מיד אמצעים דחופים כדי להפסיקן. ולכשיהיה צורך בכך — אף להשתמש בנשק. אולם עד אשר עלה בידי להוציא את הצבא"... וכו' וכו'.

כאן ניתן אולי לחשוב, שכאילו תודות למרצו ויזמתו הפרטית של הגוברנטור הבסאראבי ביום 6 באפריל — היום הראשון לפסחא — גוייס כל הצבא בקישינוב. אולם מפקד חיל־המצב בקישינוב, הגנרל־לייטננט בקמאן, ומפקד הגדוד המקומי ראוך, מודיעים, כי במטות הגדודים לא נערכה כל אזעקה. פון־ראאבן לא גייס כלל את הצבא, לא הורה על

מקומות הפורענות (ואיך יכול היה להורות בשעה שהוא עצמו לא ידע!), לא ניתנה כל הוראה לשימוש בנשק, אלא ישב בחדר עבודתו וחיכה למאורעות. בכיכר השוק פעל חצי אסקדרון פרשים שלא ידעו אפילו על ידי מי נקרא למקום הזה. בעוד מקומות מספר התהלכה חצי פלוגת רגלים — ואולי אף שתי חצאי פלוגות — שגם זה לא ידוע לפי יזמת מי הגיעו לשם. ברם, כעבור זמן קצר, נשלח אף קומץ צבא זה חזרה לקסרקטין על ידי מפקד המשטרה. כך עבר היום הראשון, 6 באפריל. מרכבתו של הגוברנטור נשארה עומדת על מקומה, אסקדרון הפרשים וגדוד חיל־הרגלים שמרו על הגוברנטור שישב בחדר עבודתו וחיכה למאורעות.

יום 7 באפריל. לדברי פון־ראאבן, הוא קיבל ב־9 בבוקר דו"ח מאת מפקד המשטרה, כי בעיר שקט ושלוה. מדוע לא ניסה פון־ראאבן אותו בוקר, עד שעה 9, ואפילו עד שעה 10, כשמנוחתו לא הוטרדה עוד על־ידי צלצולי הטלפון, לצאת ממחבואו כדי להיווכח האומנם אירע מ ש ה ו אתמול והאם באמת שקטו היום הרוחות — כל זה לא ברור לנו.

כן לא מובן, משום מה מתחיל פון־ראאבן את סיפורו משעה 9 בבוקר. ועובר, מתוך זהירות, בשתיקה על המהזה, שלכאורה צריך היה להיחרת בזכרונו: כאשר קבוצת יהודים שדעתם כמעט נטרפה עליהם מפחד, על היותם מחוסרי הגנה, הופיעה בחצר הגוברנטור ב־7 בבוקר — אני מדגיש ב־7 בבוקר — והתחננו על ידי באי־כוחם להגן עליהם. הגוברנטור הרגיע אותם: הגנה תינתן להם — וחזר מחדר־הקבלה לחדר־עבודתו.

עברה עוד שעה. בשעה 10 בבוקר קיבל פון־ראאבן הודעה טלפונית ראשונה: הפרעות התחילו. בדברי ההסבר של פון־ראאבן חסר מאותו רגע הסדר הכרונולוגי של המאורעות. כל מה שבא אחריו מתואר באקראי, כאילו הכל קרה מיד לאחר ההודעה הטלפונית הראשונה, בשעה 10, ואלה דבריו: "שלחתי מיד את פלוגות הצבא שברשותי למקומות שמשם נדרשתי. הזמנתי מיד את כל מפקדי הגדודים ומפקד חיל־המצב".

ואני מצהיר, כי כל זה לא נכון. לא נכון הוא ששלח את הצבא שעמד אז לרשותו: הצבא נשאר עומד על מקומו, כמו שאמרתי מקודם, כדי לשמור על הגוברנטור. לא נכון גם שהזמין אליו את מפקד חיל־המצב —

ועוד לאלתר, כדבריו: זאת מאשר מפקד חיל־המצב בעצמו, הגנרל־לייטננט בקמאן, אשר כבר הודיע על כך בשעתו אצל החוקר. ואלה הם דברי בקמאן הנמצאים בתוך התיק:

בשעה 10 בבוקר שלח אלי הגוברנטור פתק ע"י שומר, ודרש להעמיד את הצבא במצב הכן. ברם, זה היה מיותר, מאחר שעל כך הורה עוד ביום אתמול. לא הגוברנטור, ולא אחר בשמו, לא הזמיננו אליו כלל. בצאתי לרחוב ראיתי את הנעשה שם. נוכחתי לדעת, כי נעשה טבח ביהודים ואז קמתי ביזמתי אני, — כך נאמר בפירוש: "ביזמתי אני" — ונסעתי אל הגוברנטור. זה היה בשעה 12.30. הנה כך "הזמין אליו" הגוברנטור פון־ראאבן את מפקד חיל־המצב. פון־ראאבן מספר להלן, שהזמין אליו גם את מפקדי הגדודים וכי בהתייעצות זו חילקו ביניהם את העיר לאזורים שנמסרו לפיקודם. והנה מה שאומר בקמאן בקשר לכך: בבואו אל הגוברנטור ב־12.30 כאמור, הוחלט ביניהם לחלק את העיר לאזורים. לאחר מכן יצא בקמאן לרחובות העיר ובעצמו מסר הודעה זו למפקדי הגדודים שנפגשו בדרכו. משמע: מפקדי הגדודים לא באו כלל אל הגוברנטור, וכנראה שאף לא הוזמנו אליו, כדרך שלא הוזמן מפקד חיל המצב.

בצאתו מהגוברנטור, מספר בקמאן, "פגשתי בהמון, שבראשו הלך ברנש גבוה ולנגד עיני פיצץ חלונות של חנות לשעונים. אסרתי אותו ולפי דרישתי חזר ההמון מדרכו". ובכן: די היה בקריאה פשוטה כדי לפזר את ההמון. צריך היה רק לצאת לרחוב, לא לאטום את האזנים, לא לעצום את העינים, לא לכבוש בלב את הרגש האנושי האלמנטרי. זאת עשה בקמאן, שלא היה מחוייב לעשותו כלל. זאת לא עשה הגוברנטור שישב ליד הטלפון וחיל־משמר מסביבו, ואף לא הבין שיש לעשות משהו.

לאחר ההתייעצות עם בקמאן נעשתה אמנם על־ידי פון־ראאבן פעולה לדיכוי המהומות. זו היתה ראשית פעולתו, אם לא להביא בחשבון את דאגתו למאפיות, לאחיות רחמניות ולבתי־סוהר.

פעולה זו התבטאה בהוצאת פקודות שונות בכתב, שנמסרו למפקדים בין השעות 2—3 אחה"צ. לבקמאן ניתנה פקודה מיוחדת שנמסרה לו בשעה 4. עד לשעה זו כבר בוצעו בקישינוב מעשי־אכזריות מחרידים ביותר:

עשרות חללים התגוללו ברחובות, נוצות כיסו את פני הדרכים, ההמון הפרוע תלש ועקר, מרט וזרק, רכוש יהודים נהרס ובתוכו הושמדו כל המטלטלין — סחורה זעירה וחפצי־בית שהשתייכו לתובעים של היום.

הפקודות שהוצאו ע"י פון־ראאבן יש לראותן כעין מיפנה שחל בפעולותיו ביום השני לפרעות. הגוברנטור, שעד כה לא פעל, הודיע בפומבי, על סמך מיסמך מיוחד, שלפיו מסר את הוראותיו לפעולה לאחרים, שהרי הוא עצמו לא ימשיך לפעול גם להבא. — — — —

— — — הרשות האזרחית היא היא נציגות השלטון, אשר הוטלה עליה החובה לנקוט אמצעים ולדכא מהומות. הרשות האזרחית אינה רשאית להוציא מידיה אף לרגע את ההנהלה המרכזית. הכוח הצבאי הוא בידיה רק מעין כלי לביצוע הוראות מיוחדות ומסוימות — — —

— — — פירושו של דבר: על הרשות האזרחית להיות מצויה במקום ולפי הוראת השעה עליה להחליט מתי יש להתחיל בפעולה. על הרשות האזרחית לנסות מראש, כדרישת החוק "לנצל את כל האמצעים כדי להשקיט את המורדים". משמע — הרשות האזרחית צריכה לעמוד מול פני המורדים. לאחר מכן היא נותנת פקודה: במקום הזה יש להשתמש עכשיו בנשק. רק אז מקבל השלטון הצבאי את סמכויותיו: הוא משתמש בנשק במקום המסומן. — — — לאחר השימוש בנשק חוזרת הסמכות שוב לרשות האזרחית. אין החוק מניח אף לרגע, כי הרשות האזרחית רשאית להימצא הרחק מהמאורעות ולהפקיע את עצמה מסמכותה המכרעת להחליט על דעת עצמה ולפי ראות עיניה בשאלה של חיים ומוות — ולמסרה לאחרים. בפקודות של פון־ראאבן כתוב לאמור: "אבקש את כבוד מעלתו להורות למלא את ידי מפקדי הגדודים, הנמצאים תחת פיקודכם, ושנשלחו למקומות שונים, לדכא את המהומות. ולשם הפסקה מידית של המהומות, יורו על דעת עצמם, לעת־הצורך, על השימוש בנשק". על מפקדי יחידות הצבא הקטנות להחליט, איפוא, לפי ראות עיניהם הם, אם יש להשתמש בנשק או לא. סמכות זו מסר הגוברנטור להם.

כדי למנוע הבנה מסולפת של החוק, ניתן הסבר מצד שר־הפנים עוד בשנת 1901: "לשם השגת תוצאות רצויות (להפסקת התפרעויות) הכרח

הוא, שכל ההוראות תינתנה ע"י איש אחד אשר יימצא אותה שעה ממש במקום המאורעות". להלן מציע השר שבמקום המאורעות יימצא הגובר־נטור בעצמו ורק כשאין הדבר בגדר האפשרות, בשל סיבות חשובות מיוחדות, צריך להימצא במקום בא־כוחו, שמחובתו יהיה לקיים על דעת עצמו את ההוראות הדרושות. אולם, כנראה, גם חוזר זה, אשר לתוכנו הועמד הגוברנטור כאחראי אישית, לא הביא אותו לידי פעולה.

כעבור שעה, או שעה וחצי, לאחר הפרדת שלטונו של הגוברנטור, עלתה, כנראה, מחשבה במוחו, כי ייתכן שבאמת מוטב שהשלטון יהיה מרוכז בידי אדם אחד, אשר יופיע אישית במקום המאורעות והודות להשגחתו האישית והוראותיו יפסיקו את המהומות, אגב גסיעה ממקום תורפה למשנהו, למען איחוד הפעולה להשגת המטרה הכללית. הגובר־נטור התחיל, כנראה, לפקפק ברעיונו הקודם, שאם אי־אפשר להימצא בכל מקום ומקום בעת ובעונה אחת, הרי רצוי יותר לא להיות מצוי אף במקום אחד. אז קם הגוברנטור ממקום שבתו על יד הטלפון וכתב פקודה לגנרל בקמאן. לפי פקודה זו מסר הגוברנטור פון־ראאבן למפקד חיל־המצב, כמפורש בפקודה, הוראה כללית להפסקת המהומות בכוח הצבא. כך נתגשמה למעשה הסתלקותו של הגוברנטור משלטונו בשעת מהומה.

את פרשת מעשיו של הגנרל פון־ראאבן אפשר, איפוא, לסיים כך: עד שעה 3 לא פעל פון־ראאבן כלל ועיקר, אלא ישב וצלצל בטלפון; לאחר שעה 3 הוא המשיך באפס מעשה, ויתירה מזו — אף הפסיק לצלצל בטלפון.

ברם, לשם בירור הרעיון היסודי שלנו, עלינו לעמוד על מה שנעשה בהעדרו של הגנרל פון־ראאבן על־ידי אלה שבידיהם הפקיד את שלטונו.

מפקדי הפלוגות ניסו במשך שעה או שעתיים למלא אחרי הפקודות שלא הוכתרו בהצלחה. עם הופעת היחידה במקום המיועד לה, ברחו הפורעים למקום אחר. בהיותו קשור למקומו, לא העז המפקד לזוז הלאה. הפורעים שדדו והתאכזרו בריחוק של כמה פסיעות ממנו, בעוד שהמפקד של השטח הנכבש החדש רדף אחרי קבוצת פורעים אחרת. לא היה מי שיקשר וילכד את ההוראות ואת הפשולות. לקול צווחות המון השיכורים ואנקת הנרצחים, רעש הבתים הנהרסים, התגנדרו הפרשים, צעדו הרגלים

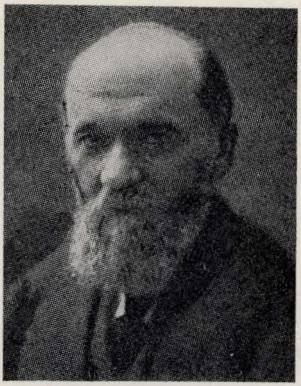
ממקום למקום כבמצעד צבאי והבמאי של מצעד זה ישב לו כחף מפשע ליד הטלפון. מאמציהם של כמה מפקדים בתנאים אלה עלו בתוהו. זאת ועוד. מאמצים אלה נבלמו ישירות בכוונה תחילה. סגן־אלוף ראוך מספר, כי האסקדרון הששי עמד מלכתחילה במקום המאורעות שבכר צ׳ופלין. ברם, "המשטרה לא הרשתה לו להתערב, בהודיעה לו כי ניתנה פקודה לא לנקוט באמצעים חריפים ולא להזדקק למאסרים". "ניתנה פקודה לא לנקוט באמצעים חריפים!"... — — — מי נתן את הפקודה? — משמע שהשלטונות לא רק שלא פעלו, אלא אף נתנו פקודות; חוטי הטלפון שיבשו, כנראה, הם העבירו לא אותן הפקודות, שכאילו ניתנו בשם פון־ראאבן. "ניתנה פקודה לא לנקוט אמצעים חריפים ולא להזדקק למאסרים". הדברים האיומים האלה משמעותם רבה יותר מאשר חוסר־פעולה. ברם — זה דרך אגב, אנחנו הרי תובעים נזקים רק בשל חוסר־פעולה.

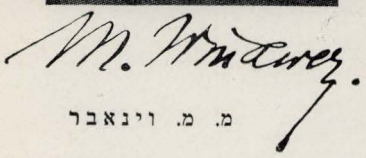
אותו סגן־אלוף ראוך ממשיך (הודעתו כלולה בתיק): "באותם המקרים שהצליחו לעצור את הפורצים, לא היה מה לעשות בהם, מאחר שהמשטרה לא רצתה לשתף פעולה. בדידי הנה עובדא, כשעלה בידי ובידי חצוצרנגו לעצור מתפרץ בפינת רחוב פושקין וגוסטינאיה, שעמד והרס חנות, סירב מפקח המשטרה, שעמד בקרבת מקום, לקבל אותו מידי".

אלה הן התוצאות מהפרדת השלטון. מפקד המשטרה חנז׳נקוב, בשקדו כעת להוכיח את פעולתה הנמרצת של המשטרה, מודיע בחקירה המוקדמת, כי המשטרה היתה נטולת פעולה כלשהי לגבי ההמון, עקב היותה מפולגת. השוטרים נהפכו למסתכלים אלמים במהומות: במצב כזה אי־אפשר היה כלל לחשוב על מאסרים.

בחוזר שהוציא המיניסטריון בקשר למאורעות קישינוב הוא מצביע על הפרדת השלטון ע״י הגוברנטור, שיש בה משום הפרת החוק והיא היא שהביאה לידי כשלון. על כך מעיד גם בית המשפט לעבירות פליליות. בחוזר כתוב לאמור: "את המהומות אי־אפשר היה לדכא בשל חוסר יזמה וכושר ארגון מצד המשטרה ובשל העדר הנהלה מתאימה." פסק הדין בא לכלל מסקנה כי "בשל העדר הנהלה מתאימה נהפכו פקידי המשטרה למשקיפים בלבד ואף אחד מהפורעים לא נעצר". יתרה מזו —

המקטרגים על השלטונות

מ. מ. וינאבר

ה. סליוזברג

א. א. גרוזנברג

תלמידי כיתה ג' בבית הספר "בלפור" בתל-אביב

בשל העדר מנהל כללי להפסקת המהומות, אף הצבא, בהיותו מחוסר הדרכה והוראות מצד השלטונות האזרחיים, היה משולל פעולה כלשהי.

בית המשפט רואה בחוסר כושר הארגון מצד המשטרה את הסיבה העיקרית להתלקחותן של הפרעות. חוסר כושר הארגון מצד המשטרה הוליד, כאמור בפסק־הדין, שמועות חדשות, שכאילו הרשתה הממשלה להכות ביהודים משום שהם שונאי המולדת. משלא נענשו הפורעים, ראו הם בכך נצחון ועידוד למעשיהם. ושמועה זו הוסיפה להם משנה העזה ובטחון בצדקת מעלליהם.

כך נמשך הדבר עד לשעה 4 אחר הצהרים.

בשעה 4 קיבל בקמאן מידי הגוברנטור את השלטון וכעבור שעתיים הופסקו המהומות. רק שעתיים... וזאת — בשעה שההמון הלום־יין וספוג ריח־דם השתולל כחיית־טרף, שלח ידו בביזה ובשוד, הפליא ב"מעשי־גבורה" למען הצלת המולדת; די היה רק בשעתיים כדי להכניע את ההמון הפרוע הזה — רק שעתיים בלבד. שערו בנפשכם מה אפשר היה להשיג בפעולות שתי שעות כאלה בזמן מוקדם יותר. אילו היה פון־ראאבן נענה לתחנוני היהודים בשעה 7 בבוקר ונחלץ להגנתם, ניתן היה להפסיק את הפרעות עוד עם עלות השחר. אילו היה מרהיב עוז להחלץ להגנתם בשעה 10 בבוקר, כשרק הגיעה אליו הידיעה הטלפונית הראשונה, יכול היה להפסיק את המהומות בשעות הצהרים ולמנוע בעד ההתפרעויות שהתלקחו בשעות הזוועה בין 12 ו־3 בצהרים. האם יש צורך בהוכחה נוספת לכך, כי לו היה השלטון במקומו, אילו הכיר בחובתו לגבי אלה שחיכו לעזרתו – אפשר היה למנוע בעד הפרעות? שהרי כל זאת הוכיח הנסיון שנערך באותו מקום, באותם התנאים ולגבי אותם האנשים החיים!... ואחרי כל אלה — הופתע פון־ראאבן מהאשמה שהטילו עליו. בעיני הגנרל נראית האשמה בחוסר תקיפות ועוז־רוח מוזרה. הוא הוכיח לא אחת את עוז־רוחו במערכות־מלחמה ורק עכשיו לא רצה לגלות את עוז־רוחו זה ולהתגנדר על סוסו בראש גדוד־צבא. הוא איננו לא פחדן ולא אנטישמי; ואף הוכיח את אדיבותו ליהודים, הרי הוא הוא שהפריש, בתום הפרעות, חלק מכספי ה"קורובקה", היינו — מהכספים שנאספו אצל היהודים — לטובת הנפצעים ומשפחות הנרצחים.

נכון, פון־ראאבן איננו אנטישמי; הוא אינו מוציא קול־קורא וכרוזים ואיננו מסית בפומבי לביזה ושוד; ויתכן שאמנם הוכיח את אומץ־לבו כגנרל במערכה. ברם, יש אומץ־לב מסוג אחר, שערכו רב מזה שמגלים בשדה־המלחמה: אומץ־לב — לשאת ברמה את דגל השוויון של כל האזרחים בפני החוק, בשעה שמסביב מחרחרים ריב, זורעים איבה בלבות הבריונים מבין שכבות העם הנמוכות והגבוהות; אומץ־לב — לבלי לתת יד להמון פרוע זה, לבלי להיתפש לחוסר בטחון עצמי ולא להטות אוזן למשב הרוח: אומץ כזה, שחשיבות יתרה נודעת ממנו לגבי נציג־השלטון, לא גילה פון־ראאבן. הוא ראה וחיכה למשהו. מצב רוחו זה התפשט, כמחלה מידבקת, על פני כל שלבי האדמיניסטרציה הנמוכה; הוא נדבק לכל עושי דברו ונתגלה אצל כל אחד ואחד בהתאם למידת השכלתו. הגוברנטור הסתגר בחדרו, קיבל דו"חות על הפרעות — וחיכה. סגן־הגוברנטור ומפקד המשטרה הופיעו בעצמם ברחובות העיר, הסתכלו בפרעות וגם הם חיכו. מפקחי המשטרה האזוריים ועוזריהם עודדו בקריאותיהם: הכו־נא, בחורים, ולכו מזה והלאה. והפקידים הנמוכים אף הם שלחו את ידם בביזה. סגן הגוברנטור אוסטרוגוב, מפקד המשטרה חנז'נקוב, המפקח לוצ'ינסקי ועוזרו מקדון — כולם היו תמימי־דעה ואחידי־מעש. במיסמך שהוגש על ידי המפקד חנז'נקוב לשם הגנתו נוכח ההאשמה, הוא מוסיף לקרוץ עין לצד הפורעים: "גם להם היו נימוקים משלהם". בחלקם הגדול של דברי ההסבר, שהוגש מצד חנז'נקוב לסינאט, הוא מפתח את נקודת־השקפתו על הסיבות ההיסטוריות והתרבותיות שגרמו לפרעות. ודווקא עכשיו, כשהוא, בתור פקיד המשטרה, נתבע לשלם נזקים בשל חוסר פעולה מצד השלטון. סגן הגוברנטור אוסטרוגוב מודיע בדברי ההסבר שלו לסינאט, שידוע לו מעט מאוד על הפרעות וכי רק למחרת היום, בשעה 5 לפנות ערב, נודע לו על כך. ובכן, בשעה שכל ילד קטן בקישינוב ידע מה שהתחולל מסביב; בשעה שכל מי שנברא בצלם אלהים — או שנאנק מכאב, או שפניו הסמיקו מבושה, או שהתקלס ושמח לאיד — רק סגנו של הגוברנטור לא ידע מאומה על כל מה שהתרחש אותה שעה ברחובות העיר. אפשר לחשוב, שהוא ישב במעון אטום, אשר אליו לא הגיעו לא אנקת הגוססים, לא אנחות

הנפצעים, לא יללת עשרות אלפי הנרדפים, לא שאון הבתים ההרוסים, לא שעטת פרסות הסוסים ולא נהמת ההמון הפרוע. וזאת — במשך שני ימים תמימים. הוא יצא רק ביום השני לפרעות, בשעה 5 לפנות ערב. אי לזאת, הוא מוסיף, אף משעה זו ואילך אין הוא נושא באחריות כלשהי, מאחר שגוברנטור היה והוא רק סגנו, ולכן — אין האחריות מוטלת עליו.

עצם פעולתו, כפי שהוא מספר בצורה אֶפית, התבטאה בכך שהתהלך, בלווית שלושה דראגונים "שהשיגם בקושי", לחפש את הפורעים. ברם, הפורעים התייחסו אליו לא באדיבות, שכן מיד להופעתו הם פנו לעבר אחר, ולו — לסגן־הגוברנטור — לא היה כלל מה לעשות. בדרכו פגש באנשים לבושים 3—4 חליפות ושמלות ושלל רב בידיהם, אולם, הוא מצא לנחוץ לאסור רק את אלה אשר השתמשו, לדבריו, בביטויים "בלתי הוגנים": "הכו ביהודים המנוולים". את האחרים שילח לחפשי לשלום. כך היה משוטט לו אותה שעה סגן־הגוברנטור בעיר קישינוב.

חלקו הגדול של התיאור הנוכחי לקוח, לא מתוך דברי ההסבר שהוגש לסינאט על ידי אוסטרוגוֹב, אלא מתוך עדותו במשפט הפלילי נגדו. בעדותו זו נמצאות גם הודעות אחרות חשובות למדי. מהן מתברר, בדרך אגב, שאוסטרוגוב ידע על הפרעות עוד לפני השעה 5 ב־7 באפריל. דבר הפרעות נודע לו יום לפני כן, ביום הראשון של הפרעות. מתוך התיק שבמשפט הפלילי — אינני זוכר בדיוק, אם מתוך הודעתו של אוסטרוגוב עצמו או משל אחר — מוכח, שאוסטרוגוב היה נוכח אצל הגוברנטור ביום 7 באפריל, בבוקר, בשעה שהיהודי פיינברג התחנן לפניו להגן עליהם מפני חמת הפורעים. ואף־על־פי־כן מודיע עכשיו סגן־הגוברנטור אוסטרוגוב לסינאט הממשלתי, כי דבר הפרעות נודע לו רק למחרתו בשעה 5 אחה"צ. אני מבקש מאת הסינאט הממשלתי לצרף לכאן את התיק מהמשפט הפלילי, כדי להעמיד מתוך הודעת הנתבע את הדבר על אמתו. לכשיתברר הדבר — תוך צירוף התיק וחקירת העדים שהזכרתי קודם — אפשר יהיה לקבוע גם את מידת אחריותו של סגן־הגוברנטור ה"שאינו יודע". שהרי לשוא יחשוב אוסטרוגוב, וכן שאר הפקידים הנמוכים, כי אפשר להם לחפות על עצמם בכך, שהגוברנטור

היה אז במקום. לפי החוק, מחוייבים כל פקידי האדמיניסטרציה הנמצאים במקום המהומות לנקוט האמצעים הדרושים לאותה שעה. — — — בסמכותו של סגן־הגוברנטור להזעיק צבא בשעת הצורך על דעת עצמו. — — — כל זאת לא ידעו, או שלא רצו לדעת, לא סגן־הגוברנטור אוסטרוגוב, לא מפקד המשטרה חנז'נקוב, לא המפקח לוצ'ינסקי ולא עוזרו מקדון.

בין הענינים הנתונים לעיונכם ולשיקול דעתכם, רבותי הסינאטורים, יש ענין אחד מיוחד במינו: תביעתו של האזרח פישמן לתשלום תמורת הסחורה שנשדדה מחנותו. התובע מודיע, כי בשעת הריסת חנותו היו נוכחים באי־כוח כל דרגות האדמיניסטרציה בקישינוב: סגן־הגוברנטור, מפקד־המשטרה, המפקח ועוזרו. הודעתו זו של פישמן מתאשרת על ידי פסק־הדין במשפט הפלילי. כולם נכחו אותה שעה, אחדים מהם אף הרהרו בסיבות ההיסטוריות והתרבותיות שגרמו לפרעות, והפורעים שדדו עד ככלות הכול והלכו לדרכם.

אני מסכם. אתם רואים בבירור, מה היה ביכולתה של האדמיניסטרציה בקישינוב לעשות להגנת היהודים ומה שעשתה בפועל. לשם כך די לכם להתעכב, לדעתי, על מצב הדברים שאותם הוכחתי:

א. אילו פון־ראאבן ועושי דברו היו נוקטים אמצעים כלשהם ביום הראשון של הפרעות — לא היו הדברים מגיעים כלל ליום שני של פרעות.

ב. לשם דיכוי הפרעות בשלב הפרוע ביותר, דרושה היתה פעולה בת־שעתיים בלבד.

וזה מספיק.

ואם יש את נפשכם לדעת, כיצד אפשר היה לדכא את המהומות בפשטות ובקלות כזאת, הואילו־נא לקרוא עד הסוף את דברי עד־הראיה סגן־אלוף ראוך: "מן הצורך היה לאתר את המהומות, כלומר: לכתר את המקומות, להקיף קבוצות בודדות של פורעים ולאסרם. אולם לכך היו חסרים ראשים והוראות".

נאום ג. ב. סליוזברג

רבותי הסינאטורים!

אני מצטרף להשתדלותו של קודמי לסניגוריה ולהוכחותיו. ארשה לעצמי להביע את שיקול דעתי, שלפי הוכחות אלה נקבע לחלוטין, שבימי 6 ו־7 באפריל 1903 לא ננקטו על־ידי הגוברנטור לשעבר פון־ראאבן ועוזריו אותם האמצעים שהשלטונות המקומיים נדרשים לנקטם במקרים כאלה. הנתבעים מביאים להגנתם הסברים שונים. הגנרל פון־ראאבן מסביר, כי לא זו בלבד שלא נכון הדבר כי לא נקט פעולה כלשהי, אלא להיפך: פעל הרבה מאד, ועד כדי כך, שלא היה סיפק בידו לעשות את מה שחייב היה לעשות בהתאם לדרישת החוק. הנתבע השני, סגן־הגוברנטור לשעבר אוסטרוגוב, מודה בעצמו שאמנם לא עשה ולא כלום. בהיותו לפי מעמדו עוזרו הבלתי־אמצעי, וכמפורש בחוק — "עוזרו האמיתי" — של הגוברנטור, הוא לא יזם כלום, לא בדיבור ולא במעשה, כדי לסייע לגוברנטור, אשר היה עסוק עד כדי כך, שאי אפשר היה לו אף לצאת ממעונו. וזאת בזמן שמחובתו של סגן־הגוברנטור היה לסייע לו דווקא בימים טרופים אלה ב־6 וב־7 באפריל. בהודאה זו בחוסר־פעולה מצדו אין הוא רואה כל טעם לגנאי ומסתמך הוא על המחקר שנערך במקום, ע"י מנהל אגף המשטרה בפועל, ושהוגש לשר־הפנים, שלפיו הוא נשאר לנהל את עניני הפלך במשך 47 ימים ועל כך הועלה בדרגה. נמצא, שחוסר־פעולה זה לא נראה כלל כפשע, אלא אף זכה לשבח.

מפקד המשטרה מודה שלא עלה בידו לדכא את המהומות, אף־על־פי שהירבה לפעול. יתרה מזו — הוא מניח, שאי־אפשר היה לדכאן בשל היקף התפשטותן על ידי כ־350 כנופיות.

ולבסוף — מפקחי המשטרה לוצ'ינסקי ומקדון מודיעים ומודים אף הם, כי היו חסרי יכולת כלשהי. סיכומו של דבר: הנתבעים אינם מכחישים שלא דיכאו את הפרעות — תעודת־עניות מוחלטת! ובאמת, רק לאחר מסירת השלטון לממשל הצבאי פסקו הרציחות, השוד והביזה, בלי

להזדקק כלל לנשק. לפי הנתונים שבכתב־האשמה, שבפסק־הדין של בית המשפט לערעורים באודיסה, ובמיוחד מתוך עדותו של הגנרל־לייטננט בקמאן, מוכח, כי לשם הפסקת האנרכיה די היה להבהיר להמון הסוער, כי גם לאנרכיה יש גבול.

— — — ואולם ההתפרעויות נמשכו שני ימים. לא נזכרה, לא בכתב־האשמה ולא בפסק הדין של בית־המשפט באודיסה, התנגדות כלשהי לשלטונות. — — — במשך שני ימים הורסים רכוש, פוצעים אנשים, רוצחים באכזריות, ואיש אינו קם נגד השלטונות — אין מגלה התנגדות. מגלים התנגדות כשיש מעצור, ובקישינוב אין איש עוצר בעד ההרס, השוד והרצח. כאן לא היה מקום למאבק בין השלטונות לבין יצרים שנתלהטו, ולכן לא היה גם מקום להתנגדות. לא חוסר־פעולה מצד השלטונות היה כאן, אלא העדר השלטונות במשך 2 ימים. — — — מתוך הנתונים שנמנו בפסק־הדין של בית־המשפט לערעורים באודיסה אנו למדים, שקישינוב כמעט שנהרסה בשני הימים האלה. מתוך 4100 הבתים נהרסו כ־1300; 49 חללים, למעלה מ־500 פצועים. הרי אין זה פשע בלבד, אלא פורענות סטיכית!

קודמי לסניגוריה הבהיר בצורה משכנעת, איך אפשר היה בקלות לדכא את ההתפרעויות. אני מרחיק לכת ונוטל לעצמי את הרשות לקבוע, כי לפי התעודות שהוגשו, יש להניח שבדרך כלל היתה אפשרות למנוע אותן. עוד שבועיים לפני פרוץ המהומות אפשר היה למנוע את התפרצות האסון, שהתחולל בימים 6 ו־7 באפריל. אמנם מפקד המשטרה חנז'נקוב מסתמך בדברי הסברו על העובדה, שבדרך כלל היו רווחות שמועות בכל ערבי־פסח על אפשרות של פרעות ביהודים. אולם, אין התדירות פוטרת את מי שהשלטון בידו מלנקוט אמצעים נגדיים, אפילו לא היה יסוד רציני לשמועות אלה ואף אם לא היה חשש שהפעם שמועות אלו אינן רק שמועות בלבד. והרי חנז'נקוב עצמו, בעדותו בפני החוקר המיוחד לענינים חשובים — פריינאט, עומד על כך שהפעם לא היו השמועות חסרות־יסוד. ככל שהתקרבו ימי הפסח, כן גדל פחדם של היהודים, ולא מתוך עצבנות ופחדנות מיותרת, אלא משום שקיים היה יסוד ממשי לחשוב שהפעם עלולות השמועות להתגשם, אם לא ינקטו

נגדם אמצעים נמרצים. אף אחד מהנתבעים אינו מאשר, שמשלחת יהודים מכובדים, בראשותו של הרב, נוהגת מדי שנה בשנה בערב פסח לפנות בהשתדלות בדבר נקיטת אמצעים. בשנת 1903 פנו בנידון זה אישים שונים, ובמיוחד הרב אטינגר, לגוברנטור ולמפקד־המשטרה.

פסק־הדין מאשר את דברי כתב האשמה, שהעתון "באַסאַראַבץ" ניהל תעמולה שגרמה להתלקחות היצרים והיתה עלולה להמיט את האסון. היה, איפוא, נימוק מכריע לחכות לפרעות. כשבועיים לפני הפסח הפיצו כרוז בקרב פשוטי־העם בדבר הצורך "להכות ביהודים"; כי הדבר הותר ואף יש צורך בכך; ואין זה נגד רצונם של השלטונות, אלא לשם הגנה עליהם מפני התעמולה המהפכנית המתנהלת על־ידי היהודים. הואילו־נא, רבותי הסינאטורים, לשים לב לתוכן הכרוז הזה אשר נכלל בתיק. ואם להביא בחשבון, שהכרוז המקורי הומצא לתיק הפלילי על־ידי סגן־הקטיגור של בית־המשפט לערעורים באודיסה, בישיבותיו בנובמבר 1903; וכי כרוז זה הוצא מתוך תיק של שרות הבטחון שליד הנהלת הז'נדרמריה, והכתובת עליו מעידה, כי הכרוז הופץ זמן רב יותר לפני חג הפסח, הרי תווכחו לדעת, כי מן הנמנע היה שהשלטונות לא ידעו, ומחובתם היה לדעת, מה שעלול להתרחש בקישינוב — מקום מושבו של הגוברנטור, של סגן־הגוברנטור, של מפקד־המשטרה ושל כל הפקידות לדרגותיה ושל חיל המצב בן 5 אלפים איש — ולא אלפיים איש, כדברי פון־ראאבן — צבא שקשור בטלפון עם אודיסה ובטלגרף עם פטרבורג.

ערנותה של הפקידות צריכה היתה להתגלות, לכל הפחות, מיד לאחר פנייתם של היהודים, שהאמינו בתומם בכוח השלטון החוקי. אולם, לא נקטו אמצעי־מניעה כלשהם. הכרוז המסכסך הסתמך על ההיתר שניתן להכות ביהודים, ואנחנו לא שמענו, ואיננו יודעים, על כרוז־נגדי מצד הפקידות, שמן ההכרח היה שיתפרסם בפומבי, לעיני כל, בזמן שעוד אפשר היה להאבק בקלות בתעמולה הנפשעת, ולהזכיר לאזרחים שאסור להכות ביהודים, כמו שאסור להכות באחרים. והאם אין זה מתאשר על־ידי מה שאירע בימים 6 ו־7 באפריל?

בכתב־האשמה ובפסק־הדין יש הוכחות רבות המעידות, באיזו קלות אפשר היה לשכנע אף את ההמון הפרוע, שיש להפסיק בהתפרעויות,

אילו היו מבהירים לו כי לא הותר כלל להכות ביהודים. והן לפי עדותו של הגנרל בקמאן, בתור מסתכל ארעי, עוד לפני שניתנה לו סמכות חוקית, בשעה 5 לפנות ערב ביום 7 באפריל, עלה בידו לפזר כנופיה שלמה, באמצעות קריאה רגילה לסדר. והאם רק בקמאן? מפקד הכבאים הציל רובע שלם על־ידי הודעה מוחלטת שהפרעות הן פשע חמור.

— — — אין כל ספק, שהידיעות על הרצח בדובוסארי, שהופיעו ב"באַסאראבץ", שימשו גורם מכריע לפרעות. מדי יום ביומו נתפרסמו ידיעות, שכאילו עלה בידי החקירה לקבוע, כי בדובוסארי הסמוכה לקישינוב, אף על פי שהיא מחוץ לגבולות באַסאראביה, רצחו היהודים נער נוצרי. נתפרסמו פרטי הרצח והפרטים נתפרשו. והרי העתון "באַסאַראַבץ" נתון היה לצנזורה, והצנזור היה הנתבע סגן־הגוברנטור אוסט־רוגוב. רק לאחר השתדלותו של הרב, הורה הגוברנטור לפרסם הכחשה — באותיות זעירות. והאם אוסטרוגוב לא ידע, שהחוק הפלילי אוסר לפרסם ידיעות על החקירה המוקדמת, אפילו אם הידיעות נכונות? לא כל שכן, פירסום ידיעות מדומות, עובדות לא נכונות, שכל עיקר כוונתן אינו אלא לסכסך חלק אחד מהאוכלוסיה בחלק אחר — תעמולה נפשעת שנשנתה והלכה בהשפעתו של האדון אוסטרוגוב. ואם הידיעות על דובוסארי, שנתפרסמו ב"באַסאַראַבץ", בידיעתו ובהסכמתו של אוסטרו־גוב, גרמו לפרעות בקישינוב — האם יש צורך בהוכחה נוספת לרשלנות, לוותרנות גמורה ולאי־זהירות מצדו?

והרי אוסטרוגוב שומר־חוק קפדני ביותר. אני מסתמך על האדונים הסינאטורים מן האגף הראשון של הסינאט הממשלתי, הנוכחים כאן, היודעים איזה ידען ושומר־חוק קפדני הוא יושב הראש של הנהלת הפלך, סגן־הגוברנטור אוסטרוגוב. אנא, סלחו נא לי, שאני סוטה במקצת מהענין הנידון — כל זה אינו אלא כדי להוכיח את מידת אי־זהירותו של אוסטרוגוב באפריל 1903. אמנם הדבר נתגלה במיוחד, כשהמדובר היה על גירוש היהודים מהכפרים, או על גירושם מתוך תחום־המושב של 50 וורסטאות, שהיה סגור בפני יהודים, פרט לקטיגוריה אחת. הוראות למאות נתקבלו בזה אחר זה על סמך הדו"חות שנחתמו על ידי אוסטרו־גוב. במקרה שההוראה לא התאימה לפירוש החוק שניתן על־ידו, הוא

לא מילא אחריה וביקש הוראות נוספות. הוא הוכיח לסינאט הממשלתי, עד כמה הוא יודע ומעמיק לפרש את חוק ההגבלות נגד היהודים. לאן נעלמה הידענות והקפדנות הזאת בימי ערב פסח של שנת 1903, ובכל אותו הזמן הממושך כשהוא, בתור צנזור של ה"בסאראבץ", הירשה לעצמו לנהל תעמולה כה נפשעת?

— — — על בית המשפט לקבוע, אם היתה כאן מידה של רשלנות, או לא. זוהי דרישתו של החוק. והאם אין לדרוש את הפעלת החוק דווקא במקרה זה, כשעקב המאורעות בקישינוב נתבעים לדין־פלילי מאות אשמים באכזריות, בורים ונחותי־עם, שאין להם מושג כלשהו על זכות, חוק ומשפט — בעוד שבנסיבות הקיימות נוכחו לדעת, שליהודים אין זכות כלשהי, והם נטולי זכות עמידה על נפשם והגנה על רכושם? אלה הם "מעתיקי־הפסים", האשמים תמיד בתאונת רכבת... ואילו הקטרים — הפקידות — נשארים מעבר מזה, מעל לחוק, שאינו דן אותם לכף חובה.

יופעל־נא, איפוא, החוק לגביהם באמצעות פסק־דינכם. והרי יש בכך צורך הכרחי בשביל השלטונות לשעבר בקישינוב, בה נרמסו כל החוקים בצורה כל־כך לא־אנושית!

*

לאחר התיעצות של שעה, החליט בית־הדין המאוחד ל ד ח ו ת את התביעה לנזקים, בחייבו את ה ת ו ב ע י ם לשאת בעול הוצאות המשפט.

ב־20 באפריל 1904, נשמע בסינאט הממשלתי הערעור על פסק־דינו של בית־המשפט המיוחד באודיסה, בהשתתפותם של באי־כוח המעמדות, בעניין 37 הנאשמים שנטלו חלק בפרעות נגד היהודים בקישינוב.

לפי פסק־דין בית־המשפט לערעורים באודיסה, זוכו לגמרי 12 מהנתבעים, 23 מהנתבעים הורשעו בעבירות קלות, ורק 2 נידונו לעבודת־פרך — אחד ל־7 שנים והשני ל־5 שנים.

כל התביעות לנזקים נ ד ח ו. בכמה מקרים — משום שמידת הנזקים "לא הוכחה"; באחרים — אף על פי שמידת הנזקים הוכחה בבירור —

לא קבע בית־המשפט שמישהו מהנתבעים לקח חלק בהשמדת הרכוש שהיה שייך לתובעים, או בקלקולו.

נגד פסק־דין זה הוגש כתב־ערעור רק מצד שני הנתבעים שנידונו לעבודת־פרך, וכן מאת באי־כוח התביעה האזרחית.

תוכן נאומו של א. א. גרוזנברג

בתמכו בכתב הערעור התעכב העו"ד גרוזנברג בראשית דבריו על הפרת סעיף 207 של תקנון בית־המשפט הפלילי, אגב פיצולו של עניין הפרעות בקישינוב ל־22 משפטים נפרדים.

בית־המשפט לערעורים אישר ללא שינויים את כתב־האשמה, בו נקבע ניסוח סופי של תעלולי ההמון הפושע, המשוכנע והמשתכנע שאיננו בר־עונשין. לעומת זאת הגדיר בית־המשפט כנאשמים רק 37 אנשים, שנבחרו באופן שרירותי מבין המשתתפים. הפרה כזאת של הנוהל המשפטי מן ההכרח היה שתביא לידי טשטוש היקף הרעה האמיתית שנגרמה והיקף היחסים ההדדיים של הנאשמים אשר לקחו בידיהם את גורל העיר, על המשטרה וכוחות הצבא הגדולים אשר בתוכה, למשך שני ימים, ללא שמץ של קרב כלשהו.

פיצול כזה מזיק לענייני התביעה האזרחית, מאחר שהנאשמים נתבעו על־ידינו לדין, בהסתמך על הסעיף הדן בפשע־קיבוצי, והודות לכך — אחראים כל הנאשמים במשותף לנזקים שנגרמו. הילכך הוגשה השתדלות מצד התובעים האזרחים לאחד את הדיון במשפטים אלה, הואיל ואי־אפשר להכיר בנימוקים אשר לפיהם דחה בית־המשפט את ההשתדלות הזאת, כבנימוקים מבוססים. הסתמכותו של בית־המשפט על חוסר אפשרות פיסית לערוך דיון משותף, אין בה משום ביסוס יורידי להפרדת המשפטים.

— — בעברו אח"כ להפרת תקנות בית־המשפט הפלילי, מציין גרוזנברג

את העובדה, שעם ביטול הפומביות לא השאיר בית־הדין המיוחד מקום אף לאותו חלק מהפומביות שהותר על ידי התקנות. בהסתמכו על חוסר מקום, הגביל מאד בית־המשפט את זכותם של הניזוקים והתיר להשאיר באולם בית־המשפט רק 3 מכל קבוצה. לעומת זאת ניתנה רשות־כניסה לכאלה, שאין להם שייכות כלשהי אף לאחד מהסוגים היכולים, לפי תקנות בית־המשפט הפלילי, לקבל אישור כניסה בשעת הדיון בדלתיים סגורות. בין האנשים האלה נמצאו גם קציני הז׳נדרמריה, שעל נוכחותם נאלצה התביעה האזרחית בשעתה למחות, מפני שלפי כתב־האשמה היה על העדים להעיד על פעולות המשטרה בזמן הפרעות ואי־אפשר היה לחכות כי העדים הנמנים עם שכבות העם הצנועות והחלשות יעיזו להעיד בנוכחותם, לפי תומם ובגילוי־לב.

ואם היה בסירוב להרחיק את קציני הז׳נדרמריה מאולם בית־המשפט משום תקלה לברר את כל האמת ביחס לענין הנידון, הרי היה באיסור על העדים לקרוא בשמות המסיתים משום תקלה גדולה הרבה יותר מזו. אילו היה בית־המשפט קובע שאין הדבר נוגע לעניין, אי־אפשר היה לראות בכך משום הפרה. ברם, הוא נימק את איסורו זה, שאי־אפשר לנגוע בפעולות אנשים שלא נתבעו לדין. הנמקה זו עומדת בניגוד גמור להוראות הסינאט מ־25 בינואר 1903. ובשעה שמסיבות בלתי־חוקיות לא ניתנה הרשות לאחדים מהעדים לדבר על נסיבות חשובות הנוגעות לעניין, ולאחרים ניתנה רשות לעבור עליהן בשתיקה, ניתנה הרשות למפקחי המשטרה סולובקין וקוזלובסקי לבלי לענות לשאלות בהסתמכם על סודיות־השרות. דבר זה נמצא, איפוא, בניגוד להוראה המפורשת של הסינאט משנת 1898. בפני המשפט אין סודות. והרי את השמירה על הסוד, המתגלה בפני בית־המשפט מתוך עדויות העדים, אפשר להשיג על ידי סגירת הדלתות, כפי שזה כבר קרה גם במשפט הזה, ולא על ידי סתימת־הפה.

לאור ההוכחות הבולטות מתוך הפרטיכל, הכיר בית־הדין המיוחד במציאותן של הוכחות המעידות על קיום הסכם מוקדם לעריכת הפרעות בקישינוב. נסיבה זו הופרה כחדשה ומהותית ובית־הדין המיוחד החליט פעמים מספר להזמין עדים חדשים בשאלה זו. לעומת זאת סירב

בכמה מקרים להזמין עדים היכולים לאשר את דבר קיומו של ההסכם המוקדם, שיש בו משום גילוי עובדות חדשות. סירוב זה עומד בניגוד מוחלט לחוק הקיים.

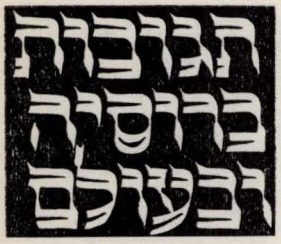
עקב קיפוח זכויותיהם של התובעים האזרחיים לברר את הנסיבות שנתגלו עכשיו לראשונה, נאלצו הללו להשתדל שהעניין יימסר לחקירה נוספת. כי מתוך עיון בתיק נתגלתה, אמנם, שורה שלימה של נסיבות, המוכיחות על קיומו של הסכם־מוקדם, על הסתה לפרעות מצד נציגי האינטליגנציה, על יחס סביל לפרעות מצד המשטרה והשתתפותם של אנשי־צבא בהן. אולם בית־הדין סרב, מנימוקים חסרי יסוד חוקי כלשהו, להעביר את התיק לשרותי החקירה.

——להלן מצביע גרוזנברג על אופן חקירת עדי־התביעה מצד בית־הדין, שאין לו דוגמה. אם העד הוזמן מלכתחילה להעיד על מידת הנזקים, אין הוא רשאי להעיד באותו הזמן בענינים אחרים שידועים לו. אם, למשל, העד אינו יודע את ערך הסחורה שנשדדה ולעומת זאת הוא מכיר את השודד — עדותו פסולה. כן פסולה עדותו של העד שאינו יודע את ערך הסחורה של דרכמאן ולעומת זאת הוא יודע את ערך הסחורה של התובע קנטור, משום שהוא, העד, הוזמן לבית המשפט לפי בקשתה של דרכמאן בלבד, וכו׳ וכו׳.

אין כל פלא, שמפאת הגבלת האמצעים לברר את האמת, קבע בית המשפט לערעורים באודיסה שהתביעה לא הוכחה. לפיכך מבקש העו״ד גרוזנברג לדחות את פסק־הדין.

*

הסינאט הממשלתי קבע להשאיר את הערעור לא כל תוצאות.

שלושה מכתבי טולסטוי

גורקי — „על הפרעות"

מכתב יועץ־החצר גורייב

נאום האב יוהאן הקרונשטאדטי

הד הפרעות בארה"ב

„בית מספר י"ג" לקורולנקו

יתומי קישינוב

תכנית ליסוד מושבה של יהודי קישינוב

תגובתו של ל. נ. טולסטוי

מרוסית: ד. ויניצקי

א

ל. נ. טולסטוי צרף את חתימתו למחאה זו, שנשלחה מטעם אנשים ידועי־שם אל ראש העיר בקישינוב (הדברים נוסחו בצורת טלגרמה. אולם הדואר סירב למסרה והיא נשלחה כמכתב בדואר).

אדון נכבד,

מזועזעים ממעשי־הפשע שבוצעו זה לא כבר בקישינוב, אנו מביעים את השתתפותנו הכאובה בצער אנשים חפים מפשע, שנפלו קרבנות מידי ההמון הפרוע; חרדת לבנו למעשי האכזריות של אנשים רוסים; שאט־נפשנו שלא יתואר למכיני הזוועות ולמסיתי ההמון והתמרמרות לאין־שיעור על המתעלמים מזוועות אלה.

(על החתום) ל. טולסטוי, פרופ׳ מוכר סטורוז׳נקו, נסיך סומבאטוב, פרופ׳ י. אוזיורוב, ק. כריסטופורוב, א. גאנדורין, נסיך טרובצקוי, נ. ב. דוידוב, ייגורוב, נ. אושוב, ל. זבאלין. ועוד 500 חתימות.

ב

לבקשתו של שלום־עליכם, שיכתוב משהו בשביל הקובץ "הילף", שהכנסתו תהיה קודש לעזרת הנפגעים, ענה ל. נ. טולסטוי:

נדהמתי לזוועת הפשע שהתחולל בקישינוב. את יחסי לנבלה זו כבר הבעתי במידת־מה במכתב ליהודי־מכר, שאת העתקו אני מצרף בזה.

בימים אלה שלחנו ממוסקבה מכתב קולקטיבי לראש העיר בקישינוב, בו הבענו את רגשותינו בקשר למעשה איום זה.

מאד אשמח לסייע להופעת הקובץ המתוכנן על־ידיך ואשתדל לכתוב משהו מתאים לשעה זו.

לצערי, לא אוכל להגיד בהוצאה רוסית איזו שהיא את אשר עם לבי, והוא — שהאשם — לא רק בזוועות שקרו בקישינוב, אלא בכל הפירוד שמטילים בלבו של חלק מהאוכלוסיה הרוסית, קטן ולא עממי — היא הממשלה.

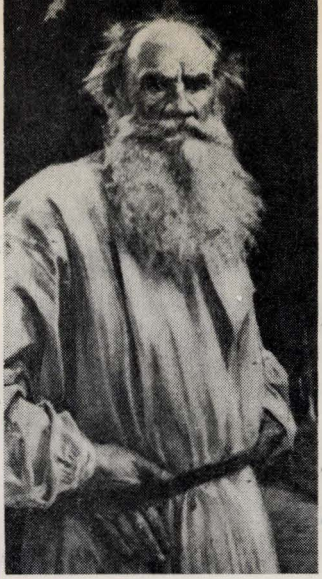
6 במאי 1903 (—) לב טולסטוי

ג
תשובתו של טולסטוי לבקשת יהודי־מכר שיביע בפומבי את יחסו למאורע זה

קיבלתי את מכתבך. בדומה לזה הגיעו לידי עוד כמה מכתבים. כל הכותבים מבקשים ממני, כמותך, להביע את דעתי על מאורעות קישינוב. נדמה לי, כי בפניות אלה אלי יש מעין אי־הבנה. מניחים, שיש משקל לקולי ולכן מבקשים ממני שאביע את דעתי על מאורע חשוב זה — כמעשה הפשע שבוצע בקישינוב – והמסובך עקב גורמים ידועים. אי־ההבנה נובעת מכך, שממני נדרשת פעולה פובליציסטית בעוד שאני שקוע כולי בשאלה ידועה, שאין לה כל קשר עם הערכת מאורעות בני־זמננו, והיא: שאלת הדת ותעודתה בחיים. הדרישה להביע בפומבי את דעתי על מאורעות הזמן היא בלתי הגיונית וכמוה כדרישה מאת איזה שהוא בעל־מקצוע ידוע אחר.

יכול אני להשתמש באי־אלה ממאורעות הזמן לשם אילוסטרציה לביסוס רעיוני. ברם, אין זה מדרכי לחוות דעה על כל מאורעות הזמן, ואפילו רבי חשיבות, כדרך העתונאים, אף לו מצאתי זאת לנחוץ. אילו הייתי נוהג כך, הייתי צריך להביע דעות מתוך פזיזות, להשמיע דברים חסרי־טעם, לחזור על דברי אחרים — וממילא לא היה להם המשקל הרצוי, שאליו התכוונו מבקשי הדבר עצמם.

אשר ליחסי אל היהודים ואל המאורע האיום בקישינוב — לכאורה, היה זה צריך להיות ברור לכל מי שמתעניין בהשקפת עולמי אני. יחסי ליהודים לא יכול להיות אחר מאשר יחסי לאחים שאני אוהבם. ולא משום שהם יהודים, אלא משום שאנחנו והם, ככל האנשים, בני אב אחד ואל

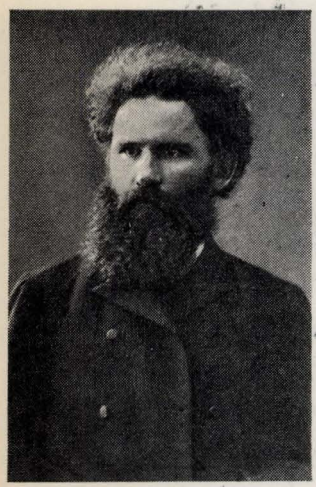

ל. נ. טולסטוי

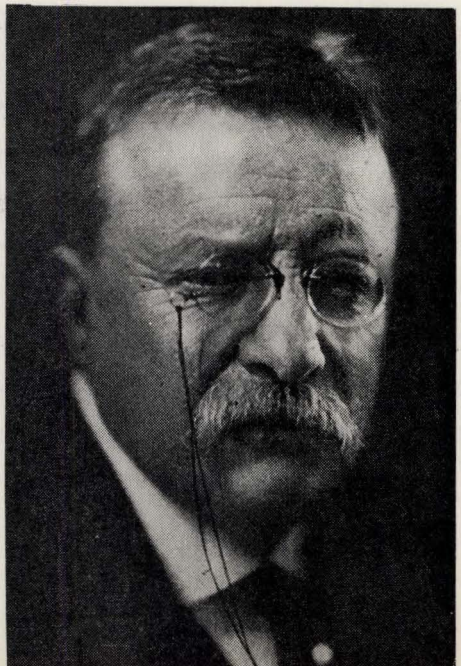

מ. גורקי

תגובות
אנשי שם

וו. קורולנקו

תיאודור רוזוואלט
נשיא ארצות הברית

רשימות

הרוגי הפוגרום הקישינובי בימי כ"ב-כ"ג ניסן בשנת ה' אלפים תר"ס"ג (6-7 אפריל שנת 1903 למספרם.)

זכרים

יחיאל זלצר
משה מחלין
יהושע ברלדסקי
קאפל קיינרסקי
יעקב טוניק
אברהם כהן
ישראל אולמר
מרדכי מינדיוק
ישראל סלשטיאן
בנימין ברגוביץ
זוסיא פגרשי
בן ציון גלנטר
חיים ליב גולדיס
דוד חצקילביץ
שמחה בוליער
צבי ליס
יהודה קרופניק
יצחק קרופניק
דוד דרכמן
מרדכי גרינשפון
יצחק דוד בליצקה

יוסף קנטור
צבי בולגר
חיים שלום ניסנזון
שמואל אורמן
אברהם יצחק וינשטיין
משה צבי קיגל
אהרן ברוכמן
יצחק רוזנפלד
יוסף צבי גרינברג
דוד חריטון
קלמן בולוביץ
שמואל לשקוב (ילד משנה)
שמעון פישמן (ילד משנה)

נקבות

קיילה קוזה
רייזה קצף
חי' שרה פגרשי
עטיל ברגר
פיניע ספיוק
חי' לאה קיגלמן
פייגה בוליער (בת שתים עשרה)

מלבד ההרוגים האלה מתו אחרי זה בבית-החולים עוד שמונה מנפצעי הפוגרום. ויהי מספר החללים שנפלו בפוגרום הקישינובי ארבעים ותשעה 49.

מספר הנפצעים בפוגרום היה ארבע מאות ותשעים וחמשה.
מהם נפצעו פצעים קשים תשעים וחמשה איש.

אחד. אהבתי זו אינה דורשת ממני מאמץ כלשהו, מאחר שפגשתי יהודים ומכיר אותם כאנשים טובים מאוד.

יחסי אל הפשע בקישינוב מתגבש אף הוא כתוצאה מהשקפת עולמי הדתית. עוד לפני שנודעו לי פרטי הדברים המחרידים, אשר נתגלו, הבינותי, מתוך הידיעות הראשונות, את כל אימת הזוועה שהתחוללה.

על לבי מעיקים רגשות כבדים ומעורבים, שיש בהם משום רחמים לקרבנות ההמון הפרוע החפים מכל פשע; משום תימהון לאכזריותם של בני אדם, נוצרים כביכול; ומשום שאט־נפש ותיעוב לבעלי תרבות, לכאורה, אשר הסיתו את ההמון והתיחסו באהדה למעשיו. במיוחד אני אחוז־אימה לגבי האשם האמיתי בכל אלה — הממשלה שלנו, וכן אנשי הכמורה, בעלי־הזייה מטומטמים, וכת הרוצחים מתוך הפקידות. הרשע והזדון בקישינוב הם תוצאה ישירה מהטפה לשקר ולדרכי אלימות, המתנהלת במאמץ ובעקשנות כל־כך רבים מצד הממשלה.

יחסה של הממשלה למאורע זה יש בו משום הוכחה של אנוכיות גסה, שאינה נרתעת אף מפני כל מיני אכזריות, כשהמדובר הוא בדיכוי תנועה מסוכנת מדומה; הוכחה של אדישות — כאדישותה של הממשלה התורכית לטבח הארמנים — לפראות האכזרית האיומה ביותר — אם זה רק נוגע לאינטרסים שלה.

זהו כל מה שהייתי יכול להגיד ביחס לעניין קישינוב — אבל את כל זאת הרי כבר הבאתי לביטוי מזמן. ואם תשאלני, מה, לדעתי, על היהודים לעשות — הרי תשובתי היא זו הנובעת מתורת הנצרות, שאני מתאמץ להבינה ולהתנהג לפיה. טובתם של היהודים, כמו של כל בני אדם, דורשת: להתנהג בחיים, במידת האפשר, לפי הכלל הכל־עולמי — לנהוג לגבי אחרים באותה מידה שברצונך כי אחרים ינהגו כלפי עצמך — ולהאבק עם הממשלה לא על ידי מעשי אלימות — אמצעי זה יש להשאיר לממשלה — אלא על־ידי חיים הוגנים המוציאים מן הכלל את האפשרות של מעשי־אלימות נגד הזולת, לשם נוחות עצמית, ואף השתתפות במעשי אלימות ושימוש בכלים שהוקמו על ידי הממשלה. כל זה — ישן־נושן וידוע, וזהו מה שיש לי להגיד בקשר עם המאורע האיום בקישינוב.

יאסנאיה פוליאנה, 27 באפריל 1903.

מ. גורקי

על הפרעות בקישינוב

מרוסית: ד. ויניצקי

בשנים האחרונות נעשו במדינתנו מעשים המגלים את חרפת הארץ. אולם, הדבר המביש ביותר, המעורר חרדה ואימה, בושה והתמרמרות, הוא — הטבח האיום שנעשה ביהודי קישינוב.

אנשים הרואים את עצמם כנוצרים, אנשים המאמינים, כביכול, באל חנון ורחום — אנשים אלה, בעצם ימי חג אלוהיהם שקם לתחיה, רוצחים ילדים וזקנים, אונסים נשים, שודדים ומענים את בני אותו השבט אשר נתן להם את הנוצרי.

את מי להאשים בפשע מגונה זה הרובץ על כולנו, הרוסים, ככתם־דם מחפיר ומביש, שגם יובלות שנים לא ימחקוהו מדפי ההיסטוריה של ארצנו חסרת־התרבות?

אין זה מן הצדק לדון לכף חובה את "ההמון" אשר היכה ביהודים: ההמון — זוהי היד המבצעת; אשמים בכך משחיתי המידות וההכרה במזיד, שעוררו אותם על־ידי כך למעשי שוד ורצח.

בידוע הוא: את ההמון בקישינוב הדריכו אנשים מהחברה התרבותית. אבל, מי היא בעצם החברה התרבותית ברוסיה? — זוהי כת־אנשים מהסוג הגרוע, גרוע יותר מפשוטי־העם מוכי־עיוורון ועטופי ערפל מלאכותי, אשר נטל החיים הקשים המעיק עליהם מביאם לידי התמרמרות והתרגזות מתמדת.

אנשי התרבות — זוהי כת עבדים־פחדנים נטולי כל רגש ערך עצמי, נטולי הכרה בזכויות עצמם, הנכונים בכל עת לכרוע ולהשתחוות לפני הכוח השליט, להסכים לכל דבר־שקר ובלבד שלא ידריך את מנוחתם. זהו המון אפור, חסר־אונים ונטול זכויות, חסר־הכרה ונטול־בושה על אף חיצוניותו ההדורה.

החברה התרבותית שלנו אשמה במעשי־האימים המחפירים שהתרחשו בקישינוב, לא פחות מאשר מבצעי הרצח והאונס בפועל. אשמתה לא רק בכך, שלא הגנה על הנרצחים ועוד התענגה למראה הטבח, אלא בעיקר, שבמשך רבות בשנים נתנה, מתוך שקט ושלוה, לשונאי אדם שיביאוה לידי ניוון וישחיתו את נפשה. שונאי־אדם אלה שיצאו להם מוניטין כנבזים, מתרפסים לפני כח הזרוע ומקדשי־השקר, כגון: אלכסיי סובורין, ויקטור בוראֶנין, וסילי ואַליצ'קו, סרגיי שאראפוב, ויסאריון קומרוב, קרושבאַן, פיאַטאקובסקי ואחרים.

אלה הם האשמים האמתיים בפשע המחפיר שבמעשי־האימים בקישינוב. לכל פינויי הגנאי, שבהם הוכתרו אנשים שנואים אלה, עלינו להוסיף כיום גם את הפינוי: המסיתים לשוד ורצח.

אנשים צבועים ושם אלהים על שפתותיהם, משחיתי החברה הרוסית, אגב הטפה לשנאת יהודים, ארמנים ופינים. כיום הם משמיצים את זכר החללים שנפלו — פרי ההסתה שלהם — בדברי־שקר מגונים, ממשיכים את פעולתם הנפשעת — פעולת השחתת הרגשות והרעיונות של החברה הרוסית הנתונה בעול־העבדות.

הבוז לראשם! תאכל אש־המצפון את לבותיהם אכולי־הרקב, חדורי התרפסות־משרתים והכנעת־עבדים לפני כוח הזרוע.

חובה מוטלת כיום על החברה הרוסית, שעליה רובץ החטא המביש של הסתת ההמונים, להוכיח, כי לא נשחתה כליל מרעיונות־זנונים אלה, איננה מזדהה עם המסיתים לרצח ושוד וטומנת בחובה גרעיני רגש אנושי.

כדי להסיר לפחות שמץ מהחרפה הרובצת על החברה הרוסית, בשל מעשי קישינוב, עליה להושיט יד־עזרה למשפחות היהודים שנהרסו וליתומי העם שנתן הרבה לעולם, הרבה אישים דגולים אמתיים, ועל אף היותו נרדף בכל רחבי תבל, הוא מוסיף לתת אנשים שכאלה — מורי־דרך לאמת וליופי.

ובכן, כל מי שאינו רואה את עצמו משרת למשרתים הללו, כל מי שרגש כבוד אנושי עוד לא סר ממנו — לעזרת היהודים!

מי שרואה את עצמו בן־אדם במלוא מובן המלה, לפניו אינו קיים לא יוני ולא יהודי, אלא האדם בלבד!

жестокостями, когда дѣло идетъ о подавленіи кажущагося ему опаснымъ движенія, и его полнаго равнодушія, — подобнаго равнодушію турецкаго правительства къ армянскимъ побоищамъ, — къ самымъ ужаснымъ жестокостямъ, если только онѣ не касаются его интересовъ.

Вотъ все, что̀ я могъ бы сказать по случаю кишиневскаго дѣла, но все это я давно уже высказалъ.

Если же вы спросите меня, что̀ по моему нужно дѣлать евреямъ, то отвѣтъ мой тоже самъ собой вытекаетъ изъ того христіанскаго ученія, которое я стараюсь понимать и которому стараюсь слѣдовать. Евреямъ, какъ и всѣмъ людямъ, для ихъ блага нужно одно: какъ можно болѣе въ жизни слѣдовать всемірному правилу — поступать съ другими такъ, какъ хочешь, чтобы поступали съ тобой, и бороться съ правительствомъ не насиліемъ — это средство надо предоставить правительству, — а доброю жизнью, исключающей не только всякое насиліе надъ ближнимъ, но и участіе въ насиліи и пользованіе для своихъ выгодъ орудіями насилія, учрежденными правительствомъ.

Вотъ все — очень старое и извѣстное, что̀ я имѣю сказать, по случаю ужаснаго кишиневскаго событія.“

Ясная Поляна, 27 апрѣля 1903 г.

Левъ Толстой.

интересовался моимъ міровоззрѣніемъ. Отношеніе мое къ евреямъ не можетъ быть инымъ, какъ отношеніе къ братьямъ, которыхъ я люблю не за то, что они евреи, а за то, что мы и они, какъ и всѣ люди, сыны одного Отца Бога, и любовь эта не требуетъ отъ меня усилій, такъ какъ я встрѣчалъ и знаю очень хорошихъ людей евреевъ.

Отношеніе же мое къ кишиневскому преступленію тоже само собой опредѣляется моимъ религіознымъ міровоззрѣніемъ. Еще не зная всѣхъ ужасныхъ подробностей, которыя стали извѣстны потомъ, по первому газетному сообщенію я понялъ весь ужасъ совершившагося и испыталъ тяжелое смѣшанное чувство жалости къ невиннымъ жертвамъ звѣрства толпы, недоумѣнія передъ озвѣреніемъ этихъ людей, будто бы христіанъ, чувство отвращенія и омерзенія къ тѣмъ, такъ называемымъ, образованнымъ людямъ, которые возбуждали толпу и сочувствовали ея дѣламъ, и, главное, ужаса передъ настоящимъ виновникомъ всего, нашимъ правительствомъ съ своимъ одуряющимъ и фанатизирующимъ людей духовенствомъ и съ своей разбойнической шайкой чиновниковъ. Кишиневское злодѣйство есть только прямое послѣдствіе проповѣди лжи и насилія, которая съ такимъ напряженіемъ и упорствомъ ведется русскимъ правительствомъ.

Отношеніе же къ этому событію правительства есть только новое доказательство его грубаго эгоизма, не останавливающагося ни передъ какими

какое-то недоразумѣніе. Предполагается, что мой голосъ имѣетъ вѣсъ, и поэтому отъ меня требуютъ высказыванія моего мнѣнія о такомъ важномъ и сложномъ по своимъ причинамъ событіи, какъ злодѣйство, совершенное въ Кишиневѣ.

Недоразумѣніе состоитъ въ томъ, что отъ меня требуется дѣятельность публициста, тогда какъ я человѣкъ, весь занятый однимъ очень опредѣленнымъ вопросомъ, не имѣющимъ ничего общаго съ оцѣнкою современныхъ событій: именно вопросомъ, религіознымъ и его приложеніемъ къ жизни. Трбовать отъ меня публичнаго выраженія мнѣнія о современныхъ событіяхъ—такъ же неосновательно, какъ требовать этого отъ какого бы то ни было спеціалиста, пользующагося нѣкоторою извѣстностью. Я могу, — и дѣлалъ это, — воспользоваться какимъ-либо современнымъ событіемъ для иллюстраціи проводимой мною мысли, но отзываться на всѣ современныя, хотя бы и очень важныя событія, какъ это дѣлаютъ публицисты, я никакъ не могу, если бы даже считалъ это нужнымъ. Если бы я поступалъ такъ, то я долженъ бы былъ высказывать мнѣнія необдуманныя или пошлыя, повторяя то, что̀ было уже сказано другими, и тогда, очевидно, и не существовало бы того значенія моего мнѣнія, на основаніи котораго требуютъ отъ меня его высказыванія.

Что̀ же касается моего отношенія къ евреямъ и къ ужасному кишиневскому событію, то оно, казалось бы, должно быть ясно всѣмъ тѣмъ, кто

— 12 —

На приглашеніе принять участіе въ составленіи литературнаго сборника въ пользу пострадавшихъ евреевъ Л. Н. отвѣтилъ слѣдующимъ письмомъ:

„Ужасное совершенное въ Кишиневѣ злодѣяніе болѣзненно поразило меня. Я выразилъ отчасти мое отношеніе къ этому дѣлу въ письмѣ къ знакомому еврею, копію съ котораго прилагаю.

На дняхъ мы изъ Москвы послали коллективное письмо кишиневскому головѣ, выражающее наши чувства по случаю этого ужаснаго дѣла.

Я очень радъ буду содѣйствовать вашему сборнику и постараюсь написать что-либо соотвѣтствующее обстоятельствамъ.

Къ сожалѣнію, то, что̀ я имѣю сказать, а именно, что виновникъ не только кишиневскихъ ужасовъ, но всего того разлада, который поселяется въ нѣкоторой малой части — и не народной — русскаго населенія, — одно правительство, — къ сожалѣнію этого-то я не могу сказать въ русскомъ печатномъ изданіи.“

6 Мая 1903 г. Левъ Толстой.

Приводимъ также упомянутое его письмо въ отвѣтъ на обращеніе знакомаго еврея, просившаго его печатно высказаться по поводу этого событія.

„Я получилъ ваше письмо. Такихъ писемъ я получилъ уже нѣсколько. Всѣ пишущіе такъ же, какъ и вы, требуютъ отъ меня, чтобы я высказалъ свое мнѣніе о кишиневскомъ событіи. Мнѣ кажется, что̀ въ этихъ обращеніяхъ ко мнѣ есть

осиротѣвшимъ евреямъ, націи, которая дала міру столько истинно великихъ людей и, несмотря на ужасъ и гнетъ своего положенія въ мірѣ, все продолжаетъ создавать ихъ — учителей истины и красоты.

Итакъ, всякій, кто не считаетъ себя лакеемъ лакеевъ, всѣ въ комъ еще есть чувство человѣческаго достоинства, — на помощь евреямъ!

Для того, кто считаетъ себя человѣкомъ въ истинномъ смыслѣ этого слова, не должно быть ни эллина, ни іудея, а только — человѣкъ.

М. Горькій.

Письма Л. Н. Толстого.

Л. Н. присоединилъ свою подпись къ протесту слѣдующаго содержанія, посланному нѣсколькими лицами Кишиневскому городскому головѣ:

„Милостивый Государь, глубоко потрясенные совершеннымъ недавно въ городѣ Кишиневѣ злодѣяніемъ, мы выражаемъ наше болѣзненное состраданіе невиннымъ жертвамъ звѣрства толпы, нашъ ужасъ передъ этими звѣрствами русскихъ людей, невыразимое омерзѣніе и отвращеніе къ подготовителямъ и подстрекателямъ толпы и безмѣрное негодованіе противъ попустителей этого ужаснаго дѣла“

воринъ, Викторъ Буренинъ, Василій Величко, Сергѣй Шараповъ, Виссаріонъ Комаровъ, Крушеванъ, Пятковскій и иные иже съ ними.

Вотъ истинные виновники позорнаго для насъ и ужасъ наводящаго преступленія въ Кишиневѣ. Ко всѣмъ отвратительнымъ кличкамъ, которыя издавна присвоены этимъ презрѣннымъ людямъ, нынѣ мы должны добавить еще и заслуженное ими званіе подстрекателей къ убійству и грабежу.

Лицемѣры, съ именемъ Бога на устахъ, развращающіе русское общество проповѣдью ненависти къ евреямъ, армянамъ, финнамъ, нынѣ они поливаютъ трупы убитыхъ по ихъ наущенію людей трусливой и гнусной клеветой, безстыдно продолжая свое гадкое дѣло — дѣло растлѣнія чувства и мысли безвольнаго русскаго общества.

Позоръ на ихъ злыя головы, и да сожжетъ огонь совѣсти ихъ гнилыя сердца, полныя лакейскаго честолюбія и рабской покорности предъ силой.

А на русскомъ обществѣ, постыдно поддающемся подстрекательству этихъ парій, нынѣ лежитъ обязанность доказать, что оно все-таки не вполнѣ развращено прелюбодѣями мысли, что оно не солидарно съ подстрекателями къ убійству и грабежу, что въ немъ есть еще хоть крупица истиннаго человѣческаго чувства.

Русское общество, чтобы снять съ своей совѣсти хоть часть позора и стыда за Кишиневское дѣло, должно придти на помощь разореннымъ и

— 2 —

Было бы несправедливо и слишкомъ просто осудить за это „толпу“, избивавшую евреевъ: толпа — это рука; виновно развращенное сознаніе, толкнувшее ее на грабежъ и убійство.

Извѣстно, что въ Кишиневѣ толпою командовали люди культурнаго общества. Но что такое русское культурное общество? Это – тоже толпа, да еще худшая, чѣмъ толпа „народа“, ибо народъ нашъ раздраженъ тяжестью своей жизни и слѣпъ и окованъ искусственно создаваемой вокругъ него тьмой. . . .

Культурная же толпа — это куча трусливыхъ рабовъ, лишенныхъ чувства собственнаго достоинства и сознанія своихъ правъ, готовыхъ всегда падать ницъ предъ силой, способныхъ принять всякую ложь, лишь бы она охраняла ихъ покой, безсильная и безправная сѣрая масса, мало сознательная и безстыдная, несмотря на свою приличную внѣшность.

Въ позорномъ и страшномъ дѣяніи, совершенномъ въ Кишиневѣ, наше культурное общество повинно не менѣе активныхъ убійцъ и насильниковъ.

Оно виновно не только въ томъ, что не защищало избиваемыхъ, а любовалось избіеніемъ, — главнымъ образомъ оно виновно въ томъ, что на протяженіи долгихъ лѣтъ спокойно позволяло растлѣвать себя такимъ человѣконенавистникамъ, издавна прославленнымъ презрѣнной славой лакеевъ силы и апологетовъ лжи, какъ Алексѣй Су-

תגובות ברוסיה ובעולם

דברי גורקי וטולסטוי כלשונם

КИШИНЕВЪ.

№ 1. Августъ 1903. № 1.

Максимъ Горькій: По поводу Кишиневскаго погрома. — **Докладная записка** депутаціи Кишиневскихъ евреевъ. — Комментаріи. **Ред.** — Письма **Л. Н. Толстого.** — Кто же юдофобъ? — **М. Сукенниковъ:** Парадоксы. — Нашъ пароль и лозунгъ: „Кишиневъ!“ **Ред.**

По поводу Кишиневскаго погрома.

За послѣдніе годы въ странѣ нашей все чаще и чаще совершаются событія, позорящія ее, но самое позорное дѣло, возбуждающее ужасъ, стыдъ и негодованіе — это страшное избіеніе евреевъ въ Кишиневѣ.

Люди, считающіе себя христіанами, люди, якобы вѣрующіе въ Бога милосердія и состраданія, — эти люди, во дни, посвященные ими празднованію Воскресенія Бога своего изъ мертвыхъ, убиваютъ дѣтей и стариковъ, насилуютъ женщинъ, пытаютъ и грабятъ людей того племени, которое дало имъ Христа.

Кого винить въ этомъ гнусномъ преступленіи, которое ложится на всѣхъ насъ, русскихъ, кровавымъ пятномъ позора, пятномъ, которое и вѣка не смоютъ со страницъ печальной исторіи нашей темной страны?

יועץ־החצר גורייב מאשים את השלטונות ברציחות

(מכתבו למזכיר הממשלתי של הועדה לעניני היהודים — הבארון איקסקול פון־גולדנבאן)

מרוסית: ד. ויניצקי

אני כותב לך תחת הרושם הקשה של הפרעות בימי הפסח. הייתי עד־ראייה בלתי משוחד של הפוגרום. אינני פחדן מטבעי ולכן התלבשתי בחליפה רגילה; הלכתי לכל מקום וראיתי את כל אשר התרחש. היה משהו איום ויוצא מן המשוער.

ראשיתו של האסון בקטנות, אלא שהתלקח לאחר מכן, בשל אדישותה של המשטרה... שמעתי וגם ראיתי שמפקחי־המשטרה הישקו את ההמונים לשכרה. הגוברנאטור ישב בביתו; מפקד־המשטרה לא נראה כלל ברחוב והמפקדים האזוריים נעלמו אף הם... ברור, איפוא, ש־15 שוטרים ו־5 כבאים בלבד היו יכולים להחזיר את הסדר על כנו...

רתחתי מכעס... התוצאה: 50 חללים, כמאה הנאבקים עם מר־המוות. ורבים עוד הקרבנות שטרם נתגלו.

הגיע לופוכין... מה עשה — לא ידוע לי. וכפי שאומרים הבריות, הוא יטשטש את עקבותיהם של האשמים האמתיים ואת כל האשמה יטילו על השוטר והכלב — מפקד־המשטרה.

משלחת יהודים מכובדים יוצאת לפטרבורג כדי להשיג ראיון אצל הוד מלכותו. שניים מהם, האדונים גרינברג וליכטמן, ימסרו לך את מכתבי זה ויבקשו את סיועך, ובמיוחד — את עצתך. ידוע לי שהיית — ויתכן שהנך גם היום — יושב ראש הועדה לשאלת היהודים. אך עמדתך בשאלה זו בלתי ידועה לי. ולכן... אני מוצא לנחוץ להעמידך על מצב הדברים לאשורם.

אינני לא אוהב ולא שונא יהודים — בן־אדם אנוכי. במשך 8 שנות שרותי בפולין ו־8 שנות שרותי כאן התבוננתי ועקבתי אחרי תוצאותיו

של החוק מ־3 במאי*: יש להודות, כי ככל שמחמירים בביצועו של החוק, כן תחזקנה באופן בלתי רגיל ידיהם של היהודים. הוכחה לכך היא האמת ההיסטורית הידועה, שכל לחץ ממושך, ששאיפתו להשמיד אנשים, אינו משיג לעולם את המטרה. ועל שום כך אני מתייחס בשאט־נפש ובבוז לחוק הזה מ־3 במאי. הנני משוכנע כי אפשר להילחם בהשתלטותם של היהודים, כביכול, רק באמצעי־תרבות לבד. ככל שתגדל רמתה התרבותית של המדינה, כן תחלש השפעתה של היהדות.

האם מסוכנת היא היהדות? לא ולא — היא תשובתי, כל עוד שליטתו של הקאפיטל איננה הופכת תופעה מסוכנת... היו לי תמיד, ועוד יש לי גם כיום, עסקים עם יהודים, ואינני מפחד מפניהם כלל וכלל. בכל מקום ומקום מצויים אנשים טובים וגם רעים. על־פי־רוב אפשר תמיד להסתדר עם יהודים; הם אינם נוהגים לשתות לשכרה, מעריכים בזול את עבודתם ואת שירותם והם בעלי־בית למופת.

יש ללמד עליהם זכות בכך, שהם לגמרי משוללי־זכויות וכל הדרכים לפעולה וליזמה כלשהי נחסמו בפניהם. היש איפוא להתפלא שהם נוהגים לצבור הון כשזהו כלי־נשקם הבלעדי?

זוהי דעתי... איני יודע אם מסכים אתה לדעתי זו, אולם אחת ברצוני לבקשך — אנא, עזור לה"ה גרינברג וליכטמן ככל שיש לאל־ידך. זכור־נא, שעודני נמצא כולי תחת הרושם ממה שראו עיני. נפשי סולדת מהגוברנטור ומשנהו. שלא מרצוני אני רואה אותם כרוצחים מדעת.

הרשות בידך להראות את מכתבי זה לכל אשר תרצה. תוכנו — האמת לאמיתה בלי הפרזה כלשהי. ואם האדונים מהז'נדרמריה יספרו אחרת, הרי יהיה זה רק שקר.

ואני מחבקך

שלך: גורייב,
יועץ־החצר בפועל**

---

* הכוונה, כנראה, ל"תקנות זמניות" מיום 3 במאי 1882, שהוצעו על ידי ועד־המיניסטרים ונתאשרו על ידי הקיסר בחפזון בלי שנידונו מקודם במועצת־הממלכה. לפי תקנות אלה אסור היה ליהודים להשתקע מחדש מחוץ לערים ועיירות; דרי הכפרים נטולים היו הזכות לקנות ולחכור מחדש נחלאות וכו'.

** יועץ־החצר גורייב שימש בתפקיד מנהל אחוזות המנזרים בבסאראביה.

דבר האב יוהאן הקרונשטאדטי

("מחשבותי על מעשי החמס והשוד של הנוצרים ליהודי קישינוב")

מרוסית: ש. מַגדל

קראתי באחד העתונים את הידיעה המעציבה על מעשי הרשע שעוללו הנוצרים ליהודי קישינוב, על המכות והרצח, על החרבת בתיהם וחנויותיהם, ועד מאד התפלאתי על מקרה מוזר ויוצא־דופן זה. אני זוכר, כי מקרה כזה קרה בשנת 1881, בדרום רוסיה, אבל לא בצורה כה חזקה וחריפה. והיה זה אז פרי תעיות ופיתויים הרי־פורענות. והנה עתה מה הוליד את ההתפרעות הזאת, המזעזעת עד עומק הנפש, של העם הרוסי הנוצרי, המצטיין, בדרך כלל, בתום דרכיו ובטוב לבו? אכן, מורגשת מאד פעולת אנשי זדון מבחוץ, שהסיתו את עמנו לפוגרום כזה, שכמוהו עוד לא היה. לב הקיסר, הדואג לטובתו ולשלוותו של הכלל ולזרמם הנכון של חיי הממלכה, דואב במיוחד על מעשה־הדמים האיום והנורא. ומתי קרה כל זה? בשבוע הפסחא, עת כל יצור נבון בשמים ובארץ, עת המלאכים והנוצרים הנאמנים ישישו ויגילו על קום ישו מעם המתים, כראשית תחיתו של המין האנושי כולו. איזה מיעוט־מחשבה וחוסר־הבנה של הגדול בחגי הנוצרים, איזה טמטום מוח של אנשים רוסים! איזו כפירה! איזה עוורון!

במקום חג נוצרי ערכו הם חג של הרג ותועבה לשטן; הפכו את הארץ לגיהינום. האם למדו זאת הנוצרים מישו, מושיעם האלוהי, הענו ושפל הרוח, "אשר קנה רצוץ לא ישבר ופשתה כהה לא יכבנה", לאמור: לב נדכא ונשבר לא יאבד ונפש מלאה אמונה וחרטה לא יכבה, לא יתן לה למות, עד אשר תשוב בתשובה שלמה?

בני רוסיה, אחים ורעים! מה זאת עשיתם? למה הייתם לברברים, חומסים ומרצחים כלפי בני אדם, החיים יחד אתכם במולדת אחת וחוסים כמוכם בצל ממלכתו של קיסר רוסיה ושריו עושי־רצונו? למה שרירות

הלב הזאת והשפטים האכזריים באנשים דומים לכם? כי שכחתם את יעודכם הנוצרי ואת דברי ישו: "למדו ממני כי ענו ושפל־רוח אנוכי". שמעו־נא איך הורה את תלמידיו ענווה וסליחה. יום אחד חפץ האדון לעלות ירושלימה וישלח לפניו את אנשיו. וילכו האנשים ויבואו לכפר שומרוני, להכין את לב שוכניו לקראתו. אבל שם לא קיבלו את האדון, כי נראה כאחד העולים לירושלים. בראותם זאת, אמרו יעקב ויוחנן תלמידיו: אדוננו! אם טוב הדבר בעיניך, נגיד שתרד אש מן השמים ותאכל אותם, כאשר עשה אליהו. אך האדון פנה אליהם לאמור: אכן, מה הרוח השוכנת בקרבכם? כי לא לאַבֵּד נפשות בא בן־האדם, כי אם לגאלן. ויפנו וילכו לכפר אחר.

הנה זו הדרך אשר ילך בה הנוצרי וזו רוחו. ומה הוא ואיזה הוא הרוח אותו הראו בני קישינוב? רוח השטן. אך מי שאין בו רוח המושיע, ענווה, שפלות־ברך, אורך־רוח — הוא איננו שלו, כי אם עבד לשטן, וכמוהו תהיה אחריתו. התלמידים יעקב ויוחנן בקנאתם לאלהים ובאהבתם לאדון רצו להמית את השומרונים באש, אך אלוהים אסר עליהם לעשות זאת. אוי, איך היה אוסר על שודדי קישינוב להרוג את בני העיר היהודים ולהרוס ולהחריב את בתיהם! התפירו, איפוא, אחים רוסים, מה הרוח השוכנת בכם? אַל תרעו לאיש ותהיה מה שתהיה הסיבה. "אהבו את אויביכם, ברכו את מקלליכם, היטיבו לשונאיכם והתפללו בעד רודפיכם".

הנה לכם דברי, דבר הבשורה, אחי, בני רוסיה, בדבר השפטים שנעשו ביהודים ובילדיהם החפים מפשע. אמן.

הדי הפוגרום בארצות־הברית

מאנגלית: ראובן אבינועם

כעשרה ימים אחרי הפרעות, בסופו של חודש אפריל, הגיעו לארצות־הברית ידיעות קלושות, למרות עינה הפקוחה והשומרת של הצנזורה העתונאית ברוסיה, ובהן תיאורי כל מה שהתרחש שם. ביום 29 באפריל נשלחה מטעם משרד־החוץ של ארצות־הברית האגרת הזאת:

"מקורמיק, שגריר, פטרבורג.

"לפי הידיעות המגיעות בלי הפסק והמבוססות למדי, כפי הנראה, סובלים יהודי קישינוב סבל ומחסור רב. ידידים בארץ זו רוצים לדעת אם תינתן רשות להעביר לסובלים סיוע כספי ומיצרכים.

"בבקשה לברר זאת בלי לנהל שיחות בקשר לצד הפוליטי שבדבר.

(על החתום) הי."

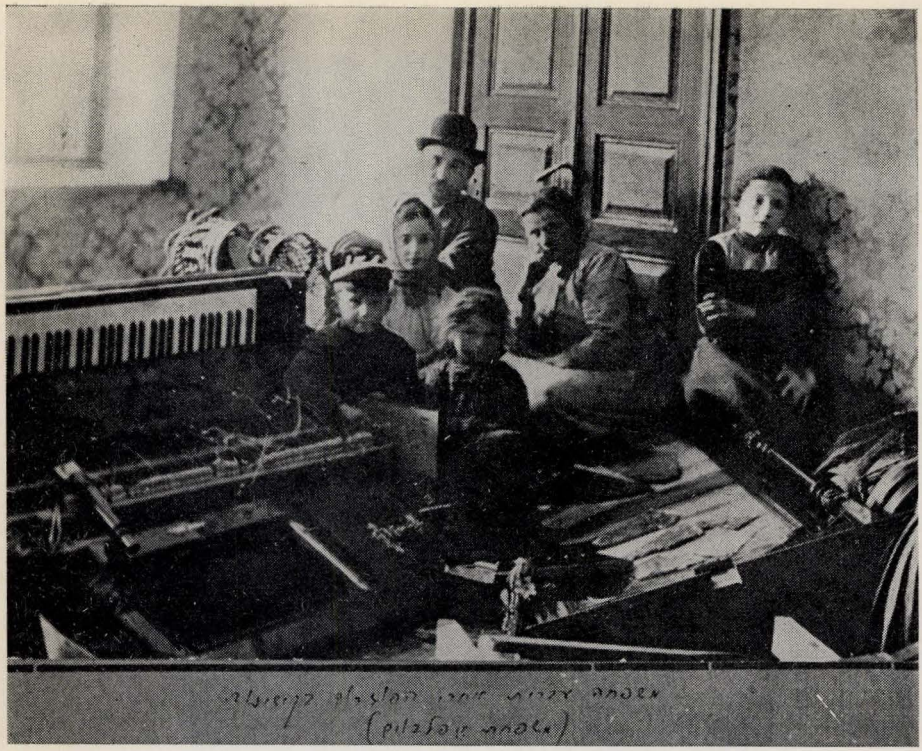
כעבור עשרה ימים הגיעה התשובה, כדלהלן:

"פטרבורג, 9 במאי 1903.
(שעת קבלת המשלוח: 9.46 בבוקר)

"מזכיר משרד־החוץ,
"ואשינגטון.

"יש הכחשה מבוססת לקיומם של סבל ומחסור בקרב יהודי רוסיה הדרומית־מערבית, ואין כל צורך בסיוע. עם כל ההערכה להצעה, הריהי מוחזרת בסירוב מתוך תודה.

(על החתום) מקורמיק."

ועד העזרה לנפגעי הפרעות בקישינוב בראשותו של הד"ר י. ש. מוצ'ניק

(צילום: יוסף אלון, תשל"ג)

הצהרה רוסית

ביום 18 במאי מסר הרוזן קסיני, הוא השגריר הרוסי בארצות־הברית, הצהרה ל"אסושיאייטד פרס". הצהרה זו נעשתה מיד חומר לנאומים ואף למאמרים ראשיים בעתונות. שימת־הלב הרבה שעוררה הצהרה זו מקורה, בלי ספק, בהשערה שהרוזן קסיני ייצג את ממשלתו בהסברו ובהתגוננותו — הסבר והתגוננות שנואמים רבים ראו כמוסיפי רשע על פשע. הסיבה העיקרית להבאת הצהרה זו בכאן היא, שבה, כנראה, מובאת טענתה של רוסיה, כפי שרוסיה היתה רוצה להביאה, כיון שלא באה כל הצהרה כדי להכחיש את זו או להוסיף עליה:

"ברוסיה, כמו בגרמניה ובאוסטריה, קיים איזה רגש נגד חלק ידוע של יהודי המקום. הסיבה ליחס בלתי־ידידותי זה נעוצה בעובדה שהיהודים מסרבים לעבוד בשדות או לעסוק בחקלאות. הם מבכרים להיות מלוים בריבית. יש לו ליהודי כמה דולרים — והריהו הופך לבנקאי או לחלפן. בתור שכזה הוא מנצל את עובד־האדמה הרוסי, אשר עליו הוא משתלט עד מהרה ולבסוף מביאו עד משבר. ובפקוע סבלנותו של עובד־האדמה באה ההתנגשות בין עובדי־האדמה לבין היהודים. הרוסי, בדרך כלל, ארך־אפים הוא, אבל הרי טבעי הדבר שיתפתח בקרבו רגש של כעס ושנאה לגבי מי שגרם להרס־חייו.

"הצאר ניקולאי הראשון ביקש לבוא לעזרת היהודי על־ידי הקמת מושבות חקלאיות ברוסיה הדרומית, בתקוה שיהודים יתפתו ויאותו להעסיק עצמם בעבודות חקלאיות במקום שישקיעו עצמם בהלוואה בריבית, אבל הנסיון לא עלה יפה; אף נסיונות אחרים להקמת מחוזות יהודים סופם היה כשלון.

"המצב ברוסיה, עד כמה שהדבר נוגע ליהודים, הוא בדיוק כך: יש לראות התקוממות של עובד אדמה נגד מלוה בריבית ולא של רוסים נגד יהודים. אין ברוסיה כל רגש של שנאה ליהודי בגלל דתו. המצב הוא כפי שתיארתיו לעיל: היהודים מביאים את עובד־האדמה עד משבר, והתוצאה היא ההתנגשות ביניהם, אחרי שכל רכושם של עובדי־האדמה הלך לאבדון ושוב אין להם מקור־מחיה.

"רבים הם היהודים הטובים הנמצאים ברוסיה, והם גם מכובדים בעיני הבריות. הגאון היהודי זוכה להערכה ברוסיה והאמן היהודי בא על כבודו. ואף זאת: יהודים יש להם מקום בעולם־הכספים ברוסיה.

"הממשלה הרוסית נותנת אותה מידת חסות ליהודים שהיא נותנת לכל שאר אזרחיה, ובפרוץ מהומות ויהודים מותקפים הרי שהפקי־דות נוקטת צעדים בלי דיחוי כדי לתפוס את אלה שפתחו במהומות ואף מביאה עליהם את ענשם הקשה. בעבר היו רוסים שנענשו קשות על התקיפם יהודים. אך למרות כל ההתנגשויות הללו ממשיכים היהודים להיות אותם ברואים ממש האחראים לצרות שהם נתונים בהן.

"הרוסי נוטה להתערב בבני שבטים אחרים, ואם אין ביכלתו להיטמע ביהודים הרי ברור הוא כי האשם הוא ביהודים ולא ברוסים.

"תשומת־לבו של השגריר הוסבה לידיעה שבאה מפטרבורג היום, כי יצאה גזירה האוסרת על היהודים מתפוס בנשק כדי להתגונן. "'אני לא קיבלתי כל ידיעה בקשר לגזירה זו', אמר השגריר, "אבל בטוחני כי בהיודע העובדות לאשורן ייראו הדברים אחרת, ואז יתברר כי אין הגזירה באה להפלות את היהודים לרעה. עצם העובדה כי מושל בסאראביה, גנרל־משנה ראַבּן, נקרא לפטרבורג, יש בה כדי להוכיח ברורות כי השלטונות רואים את המאורעות האחרונים ברצינות ונוקטים אמצעים ללא דיחוי להענשתם של האשמים ולמניעתן של חזרות על פרעות ומהומות אלה."

גילוי פומבי ראשון של אהדה היה בניו־יורק ב־2 במאי. כמעט יום יום, במשך חדשיים לאחר־מכן, מצאו תושבי ארצות־הברית הזדמנויות להבעת הגינוי לפרעות. לשם כך נערכו אסיפות־עם, דרשות הושמעו מפי כוהני כל מיני דתות ואמונות, מאמרים ראשיים הופיעו בעתונים העיק־ריים, וכן נתקבלו החלטות־מחאה ע"י אירגונים דתיים, משפטיים ופולי־טיים — ובכל אלה באה לידי ביטוי אהדה לניצולים ובקשה לממשלת

ארצות־הברית לתבוע במפגיע מאת רוסיה לנקוט אמצעים כדי להיטיב את מצב היהודים שם.

בעיצומה של התעמולה שהתנהלה בארצות־הברית, שממשלה זו תביא עצומות נאותות בפני ממשלת רוסיה, נערכה האסיפה השנתית של ה"ג'ואיש פובליקיישון סוסייטי אוף אמריקה" ("הוצאת הספרים היהודית באמריקה"); זו נערכה בפילדלפיה, שבמדינת פנסילווייניה, ביום 24 במאי 1903, ואלו ההחלטות שנתקבלו בה:

"הוחלט לגנות את השחיטה הברוטאלית שנערכה באחינו בני־דתנו בקישינוב ולהביע את אהדתנו לאלה שנפגעו ונהרסו;

"הוחלט לפנות לכב' נשיא ארצות־הברית ולבקש עזרתו האדיבה, בשם האנושות כולה, למניעת חזרתם של מאורעות דומים;

"הוחלט לבקש את חברי הקונגרס ואת אנשי השלטון לנקוט צעדים למתן זכויות שוות לכל אזרח אמריקאי, ללא הפליה בין אמונה ודת, בכל מיני בריתות שתיכרתנה מכאן ולהבא עם מעצמות זרות, ואף לגנות בריתות הקיימות שאינן ברוחו של עקרון זה;

"הוחלט לגנות את הנסיון האכזרי שנעשה, באמצעות העתונות, על־ידי השגריר הרוסי, בהפצת דברים בקרב בני אמריקה שיסודם בעלילה ובהתעייה, בקשר לאופיים של יהודי רוסיה וארצות אחרות;

"הוחלט לשלוח העתקו של תזכיר זה, בחתימת יושב־ראש החברה, לנשיא ארצות־הברית, למזכיר משרד־החוץ, ועם התכנס הקונגרס — לנשיא הסינאט וליושב־ראש בית־הנבחרים."

אספות ומאמרים

77 אסיפות־מחאה נערכו ב־50 ערים אשר ב־27 מדינות (ומחוז קולומביה — District of Columbia — בכללן).

באסיפות אלה הושמעו 363 נאומים. בין השאר — נאום אחד מפי נשיא ארצות־הברית הקודם, 2 נאומים של סינאטורים, 9 של חברי הקונגרס, 15 של שופטים, 3 של מושלי־מדינות, 3 של חברי בתי־מחוקקים של

מדינות שונות, 29 של ראשי ערים וכפרים, 3 של נשיאי מכללות, 5 של פרופיסורים במכללות, 3 של עורכי־עתונים, 8 של עורכי־דין, 55 של אנשי כמורה, 56 של רבנים ("ראבייס"). כן נקראו באסיפות־העם הנ"ל 107 מכתבי־אהדה. בין השאר — מכתב אחד מאת אחד מנשיאי ארצות־הברית הקודמים, 5 מאת סינאטורים, 4 מאת חברי הקונגרס, 6 מאת מושלי־מדינות, מכתב אחד משגריר ארצות־הברית, 4 מאת שופטים, מכתב אחד מאת חשמן (קרדינל), 3 מאת ארכיבישופים, 4 מאת בישופים, 20 מאת אנשי־כמורה, 2 מאת פרופיסורים במכללות. מלבד זאת הושמעו 29 דרשות ב־17 ערים אשר ב־14 מדינות.

כתוספת לנ"ל נתקהלו 24 אירגונים (אגודות, כנסיות וחברות) — לצורך זה או לצרכים אחרים — וקיבלו החלטות גינוי לטבח. אירגונים אלה נתקהלו ב־16 ערים אשר ב־12 מדינות (ומחוז קולומביה בכללן).

151 מאמרים ראשיים על נושאים הקשורים בטבח הודפסו ב־80 עתונים אשר הופיעו ב־40 ערים שב־29 מדינות (ומחוז קולומביה בכללן).

אמצעי־סעד ופטיציה

ההזדעזעות והגינוי של העם האמריקאי בקשר למעשי־התועבה שנעשו ביהודי קישינוב מצאו את ביטוים בשתי דרכים; מטרת האחת היתה מתן סעד לאלתר נוכח הסבל הרב שבקישינוב, ומטרת השניה היתה הטבת מצב יהודי רוסיה. הדרך השניה נתממשה על־ידי סיכומן ופירוטן של ההחלטות שנתקבלו באסיפות אזרחים ועל־ידי אירגונים ציבוריים שונים, שבהן היתה פניה לממשלת ארצות־הברית להתערב לטובת יהודי רוסיה. בכל הערים הגדולות שבארצות־הברית, בערים הקטנות יותר שמספרן רב מכדי לפרט שמותיהן, ולא במחוזות מעטים, הוקמו ועדי־סעד לאיסוף תרומות לעזרת הנפגעים בקישינוב. צורותיהם של ועדים אלה שונות היו: יש שחבריהם היו אזרחים בני אמונות שונות שנתמנו על־ידי ראש־עיר, שבמקרים רבים היו גזברי הקרנות הללו; יש שהיו קשורים לאירגוני צדקה או קהילה; היו מקומות שאיסוף הכספים הוחל כתגובה לקריאה שהופנתה לסניפיהם השונים של "קאונסיל אוף ג'ואיש ווימן" ("מועצת

נשים יהודיות"), "פדריישון אוף אמריקן זיוניסטס" ("הפדרציה של ציוני אמריקה"), ו"אינדיפנדנט אורדר אוף בני ברית" ("מיסדר בני־ברית העצמאי") ; וכן היו מקומות שעתונים ידועי־שם היו שליחים לדבר־מצוה זה. ההיענות לקריאות ולפניות היתה מהירה ונדיבה. התרומות נשלחו למישרים למשרד המרכזי של "אליאנס איזראליט אוניברסל" ("כל ישראל חברים") בפאריס, או לאחד משלושה משרדים בניו־יורק — לועד־הסעד, אשר עמנואל להמן היה נשיאו ודניאל גוגנהיים גזברו, והוא שעמד בקשר ישיר עם המשרד המרכזי של "כל ישראל חברים" בפאריס ; לועד־הסעד, אשר ק. ה. סַרזון היה נשיאו וארנולד קוהן גזברו, והוא שעמד בקשר ישיר עם ועד־הסעד המרכזי בקישינוב ; או למר ויליים רנדולף הוירסט, ששלח את הכספים שנאספו על־ידי עתוניו בניו־יורק, בשיקאגו ובסאן־פראנסיסקו — לגזבר, ארנולד קוהן. בדין־וחשבון שנערך ב־7 ביוני, 1903, והוגש על־ידי ועד־הסעד המרכזי בקישינוב ל"הילפספראיין דר דויטשן יודן" שבברלין, נרשם שהסכום שנשלח לקישינוב מארצות־הברית באמצעות כל הסוכנויות הנ"ל הגיע ל־192,443 רובל (משהו פחות ממאה אלף דולר). סכום זה הוא כמעט מחצית הסכום שנתרם לשם סעד על־ידי אוהדים רוסים וכרבע מן הסכום הכללי שנאסף בכל ארצות־תבל ונמסר לשימושו של ועד־הסעד המרכזי.

הרגש אשר עבר את הארץ כולה — היינו, בקשת עזרתה האדיבה של ממשלת ארצות־הברית למען יהודי רוסיה, לבש צורה של ממש בפטיציה שחוברה על־ידי הועד הפועל של מיסדר בני־ברית העצמאי והוגשה לנשיא ארצות־הברית בצירוף בקשה להעביר את הדברים למלך רוסיה.

ב־15 ביוני, 1903, ביקר ועד זה אצל ג'והן הי, מזכיר משרד־החוץ, והגיש לו את התזכיר דלהלן:

"מתוך קבלת העובדות שדווחו רשמית על־ידי ממשלת רוסיה, ובין השאר — פירוט האמצעים שנקטה לאחר השחיטה, ומתוך דחיית כל הבא לסתור דברים אלה, הרי שהמאורע זעזע והחריד לא בלבד

את יהודי רוסיה ואת יהודי ארצות אחרות, כי אם גם את כל העם האמריקאי.

"עד כה לא הונחה דעת העם האמריקאי שיהודי רוסיה מובטחים מפני זוועות חדשות העלולות לבוא עליהם.

"היהודים, בתור יהודים, ברוסיה ובשאר מקומות, חרדים לגורלם לעתיד לבוא.

"פחד זה בקרב יהודי רוסיה מעורר אותם להגירה לארצות־הברית, ומכאן שיש דרישה עצומה שממשלת ארצות־הברית תמחה רשמית בפני רוסיה, כשם שעשתה בפני רומניה. המקרה הקודם מובא בזה, ובמקרה זה מואשמת הממשלה במורך־לב, שכן רוסיה היא מעצמה גדולה ואילו רומניה היא חלשה.

"אולם ההבדל בין מצב העניינים לגבי רוסיה ובין מצב העניינים לגבי רומניה הוא פשוט. היהודים הבאים לארצות־הברית מקישי־נוב נמלטים משם על נפשם מפני המוני־עם הפועלים כמפירי החוק הרוסי ואילו יהודי רומניה הבאים לכאן אין בכוחם להמשיך לחיות שם בגלל עצם חוקיה של רומניה.

"נכון הדבר שחוקי־רוסיה מטרתם היא לגרש את היהודים מתוך תחומי רוסיה אל ארצות־הברית, כדרך שעושים חוקי־רומניה, אבל מחאה שתתבסס על עובדה זו ייתכן שלא הגיעה שעתה בקשר למאורע של קישינוב. ייתכן כי מן החכמה יהיה לדחותה למועד מתאים יותר. יתר על כן: אולי יש סיבות דיפלומטיות שבגללן אין לנהוג כרגע לפי התקדים הרומני.

"אבל העם האמריקאי מוקנט, מרוגז ומחוסר־סבלנות. הוא דורש מעשה. אם לא ייעשה דבר, הרי ששנאתו לרוסיה תעצם ותעמיק שרשים. בסופו של דבר, רגשות אלה ימצאו ביטוים בפעולה ממשלתית והתהום שבין רוסיה וארצות־הברית תתרחב.

"דיפלומטים רוסים, בסיועם של אמריקאים או בלעדיו, אין ביכלתם לפייס את העם האמריקאי בגינוי היהודים. נסיונות בכיוון זה היו מעשים רעים שחזרו להרע לעושיהם. ואף זאת: רוסיה הולכת ומוסיפה לאזרחי ארץ זו משהו הבא להעיד נגדה. כיום אנו נמצאים

על פני רחבי ארץ זו כחצי מיליון יהודים שבאו מרוסיה במשך עשרים וחמש השנים האחרונות. אנשי־חסכון הם כולם, בעלי־מרץ, בעלי־השכלה ובעלי־שאיפות, ומיום ליום השפעתם גדלה והולכת. על־ידי הגירה מספרם גדל והלך בכמות לא קטנה מאשר בעשרים וחמישה אלף לשנה.

"היהודי הצרפתי, הגרמני, או האנגלי הבא לארצות־הברית קושר קשר של ידידות בין מולדתו לבין ארצו המאומצת בגלל אהבתו לשתיהן, ואילו היהודי הרוסי מנהל כאן תעמולה נגד ארץ־מוצאו. הידידות המסורתית בין רוסיה וארצות־הברית מתערערת על־ידי שיטת רוסיה לגבי אזרחיה היהודים. מצב זה תובע, ללא פגיעה בנוהג דיפלומטי, ובלי לסבך את ממשלתנו־אנו, למלא את דרישו־תיו של העם האמריקאי שמשהו של ממש ייעשה, עד כמה שהדבר ניתן להיעשות, על־ידי ממשלתנו או בסיועה, כדי להרגיע את יהודי רוסיה בפחדם וכן לעצור בעד זרימתם לארץ זו, להפוך את השנאה לרוסיה מצד אזרחים אמריקאים — יהודים ובלתי־יהודים כאחד — לידידות, וכן לבטח את יחסי־הידידות המסורתיים.

"ניתנת בזה הצעה של שיטה אחת משתים או של שתיהן כאחת, היינו: פטיציה (כתב־בקשה) לצאר (רצוף בזה נוסח זמני), אשר חברי "בני ברית" יחתימו עליה אישים דגולים במדינות שונות, כי ממשלתנו תסייע בדרך בלתי־רשמית או רשמית־למחצה בהב־טחת הגשתו של כתב־בקשה זה לצאר ובהשגת תשובה חיובית לכתב זה על־ידי קשר ישיר או איזו צורה אחרת של ביטוי פומבי. הדרך שבה תוכל הממשלה לסייע בכך איננה מוצעת מסיבות מובנות מאליהן, אבל עניינה של הממשלה בתכנית זו חייב להיות ידוע.

"יש להשתמש במאורעות קישינוב וכן במאורעות אחרים שהת־רחשו זה לא כבר ואשר יש ביניהם דמיון פחות או יותר, כיסוד להזמנה רשמית מטעם ארצות־הברית, שתישלח לכל המעצמות, לועידה בינלאומית שתדון ברדיפות ונגישות הנגרמות על־ידי דעות קדומות ושנאה, אשר יסודן בהפליות גזעיות ודתיות, ואשר

תגן על הציויליזציה ועל איחוד בינלאומי בפני תוצאותיהן הרעות של רדיפות ונגישות כאלו.

(על החתום) שמעון וולף
אדולף מוזס
ליאו נ. לוי
יוליוס ביין
יעקב פוירת
שלמה זולצברגר
יוסף ד. קונס."

15 ביוני, 1903.

בתשובה לנ"ל ענה מזכיר משרד־החוץ, מר הי, כדלהלן:

"מי האיש אשר לב־אנוש בקרבו שישמע ללא התרגשות עמוקה את סיפור־המעשה של הזוועות שנעשו ביהודי קישינוב?! מאורעות מצערים אלה השאירו רישומם העמוק ביותר על העולם כולו, אבל בעיקר בארץ זו, בה חיים כה רבים מבני־דתכם המהווים יסוד כה רציני בקרב האוכלוסיה שלנו בתעשיה, בחיסכון, בציבוריות ובמוסר המסחרי. אין אדם שיוכל להביא את האמריקאים לידי מחשבה רעה על היהודים בתור מעמד או גזע — אנו מכירים אותם יפה יפה. במשבר הקשה שבו אנו עומדים כיום גילו יהודי ארצות־הברית תכונות תרומיות ביותר, כגון נדיבות־לב, אהבת־צדק וכוח־הבלגה.

"ממשלת ארצות־הברית חייבת לגלות אותן תכונות ממש. יודע אני שאין אתם מטילים ספק בכנות רגשותיו של נשיאנו. אין כמוהו שונא בכל נפשו ומאודו מעשי־אכזריות ועיוות־דין כגון אלה שאנו מגנים. אבל שומה עליו לשקול בזהירות ולאחר־מכן להחליט אם יש לנקוט צעד רשמי איזה שהוא כתוספת לביטוי רב־הרושם ורב־ההשפעה שניתן לדעת־הקהל בארץ זו בחודש האחרון. "אין זאת כי שמתם לב לעובדה שאין ממשלה תרבותית בעולם שנקטה איזה צעד רשמי, ושיקול זה בלבד מחייבנו לנהוג זהירות

במעשינו. מלך רוסיה ראוי לכבודנו, לא רק כמי שמולך על אומה גדולה וידידותית, כי אם כאדם אשר בתכונות נפשו הנהו רם ממעמדו הנישא.

"אין אנו צודקים בהנחה כי מושל נאור זה, אשר הוכיח לא אחת את מסירותו לשלום ולסובלנות דתית, לא עשה ואינו עושה ככל שביכלתו לשים קץ למעשי־זוועה אלה, להביא את האשמים על ענשם, בין אם הם מבני ההמון הבור ובין אם הם משתייכים לחוגים הרשמיים הגבוהים, ולמנוע בעד חזרת המעשים הללו שכה זעזעו את האנושות.

"לאמיתו של דבר, כל הידוע מן הנעשה והנשמע ברוסיה מביאנו לידי הצדקת תקותנו, כי אפילו מתוך המצב האיום השורר שם כיום ייתכן שתצמח טובה; כי לא ינום ולא יישן שומר ישראל..."

בלוית מר הי הלכה המשלחת אל הבית הלבן והביאה את העניין בפני הנשיא אשר ענה לאמור:

"אדוני היושב־ראש! למותר לי להדגיש עובדה כה מפורסמת וידועה על הגינוי הרב אשר רחש לב העם האמריקאי לשמע מעשי הנבלה האיומים שנעשו ביהודי קישינוב. איני זוכר בארץ זו ביטוי תכוף יותר ועמוק יותר לאהדת הקהל לקרבנות ולהזדעזעותו לשמע השואה המחרידה.

"בשעה שכל העולם הנאור מביע רגש כזה, טבעי הוא שבארצות־הברית יהיה רגש זה עמוק ביותר ואף נפוץ ביותר. נראה לי, כי מכל המעצמות הגדולות ממשלת ארצות־הברית, מראשית דרכה הלאומית, היא שעשתה יותר כדי להודות ולאשר מה רב החוב לעם היהודי וכן ניסתה לעשות צדק ויושר לאותם מאזרחי־אמריקה אשר מוצאם יהודי ואשר אמונתם יהודית.

"אחד משיריו המזעזעים ביותר של משוררנו הגדול לונגפלו, הלא הוא על בית־הקברות היהודי בניופורט, וכל העובר בבתי־הקברות העירוניים משכבר, השומרים על רשומות התקופה הקולוניאלית,

יראה שמות אמריקאים רבים מבני העם היהודי, אשר בעיתות־שלום־וקרב עשו את מלוא־חלקם בהקמת עמנו.

"מאז ועד היום, מאז הגנו יהודי צ'רלסטון, פילדלפיה וניו־יורק על האידיאל הפטריוטי ועזרו לואשינגטון ולחבריו, מייסדי הרפוב־ליקה הזאת, בדרכים שונות, ולא בכסף בלבד כי אם גם בנשק — מאז ועד היום לא היה מאבק, צבאי או אזרחי, אשר בו לא השתתפו אזרחים מבני האמונה היהודית שמילאו תפקיד חשוב שהיה לכבוד לעמנו.

"זכור לי שפעם סיפר לי הגנרל האוארד, כי שני מפקדי־גדוד שלו, שבהם שם מבטחו, היו יהודים. בין האסיפות של הצבא שביקרתי זכורה לי אחת במיוחד — אסיפה שפונסה תחת חסותם של אנשי־צבא מבני הדת היהודית; זו כונסה ב'היכל עמנואל' שברחוב הארבעים וארבעה, כדי לקדם את פני החיילים השבים ממלחמת אמריקה־ספרד שהיו מבני־דתם.

"בהיותי בסאנטיאגו, ואני עצמי אז בצבא, אחד הקולונלים המעו־לים של החטיבות, שפעל כה רבות באותו יום ואף לחם עמי ולצדי, היה יהודי. אחד מקברניטי האניות, שהצליח כל כך בהסגר שהושם על החוף הקובני, היה יהודי. בגדודי־אני העליתי חמישה אנשים בדרגתם על אומץ־לב והתנהגות טובה בקרב. מקרה היה הדבר — ואני הרי לא ידעתי דתם ואמונתם של אלה — כי שנים מהם היו פרוטסטנטים, שנים היו קתולים ואחד היה יהודי. ואף כי יד־המקרה היתה בכך אין לראות את הדבר כמחוסר־ערך, שכן זאת היתה דוגמה להרכב האתני והדתי של עמנו וכן הוכחה לעובדה כי אם אדם הוא אמריקאי טוב הרי אין אנו באים אליו בתביעות למעלה מזה, ואין אנו מעלים על דעתנו מה אמונתו ומה מקום־הולדתו.

"וגם בהיותי קצין־המשטרה בניו־יורק נזדמן לי לראות לא אחת עבודה מצויינת הדורשת עוז ואומץ, עבודה שהייתי יכול לציין מטיפוס פעלו של צאצא המכבי — וזה היה במשטרה שהיתה תחת פיקוחי על־ידי קציני משטרה ממוצא יהודי!

"הנני ואביא לכם רק דוגמה קטנה אחת בקשר ישיר לשאלה זו של רדיפות בגלל מוצא ודת. ייתכן ויהיה זכור לכם, ובטוחני כי כמה מידידי הניו־יורקיים יזכרו, כי באותה תקופה בה הייתי קצין המשטרה בא אדם אחד מחוץ־לארץ — לצערי, איש־כמורה היה — כדי לפתוח במסע תעמולה אנטי־יהודי בניו־יורק והודיע על כוונתו לכנס אסיפות לשם התקפת היהודים. הדבר הובא לתשומת־לבי. מובן שלא היה בכוחי למנוע אסיפות אלו. אחרי עיון בדבר, שלחתי סרג'נט יהודי עם 40 שוטרים יהודים כדי לתת חסות ומגן לתעמלן בשעת אסיפותיו; הנה כי כן השמיע את דבריו בגנותם של היהודים כשהוא מוגן אך ורק על־ידי יהודים, וייתכן שזו היתה התשובה הטובה ביותר שיכלה להינתן לו, ואולי דוגמה שאין טובה הימנה של רוח זו, אשר בה אנו, בני אמריקה, ניגשים לטפל בעניינים כאלה.

"והרשוני לתת לכם עוד דוגמה אחת קטנה של טיפול ביהודי רוסי — אחד מנסיונותי בימי היותי קצין־המשטרה — מעשה שלא יכול היה לקרות בשום מקום אחר בלתי אם בארצות־הברית. מעשה באדם אחד שקיבל את מינויי — וכך היה המעשה. פעם, בבקרי בסניף של "יונג מנס קריסטשיאן אסוסיאיישון" ("חבר הצעירים הנוצרים") אשר בבואֶרי* הוגד לי כי יש ביניהם שם בחור אחד, יהודי, אשר עשה מעשה־גבורה גדול בהצילו בני־אדם מבית העולה באש — ואלה שסיפרו לי זאת סברו כי הוא הוא הטיפוס הראוי להיות שוטר. דבר זה משכני אליו. נתתי הוראה להזמינו אלי וביקשתיו לגשת לבחינה כדי לראות אם יוכל לעמוד בה. הוא ניגש לבחינה, עמד בה, ולא רק שהיה שוטר מצויין אלא שמתוך משכורתו נתן מיד את לבו ודעתו על חינוך אחיו ואחיותיו הצעירים, ובכספי־חסכונו הביא מעבר לים כמה מקרוביו ואף סידר להם מקומות־מגורים.

"הבאתי לכם כמה דוגמאות של אנשים ששירתו תחת פיקוחי במשטרת ניו־יורק ובגדודי. כתוספת לכך הרי כמה מידידי הקרו־

* רובע במורד העיר ניו־יורק.

בים ביותר, כמה מאלה שעמהם קשרתי קשרי־ידידות קרובים מאד בחיי הפוליטיקה, היו בני דת יהודית וממוצא יהודי.

"מכאן שלא ייפלא שרחשתי אהדה ואף חשתי זוועה מתוך לבבי־שלי לגבי הטרגדיה האיומה הזאת, כפי שאתם עצמכם רחשתם וחשתם אותן. בדיוק כשם שהייתי תובע מכל אחד מכם אותה מידה של אהדה לאיזו טרגדיה שהיתה באה על איזה עם נוצרי, כן לא הייתי רואה עצמי ראוי למשרתי זו אילמלא רחשתי אותה אהדה עמוקה, אילמלא חשתי אותו יגון עמוק ואותה זוועה מזעזעת על מעשה־נבלה זה שנעשה ביהודים אי־שם על־פני כדור־הארץ. בטוחני כי טובה רבה צמחה כבר מן ההצהרות שהושמעו במדינה כולה, בלי התחשב באיזו אמונה, הצהרות של זוועה ואהדה על מה שקרה.

"משמחת היא הידיעה — שאנו, כמובן, שיערנוה לעצמנו — כי הממשלה הרוסית אף היא משתתפת ברגשות הזוועה והגינוי אשר בהם אנו, בני העם האמריקאי, רואים את מעשי התועבה בקישי־נוב, ומכוונת את כל כוחותיה לא רק למנוע את המשכם, כי אם לענוש את העבריינים. יחסה של אותה ממשלה למעשים ההם אינו שונה מיחס ממשלתנו אנו למהומות ולמעשי־לינץ' — מקרים הקורים בארצנו לעתים, אך אין מעשים אלה מציינים את אופי ממשלתנו או עמנו.

"ביקר אצלי השגריר הרוסי על־פי יזמתו שלו, וכתוספת למה שהוגד למזכיר משרד־החוץ, מר הי, הודיע לי השגריר הרוסי למישרים, ללא שאלות מצדי, כי מושל קישינוב הודח מכסאו, כי בין 300 ל־400 מן הפורעים נאסרו, והוא הוסיף מאליו כי אלה ייענשו בכל חומרת העונש שהחוק קובע.

"הנני לעיין בהצהרות שהגשתם לי, וכן אתן דעתי על כך אם ביטוי רשמי נוסף יהיה לתועלתם של אלה האומללים שנותרו בחיים, אשר לבנו לבנו עליהם. שום דבר שקרה בזמן האחרון לא זכה למחשבה מתמדת יותר ממאורעות אלה, ושום דבר לא יזכה למחשבה מתמדת יותר.

"כל פעולה נאותה ובת־תועלת תיעשה כדי להוכיח את הרצינות שביחס האמריקאי לגבי כל אדם לפי זכויותיו וערכו, בלי קשר כלשהו לאמונתו, לעמו, או למקום־הולדתו."

הפטיציה הודפסה על־פני גליונות גדולים והועברה במשך חודש יולי בשלושים ושש מדינות וגלילים ועל החתום — 12,544 אישים, מהם אנשי הממשלה המרכזית, שלטונות המדינות, שופטים, פקידי ערים ועיריות, אנשי־כמורה, אנשי־מסחר, בעלי מקצוע שונים וכו'.

הנשיא רוזבלט הסכים להעביר את הפטיציה למלך רוסיה וביום 14 ביולי הוא נתן הוראה למזכיר משרד־החוץ לטלגרף לממונה על ענייני השגרירות בפטרבורג כדלהלן — בצירוף הפטיציה:

"ואשינגטון, 15 ביולי, 1903.

"רידל,

"פטרבורג.

"ההוראה הניתנת לך בזה היא לבקש פגישה עם שר־החוץ ולהעביר לו את הדברים הבאים:

"הוד מעלתך! הורני מזכיר משרד־החוץ להודיעך, כי הנשיא קיבל ממספר גדול של אזרחי ארצות־הברית, מבני דתות שונות ובעלי מעמד ועמדה מכובדים בחיים הציבוריים ובחברה בכלל, כתב־בקשה נכבד המוגש להוד־רוממותו המלך, קשר למצב היהודים. ואלה דברי הבקשה:

"לכב' הוד רוממותך, מלך רוסיה!

"המהומות האכזריות שנערכו בקישינוב בפסח של 1903 עוררו זוועה וגינוי בכל העולם. עד שהוד רוממותך נתן הוראות מיוחדות למישרים לא עשוי הרשויות המקומיות דבר וחצי־דבר לשם שמירה על הסדר או לשם דיכוי המהומות. הקרבנות היו יהודים וההתקפה היתה תוצאה של דעה קדומה נגד עם ודת. הפורעים הפרו את חוקי רוסיה.

"הפקידים במקום זלזלו במילוי חובתם.

"היהודים היו קרבנות של הפקרות ללא הגנה.
"עובדות אלו מתבררות מן הדינים־והחשבונות הרשמיים של המהומות ומן המעשים הרשמיים שנעשו אחריהן.
"בתנאים רגילים היתה הזוועה זוכה לגינוי ללא פחד מפני חזרה עליה. אך לא כן הדבר במקרה זה. הוגד לכותבי הבקשה המוגשת לך כי מיליוני יהודים, אזרחים רוסים, תושבי דרום־מערב רוסיה, נתונים בפחד־תמיד של מהומות העלולות להתחדש.
"הם חוששים שבערות, אמונה תפלה וקנאות עיורת, כפי שבאו לידי גילוי במעשי־הפורעים, עלולות לרדפם בלי הפסק; כי אין לסמוך על הפקידות המקומית ככוח מגן על שלומם ובטחונם אלא אם כן יוזהרו בקשר לכך; כי נוצרה הרגשה כללית של שנאה לגביהם וכי זו תלויה מעל לראשם כסכנת־תמיד.
"גם אם נניח שיש בפחדים אלה משום גוזמה אין ספק כי הם קיימים, כי אין הם מחוסרי־יסוד, וכי תוצאותיהם יש עמהן חשיבות רבה.
"פחדים אלה מעוררים את יהודי רוסיה להגירה מערבה, הגירה הנמשכת והולכת זה למעלה מעשרים שנה. ותנועה זו כבר נעשתה כל כך כבירה עד שממדיה גדולים בהרבה מגירוש היהודים מספרד והיא משתוית ליציאת מצרים.
"אין כל אפשרות לאמוד את סבלם של היהודים האומללים המר־גישים כורח לעזוב את מולדתם, לנתק את קשריהם הקדושים ביותר, ולנדוד למדינות־נכר.
"כן אין כל אפשרות למדוד את סבלם של אלה שאינם יכולים או שאין ברצונם לעזוב את מולדתם; הנאלצים להיפרד מידידים ומקרובים היוצאים למדינות־הים; הנשארים שקועים בפחד אשר אין לו סוף.
"ברדיפה דתית יש יותר מן הפשע ומן הסכלות מאשר במלחמה. יש שמלחמה היא הכרחית, מכובדת וצודקת; ואילו רדיפה דתית אין לה הצדקה כלשהי.
"הפשע והסכלות המשמשים גורמים למלחמה בלתי־הכרחית נבלמו

כשיזמת הוד־רוממותך הביאה לידי הקמת בית־משפט לשלום בין העמים.

"למראה דוגמה זו השתעשע העולם הנאור בתקוה, כי לפי יזמה זו ייקבע בראשיתה של המאה העשרים העקרון הקיים והעומד — הלא הוא העקרון של חופש הדת; כי לפי הצהרה משכנעת שיסודה בטוב־לב ישמיע הוד־רוממותך דברו לא רק לגבי ממשלת אזרחיך, כי אם גם להדרכת כל האנושות התרבותית שאין אדם עלוּל לסבול בגופו, ברכושו, בדרורו, בכבודו ובחייו בגלל אמונתו הדתית; כי גם הנכנע שבנתיניך או אזרחיך יהיה רשאי לעבוד לאלוהים לפי הוראות מצפונו, וכי הממשלה, תהיה אשר תהיה צורתה או זרועה המבצעת, חייבת לבטח זכויות אלו על־ידי השימוש בכל כוחה.

"כותבי בקשה זו, הנמצאים הרחק מארצות־שלטונך, החיים בתנאים אחרים והשומרים אמונים לממשלה אחרת, מרהיבים עוז בנפשם, בשם הציוויליזציה, לבקש חופש־דת וסובלנות; לבקש כי הוא אשר הוביל את עמו ואת כל השאר אל מקדש־השלום יוסיף זוהר לשלטונו ולשמו בעמדו בראש תנועה חדשה אשר תחייב את העולם כולו להתקומם נגד רדיפות־דת.

"ההוראה שקיבלתי היא לשאול אם כתב־הבקשה יתקבל על־ידיך כדי להעבירו להוד־רוממותו. אם כן, יועבר נא כתב־הבקשה לפטר־בורג בלי דיחוי.

"ברגע שתוכל אבקשך להודיע לי על ביצוע הוראה זו.

הֵי".

ממשלת רוסיה סירבה לקבל את כתב־הבקשה.

ברשות הנשיא רוזבלט נכרכו הגליונות הבודדים של כתב־הבקשה, כיאה להם, והוכנסו לתיק שהוכן במיוחד למטרה זו והובאו לגנזך של משרד־החוץ.

נשיא "מיסדר בני־ברית" קיבל את הדברים המובאים להלן מאת מזכיר משרד־החוץ כתשובה למכתבו שהיה מצורף לכתב־הבקשה:

"משרד־החוץ

"וואשינגטון, 31 באוקטובר, 1903.

"אדון נכבד,

"קיבלתי באמצעות מר שמעון וולף את מכתבך מיום 5 באוקטובר. יחד עמו העביר אלי את ההעתק המכורך של כתב־הבקשה בעניין קישינוב. שמח אני לקבל לשמירה את התעודה החשובה הזאת ולקבוע לה מקום בגנזך הממשלה.

"עם שהעתק זה לא הגיע למקום הנעלה אשר לו היה מיועד, הרי שדבריו זכו לפירסום עולמי ומצאו מקום בהרבה לבבות. כתב־בקשה זה תמיד יהיה שמור לזכרון לא רק בשל תכנו כי אם בשל מספר החתומים עליו ובשל חשיבותם של החותמים, שברשימתם כלולים כמה מן השמות הנודעים ביותר בדורנו — בהשכלתם, בנדיבותם ובציבוריותם. לעתיד לבוא, כשחוקרי־היסטוריה יעיינו בתעודה זו, יתמהו כיצד מצאו כותבי־הבקשה, שהגיעו לידי גינוי עמוק של מעשי־עוול לאין נשוא נגד חפים מפשע ומחוסרי־ישע, ביטוי בסגנון כה רציני ונאה, ויחד עם זה כולו אומר כבוד, כה מתון וכה צנוע. זוהי תוספת חשובה לספרות ציבורית ותישמר בקדושה בתוך אוצרות מחלקה זו.

"והריני שלך בכבוד רב,

(על החתום) "ג'והן הֵי."

וו. ג. קורולנקו

בית מספר י"ג

(סקירה)

מרוסית: י. הר־אבן

I

באתי לקישינוב חדשיים לאחר הפוגרום, אבל הדיו היו עדיין חריפים והידהדו בעוז בכל רחבי רוסיה. בקישינוב נקטה המשטרה אמצעים חמורים ביותר. אלא שלטשטש את עקבות הפוגרום היה קשה: אפילו ברחובות הגדולים נראו עדיין הרבה חלונות ודלתות מנופצים. בירכתי העיר היו עקבות אלו מרובים פי כמה...

מצב הרוח היה מתוח, כבד... העתונים הביאו את הידיעה כי בפטרבורג פצע היהודי דאשבסקי בסכין את האדון קרושבן, ושיהודי אחר (ודבר זה היה בו כדי להחריד על אחת כמה), רופא, רצה להגיש לו לפצוע את העזרה הראשונה. האדון קרושבן אחוז־האימה דחה את הצעת העזרה וכתב כי "נפשו של דאשבסקי שייכת לו"; ביחד עם האדון קומארוב תבע לדאשבסקי גזר־מוות — וזאת על סמך הטענה כי הוא, האדון קרושבן, אינו סתם אדם, אלא איש בעל משא־נפש ממלכתי. וכעבור שניים או שלושה ימים, כבר בזמן שהותי שלי בקישינוב, הסתערו שלושה אנשים צעירים נעלמים על אחד נער יהודי שהתנהל בדרכו מבית־הספר, ואחד מביניהם הטיח בפגיון בצלעותיו; הפגיון היה מכוון בחריצות רב־יתר מאשר אצל דאשבסקי, ורק הספר, שהיה מוחזק על־ידי הנער היהודי מתחת למעילו המהודק, הוא שהחליש את כוח הפגיעה, אם כי לא הצילו מהיפצעות. הנער היהודי, שהתנהל לתומו בדרך מבית־הספר, לא היה, כמובן, "איש בעל משא־נפש ממלכתי", ולכן לא דובר על האירוע אף במלה אחת (בכל אופן בזמן שהותי שם) לא רק על־ידי הא' קומארוב

והא' קרושבן, אלא גם לא על־ידי העתון המקומי "בסאראבץ", — ורק היהודים הם שמסרו על כך תוך חרדה מובנת למדי.

אמרו, אגב, שמהלומה זו, שהונחתה בתלמיד בית־הספר, כל־כולה לא באה כאילו אלא בתורת תשובה למעשה התנקשותו של דשבסקי. על אף תיפלותו של הדבר, הריהו דומה בכ"ז לאמת. אגב, "הכל דומה (עכשיו) לאמת", הכל עלול להתארע בקישינוב, במקום בו עצם האויר רווי עדיין שנאה פראית ומַשטמה. חיי העיר כמו נדמו. הבינוי הופסק: היהודים אחוזים מורא ואי־בטחון ביום המחרת.

II

בימים כגון אלה באתי לקישינוב, ובמאמצי להבהיר לעצמי את הדבר האיום והטמיר שנפל כאן זה לא כבר, תעיתי על פני העיר, על־פני הפרברים, הרחובות והשווקים, תוך קשירת דברים על המאורע עם יהודים ועם נוצרים.

איני מתיימר, כמובן, למצות עד תכלית את זה האירוע המזעזע, את תהליך ההתמוטטות המהירה והפתאומית של כל הסייגים התרבותיים, שמביניהם מגיחה באורח בלתי־צפוי הפראות הכמעט טרם־היסטורית. סופו של כל דבר־סתר לבוא לידי גילוי. מאד ייתכן שגם הקפיצים של המעשה הפלילי הזה יזדקרו פעם גלויות לעין הרואה, ושהכל יבוא על ברירותו, כמיכאניזמוס זה של האורלוגין המפורק. ברם, אין ספק כי גם לאחר־מכן עוד ישתייר איזה שריד, שקשה יהיה להביאו לידי תיאום עם נסיבות אלו או אחרות של המקום המסויים והזמן המסויים. ותהיה זאת לנצח שאלה מסעירה: איך קורה הדבר, ואדם רגיל, בינוני, שייתכן ולפעמים אינו רע כלל, שבימים כתיקנם אף יש ונעים לבוא אתו בקשרים של מעשה, — הופך לפתע־פתאום לחיה פראית, להמון רב של חיתו פרא?!

דרושים הרבה זמן ועמל, דרושה חקירה מקיפה ומדוקדקת ביותר כדי לשקם את התמונה במלוא שלימותה. לדבר זה אין לי יכולת, ומה גם וייתכן שטרם הגיעה השעה לכך. רצוי היה להניח כי בית־הדין הוא שיעשה זאת, אם כי יש יסוד לחשוש שגם בית־הדין לא יעשה... אבל

ברצוני בכ״ז להתחלק עם הקורא ולוּא גם עם החיוורים שברשמי־הזוועה שתכפוּ עלי בזמן שהותי הקצרה בקישינוב, מקץ חדשיים לפוגרום. לשם כך אנסה לשקם, עד כמה שאפשר במדוייק ובנחת, אֶפיזודה אחת. הרי זה המעשה בבית־מספר־י״ג ששמו הולך לפניו היום בקישינוב.

III

הבית מספר י״ג עומד ברובע ה־4 של העיר קישינוב, בסימטה המכונה ״האסיאטית״, במקום ששם היא מתלכדת עם הסימטה הסטאבראית. אגב, כינוייהם של הרחובות והסימטאות הצרים, העקומים והמפותלים הללו, אינם ידועים כהלכה אפילו לקישינובאים עצמם, ובעל־העגלה היהודי (פה יש הרבה מאד בעלי־עגלה יהודיים, וגם ביניהם נימנו פצועים והרוגים) בתחילה לא תפס לאן, בעצם, אנו מועדים לבוא. בן־לוייתי, שכבר למד רב־יתר להתמצא במופתים המקומיים הקשורים בפוגרום, חש אז להסביר:

— הבית הי״ג... ששם רצחו...

— אַ... ידעתי, — אמר בעל־העגלה, בנענעו ראשו ובהצליפו בסוּסו, הכחוש כמוהו עצמו, וכדוגמתו גם בלתי־נחשב ועגום. את פניו לא ראיתי, אלא ששמעתיו ממלל משהו לתוך זקנו. דומה היה לי שקלטתי את המלים: ״ניסנזון״ ו״הזגג״.

ניסנזון והזגג — עוד זה לא כבר התהלכו בארץ החיים. עתה שוב אינם אלא הברות בעלמא, המעלות את זוועת הפוגרום שמקרוב. נסענו ממושכות, ולאחר עיקוף הרחובות ההומים, הרחבים והתרבותיים יחסית של העיר החדשה, התנהלנו ארוכות על פני הסימטאות הצרות, המפותלות והמיוחדות־במינן של קישינוב הישנה, במקום שם האבן והרעף והסיד מעמעמים את העצים הדקים, הצומחים גם הם מן האבן, ושמא, דומה הדבר, מרחפים עדיין ההדים של אֶלוּ סיפּורי־מאורעות מתוֹר הבויארסטבו*, ואולי גם מזמני הפשיטות התורכיות. הבתים כאן קטנים, הרבה קירות־אבן, המשמשים כאילוּ הסוואה למבואות החצרות; פה ושם נשתיירוּ חלונות צרים, כעין אשנבי־יריה.

* אצולה במלכוּת מוסקבה.

סוף־סוף, על פני אחת מן הסימטאות הללו, ירדנו אל הבית המבוקש. לא־גבוה, מצופה, ככל בתי קישינוב, רעף, הריהו עומד בפינה, בסמוך לככר לא גדולה, שלתוכה הוא כמו מזדקר ככף. מסביב נראים ביתנים צנועים בעלי גגות־רעפים, והריהם נשקפים עלובים ובלתי־נחשבים כל־כולם. אלא, בעוד שכולם עושים בכל־זאת רושם של מגורים, הרי הבית מספר י״ג חשוב כבר־מינן: הוא משקיף על הרחוב בחלונותיו השוממים, עם מיסגרות מושחתות ומנופצות, עם דלתות סתומות איך־שהוא באמצעות קרשים ושברים מכל המינים שהם... צריך לתת צידוק למשטרה הקישינובית: אם כי לא במיוחד התנגדה לפוגרום, הריהי נוקטת עכשיו אמצעים חמורים, בהכריחה את היהודים להביא לידי הסדר מהיר את הבניינים ההרוסים והחבולים. אלא שעל בעליו של הבית מספר י״ג שוב אין לה כל שליטה...

על פני החצר טבועים עדיין העקבות המובהקים של ההחרבה: הריהי זרועה כל־כולה פלומה, שברי רהיטים, רסיסי זגוגיות וכלים, וקרעי בגדים. די בהצצה על כל אלה — ותתואר התמונה של ההתאכזרות הפראית: הרהיטים שבורים עד כפיסים דקים, כלי־האוכל מדורסי־רגליים, המלבושים מקורעים לגזרים: באחד המקומות מתגולל עדיין שרוול שמוט, בשני — קטע של חולצת ילדה. מיסגרות החלונות עקורות, הדלתות מנופצות, פה ושם תלויים משקופים עקורים בתוך חללי־חלונות שחורים, כעין זרועות שבורות.

בפינה השמאלית של החצר, מתחת לסככה אצל מבוא אחת הדירות, עדיין מסתמן ברורות לעיניים כתם שחום, שלא קשה להכיר בו דם קרוש. מעורב גם הוא עם רסיסי זכוכית, עם בדלי רעף, עם סיד ופלומה.

IV

— פה רצחו את גרינשפון... — הפטיר מישהו בקירבתנו בקול מוזר ועמום.

בשעה שנכנסנו לתוך החצר הזאת, היה פה הכל עטוף דיממת־מוות וישממה, עתה עמדה בסמוך אלינו ילדה בת עשר או שתים־עשרה. אמנם, כך נראית היתה לפי הקומה והגיזרה. לפי ארשת הפנים אפשר היה לייחס

לה יותר מזה: העיניים הביטו שלא על אורח טפלייא... הפעוטה הזאת ראתה הכל מה שנתחולל כאן זה לא כבר. בשבילה היתה תמונה זו של החרבה בחצר הדוממה תחת קרני השמש הלוהט מלאה זוועה בלתי־נשכחת. לאחר כל זה השתכבה פעמים רבות לישון, התעוררה, קמה, עשתה הכל מה שנהגה לעשות קודם־לכן, — משמע: "נרגעה". אבל הזוועה, שחייבת היתה לשבש את הפנים הילדותיים האלה, לא פקעה כליל. היא שיירה אחריה מישקע קבוע בצורת הבעה אי־ילדותית בעיניים ביחד עם איזו חלחלה קופאת בפנים. קולה היה כמחונק, ואת דיבורה קשה היה לקלוט: ההברות יצאו מפיה אך במאמצים, כמפי אוטומאט זה, ובהתקרבן זו לזו יצרו מיני מלים מיכאניות ששפת־אנוש חיה לא תכירן.

— הוא הנה פה... רץ... אמרה בהתנשפה קשות ובהצביעה בידה בכיוון אל הסככה ושלולית הדם.

— כלומר, מי? הזגג? — שאל בן־לווייתי.

— פ—כן... הזגג. הוא רץ הנה... והוא נפל הנה פה... ופה הם הרגוהו... אנוסים עפ"י חישת חלחלה סרנו מאצל הכתם הזה — ערבוב של דם וסיד, בוץ ופלומה.

כבחצר, כן היה גם בבית הכל מהורס במידת החריצות: רפידים מקור־עים, דלתות עקורות, תנורים מנופצים, קירות מקורקרים במפולש, דייקנות מופלגת זאת של ההחרבה הפראית חוללה בעיר שמועה, שכאילו לפני הפוגרום טרח אחד מבין "האנטיסמיטים" האינטליגנטיים־למחצה ובעלי השפעה די־ניפרת בהכנת מערכת שלימה של כשילים עם נוים, שחולקו בין הפורעים ואף נאספו לאחר־מכן בחזרה בידי "סוכנים" מיוחדים.

איני יכול לומר כמה כאן מן האמת, אלא שבעצם השמועה לא מעט מן האופייני. יהיה אשר יהיה, וקשה לתאר כי אך זה־לא־כבר שטפו בחורבה זו, שבה אנו מתבוננים עתה, חיי־אנוש רגילים.

הבית מספר י"ג היה מורכב משבע דירות, שבהן, כרגיל, התגוררו בצפיפות ובדוחק שמונה משפחות יהודיות, בסה"כ כ־45 נפשות (עם ילדים). אדוניו היה מובשה מאקלין, סוכן ובעל חנות צנועה בעיר. תמורת כל עיסוקיו, כלומר בתורת בעל־בית וסוכן וחנווני, היה פודה הכנסה בשיעור של 1500 רובל לשנה. בין יתר דיירי הבית היה מוחזק,

בודאי, עשיר ובר־מזל. אגב, הוא עצמו לא דר כלל בבית מספר י"ג, אלא שאחת הדירות היתה תפוסה על־ידי בתו ובעלה וילדיהם.

אחד הדיירים החשובים היה החנווני הזעיר נפתלי סיריבריאניק. חנותו עמדה בקרן־הרחוב. עתה ניתן להכירה על־פי שברי הדוכן והאיצטבאות, המתגלגלים על הרצפה המלוכלכת בין הקירות המרופטים.

ועוד גרו בזה הבית: זבן בחנות־לגאלאנטריה בירלצקי, עם אשתו וארבעת ילדיהם. הוא השתכר 48 רובל לחודש. ניסנזון, איש כבן 46, היה רואה־חשבונות, דהיינו: קבע כללי פינקסנות והנהיג עריכת דיווח כספי. את המשימה המקצועית הלימודית־בחלקה הזאת היה מבצע על־פי קבלנות ומפיק כ־25—30 רובל לחודש. מובשה פאסקאר שירת כזבן, קיבל 35 רובל. היו לו אשה (איטה) ושני ילדים. איציק גירוץ היה פקיד בבית־החולים, אלא שבזמן האחרון ידע, כמדומה, מחסור, בהינטל ממנו מקום־עבודתו. מובשה טורקיניץ׳ היה בעל נגריה, בה העביד שלושה פועלים, ואילו בתיה בראבאש סחרה בבשר. ואחרון אחרון: הזגג גרינשפון, שמדי יום ביומו היה יוצא עם זגוגית־לחלונות וחוזר בערב הביתה עם שכרו.

המספרים לקוחים מעדויות הקרבנות־הניזוקים וקרוביהם. מוכח מהם טיבם של העשירים שהיוו את האוכלוסין של הבית מספר י"ג. דרך־אגב: העדויות, שניתנו כהצהרות על נזקים, – מן הראוי יותר לחשדן בהפרזה מאשר בהעלמה...

כך חי הבית הזה בשלום ובשלווה עד היום 6 באפריל. ניסנזון היה הוזר על החנויות ו"מנהיג בהם בוכהאלטריה", בליצקי ומובשה פאסקאר מוכרים סחורה בחנויות זרות, נפתלי סיריבריאניק מַקנה ללקוחות יהודים, מולדאבאנים ורוסים ניירות, סבון, גפרורים, נפט, כותנה זולה וסוכריות זולות, איציק גירוץ מחפש מקום, ואילו הזגג גרינשפון מתקין שמשות מנופצות...

ביום ה־6 באפריל, הוא היום הראשון לגדול חגאות הנוצרים, הוחלו בעיר הפוגרומים. שמועות עליהם פשטו, כמובן, ברחבי קישינוב כולה, והנקל לשער אילו שעות עברו על תושבי הבית מספר י"ג המאוכלס יהודים עד צפיפות — לשמע הסיפורים על המתחולל בעיר ועל היחס

שרוחשים לכך הציבור הפראבוסלאבי והשלטונות. ברם, אמרו, כי המתרחש מתרחש מפני כך, שהגוברנאטור מחכה לאיזה "צו". הצו עומד להגיע בלילה בכל הוודאות, — פירוש הדבר שבבוקר יפון השקט.

לעת ערב שככו הפרעות מאליהן, והלילה עבר בפחד, אבל בלי פוגרומים.

V

את מה שאירע למחרת בבוקר מתארים מי שהיו דיירי מספר י"ג ושכניהם בזה האופן:

בשעה עשר בקירוב בבוקר הופיע השוטר "פחית מספר 148" — אדם המופר, כמובן, היטב בסביבה הנדונה — שמחמת דאגה, כנראה, לגורל היהודים, יעץ לכולם בקול־רם שיהיו מתחבאים במעונותיהם ולא יהיו מראים פנים בחוץ. היהודים שמעו, כמובן, בעצתו זאת, והמעונונים היהודיים הצרים נמלאו דיירים נפחדים. הדלתות, השערים והתריסים עמדו נעולים, וכל הככר שאצל הסימטה האסיאתית קפאה בציפייה מבעיתה.

יש לי יסוד להניח, כי זאת התמונה: תריסים נעולים, רחובות שוממים וציפיית־בעתה למה שעומד להתארע, הנה אופיינית בשביל פרברי קישינוב בתחילתו של היום השני לפוגרום. היתה לי ההזדמנות העגומה להיפגש ולשוחח עם אחד הקרבנות במקום אחר. זהו אחד מאיר זלמן וייסמאן. עד הפוגרום היה עיוור בעינו האחת. בשעת הפוגרום מצא מישהו מן "הנוצרים" לנחוץ להוציא לו גם את השניה. לשאלתי, אם ידוע לו מיהו שעשה זאת, – ענה בקור־רוח גמור, כי במדוקדק אין הוא יודע זאת, אלא ש"נער אחד", בן השכן, התפאר לאמור שעשה זאת הוא דווקא, באמצעות משקולת קשורה על חבל.

זלמן זה גר בסמוך לבית־המטבחיים, בעיבורה של העיר. ממש כדוגמת תושבי הבית מספר י"ג, שמעו הכל גם בפרבר זה בחרדה גדולה על הדבר שנפל בעיר, חיכו גם הם ל"צו" שיבוא בלילה ויניא אי־סדרים נוספים. וגם בפרבר זה, שטרם נתנסה בפוגרום אלא רק ציפה לו בפחד ובמבוכה, הופיע למחרת בבוקר מן העיר השוטר המקומי, שמשמרו אצל בית־המטבחיים. מניה־וביה הקיפוהו תושבי הפרבר — מולדאבאנים, שכני

היהודים. מאיר וייסמאן לא קלט את אשר אמר להם השוטר. איני משער שהשוטר אמר משהו גרוע או משסה ישיר; סבור אני, שהוא רק לא חש עצמו בחזקת גוף רשמי, ולכן דיבר, כעם שכנים טובים, את האמת לאמיתה. והאמת היתה, כי חזר למשמרתו ללא כל הוראות מיוחדות, וכי ראה ראה בעיר שהפוגרום מתנהל על טהרת האכזריות המתעצמת והולכת – וזאת בנוכחות הצבא והמשטרה. מן ההודעה הזאת הסיקו המולדאבאנים, תושבי סביבת בית־המטבחיים, את מסקנותיהם. הם התחילו מנהלים ביניהם התייעצות בנוגע למסקנה המסתברת מן המצב הכללי, שפירושה הלכה למעשה היא, שעליהם, תושבי סביבת בית־המטבחיים, מוטל, כנראה, לעשות את אותו הדבר עצמו הנעשה בשאר מקומות העיר. מהתייעצות זאת מוסר וייסמאן פרט אחד מפורש. הדיון יוחד על שני אחים, יהודים: ההמון החליט, כי את האחד מהם אפשר "להותיר"...

לפיכך התחילו היהודים מתחבאים, איש באשר יכול. את מאיר וייסמאן עם משפחתו החביא בביתו אחד אדם טוב, שכן־מולדאבאן, אלא שאשתו באה מן הרחוב וטענה כי ההמון מאיים לעשות על־כך שפטים גם בהם. ואז, — סיפר מאיר וייסמאן, — "התחלנו לרוץ". הוא נאלץ לקפח הרבה זמן כדי שיהיה סיפק בידו לסדר לכל־הפחות את הילדים הקטנים בקרב משפחתו של אחד בן־מולדת אמיד, שקיבל את הדת הנוצרית. בנותיו של זה אספו את הפעוטים, אלא שהאב השליך אותם שלוש פעמים בחזרה דרך הגדר. מן הכרח היה להיחבא ביחד עם הילדים; מאיר וייסמאן רץ לבית־הֶמְסַת־החֵלב. לאחר זמן־מה "באו לשם מולדאבאנים עם אלות והתחילו מכים". יותר מזה אין הוא זוכר כלום... אם כי המעשה בווייסמאן מהווה במידת־מה סטייה מן הקו הישר של סיפורי על הבית מספר י"ג, אומר אני לסיימו כל־כולו, כשהקיץ בבית־החולים, היתה שאלתו הראשונה בנוגע למשפחתו ולבתו.

— איטה! היכן בתי איטה?

— אני כאן, — ענתה איטה, שעמדה אצל המיטה. אבל החולה נתפס למבוכה חזקה עוד יותר, וקרא שנית:

— איטה, איטה, אבל אֵיךְ?..

כשנרכנה עליו וחזרה שנית, שהיא כאן, — מאיר וייסמאן, — שלא תפס עדיין מה שאירע, התחיל מגשש בזרועותיו באויר ולהתאונן על שאין הוא רואה את בתו.

הוא לא ראה אותה, מפני ש"נער נוצרי" הוציא לו באמצעות משקולת את עינו השניה, — וזאת, כנראה, צורך סימטריה. אגב, רבים הסבורים כי מאיר וייסמאן "בעצמו אשם", ושכבר "בא על שכרו במידה מופלגת" על ההפסד שבאי־היכולת לראות עוד את בתו... ואילו במה שנוגע לנער הנוצרי, שביצע באמצעות משקולת ניתוח על היהודי, — הרי שאין הוא ראוי, כמובן, למלים של תוכחה. אין הוא, לעצמו של דבר, אלא "קרבן"...

והרי ייתכן ואין זאת אלא האמת לאמיתה. להיכנס לחיים כשמעשה כגון זה מוטל על המצפון... מה תגדל הזוועה באם יבין הנער הנוצרי את אשר עשה. ובאם לא יבין, הריהו, למעשה, קרבן אומלל שבעתיים. ברם... האומנם מאיר וייסמאן הוא הנושא באשמת קרבן זה?

VI

ממש כך, כנראה, כמו אצל בית־המטבחיים, השתלשלה הטראגדיה של בית מס' י"ג. השוטר "פחית מספר 148" חזר בבוקר גם הוא, כאותו חבר־לשירות שלו, מן העיר, ששם חיכה, בודאי, לצווים ברורים ומדוייקים, לא קיבלם גם הוא, הופיע גם הוא בפרברו וגם־כן לא יכול היה לתת עצה אחרת מלבד זו: — אֵיי, ז'ידים, היחבאו בתוך הבתים ושבו בשקט! — וגם כאן, כמו אצל בית־המטבחיים, הופיעו בין הפורעים שכנים מן הרחובות והסימטאות הסמוכים.

השוטר "פחית מספר 148", לאחר שמסר את הוראתו הידידותית, התיישב על העמודון, מאחר שלכאורה לא נשאר לו עוד שום דבר אחר לעשותו, ונשתהה כך, כפי שאומרים, כל הזמן בתורת דוגמן הכרחי בשביל אחד פַּסָל, שהיה עולה בדעתו לכיֵר את דיוקנו של הנעלה בחגים הנוצריים בעיר קישינוב.

ובמרחק־מה מן הפילוסופוס הזה נשתלשלה הטראגדיה של הביקתות היהודיות במלוא זוועתה הסטיכית. האספסוף הופיע בשעה 11 לערך, בליווי שני אנשי־ניידת, שלמרבה־הצער לא היו גם להם כל פקודות. הוא

היה מורכב מחמישים או שישים איש, וקל היה לציין ביניהם גם שכנים טובים בעלי שמות מולדאבאניים. אומרים, שקודם־כל נגשו לחנות־של־יינות, שעם בעליה, אגב, נהגו במידה של אדיבות. אמרו לו: "תנָה שלושים רובל, שאם לא כן נהרוג". הלה נתן שלושים רובל ונותר בחיים, — וזאת, כמובן, מאחר שנתחבא אי־איפה, בעבור שלא ייראה לעין ולא יעמיד בנסיון את מידת החסד של האספסוף הפראי... אבל זה פתח בפוגרום. הכסף כוסתה תוך דקות ספורות זכוכית, שברי רהיטים ופלומה.

אלא שעד־מהרה חשו הכל שהעיקר עומד להתחולל אצל הבית של מושקה מאחלין.

מדוע, – קשה להגיד. האם היתה באמת לכנופיית הפורעים האלה איזו תכנית; ההיתה מודרכת על־ידי איזה אירגון חשאי, כפי שרבים המדברים על כך בעיר; או ההיה זה זעם ההמונים — רוח־בלהות סתום־עיניים זה, השועט־שוצף קדימה בהיסח־דעת סטיכי צרוף, — שאלה היא שתבוא אולי על פתרונה בבירור המשפטי הצפוי (ואולי גם זה לא יפתור). מכל־מקום, בבית מספר י"ג נתוספו עד־מהרה, לקול טירטור האבנים, נפץ הקירות וצליל הזגוגיות, גם קריאות רצח ומוות...

משמאל לשער, בפינה, ששם נשתמרה שלולית של דם עד עתה, יש כמה מחסני־עץ לא־גדולים. באחד מהם נחבאו מכנופיית הפורעים הזגג גרינשפון, אשתו ושני ילדיהם, וכן איטה פאסקאר גם־כן עם שני ילדים, ועוד ילדה בת י"ד, עוזרת־בית. מבפנים לא היה המחסן נָעִיל, ובכלל מזכירים כל המחסנים האלה מיני ארגזי־קלפים. יתרונם היה רק בכך, שלא היה בהם כלום לשבירה ולשדידה, והיהודים סבורים היו כי כאן לא תשורם עין. על התגוננות אי אפשר היה גם לחשוב: בבית לא היו אלא שמונה גברים; השוטר מספר 148, שלא קיבל כל הוראות, ישב לו על העמודון, ושני אנשי־משמר עמדו בסימטאות מעל ולמטה מן הבית ההרוס. ובקרב ההמון נתעצם והלך אותו פרוצס מיסתורי, שבו, מתחת לדוק ההשראה של תרבות נוצרית, נבקעות התפרצויות של אכזריות בהמתית. ההחרבה היתה במלוא תקפה: החלונות נופצו, המיסגרות נעקרו, התנורים נהרסו, רהיטים וכלים נהפכו לרסיסים. דפים וגויליים מכתבי־הקודש

התגוללו על פני האדמה, ערימות של פלומה בחצר ומסביב לבית, פלומה נישאה באויר ועטפה את העצים, כטל בוקר זה. בתוך גיהינום מטורף זה של קרקור, צלצול, צחוק פרוע וגניחות של זוועה, — כבר נתעורר בקרב הפורעים צימאון לדם. כָּבדה רב־יתר התפרעותם מזכותם להימנות על משפחת האדם.

בראש־וראשונה התנפלו על המחסן. כאן היה רק גבר אחד: הזגג גרינשפון. שכן ממשפחה מולדאבאנית, שאשת גרינשפון היתה קוראת לו בשמו הפרטי, מעשה היפרות טובה, דפק הראשון את הזגג בסכין בצוואר... האומלל פרץ מן המחסן, אלא שתפסוהו, סחבוהו אל מתחת לסככה, וכאן שמו לו קץ באמצעות אלות — ממש בו במקום ששם נשתמר עד עתה כתם הדם.

בתשובה לשאלה, — האם היא מכירה אל־נכון את הרוצח, ואין היא טועה בדבר, כי אמנם לא היה זה סתם שודד עובר־אורח, לא אחד אלבאני בן תורכיה, ולא אסיר־פרך פליט מן הכלא, ענתה היהודיה, אלמנת הנרצח, בבטחון:

— הייתי מחזיקה אותו בזרועותי בהיותו תינוק. כה יתן אלהים חיים, היינו ידידים טובים.

"הידיד הטוב" הזה הוא שהנחית את המכה הראשונה בסכין בבית מספר י"ג. עתה הוברר המצב: היהודים נבוכו "כעכברים במלכודת", — כביטויו של אחד ה"נוצרים" הקישינובאיים, ברנש עליז, שמצא לו במקרה כגון זה אמתלה לבדיחות־הדעת...

כמה מהם הרסו לעליית־הגג... במעלה אותה סככה עצמה, שמתחתיה נרצח גרינשפון, יש מיפתח אפל, המהווה מבוא לעלייה. מבוא צר ולא נוח. הראשון הרס לשם בירלאצקי עם בתו, ובעקבותיהם בא בעל־הבית מאחלין. מאחלין, כפי שכבר צויין, לא גר בבית זה. אבל כאן דרה בתו, והוא, מודאג לגורלה, הופיע במקום הטראגדיה. את בתו לא מצא. עוד קודם־לכן הפליגה העירה עם הילדים... עתה נאלץ להציל נפש עצמו.

כל השלושה חדרו לתוך העלייה ללא מכשול. מכאן יש, כמובן, להסיק כי לגמרי לא כל ההמון היה אחוז צמאון לדם, שאלמלא כן הרי אין ספק שלא היו מאפשרים את ההיחבאות בתוך החלל האפל הזה, שהידחקות

לשם הצריכה מאמצים — ומה גם לעיני הפורעים, שנמצאו בחצר. נחבאו, — פירוש הדבר כי אופשר להם זאת על־ידי אנשים שמצאו להם קורת־רוח (או דבר־חובה) בהחרבת נכסים, ולא ברציחת בני־אדם. אפס, עד־מהרה פרצו בעקבות הנמלטים אל עליית־הגג גם רוצחים...

עליית־הגג של הבית מספר י״ג — הרי תחום קודר, מואפל, מגובב קורות, מעשנות, ארובות ומישענות־גג. הפליטים האומללים, לאחר שעשו סיבובים אחדים, נוכחו בכ״ז, שכאן, באפילת העלייה הצרה והמחניקה, לא יוכלו להיחבא. עם ששמעו מאחוריהם קריאות של רדיפה, התחילו ביאושם לשבור את הגג.

שני מיפתחים שחורים, עם רעפים מפוזרים סביבם, נראים על גג הבית מספר י״ג בשעה שאני רושם הטורים האלה. אצל האחד מהם היה מוטל בשעת ביקורנו כיור־ברזל כחול. דרושה לאדם מידה מופלגת של יאוש כדי שיוכל, תוך רגעים מספר של סכנת מוות, להבקיע מיפתח כזה. אבל הדבר עלה בידם: חפצו, בכל מחיר, לטפס ולעלות למעלה. שם היה שוב אור של שמש, מסביב עמדו בתים, היו בני אדם, המון אנשים, הפחית מספר קמ״ח, אנשי־משמר... היו אלה בכ״ז יום, אור של שמש, ויצורי אנוש... וכך השכילו להבקיע בגג שני מיפתחים. הראשון הזדחל באחד מהם מובשה מאקלין, הואיל והיה אדם ״קטנטן וקל״ (איפיונו של אחד מעדי־הראייה). ואילו בירלאצקי דאג להגיש לשם תחילה את בתו חייקה. לאחר מכן, כאשר טיפס הוא גופו, כבר נמצא אחד הרודפים בר־במקום, ותפס אותו באחת מרגליו.

והנה, לעיניו של כל ההמון, נתגלע המאבק הנואש. הבת סחבה את אביה כלפי מעלה, ואילו למטה החזיק בו אחד הרודפים. כוחות הנאבקים לא היו, כמובן, שווים, ולבירלאצקי צפוי היה שלא לראות עוד את אור השמש... אלא שכאן חדלה חייקה בירלאצקי למשוך את אביה, וברֶכנה על פני המיפתח, פ נ ת ה ב ב ק ש ה לפורע שיהא מַרפה מאביה.

הלה הרפה...

יכופר נא לבן־אדם זה חלק מעוונו — וזאת על שום שלפחות לרגע אחד קט, בתוך אפילה זו של התאכזרות מטורפת, נתן מקום בלבו לקורטוב של רחמים אנושיים, — על שום שמורא הבת־היהודיה על חיי

אביה־היהודי חדר בכ״ז לתוך נשמתו החשוכה... הוא הרפה מן הז׳יד.

מה עשה זה לאחר־מכן? ייתכן ונסתלק ממקום קרב־הדמים, נכלם ומפוכח, בהאזינו לקול האלהים, המתגלה, כדבר כל הדתות, באהבת הזולת, ולא ברציחת נטולי־הגנה... ואולי נתעורר מן ההתגלות הרגעית ו״חזר בתשובה״ — לא על מעשה האכזריות, אלא על כמירת הרחמים האנושיים אל היהודים הנרצחים, כדוגמה שראינו גם במקרים אחרים.

יהיה אשר יהיה, ושלושה במספר הם הקרבנות שנתגלו על פני שטח הגג. עוד פעם ראו את אור העולם: את הככר והבתים, את השכנים ורקיע השמים, את השוטר פחית מספר קמ״ח המסב על העמודון, את אנשי־המשמר המחכים לפקודה, וייתכן וגם את אותו הפומר, שניסה, בודד ונטול־נשק, מודרך על־ידי התודעה הנוצרית, לגשת אל כנופיית־הפורעים כיבדת ההשתוללות.

הכומר הזה עבר לתומו על פני הכיכר, והיהודים, שמשקיפים היו מן הבתים הסמוכים על המתרחש בבית מספר י״ג, התחילו מבקשים את התערבותו. את שם הכומר אין אני, לצערי, יודע. כפי הנראה, היה זה אדם טוב, שלא עלה על דעתו כי יש ב״רוס הקדושה״, או אי־איפה, עם הראוי לכך, שיהרגו בו בלא הבחנה, כבחיתו פרא. לא גרס כמו־כן, כנראה, שאפשר שיהיו ברוסיה אנשים הרשאים לרצוח בהמון את היהודים הבלתי־מוגנים, — וזאת ללא בושה מפני האור והשמש. ההתעוררות הבלתי־אמצעית הראשונה, הישרה ביותר, אילצתהו לגשת אל ההמון עם מלה של הוכחה נוצרית. אבל הפורעים ניסו אליו באיום, — והוא... נסוג. היה זה, כנראה, אדם פשוט וטוב, אבל לא גיבור החובה הנוצרית. ורצוי להאמין, שלכל הפחות לא בוש האיש מפני נסיונו ומפני התעוררותו הראשונה.

אם בו באותו רגע, או ברגע אחר, הוא שחַל המקרה הנ״ל, — מכל מקום שלושה הם הקרבנות שנסתמנו על פני הגג, בתוך העיר, בין מאות אנשים, — באין כל הגנה. בעקבותיהם, באותם החורים עצמם, הופיעו רוצחים.

הם התחילו מתרוצצים סביב־סביב על פני הגג, בהופיעם לסירוגין אם בחלק הפונה לחצר, או בזה הצופה פני הרחוב. ובעקבותיהם רדפו הפור־

עים. את בירלאצקי פצע אותו שכן עצמו שהנחית את המהלומה על גרינשפון. ואחד הפורעים היה משליך לבין רגלי הבורחים את כיור־הרחצה הכחול, שמוטל היה על הגג עוד חדשיים לאחר הפוגרום... היה הכיור מתדפק בגג ומצלצל, וההמון ודאי היה מצחק...

לבסוף השליכו את כל השלושה מעל הגג. חייקה נקלעה על גבי ערימה של פלומה בחצר ונשארה בחיים. הפצועים מאחלין ובירלאצקי נחבלו בשעת הנפילה, והאספסוף השפל של התליינים־הציידים סיים חייהם בהלמות של אלות, ותוך צחוק גיבב עליהם ערימה של פלומה... לאחר־מכן שפכו במקום הזה מספר חביות של יין, והקרבנות האומללים (על מאחלין אומרים בודאות שעדיין חי היה מספר שעות) נחנקו בתוך מערבולת־ליכלוך זו של עפר־חוצות, יין ופלומה.

VII

האחרון נרצח ניסנזון. הוא עם אשתו נחבאו במרתף, אלא, בשמעם צעקות הנהרגים, ובהבינם שלתוך הבית מספר י"ג כבר חדרו הרצח והמוות, הגיחו לרחוב. ניסנזון הספיק לברוח לחצר שמנגד, ויכול היה להינצל, אלא שהפורעים רדפו אחרי אשתו. הוא הרס בכיוון אליה והתחיל מצעק בשמה. דבר זה הסב אליו את תשומת־הלב. הניחו לאשה, והתחילו מרדפים אחרי הבעל; הוא הספיק להגיע לבית מספר 7 על־פני הסימטה האסיאתית. כאן השיגוהו ורצחוהו. בהקשר לכך יש מציינים שני שמות, האחד בסיומת פולנית, השני — מולדאבאנית. לפני הפסח ירדו גשמים, בבורות ובצדי הרחובות עמדו עדיין שלוליות. ניסנזון נפל לתוך אחת מן השלוליות הללו, וכאן "שטפו" הרוצחים, תוך צחוק, את הזי'יד בתוך הבוץ, כדרך ששוטפים ומסחטים את מטלית הכביסה.

לאחר כל זה ההמון כאילו בא על סיפוקו, ושוב לא עסק ברציחה, אלא בפריצת בתים. יהודים מן הבתים הסמוכים יצאו כדי להציץ על ניסנזון האומלל. הוא היה חי עדיין, התעורר וביקש מים. זרועותיו ורגליו היו משובּרות... הם משוהו מן השלולית, נתנו מים והתחילו מסלקים מעליו את הרפש. עד־מהרה הפנה אחד מן הפורעים את מבטו וקרא לאנשיו. היהודים נעלמו. ניסנזון נשאר בודד. עתה היה זה שוב אותו ברנש עצמו,

שרצח את גרינשפון ופצע הראשון את בירלאצקי, — שחבט את האומלל בכשיל על גולגולתו ושם קץ לעינוייו...

לאחר זאת המשיך ההמון בטירחתו. הככר היתה מוערמת בשברי רהיטים, גרוטאות ובלואים מכל המינים, וכן במסגרות ומשקופים עד כדי כך, שהמעבר היה קשה ביותר. יהודיה אחת סיפרה לי כי עמדה בפני ההכרח להבקיע לה דרך לקצה השני, הואיל ושם נשארו ילדיה; בזרועו־תיה מוחזק היה תינוק, ופעמיים ניסתה לשוא לעבור. לבסוף נטל ממנה אחד נוצרי מפר את התינוק, שרק אז הצליחה באיזה אופן שהוא לעבור בין המיתרסים המעורבבים הללו...

בשעה חמש של אותו יום נתברר, כי "הפקודה", שלה ציפו כל־כך היהודים מעצם היום הראשון, נתקבלה סוף־סוף...

תוך שעה או שעה וחצי השתרר שקט ברחבי העיר כולה. תכלית זו לא הצריכה שפיכות־דמים, ולא ירייה. נחוצה היתה רק בהירות.

ועתה תידרש נקיפת שנים רבות כדי למחות — ולו רק במידת־מה — את זכר המעשה השפל, שהוטל בצורת כתם מגואל אשר כזה על "מצפון הנוצרים הקישינובאיים"...

ולא רק על מצפונם של שרצחו במו־ידיהם, אלא גם על זה של שהסיתו לכך על־ידי שנאת־אדם ושקר נבזה, על זה של שעמדו על הדם וצחקו, שמוצאים כי אשמים לא הרוצחים אלא הנרצחים, המוצאים כי יש זכות קיום לאי־אחריות כוללנית ולהפקרות כוללנית...

אני חש מה מעט אני נותן לקורא ברשימתי זו. אבל חפצתי בכ"ז להבליט ולו רק אֶפיזודה אחת בלבד מאותה אנדרלמוסיה מסובכת ונפסדת ששמה "פוגרום", ולהראות לפחות באמצעות דוגמה אחת קונ־קרטית, מה היה זה "למעשה". לשם־כך השתמשתי ברשמים בלתי־אמצעיים של עדי־ראיה, שבחלקם נמסרו לי לעצמי, ואילו בחלקם — לבן־לוייתי, שסייע בידי לשחזר את התמונה על קויה. אמת, כל זה מבוסס על עדויות של יהודים, אבל אין יסוד לפקפק במהימנותן. העובדה קיימת ועומדת: בבית מספר י"ג נרצחו על־ידי ההמון אנשים נטולי־מגן, נרצחו בשיטתיות, בתוככי העיר רבת־העם, ממש כבאפילת יער. הפגרים

הנה הנם... ונוסף לכך, — האם לא אחת היא להם ליהודים, כיצד בדיוק רצחו בהם? על שום מה יטרחו לבדות פרטים?..

מוסר־ההשכל ברור לכל מי שעדיין חי בו רגש אנושי... ברם, המרובים הם האנשים, שרגש כזה חי בהם עדיין?..

שאלה כבדה זו תתעורר בלי־משים בלב כל מי שתראינה עיניו מה שעלה בחלקי לראות בקישינוב.

VIII

ברם... מדוכדך מחומר זוועתי זה, מסיים הייתי את מירשמַי הבלתי־מסודרים, בשעה שנודע לי מן העתונות על מותו של הנוטריון פיסארז׳בסקי. שם האיש הזה נישא בפי כל בזמן שהותי בקישינוב. צעיר, יפה־תואר, עשיר, — היו לו מהלכין בחוגי ״חברה נבחרת״, בחפשו חוויות חדשות לבקרים. עשרות אנשים סיפרו לי על כך, כי פיסארז׳בסקי השתתף, בלי כל ספק, במו גופו בפוגרום, בעודדו את הפורעים. כמו־כן סיפרו רבות גם על מיני האמצעים שננקטו כדי לטשטש את המעשה המשווע הזה ולהעלים את השתתפותו הישירה בפוגרום של ארי החברה הגבוהה בקישינוב. רצוי היה להניח, שלא כל המסופר בנידון־זה אמת לאמיתה הוא, אולם גם החלק שהוא בגדר האמת היה משמש תוספת מאלפת ביותר להיסטוריה המזוזרה של הפוגרום הקישינובי...

מאמצים אלה עלו בתוהו. האמת היתה גלוייה מדי לעין כל, ובעתונים הופיעה ידיעה על היתבעותו של פיסארז׳בסקי לדין.

לאחר־מכן המשיך באורח־חייו הקודם: הסתופף בחברה גבוהה, התהולל, שיחק בקלפים. בלילה הגורלי שיחק לו מזלו במישחק, הוא היה עליז מאד, ועם שחר יצא לגן, רשם על הספסל: ״פה מת הנוטריון פיסארז׳בסקי״, — והתאבד בירייה.

פרשני העתונות מודיעים, כי היה אלכוהוליקן שמתורשה, כי עינתהו הפרספקטיבה של המשפט, כי נכשל באֵילוּ תעלולי־אהבה...

האם זהו הכל?.. עכשיו כבר עובדה קיימת ועומדת היא: התגמול העגום כבר קם והיה... דומני, כי לא אחלל זכרו של האיש האומלל, באם אביע השערה, כי באותו חשבון, שאת סיכומו חרת על הספסל, — יכול

והשתתפו גם אֵילו ספָרות אחרות; יכול, ועם שחר יומו האחרון קמה בו התודעה על מה שעולל הוא, אדם משכיל, ביחס ליהודים שנוצרים רצחו בהם, וביחס לנוצרים שעסקו ברציחת יהודים.

ברם, כל אלה הריהן, כמובן, השערות בלבד, ואולי גם יותר מדי אופטימיות. אמת אחת לגמרי לא בלתי־בטוחה, אם כי בלתי־צפוייה, הביע לפנַי ממש בסמוך ליציאתי מן העיר, אחד אדם פשוט, בעל־עגלה, שמוצאו, אגב, מרוסיה. כשנתגלגלה בינינו השיחה על הפוגרום ותוצאו־תיו, סיפר לי כי זה לא כבר הסיע על־פני העיר את פלוני בעל־האחוזה, שהוא ממכריו. בעל־האחוזה בא כדי להשיג, כמנהגו, כספים בהלוואה — לשכירת פועלי קיץ. אבל היהודים, בלתי בטוחים עדיין ביום־המחרת, נעלו את האשראי. בעל־האחוזה נאלץ בדלית־ברירה לפנות, במקום למַלווים יהודיים, למלווים־בריבית פראבוסלאביים. "והרי זה כבר, אדוני, כפי שאגיד לך, דבר גלוי וידוע", — סיים כה בנעימה שבבטחון גמור: "בעוד שהז'יד היה פושט עור אחד, יפשוט עתה הנושך־נשך משלנו — עורותיים".

מוטיב זה נשמע־והולך עתה מפה לאוזן בעיר... וגם בקרב האנשים שרחשו ביודעים אהדה לפוגרום, שעוררו בהמון משפטים קדומים אפלים, וגירו איבה גזעית ויצרים שפלים של שוד ורצח, — גם בין האנשים האלה יש מן התושבים המקומיים היודעים לציין את מציאותם של נושכי־נשך מפורסמים למדי, שעתה הנה הגיעה שעתם הגדולה...

לא היה בכוונתי לתכנן תכניות לפתרון שאלת היהודים. אבל אילו הייתי מאותם המיליונרים היהודיים העוסקים בשאלה זו, הרי עלי להודות שלא הייתי עומד בפני הפיתוי של ניסוי סוציאלי אחד: הייתי מעביר, בכל מחיר שהוא, ממקום הפוגרום, — אם לא את כל היהודים, הרי את חלקם הניכר ביותר. הייתי מחזיר לעשיר את הונו ומרים את האביון מאשפות — וזאת בתנאי של חילוף שיכון מידי. וכאשר את מקום הקאפיטאל היהודי, המסולק באופן זה, היה תופס כאן הקאפיטאל הלאומי העצמי, ואפילו זה הפאטריוטי הצרוף, הנטול, משמע, כל תערובת זרה או נסיבות מסַבכות; כאשר להא' קרושבן שוב לא היה עוד על מי להטיל את אשמת בדיות־ההבל הריטוֹאליות החשוכות, והמלווים־בריבית

והקונים־ומוכרים היו מתגנדרים במלבושים ששוב אינם עוד יהודיים, — או־אז, יש להניח, היה מתברר מצב־הדברים לאמיתו, ואם בכלל אפשר לפתור שאלות אלה באמצעות פוגרומים וברציחת "הפינקסנים" ניסנזון, את הזגגים האומללים גרינשפון ואת בעלי־העגלה היהודיים, המפיקים את לחמם הדל ביגיעת־כפיים קשה בדומה לעמיתיהם הנוצריים...

והאומנם קל יותר לחצו של המלווה־בריבית, באם אין הוא לבוש תלבושת יהודית וקורא לעצמו נוצרי?..

שנת 1903.

ד"ר ישראל קלויזנר

יתומי קישינוב לארץ-ישראל

מנחם אוסישקין נסע לקישינוב, כדי לראות בעיניו את ההרס והסבל, ופנה אל הציונים בהצעה: להושיט עזרה בת־קיימא לחלק מנפגעי הפרעות בקישינוב, ליתומים, על־ידי העברתם לארץ־ישראל, במקום שם יתחנכו לעבודת אדמה ויתיישבו כחקלאים, הציע להקים קרן מיוחדת למען היתומים ולשלוח את התרומות אל ברנשטין־כהן. פירסם את הצעתו בעתונות.

קריאתו של מ. אוסישקין מצאה הד רחב בחוגי הציונים ברוסיה ובעולם כולו. בערים שונות, כמו בקיוב, יבפאטוריה ועוד נוסדו ועדים לאיסוף כספים למען היתומים. אגודת „מורי שפת עבר" בלונדון יסדה „ועד אבי יתומים" שאסף על־ידי התלמידים 35 לי"ש.

באותו זמן עבר בערי רוסיה ואסף כספים למען בית־ספר חקלאי בארץ־ישראל — ישראל ב ל ק י נ ד. היה מייסד האגודה ביל"ו בשנת תרמ"ב, עלה לארץ, התישב בה והתחיל לעסוק בהוראה. הגה את רעיון ייסוד בית־ספר חקלאי בארץ, שיחנך נוער מהארץ ומחוץ־לארץ ברוח לאומית לעבודת האדמה. מצוייד בתמיכתם המוסרית של מורים ועסקני־ציבור ותיקים בארץ, שפירסמו כרוז לסייע לו לבצע את תכניתו, יצא בלקינד בשנת 1901 לחוץ־לארץ. נסע בראשונה לקונגרס הציוני החמישי בבאזל. רצה שהקונגרס יחליט שההסתדרות הציונית תייסד את בית־הספר, אבל צירים מרוסיה, כמו ד"ר צ'לנוב ואחרים, אמרו לו שאין ההסתדרות הציונית יכולה ליזום ייסוד מוסד כזה, אלא עליו לייסד אותו בעצמו. הצירים מרוסיה הבטיחו לו את מלוא עזרתם, אחדים מהם חתמו על המלצה על התכנית, בתוכם ד"ר ברנשטין־כהן. בלקינד נסע בכל זאת

לוינה ופנה אל הועד הפועל הציוני. ד"ר הרצל אמר לו, שהתכנית מוצאת חן בעיניו, אבל הועד הפועל לא יוכל מטעמים מסויימים לעסוק בה. הרצל יעץ לו לנסוע לרוסיה ולאסוף שם כסף. הבטיח, שהועד הפועל יעזור לו בכל יכלתו. הועד הפועל פירסם את תכניתו של בלקינד בדבר בית־הספר, שרצה לקרוא לו בשם "קרית ספר", בצורת חוברת.

בלקינד הלך לרוסיה ופעל למען "קרית ספר". באסיפה כללית של החברה האודיסאית של חובבי־ציון, שהתקיימה בראשית שנת תרס"ג, הרצה בלקינד על תכניתו. האסיפה החליטה, שהועד יתעניין בתכנית. הוא החליט לא לקחת על עצמו את ייסוד בית־הספר, אבל הביע את נכונותו לקבל כספים בשבילו, ואם יהיה זקוק לתמיכה, יתמוך בו במידת־מה.

בעת הפרעות בקישינוב היה בלקינד בבאקו, שם פעל למען "קרית ספר". משם הלך לערים אחרות ואחר כך למוסקוה, שם התייעץ עם ד"ר צ'לנוב בדבר נסיעה לסיביר ולתורכסטאן. ממוסקוה נסע לניז'ני־נובגורוד ומשם עמד לנסוע הלאה, אולם קיבל מברק מאודיסה מאוסישקין, שיבוא מיד. נסע לאודיסה ושם מצא לא רק את אוסישקין, אלא גם שנים מהועד הקישינובי למען נפגעי הפרעות, את ד"ר ליאו כהן ואת ש. דובינסקי. הם הציעו לבלקינד לקבל עליו את חינוך יתומי קישינוב בארץ־ישראל ולאַחד את התכנית הזאת עם התכנית של "קרית ספר". בלקינד הסכים להצעה. הם פירסמו לרגל הסכם זה כרוז בעתונות היהודית, שבו נאמר: "אחים יקרים!

בהתאספנו פה היום, אנחנו, החתומים מטה, אוסישקין, בלקינד ושני חברי הועד בקישינוב, השואף לגדל ולחנך את היתומים, ד"ר ל. כהן וש. דובינסקי, להתייעץ איך ובאיזה אופן יותר טוב ויותר נקל להוציא אל הפועל את הרעיון של חינוך וגידול היתומים מקישינוב בארץ־ישראל, החלטנו לאַחד את הצעת אוסישקין עם הצעת בלקינד על אודות ייסוד בית־ספר לעבודת האדמה בארץ־ישראל.

תכנית בית־הספר ההוא ידועה לרבים זה כבר וכעת עלינו רק להזכיר, כי סכום הכסף הדרוש לייסוד בית־הספר בשביל חמישים ילדים הוא מחמישה ועשרים עד שלושים אלף רו"כ בבת אחת וכשמונת אלפים רו"כ נחוץ להוצאת כלכלת בית־הספר בכל שנה ושנה. בבית־הספר ההוא

לא לבד שהתלמידים יקבלו חינוך הגון ויסוד השכלה, הדרושה ליהודי ואדם ועובד אדמה, אך גם הכנה מעשית לחיים והעבודה של האכר בארץ ישראל. לפי שעה נאסף בעמל בלקינד ובעמל אותם האנשים, המתענינים בייחוד בגורל היתומים מקישינוב, בערך חמישה עשר אלף רו"כ. הועד הקישינובי למען נפגעי הפרעות סמך את ידיו על התכנית של העלאת יתומים לארץ־ישראל והעביר לידי ד"ר ליאו כהן את הסכומים, שקיבל בשביל היתומים לפי ההצעה של אוסישקין. ד"ר ל. כהן הכניס לטובת חינוך היתומים ב"קרית ספר" 38,647 פראנק והפרופ' מאנדלשטאם 10,276 פראנק. הועד הקישינובי עשה יתרה מזו, הוא הניח בבנק הממשלתי 1500 רובל על כל יתום, הסכום הזה יקבל היתום כשיגיע לגיל הבגרות. מהכספים שנאספו בשביל היתומים ובשביל "קרית ספר" היו מונחים בחודש אוקטובר 1903 בבנק אפ"ק 132,820 פראנק והלכו ונתקבלו סכומים נוספים. הסכום, שאסף בלקינד למען "קרית ספר", מסתכם בקירוב ב־29,000 פראנק".

מ. אוסישקין הלך אז לארץ־ישראל לשם ארגון היישוב ובו בזמן התעניין באפשרות לסדר את היתומים בארץ. פנה אל נייגו, מנהל "מקוה ישראל", וביקש שיאכסן זמנית את היתומים כשיבואו. התעניין במקום, שבו אפשר יהיה להקים את בית־הספר, שמע שבסביבות טבריה אפשר לרכוש שטחים. היה סבור שצריך לקנות 5000 דונם, מזה ישמשו אלף דונם לצרכי בית־הספר, והשאר יישמר ליישוב התלמידים כשיגדלו. הניח שעד הזמן שבו אפשר יהיה ליישב את היתומים יוכל השטח, שאינו דרוש ללימודים, לשמש חוה, שההכנסות ממנה יוצאו להחזקת בית־הספר.

ישראל בלקינד התחיל לעשות הכנות להעלאת היתומים מקישינוב. הוא בא לקישינוב ובחר מתוך למעלה ממאה וחמישים יתומים שלושים נער ונערה בגיל צעיר. בדעתו היה להוסיף עוד כמספר הזה, עמד לצאת לדרך עם החניכים שבחר, אולם בעצתו של דובינסקי נעצר על־ידי הועד הקישינובי משלוח היתומים. הסיבה לכך: התקפה בעתונות על רעיון "קרית ספר", על בלקינד ועל קשירת ענין היתומים למפעלו של זה וכן על עצתו של הועד האודיסאי (של חובבי־ציון).

הראשון שהביע ספקות, אם התכנית היא בת ביצוע, מפני שלא יימצאו

יתומים למטרה זו, היה נ. סוקולוב, במאמרו "יתומינו" ב"הצפירה" (גל' 129). ש. דובינסקי הגיב במאמר, שנדפס באותו עתון (בגל' 141), וסוקולוב הצטדק וכאילו חזר בו מדעתו, אבל בו בזמן דרש "ודאיות ובטוחות".

לאחר איזה ימים הופיע ב"הצפירה" מאמר מאת א. ש. הרשברג, שביקר זמן־מה לפני כן בארץ־ישראל, ובו התקפה חריפה על בלקינד ועל תכניתו בכללה. במאמרו "יתומינו" טען א. ש. הרשברג, שהוא מסופק אם התכנית לייסוד בית־ספר חקלאי לבני המושבות בארץ־ישראל תתגשם כראוי ואם בלקינד מוכשר לשמש מנהל של בית־ספר כזה. לדעתו של א. ש. הרשברג אין לכרוך את חינוך יתומי קישינוב עם תכנית מפוקפקת זו. מוטב למסרם לאחד מבתי־היתומים הקיימים ברוסיה. "אם יש לכם חפץ ביתומים, כתב, תמצאו דייכם גם במושבות שבארץ־ישראל, וביחוד בחדרה, ולמה זה תבחרו דוקא ביתומי קישינוב? דיים לאבותיהם של אלו, כי נהרגו על עמם, ואַל נא תקריבו את בניהם על מזבח אהבתכם אתם את עמכם ואת ארצכם".

מאמרים אלה היו כעין פתיחה למאמרים אחרים, שמתחו ביקורת על התכנית ועל בלקינד. כנגד זה יצא לתמוך בהתלהבות בתכניות של מ. אוסישקין הרב יצחק־יעקב ריינס, במאמרו ב"המליץ", הנקרא "זכרו את יתומי קישינוב!"

מאמרי ביקורת על התכנית של בלקינד ועליו התחילו להופיע בעתונות. אולם המאמר שפגע ביותר היה מאמרו של אחד־העם, ב"הזמן", בשם "בניין", במרכאות. אחד־העם ציין, כי הרעיון של חינוך יתומי קישינוב לאכרים בארץ־ישראל הוא אמנם רעיון יפה, אבל בעלי הרעיון חייבים לדעת את האחריות שהם לוקחים על עצמם. הם יצטרכו לאסוף סכומים גדולים לחינוך הילדים וליישובם אחר־כך בארץ, יחד כמיליון פראנק, שלא ידוע אם ייאספו. יש לחשוש לכשלונות ואכזבות. אחד־העם הטיל ספק, אם אפשר "לעשות" אכרים על־ידי חינוך בבתים מיוחדים לכך, והוא ציין שישנם מומחים האומרים, כי בתי־חינוך כאלה מוציאים מה שמוציאים, רק לא אכרים טובים. אחד־העם הסתייג, איפוא, מכל התכנית ושפך מים צוננים על ראשי "הבונים" הנלהבים.

לענות לאחד־העם הספקן יצא צ. שארפשטיין ב"המליץ". שארפשטיין

טען במאמרו "סתירה", שאמנם הסתירה קלה מהבנייה. לעומת הסותרים, שכל מלאכתם מתבטאת בדיבורים, הרי הבונים חייבים לעשות מאמצים רבים להגשמת רעיונם. ברם אין הסותרים בונים, רק בעלי "הרעיונות היפים", שלהם לועג אחד־העם, הם שהניחו את היסוד ליישוב העברי החדש בארץ־ישראל. גם יתומי קישינוב ייהפכו לא רק לאכרים טובים סתם, אלא לחלוצי התחייה.

שלמה דובינסקי, חבר הועד הקישינובי, יצא להגן בעתונות על בלקינד ועל תכנית העלאת היתומים, אם כי התחיל להסס, אם בלקינד הוא האיש המתאים לביצוע התכנית.

דובינסקי נזדמן לאודיסה ונפגש שם עם חברי הועד האודיסאי של חובבי־ציון. אחד־העם הביע התנגדות לתכנית כולה. בנוגע לבלקינד אמר, שהוא ידוע בארץ־ישראל כבעל דמיון; איש כזה, השוגה בחלומות, אין להעמיד בראש בית־יתומים, ביחוד שגם כשרונו הפדגוגי מוטל בספק. מצד שני הילל אחד־העם את בלקינד כאידיאליסט גמור ואיש ישר. לדעת אחד־העם היה מתאים למנהל יצחק אפשטין, ששהה אז בשווייץ. חבר אחר של הועד האודיסאי, מאיר דיזנגוף, סבר גם הוא, שבלקינד הוא בעל הזייה גדול. לדעת דיזנגוף אין לתת לידי בלקינד כסף, מפני שאיננו יודע מה זה כסף, ולא מפני שהוא חשוד על "עסקי ממונות". לדעת דיזנגוף אין התקציב, שהציע בלקינד, ריאלי, כי ההוצאות תעלינה פי־שניים. דיזנגוף התנגד להעברת הילדים בתעודות מזוייפות, כפי שרצה לעשות בלקינד.

דובינסקי שוחח עם שאר חברי הועד האודיסאי ורצה לברר, אם הועד יהיה מוכן לקחת לידיו את כל העניין. רוב חברי הועד התנגד לקבלת המוסד לידי הועד. אברהם גרינברג ואתו עוד אחדים נטו כנגד זה לקבלת המוסד. הועד האודיסאי החליט לייעץ לועד הקישינובי לעכב את משלוח היתומים עד אחרי הקונגרס הציוני, שעמד להתכנס כעבור כחודש ימים, בסוף אוגוסט, ושם לברר את העניין בנוכחותו של מ. אוסישקין. דובינסקי פעל ברוח עצה זו וביקש את הועד הקישינובי לעכב את המשלוח.

בלקינד הודיע לאוסישקין על עיכוב המשלוח על־ידי דובינסקי. גם דובינסקי כתב ביום 27 ביולי 1903 לאוסישקין והודיע לו על הסיבות

לעיכוב זה. דובינסקי הציע, שבזמן הדיונים בבאזל, בימי התכנסותו של הקונגרס, בענייני העלאת היתומים, ישימו לב לצורך בהקמת "ועד יתומים" קבוע, שיבחר מצדו בועד מקומי בארץ־ישראל שישגיח על המוסד. יש להחליט מי יעמוד בראש המוסד, כי לדעתו של דובינסקי אין בלקינד מוכשר לזה בשום אופן, אינו אדמיניסטרטור ואיננו פדגוג טוב. "אין ספק", כתב דובינסקי, "שהחינוך הלאומי שיתן לתלמידים יהיה על הצד הטוב ביותר, אך ב'לאומיות' לבד עוד לא נכללה כל שיטת החינוך, וה'אהבה' בלבד גם היא אינה מספקת עוד". לדעת דובינסקי נחוצה אשה מלומדת וטובת לב, שתפקח על הילדים. את מכתבו ביקש דובינסקי להראות לבלקינד, כדי שלא יחשוב, שרוקמים מזימות נגדו מאחורי גבו.

עניין העלאתם של יתומי קישינוב נתעכב איפוא לזמן־מה. בלקינד נסע לבאזל והשתתף בקונגרס. בזמן הקונגרס ביקשו ד"ר ליאו כהן ויוחנן קרמנצקי את הד"ר הרצל, שהועד הפועל הציוני יקח את עניין העלאתם של יתומי קישינוב וייסוד "קרית ספר" לידיו. הם הציעו שבארץ־ישראל יועמדו היתומים ו"קרית ספר" תחת השגחתו של ועד בן שלושה חברים: ז. ד. ליבונטין, ד"ר הלל יפה ומנשה מאירוביץ. הועד הפועל הציוני דן בהצעה זו והסכים להקמת ועד בארץ־ישראל למען יתומי קישינוב. ועד זה, בהרכב שהוצע, יעסוק רק בענייני הנהלה, ואילו בענייני השימוש בכספים השאיר הועד הפועל הציוני את ההחלטה בידיו שלו. בהחלטת הועד הפועל מיום 28 בספטמבר 1903 צויין, שליבונטין ישמש בא־כוח של הועד הפועל, מאירוביץ — של הועד האודיסאי וד"ר יפה — של "הסתדרות יהודי ארץ־ישראל".

בלקינד התכונן איפוא שוב להעלאת היתומים מקישינוב. אוסישקין, שחזר אז מארץ־ישראל לביתו ומצא מכתב מהועד־הפועל הציוני בעניין היתומים, סבר שהועד הפועל מהסס מדי. ביום 3 (16) באוקטובר 1903 כתב מכתב לועד הפועל שבו הצביע על סכום הכסף, הנמצא בבנק אפ"ק ביפו, 132,820 פראנק, לטובת היתומים, ציין שמקישינוב ישלחו עוד 40,000 וכן יתקבלו סכומים נוספים עד מאתים אלף פראנק, וסבר שבסכום זה אפשר לגשת להקמת המוסד. לפי חשבונו דרושים 12—15 אלף פראנק לרכישת מאה הקטר אדמה בסביבות טבריה, לבית דרושים 30,000 ולכלי

עבודה ושונות כ־15,000 פראנק; מהרבית של שארית הכסף, סבר, אפשר לקיים את המוסד במשך שש או שבע שנים, עד שיגמרו היתומים את בית־הספר; בשביל המתבגרים הניח הועד הקישינובי כסף בבנק הממשלתי. אוסישקין זרז איפוא את הועד הפועל, שיגשים את התכנית. "לחנם אתם נותנים מעצורים על דרך יסוד בית־הספר בארץ־ישראל", כתב; "בל תהיו בעלי ספק יותר מדי בכל דבר הנוגע לארץ־ישראל" (ההדגשה שלו!); "למה תפריעו את העבודה ולהראות בזה, שהוינאים יכולים רק להרוס את ארץ־ישראל, אבל לא לבנותה!" אוסישקין רצה שהועד הפועל יבקש את הועד ביפו (ליבונטין, ד"ר יפה ומאירוביץ), שיגש לרכישת האדמה ולבניית בית־הספר.

הועד הפועל הציוני המצומצם דן במכתבו של אוסישקין והחליט להצטרף לתכניתו של אוסישקין כפי שהוצעה במכתב. הועד הפועל יודיע על החלטתו זו לליבונטין. הועד הפועל הביע את נכונותו לתת לצרכי בית־הספר אדמה מאדמות הקרן הקיימת לישראל. הועד הפועל התנה תנאי, שההשגחה העליונה על המוסד ואישור תכנית הלימודים תישאר בידיו.

אוסישקין שמח על החלטה זו. הועד הפועל כתב לליבונטין, שהכספים, המונחים בבנק אפ"ק למען היתומים, יעמדו לרשות הועד הארצישראלי, שנתמנה לטיפול ביתומים.

בלקינד חזר לקישינוב ובחר יתומים לעלייה. בסוף החודש אוקטובר 1903 יצא עם שלושים ושנים יתומים דרך טארנופול (גאליציה) לוינה. אוסישקין הודיע לועד־הפועל הציוני על נסיעתו של בלקינד עם היתומים. שלמה דובינסקי צריך היה גם הוא להילוות אל השיירה. אוסישקין הציע לועד הפועל, שבזמן שהותם של בלקינד ודובינסקי בוינה ייחתם פרוטוקול בדבר ייסוד בית־הספר בשביל היתומים. לדעתו של אוסישקין צריכה היתה צורת ההנהגה של המוסד להיות כזו: הפיקוח הראשי בידי הועד הפועל הציוני; ועד השלושה בארץ־ישראל ישמש ועד־מנהל (אדמיניסטרטיבי) של בית־הספר; בלקינד יהיה המנהל והמורה הראשי; בעניינים פדגוגיים יוחלט ברוב דעות של המורים.

הביקורת על תכנית "קרית ספר" וחתירות תחת בלקינד בעתונות ועל־

ידי מכתבים למערכות העתונים לא פסקו. האגרונום ב. ברוצקוס פירסם ב"דער פריינד" מאמר שבו טען, כי הסכומים הדרושים לייטוד בית־ספר חקלאי הם גדולים יותר מאלה שנקב בלקינד בחוברתו. בית־ספר חקלאי כזה יוציא מתוכו, לדעת ברוצקוס, לא אכרים, אלא אנשים, שירצו להרוויח יותר במשרות, ואילו בארץ־ישראל לא ימצאו עבודה מתאימה להם כמדריכים ופקידים ולכן יעזבו את הארץ. בית־ספר כזה אינו נחוץ לדעתו בארץ־ישראל ולשלוח את יתומי קישינוב לשם ניסויים אין לנו רשות מוסרית. מאמרים כמו אלה של ה"מומחה", האגרונום, וכן של משה סמילאנסקי מארץ־ישראל, שנדפס ב"הצפירה", וגם מכתבים, שקיבלו מארץ־ישראל ש. רוזנפלד, שעבד במערכת "דער פריינד", וכן מערכת "הזמן", מאנשים כמו חיסין, גרזובסקי וש. ל. גורדון, חתרו תחת בלקינד ותחת תכניתו. ש. דובינסקי, שלא נסע עם השיירה, שלח מברק לאוסישקין, שיעצור את משלוח היתומים. במכתב, ששלח בו ביום לאוסישקין הסביר את סיבת דרישתו המחודשת הזאת. הסיבה העיקרית היתה המאמרים והמכתבים נגד בלקינד. רצה להקים ועד רחב יותר ברוסיה, שוחח בעניין זה עם אחדים מהמורשים ברוסיה (גולדברג, רוזנבוים, שיינקין, צ'לנוב), והציע ששניים מהועד ילוו את הילדים וישהו בארץ־ישראל חדשים אחדים עד שיסודרו כראוי. אוסישקין ענה לדובינסקי, שהועד הפועל בווינה יהיה האפוטרופוס הראשי של היתומים, ושבארץ־ישראל הוקם ועד־יתומים מקומי. תשובה זו הניחה את דעתו של דובינסקי, אבל בנוגע להנהלת המוסד סבר, שיש למצוא מנהל אחר מאשר בלקינד. דובינסקי, שהיה נוסע לרגל מסחרו ברחבי רוסיה, נפגש בווילנה עם זאב יעבץ ושאל אותו, אם היה מוכן לקבל עליו את הנהלת בית־היתומים. יעבץ ענה בחיוב.

כשהגיע בלקינד עם היתומים לווינה קיים הועד־הפועל הציוני המצומצם (המרכז הציוני, כך נקרא לו להלן) ישיבה יחד עם בלקינד. למרכז הציוני הגיעו ידיעות על מאמרי הביקורת בעתונות וייתכן שהגיעו גם מכתבים, החותרים תחת בלקינד. חברי המרכז הציוני התחילו לחשוב, שייתכן שבלקינד איננו המנהל המתאים. קרמנצקי כתב אחר־כך על זה לאוסישקין וביקש אותו להראות את המכתב לבלקינד. המרכז הציוני גם

לא ראה שבלקינד הבטיח את ייסוד "קרית ספר", ולא רצה שכספי היתומים יוצאו למטרה זו. רצה איפוא להפריד בין הכספים, שנאספו לטובת היתומים ובין הכספים שנאספו לטובת "קרית ספר". ד"ר הרצל אמר לבלקינד שעמדת המרכז הציוני נובעת מזה שבשעה שירצו חניכים לעזוב את בית־הספר ויתבעו את הכסף, המגיע להם לפי הסכומים שנאספו למען יתומי קישינוב, יוכל המרכז הציוני לשלם את הסכום. בפרוטוקול מישיבת המרכז הציוני נאמר: "ד"ר הרצל מביע את דעתו, שמהקרנות למען קישינוב אין לקחת כלום בשביל השקעה בבית־הספר, אלא יש להשאיר את הכסף הזה בבנק בשביל היתומים, עד כמה שלא יוצא ממנו לחינוך היתומים ולהחזקתם". הוטל על עוזר קוקש, חבר המרכז הציוני, לנהל עם בלקינד משא ומתן ברוח זו. קוקש הסביר לבלקינד, שמכספי היתומים יינתן לו רק במידה שיהיה נחוץ לחינוך היתומים והחזקתם בבית־הספר שלו; כשייוסד בית־הספר "קרית ספר", וקיומו של זה צריך להיות מובטח, ישלם המרכז הציוני מכספי היתומים בעד חינוכם לשנה למפרע, אם יחסר סכום כזה לבית־הספר.

המרכז הציוני הודיע לליבונטין את החלטתו, שבית־הספר של בלקינד הוא מפעל מיוחד ורק במידה מסויימת אפשר לקשרו לבעיית יתומי קישינוב. הכספים שנאספו בשביל "קרית ספר" הם רכוש ציבורי, רכוש של אגודה, שיש להקימה, ולא רכושו הפרטי של בלקינד. המרכז סבר, שבמקום אגודה כזאת, מוטב שאפ"ק יקח את הדבר לידיו, יפתח אצלו חשבון מיוחד ל"קרית ספר" וייחשב כבעל בית־הספר; לדבר זה יש לקבל את הסכמת התורמים; אפ"ק תקנה את האדמה בשביל "קרית ספר" על שם יהודי באירופה, מפני שלפי חוקי תורכיה אי אפשר לקנות אדמה על שם אישיות משפטית. את הכספים, שנאספו למען יתומי קישינוב, הורה המרכז הציוני לליבונטין להוציא רק לצרכי היתומים ולא לייסוד "קרית ספר".

ג. קרסל

יתומי קישינוב בארץ-ישראל*

מספר הילדים שנועדו לעליה היה חמישים ואחד — 37 נערים ו־14 נערות. הם עלו בשלוש קבוצות: הראשונה — בת 5; השניה, שעלתה יחד עם בלקינד, בת 32; השלישית — בת 14. קבוצת בלקינד, שנסעה דרך טריאֶסט, זכתה לקבלת־פנים חמה בטאַרנופול, בוינה ובטריאֶסט, והגיעה לארץ ישראל בי"ז כסלו תרס"ד. אולם דא עקא — הם עלו ללמוד בבית־ספר, אשר לא היה קיים עדיין. יהושע ב ר ז י ל י כתב אז (ב"הצפירה"): "האמת ניתנת להאמר, כי בנוהג שבעולם בונים בתחילה את בית־הספר ורק אחרי־כן מביאים לתוכו את התלמידים. אולם אחרי שפל אופני חיי בני עמנו הולכים בארחות עקלקלות, לא נתפלא איפוא על כי בהענין הזה נתקדם המאוחר ונתאחר המוקדם". הילדים התאכסנו תחילה בשני בתי־מלון ביפו. משם עברו לראשון־לציון, בה פינו להם אחד מבניני בתי־הספר, ולימי הפסח עבר בלקינד עם היתומים לשפייה.

ראוי לציין, שגם עצם עליית היתומים — וביחוד העליה של קבוצת בלקינד — היתה מטרה ללעגו השנון של דוד פ ר י ש מ ן. בפיליטון שהקדיש לכך (ב"הדור", בחתימת "אפרתי"), מטיל הוא את המלים "מסחר בנפש האדם", "עוללים נגזלים במתק שפתים מחיק אמותיהם", "חוטפים אפרוחים שלא נתבשלו ומביאים אותם בעל כרחם תחת כנפי השכינה... כלום היתה האומה חסרה אילו, למשל, לא נלקחו הילדים ההם דוקא 'לעשותם' לאכרים? כלום יש לנו מחסור בגדולים, שהם היו הולכים בשמחה רבה לארץ ישראל בתור אכרים..?" בלקינד השיב לו מארץ

* מתוך מאמרו של ג. קרסל "על חוליה אחת" (עליית יתומי קישינוב), שנתפרסם ב"ספר עליית הנוער", בעריכת ברכה חבס (ירושלים, תש"א).

ישראל (ב"הצפירה") בנימוס: "בשמחה רבה אוכל להודיעכם, כי כל הילדים האלה בריאים ושלמים. אקלים ארצנו, העבודה בשדה, פעלו עליהם פעולה טובה מאד, מראיהם טוב, ורבים מהם מצטיינים בתור פועלים טובים..." בדרך זו קיבל הקהל הרחב בעולם היהודי את דרישת־השלום הראשונה מעליית יתומי קישינוב לארץ ישראל...

גם לשפייה לא הגיע בלקינד בדרך פשוטה ביותר. לאחר שישב עם יתומיו בראשון־לציון, שם פניו לבית־הבראה שומם, שהקימה הפקידות הבארונית למען מחלימי זכרון־יעקב. לאחר חליפת מכתבים ממושכת ומייגעת, קיבל רשיון להכניס לשם את ילדיו לזמן של חדשים מספר. מחוץ לבית־ההבראה קיבל עוד בנין, שנועד למחלבה. בית־ההבראה היה מעון ודירה, והבית השני — חדר־אוכל וחדרי־מלאכה.

סדרי־הלימוד בשנה הראשונה היו לפי תיאורו של בלקינד כך: "מספר חניכי בית־הספר הוא עתה ארבעים ותשעה, מהם שתים עשרה בנות ושלושים ושבעה ילדים. בשנותיהם שונים המה ביניהם, היותר גדול הוא כבר עלם בן שבע־עשרה, והיותר קטנה בת שבע שנים. הילדה הקטנה הזאת עם עוד ילדה בת שמונה לא נחשבו עד הזמן הזה בתוך בית־הספר ביחס אל הלימוד ואל העבודה. יתר ארבעים וששה הילדים נחלקים לארבע כיתות באופן הזה: א) במחלקה זו נמצאים שבעה־עשר ילדים, 12 בנים ו־5 בנות. תלמידי הכיתה הזאת יודעים כבר לדבר עברית. הם לומדים ארבע שעות בכל יום ורק ביום הששי שעה אחת. ב) במחלקה זו 17 ילדים בני 12—17, הם הילדים היותר טובים בידיעותיהם, הם לומדים לא רק השפה ודקדוקה, כי אם גם תנ"ך, דברי ימי ישראל, חשבון, כתיבת הארץ וידיעת הטבע. ג) במחלקה זו ימצאו שבעה ילדים בני 14—16 שפיגרו ללכת עם חבריהם במחלקה ב', רובם מדברים בכבדות עברית. למחלקה ג' דומה גם: ד) אשר בה תמצאנה חמש בנות גדולות בנות 14—16, מהן שלוש אשר כמעט אינן יודעות עברית. שתי הכיתות האחרונות מקבילות אל מחלקה א' והיו יכולות להתאחד למחלקה אחת, לולא ההבדל בשנים"...

העבודה נצטמצמה בזמן האחרון בשטחים הפנויים המעטים ליד בית־הספר, ובסיוע לאכרי זכרון־יעקב בעבודתם הם, בניקוי הגפנים מהתולעים

זכדומה. עם ראשית הקציר נשלחו הילדים לראות בקציר הנעשה על ידי מכונה, ואגב זה עזרו בהעמסת העגלות ובעבודות אחרות. האכרים השתמשו ברצון רב בעזרת התלמידים, ובעונת הדיש הופחת על ידי כך מספר הפועלים הערבים. לאחר זמן חכר בלקינד שטח־אדמה והפך אותו גן ירק; כן טיפח מטעי גפנים ועצי־מאכל שונים, והחניכים למדו את כל העבודות הנהוגות בהם. מחוץ לעבודות החקלאיות, היתה גם נגריה, שסיפקה את רוב הרהיטים לבית־הספר וכל עבודותיה נעשו בידי התל־מידים בעזרת נגר אומן. באחת: תורה, חקלאות ומלאכה.

אמת, תיאורים אלה נתפרסמו ברבים על ידי בלקינד, לאחר שהחלו מתגנבים מכתבי בית־הספר צלילים לא־מרגינים ביותר. מפה לאוזן סופר על שיטת ההכאות הנהוגה שם, וכן על הדיבור הלועזי ששטופים בו התלמידים, על אף החינוך הציוני־לאומי־עברי שהם מקבלים, וכהנה. הדברים נתגלגלו עד שהגיעו לפרסום רחב בעתונות העברית והיהודית משנת 1905. גם עדי־ראיה, כמשה סמילנסקי, סיפרו על "קרית ספר" בשפייה באותו נוסח. נפתח אז פולמוס קשה ואף ממושך ביותר, שגרם בסופו של דבר להפסקת התמיכה לבלקינד, למחלוקת גדולה והרס המפעל כולו.

המעיין היטב בקורות עלייתם של יתומי קישינוב, לא יוכל לסלק מלבו את ההרהור, כי היתה גלומה כאן משאת־נפש נעלה מאוד וגם היו אמצעים לביצועה. אך לא הוכשר הדור והמפעל טבע ביוון הפולמוס והמחלוקת.

ד"ר י. קלויזנר

תכנית למושבה של יהודי קישינוב

"הועד הארצישראלי להגירה", שהוקם בקישינוב אחרי הפרעות, רצה ליישב בארץ ישראל מספר מצומצם של משפחות, בתקווה שזו תהיה התחלה לעלייה גדולה יותר.

אחד מתושבי קישינוב, שעבר לגור בוילנא, מ. הלפרין, שלח אל מ. אוסישקין הצעה בדבר ייסוד חוות לאומיות בארץ־ישראל בשביל נפגעי הפרעות. הוא חשב על יישוב 4000 משפחות בארבעים חוות. רצה להרגיל בחוות את העולים לעבודה, במשך שנה, ותוקם בהן לשכת עבודה שתסייע לעולים למצוא עבודה. יוקמו שם גם בית־ספר ובית־יתומים, בית לאלמנות ובית לנכים, שנפגעו מהפרעות. בועד ההגירה, שידאג לעליה, הציע לשתף את באי־כוח חברת יק"א, פועלי־ציון, חובבי־ציון, הציונים והמהגרים. חשב על רכישת 36,000 הקטר אדמה בעבר־הירדן או באל־עריש. התקציב, שהוצע על־ידי מ. הלפרין, הגיע לחמישה מיליון רובל, אולם לייסוד חמש החוות הראשונות דרוש היה רק חלק מסכום זה, 191,000 רובל. האיש סבר, שיתנו למטרה זו הקרן הקיימת לישראל 83,000 רובל, חובבי־ציון 11,000, חברת יק"א 42,000, הבאנק אפ"ק 13,000, ומהסכומים שנאספו לעזרה לנפגעים בקישינוב 42,000 רובל.

הצעה זו של היהודי מקישינוב מראה, כי הציונים בערי ההריגה חשבו על עלייה המונית. ואמנם לא יכלו הציונים במקום להסתפק בסידור עלייתן של עשרים משפחות, בשעה שהתדפקו על שערי העליה מאות משפחות. ועד העזרה בקישינוב, שקיבל סכומים גדולים לעזרה לנפגעים, הקציב 50,000 רובל לייסוד מושבה בארץ־ישראל בשביל חמישים

משפחות שנפגעו. ציוני קישינוב החליטו לפנות אל חברת יק״א בבקשת עזרה לייסוד מושבה בארץ־ישראל בשבילו מאה משפחות. ד״ר ליאו כהן, שהיה הפעיל ביותר בקידום התכנית, התקשר עם מ. אוסישקין, עם אמיל מאירסון, עם ד״ר ז. סוסקין ואחרים. קיבל ידיעה, שיש אפשרות לרכוש 500 דונם אדמה בבאר־שבע להתישבות בעיר ו־24,000 דונם בסביבות באר־שבע לייסוד מושבה. הד״ר ל. כהן נסע לפאריס והגיש ביחד עם הד״ר ז. סוסקין, בשם קבוצה של יהודי קישינוב, תזכיר לחברת יק״א, שבו ביקשו לקנות את הקרקעות בבאר־שבע והסביבה בשביל אנשי קישינוב. מגישי התזכיר ציינו שחמישים משפחות מתוך המאה קיבלו תמיכה בסך 50,000 רובל ויש להן גם משלהן 25,000 רובל, ואם שאר חמישים המשפחות יהיה גם להן סכום כזה, יהיה ביחד לכל מאה המשפחות 150,000 רובל. מלבד משפחות אלו יש עוד מאתים משפחות, שיש ברשותן מאה אלף רובל. מכיוון שסכום זה לא יספיק להתישבותן בארץ־ישראל, הן מוכנות להתיישב באנאטוליה, בקרבת המושבה של הפרופ׳ א. וארבורג.

הד״ר ל. כהן עמד כאמור בקשרים בנוגע לתכנית עם מ. אוסישקין, שנסע אז לארץ־ישראל. אוסישקין שלח מהארץ, יחד עם עסקני ציבור מקומיים, כמו מנשה מאירוביץ ונייגו, מברק לחברת יק״א, שבו הביעו תמיכה בתכנית ההתישבות בבאר־שבע.

הבקשה של יהודי קישינוב עמדה לדיון בישיבת ההנהלה של חברת יק״א. לא היתה התנגדות להצעה, אולם עמדה הבעיה של רשיון לכניסתם של העולים לתורכיה ולהתישבותם במקום המוצע בארץ. חברת יק״א היתה נותנת בזמן רכישת קרקעות בתורכיה התחייבות בכתב, שלא תיישב עליהם יהודים מרוסיה. צריך היה איפוא להשתדל בקושטא בדבר רשיון. חברת יק״א מוכנה היתה לקחת על עצמה את הפעולה הזאת בקושטא. הד״ר ליאו כהן חשב, שאולי כדאי להחתים את יהודי קישינוב על פטיציה לסולטן, כי הם היו לפנים נתיני תורכיה.

הד״ר ליאו כהן נפגש עם הפרופ׳ א. וארבורג ושוחח אתו על התכנית ליישב יהודים מקישינוב בארץ ישראל ובאנאטוליה. הפרופסור הביע את נכונותו לנסוע לקושטא ולהשתדל שם בדבר הרשיון.

יהודי קישינוב חיכו לתוצאות הפעולה למען התישבותם בבאר־שבע. ציפו לעזרה פעילה מצד מ. אוסישקין. ד"ר ליאו כהן כתב בסוף החודש ספטמבר 1903 אל אוסישקין: "אצלנו הולכת ונוצרת, כדוגמת האחד־העמיסטים וההרצליסטים גם מפלגת אוסישקיניסטים".

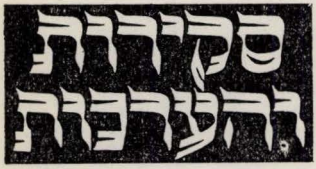
עמדה, המביעה ספקות אם על הציונים להעמיד בראש דאגתם ישוב מספר מצומצם של משפחות מקישינוב בארץ־ישראל, ביטא ד"ר יחיאל צ'לנוב במאמר בעתון "דער פריינד". לדעתו של מנהיג ציוני זה אין העם היהודי ואין ארץ־ישראל מוכנים לקליטת עלייה המונית; אין לחזור לדרכי הפעולה של תקופת "חיבת ציון", לשיטת ההתישבות של עוד כפר ועוד כפר, אלא יש לחכות לתוצאות הפעולות של הציונות המדינית; אין איפוא לקשור את אסון יהודי קישינוב לעליה לארץ־ישראל.

התקוות שתלו אנשי קישינוב בחברת יק"א, לא נתקיימו. חברת יק"א דחתה כעבור זמן קצר את ההצעה, בוודאי בגלל הקושי לקבל רשיון ממשלת תורכיה. ציוני קישינוב רצו שהקרן הקיימת לישראל או חברת "גאולה" יעזרו להם בגאולת האדמה, אולם גם אלה לא יכלו לעזור. בסוף שנת 1903 עמדה להתכנס ישיבה של חברת יק"א. המשפחות המאוגדות לשם התישבות בארץ־ישראל ביקשו את הד"ר ליאו כהן שיסע עוד פעם לפאריס, אבל הוא לא יכול לנסוע. הן פנו איפוא אל מ. אוסישקין וביקשוהו לנסוע. הן כתבו אליו: "הן לא כשנוררים וכעניים באנו לבקש נדבות מידם; הלא גם כספינו בידינו, סכומים כאלה אשר די לכל משפחה לנסוע לאמריקה או למקום אחר, רק בד' נשבענו כי טוב לנו לחם יבש, לחם־נקודים ומים במשורה מעבודת האדמה בארצנו מכל טוב מקנה וקנין בארצות נכר" (בין החותמים: דוד פולאצ'ק, זאב קיסלביץ, אברהם יהודה ברודסקי, יוסף ברודסקי).

ציוני קישינוב רצו לשמור על הסכום, שהוקצב על ידי הועד הקישינובי למען נגועי הפרעות. בישיבת הסיום של פעולתו החליט הועד למסור את 50,000 הרובל לחברה האודיסאית של חובבי־ציון, בתנאי שאם במשך שלוש שנים תווסד בארץ־ישראל מושבה בשביל חמישים משפחות, לא יוחזר הכסף ויוצא לצרכים מקומיים. ההחלטה נתקבלה ברוב דעות. נמצאו מתנגדים להוצאה לפועל של החלטה זו, הם אפילו הלשינו באזני

הגוברנטור. ד"ר ליאו כהן כתב בענין המושבה לד"ר הרצל והציע שהבנק אפ"ק ביפו יתן ערבות לרכישת האדמה. הרצל ענה שהתכנית מוצאת חן בעיניו, והעביר את הטיפול בה ל"וועדה הארצישראלית" שנמצאה בברלין. מחברת יק"א התיאש הד"ר ליאו כהן, הוא סבר, שאוסישקין אשם גם הוא במידה מסויימת בדחיית התכנית על ידי יק"א.

ד"ר ליאו כהן לא שקט וחיפש דרכים להגשמת התכנית. כשדובר אחר פטירתו של הרצל על הנצחת שמו על־ידי ייסוד מושבה בארץ־ישראל, הציע לצרף את חמישים המשפחות מקישינוב למושבה זו.

פרעות קישינוב
ומשמעותן ההיסטורית

„נקמת קישינוב"

מקישינוב לאושביץ

יזכרו־נא !...

אל תבכו !...

„בארץ נכריה"

יבואו !...

עם שמש

ב. דינור

פרעות קישינוב ומשמעותן ההיסטורית*

א.

בדרך כלל, אין בני הדור, בני כל דור, יכולים לעמוד על מלוא משמעותם של המאורעות בזמנם הם ועל הערכתם הנכונה, מטעם פשוט: משמעותם ההיסטורית של כל המאורעות, של כל המעשים מתחוורת בעצם על ידי תולדותיהם, וחשיבותם מתגלית לעתים רק בימים הבאים ועל ידיהם. משום כך מועיל מאד לעתים קרובות לעיין בהערכותיהם של בני הדורות הקודמים על מאורעות זמנם. ביחוד על אלה שהם, בני הדורות הקודמים, היו רגילים ללוות אותם בשם התואר "היסטוריים". לעתים קרובות, כעבור דור, ואף חצי דור, אין אפילו זכר לאותו ענין שצויין בימי התרחשותו כ"מאורע היסטורי" — לעתים, כאילו צלל במים אדירים, בנהר השיכחה, הבולע הכל ומוחה הכל.

ואולם, מאידך, ישנם מאורעות שבני הדור חשים בהם, ובצדק, את הבאות. אם לא בשלמותם — הרי ביסודם ובמהותם. וכעבור דור, שני דורות, אנו מרגישים שעם כל הערכת בני הדור, הם לא מיצו את חשיבותם, עוד לא עמדו על כל המכריע, על כל הגודל של המאורעות, משום שאותם השינויים הכבירים, אותן תמורות יסוד אשר חלו אחר כך במשך הדורות הללו — היו, אם לא גלומים, הרי מסומלים ומותווים באותו מאורע מסוים שקרה אז. ואנחנו רואים שבני הדור ההוא חשו בחשיבות הענין, אף על פי שלא תמיד ידעו — ובטבע הדברים לא יכלו גם — לעמוד על מלוא משמעותו ההיסטורית.

* הרצאה למלאות חמישים שנה לפרעות קישינוב (תרס"ג—תשי"ג).

ב.

אחד מן המאורעות הללו שמשמעותו ההיסטורית התחוורה רק בשנים שבאו אחריו, אבל בני הדור חשו בחשיבותו הגורלית — הוא "פרעות קישינוב", אשר חלו באחרון של פסח תרס"ג, 6—8.4.1903 לפי הלוח היוליאני, ז"א 19—21.4.1903.

מה היו פרעות אלו? לכאורה עכשיו אין בהן כלל לזעזע אותנו. במשך שני ימים נהרגו 50 יהודים, נפצעו למעלה מ־300, מהם 75 אנשים נפצעו קשה; נהרסו כ־2800 בתים וחנויות... מה כל זה כלפי מה שבא אחרי כן? כעבור שנתים וחצי, ב־1905 נהרגו אלפים ונפצעו רבבות. בימי מלחמת העולם הראשונה, ואחר כך בימי מלחמת האזרחים, בימי שלטון פטלורה ודניקין, נהרגו רבבות רבות (המספר לא ידוע בדיוק: לדעתם של רבים נהרגו בין 100 עד 150 אלף), נפצעו מאות אלפים, נהרסו ערים ועיירות ונחרבו קהילות וישובים.

בימי השואה הגדולה נחרבו כמעט כל קהילות ישראל באירופה, הושמד שליש העם היהודי, למעלה משש מיליונים יהודים אנשים ונשים, זקן וטף — ואחרי כל אלה לראות בפרעות קישינוב "מאורע היסטורי" חשוב? האין זה תמוה? — ואעפ"י כן אני אומר, כי כל האימים הללו, אף השואה הגדולה, אינם גורעים כלל וכלל מחשיבותן ההיסטורית הגורלית של פרעות קישינוב. ונהפוך הדבר. קורותינו במשך 50 השנה שעברו מאז, הן רק מבהירות לנו בבהירות יתירה את משמעותן ההיסטורית של פרעות אלה ומוכיחות לנו עד כמה נכונה ובלתי אמצעית היתה הרגשתו ותחושתו של הדור שנזדעזע בימים ההם מפרעות קישינוב וראה בהן מפנה גורלי בתולדות ישראל.

מה היה בעצם מן החידוש במאורעות אלה? הייתי אומר זאת במשפט אחד: משמעותן ההיסטורית של פרעות קישינוב היא בזה שהן היו הפרוטו־טיפוס של השואה. פרוטו־טיפוס מכל הבחינות: מבחינת ארגונן של הפרעות, היקפן ו"סגנונן" וגם מבחינת חישוף הכוחות החברתיים הפועלים בהכוונת מצבם של היהודים בגולה ובהכרעת גורלם.

ג.

החידוש הראשון בפרעות קישינוב היה לא רק בזה, שהן היו מאורגנות, אלא שבארגונן השתתפו גם הממשלה המרכזית, גם השלטון המקומי וגם ארגונים "חברתיים". ושלושת הכוחות האלה פעלו במתוכנן, בשיטה ובהתמדה: הכינו כל דבר, ומתוך מטרות מדיניות מסוימות ומודרגות. וזה ניתן להוכיח לא רק בכללותם של הדברים, אלא אף בפרטיהם ובפרטי פרטיהם.

יסוד הארגון והתכנון בפרעות היה בולט וצויין כבר בימים ההם בעתונות ואף בדינים וחשבונות רשמיים (סודיים) והוברר בבהירות משכנעת במשפט הפרעות, שהתנהל בדלתיים סגורות. צויין, שבמשך שבועות קדמה תעמולה־הסתה בענין עלילת דם בעיירת דובוסארי (לא רחוק מקישינוב), הפצת שמועות על חילול הכנסיה "העתיקה" של המלאך מיכאל (בקישינוב) על ידי היהודים, וקביעת יום הפסחא כיום הפרעות. העוזרות הנוצריות גם הודיעו שלא תבאנה ביום זה לעבודתן, משום שזה יום המיועד לפרעות. היו משלחות של יהודים לשלטונות, ותשובות מרגיעות ליהודים שלא ירבו להתרגש.

יסוד התיכנון ניכר היה בעצם הארגון. העיר נחלקה על ידי הפורעים לרובעים ולרחובות, הפורעים נחלקו לכנופיות בנות עשרים ועשרים וחמישה איש, והכנופיות התחילו בעבודתן בבת אחת, בשעה אחת, וכל „חבורה" עבדה במקום שנקבע לה, ובתוך אותו רובע עברה מבית לבית: גמרה לשדוד ולהחריב בבית אחד, עברה לבית השני; גמרה סימטה אחת, רחוב אחד — עברה לשני, הנמצא בשכנות. גם הזמן היה מתוכנן: עד הצהרים היו לרוב מעשי שוד והרס רכוש, אחרי הצהרים ובערבים — הכאות והריגות, לפעמים קרובות מחזור שני באותו רחוב ובאותם בתים. — וגם פעולות המשטרה היו מתוכננות. „המשטרה בכל מקום ג ע ר ה בפורעים", ולעתים גערה אף בקפדנות, ומשמרות הצבא הרבו לקרוא לרוצחים "לא להפריע את הסדר"...

לפי אומדנם של כתבי העתונות הכללית היו בכל ה"חבורות" וה"כנופיות" האלה לא יותר ממאתים איש. והיו אף "חבורות" בנות 8—10 אנשים. אלא שהמון של "סקרנים" ו"אוהדים" ליווּ אותם, ונהנו לעתים

קרובות מן "הרכוש", המתגולל ברחובות, או עוררו תשומת לבם של ה"חבורה" על יהודים בורחים, או הפריעו לנוצרים בודדים — והיו כאלה — שניסו להציל יהודים ולגרש את הפורעים. ויש מהם שאף הצליחו בדבר... השאלה המרכזית היא מה היה חלקו של השלטון בארגונן של הפרעות, של השלטון המרכזי ושל השלטון המקומי?

ד.

כידוע, פירסם העתון "טיימס" לאחר הפרעות, מכתב שנשלח כאילו על ידי פלווה, שר הפנים ברוסיה, לשר הפלך בקישינוב שבו הודיע לו, שלפי השמועה מכינים פרעות נגד היהודים בקישינוב בימי החגים הקרובים. פלווה מייעץ, איפוא, לשר הפלך לא להשתמש באמצעים חמורים לדיכואן, כדי שלא לעורר את העם נגד הממשלה. העתון פירסם אפילו צילום של המכתב, ואולם הממשלה הרוסית, וביהוד שר הפנים, דחו בתוקף את אמיתות המכתב. הם טענו שהוא מזוייף, ואת כתב ה"טיימס" גרשו מרוסיה. בתעודות של המיניסטריון לעניני פנים אין זכר למכתב. הנסיך אורוסוב, שהיה שר הפלך בקישינוב, איש ליברלי (היה אחר כך גם סגן שר הפנים, הממונה על מחלקת המשטרה) — האשים בתוקף ובכוח הוכחה רב בזכרונותיו, — ועוד יותר בנאומו המפורסם ב"דומה" הראשונה לאחר הפרעות בביאליסטוק — את מיניס־טריון הפנים בארגונן של הפרעות. בכל זאת, לא זו בלבד שהוא מטיל ספק באוטנטיות המכתב, אלא הוא גם כותב שאין זה מתקבל על דעתו. ברם, כל מי שקרא בעיון את התעודות הרשמיות מן הארכיונים הממשלתיים שנתפרסמו אחרי המהפכה וכל מי שעקב אחרי הדינים וחשבונות שנתפרסמו מן העדויות והויכוחים בבית הדין בבירור משפטם של הנאשמים בפרעות קישינוב — איננו יכול שלא להודות בדבר הפשוט, שהקו שלפיו נהגה האדמיניסטרציה המקומית הוא בדיוק בהתאם לתוכן מכתבו של פלווה.

זוהי ההוכחה האמיתית לאוטנטיות שלו, ואם המכתב לא נמצא בארכיון, הרי על כגון דא יש להגיד: "לא ראינו אינו ראיה". יש גם לשער, ששר הפנים פלווה דאג לכך, אחרי הפירסום של ה"טיימס",

שהמכתב ייעלם. והרי כמה דוגמאות המאשרות את הקו הכללי של הממשלה: "לא לדכא את הפרעות", כדי "לא לעורר את חמתם של ההמונים נגד הממשלה".

בטלגרמה הראשונה שבה הודיע שר הפלך לפלווה על הפרעות — לא הודיע לו הלה כמעט שום דבר על אמצעים כל שהם שננקטו נגד הפורעים. לעומת זאת הוא מדגיש שלא נקטו באמצעים חמורים ולא השתמשו בנשק. למשלחת היהודית שבאה אל שר הפלך ביום השני לפרעות, הודיע שר הפלך: "אינני יכול לנקוט באמצעים, אני מחכה להוראות מפטרבורג, מהמיניסטר לעניני פנים (פלווה)".

שר הפלך מסר אחר כך את ענין דיכוי הפרעות לצבא, אבל גם הצבא לא פעל. שר הפלך מסר, כנראה, לצבא שאין עליו להשתמש בנשק, והמצביא המקומי — הגנרל בקמן — הצטדק לפני שר הצבא הגלילי על אי פעילותו בזמן הפרעות בזה, ששר הפלך לא הודיע לו שמותר לו להשתמש בנשק. ברור, שאסרו עליו להשתמש בנשק, וכי השימוש בנשק מצד הצבא יכול היה להיות רק לפי דרישתו של שר הפלך.

הגנרל קורופטקין, מי שהיה בשעת הפרעות שר המלחמה ואח"כ המצביא במלחמת יפאן, מספר בזכרונותיו, שהצאר ניקולאי השני ופלווה אמרו לו בפירוש, שפרעות קישינוב היו מכוונות; ההנחה היתה, שהן תשמשנה גורם מפריע ומעכב בעד התפשטותה של התנועה המהפכנית. רק מתוך כל זה אפשר להבין את זעמו של פלווה על שר הפלך. כידוע, פיטר אותו פלווה בצורה קשה. במקומו הוא מינה באופן זמני את סגן שר הפלך אוסטרוגוב, האיש שהיה בעצם המארגן האקטיבי של הפרעות והתפרסם לזוועה בשנאתו הפרועה והגלויה ליהודים, שהוא הפגין אותה באופן בולט ביותר על כל צעד ושעל. הפיטורים נגרמו, לדעתי, בעיקר על ידי התנהגותו של שר הפלך, שלא השכיל להסתיר כראוי את חלקה של הממשלה בארגון הפרעות. שר הפלך בהצטדקויותיו ובמו"מ עם הציבור הסתמך, בפירוש או בעקיפין, על הוראות שקיבל משר הפנים. תפקיד מיוחד בארגון הפרעות מילא קצין הבולשת הבארון לאָואַנדל. הוא נשלח לקישינוב חדשים אחדים לפני הפרעות, ולאחר הפרעות נעלם. הוא נעלם אחרי שפעם־פעמיים הוא הודיע על הכנות הנעשות, לפי

השמועות, לפרעות חדשות. הוא נעלם, וחדלו השמועות... וכאשר אנחנו קוראים את התעודות, את הדו"ח שלו מקישינוב, וכן הדו"חים של ראש הג'נדרמים במקום על השפעתן של הפרעות על התנועה המהפכנית, הן בין היהודים והן בין הרוסים, אנחנו רואים בבירור שידם של אלה היתה בפרעות ובהישגיהן. סגנו של פלווה — במשרד הפנים — היה אז הגנרל פון ואל. פון ואל זה היה קודם שר הפלך בווילנא; בשעתו פקד להלקות את היהודים שהשתתפו בהפגנה נגד הממשלה; על מעשהו זה ירה בו הירש לקרט. גם הוא היה שונא יהודים מובהק. יש יסוד לחשוב שהפרעות היו מאורגנות בהסכמתו של פלווה — על ידי פון ואל, ובלי ידיעתו של מנהל מחלקת המשטרה לופוכין. בארכיונים של משרד הפנים ישנו מכתב של הקטיגור של הלשכה המשפטית שבו נאמר כי לופוכין אמר שה"ענין אינו בסדר מצד השלטונות האזרחיים והצבאיים". זאת היתה אחת משיטותיו של פלווה, לקחת פקידים "ליברליים", בעלי "שם טוב" ולעשות מעשיו „בחסותם", מבלי שהם ידעו על כך כלום.

ה.

חמש שנים לפני הפרעות, נוסד בקישינוב עתון בשם "בסאראבץ" בעריכתו של קרושבן, שניהל הסתה פרועה נגד היהודים וקרא למעשי אלימות בהם. בין משתתפי העתון היו אנשי הפקידות הגבוהה. העתון הזה קיבל תמיכה מיוחדת ממשרד הפנים, ובמשך חמש שנים לא נתנה הממשלה רשיון בקישינוב ובכל הפלך להוציא עתון אחר. אגודה מיוחדת של שונאי היהודים התארגנה, וחבריה התכנסו לעתים מזומנות וקבועות במועדון מיוחד, ועוד שנה לפני הפרעות נעשה בקישינוב נסיון של עלילת דם. נערה נוצריה, עוזרת בביתו של רופא יהודי, הרעילה את עצמה. מיד נפוצו שמועות שהיהודים הרגו אותה וקראו לפרעות. בדיקת הגופה אחרי המות, שהוכיחה שזוהי הרעלה, מנעה בעוד מועד בעד התחוללותן של פרעות. אולם כעבור שנה, ב־1903, חודשיים לפני הפרעות, היתה עלילת דם חדשה. בדובוסארי, עיירה על יד קישינוב, מצאו נער נוצרי הרוג. יומים לאחרי שנמצאה הגופה, הוגשה תלונה לשר המשפטים, בשם הסבא של הנער הנהרג (הוא בעצמו לא ידע לכתוב),

שהחקירה אינה מתנהלת כראוי, וכי הנער בעצם נרצח על ידי יהודים למטרות דתיות. במיניסטריון (כנראה על ידי שר המשפטים בעצמו) רשמו על גוף כתב הבקשה: "לדרוש מהקטיגור של בית המשפט ידיעות מפורטות, לתת צו לקטיגור של לשכת המשפט שיקדיש תשומת־לב מיוחדת לענין זה". על טיבה של "תשומת־לב מיוחדת" זו אפשר בנקל לעמוד — והשלטונות המשפטיים עמדו על כך — מנוסח הטלגרמה שנשלחה לקטיגור בית המשפט: "נא להמציא ידיעות מפורטות בענין המשפט בגליל בית המשפט באודיסה על חטיפתו של הנער בדובוסארי על ידי היהודים והרצחו על ידיהם". וכאשר הקטיגור של בית המשפט המחוזי שלח דו"ח מפורט שבו הוסבר המצב העובדתי של הענין והוכח, כי החקירה מוליכה את החוקרים לגמרי בכיוון אחר: לקרוביו של הנער, שעם מותו עוברת אליהם זכות הירושה, והוסבר גם כי ההוכחות לכך החלו להסתמן ברורות, רשם שר המשפטים — מוראביוב, אחד מעושי דברו "הנאמנים" של ניקולאי השני, בעצם כתב ידו על הדו"ח: "ענין רציני". מסקנתו של הקטיגור: — "כי החקירה המוקדמת לבדיקתן של השמועות על חטיפתו של הנער על ידי היהודים ועל האופי הדתי של הרצח — לא מצאה שום אישור ויסוד לשמועות אלה" — זכתה להערתו המאלפת של שר המשפטים: "האם אין מסקנה זו נמהרת יותר מדי!!?" ולא זו בלבד, כשבהמשך החקירה המוקדמת הוברר, שכתב התלונה בשם הסבא נכתב על ידי אחד מפקידי הממשלה במקום, כשבעתונות הנתמכת על ידי הממשלה וב"נובייה וורמיה" (זמנים חדשים), העתון חצי הרשמי ורב ההשפעה שבעיר הבירה, שההסתה נגד היהודים היתה לחם חוקו, נתפרסמו תכופות מכתבים גדושי שקרים וסילופים ביחס למשפט זה, וכשהקטיגור של הגליל ציין, שלפי הידיעות כותבי המכתבים בעתונות הם פקידי הממשלה, ותכנם — הוא סילוף מדעת ושקרים גלויים המכוונים לעורר פרעות, והבטיח במכתבו לשר המשפטים, כי החקירה המשפטית הוכיחה כבר ברורות, מהם הנימוקים המותווים של הרצח, וכי היא עומדת בקרוב להביא את האשמים לדין — ציוה שר המשפטים להפסיק את המשך החקירה, כיון שאין כל הוכחות...

ראויה לציון העובדה, כי בדו"ח הרשמי של התובע של הגליל שנסע

לקישינוב אחרי הפרעות, לפי פקודתו של שר המשפטים, הודיע הלה לשר המשפטים כי בדובוסארי שקט ושהסדר שם לא הופרע... כפי הנראה, ידע הקטיגור שישנה שייכות פנימית בין הדברים ושקישינוב ודובוסארי הם חלקים של פרשה אחת. ואמנם, כבר בעצם ימי עלילת דובוסארי נעשה נסיון של פרעות בסביבה. בעיירה (טומאנוב) סמוכה לדובוסארי. מן המעט הידוע לנו על נסיון זה יש לראות שאיש (פועל־בנאי) בא במיוחד לעורר את המון האיכרים לפרוע ביהודים, וסיפר על ענין הריגתו של נער נוצרי בדובוסארי על ידי היהודים. מן הדו"חים המעטים על מאורע זה ראויים לציון שני דברים: דובוסארי — כסיסמא לפרעות, והודעות האכרים, שקנו סחורות אצל היהודים וסירבו לשלם: "בקרוב נשלם ליהודים על הכל"...

ו.

היה ברור, יש יד מכוונת למעשים אלה, ויש בהם שיטה. אין ספק בדבר כי שלטונות הבטחון הפנימי ידעו על הענין מראש ואף השתתפו בהכנתו וב"הכשרתו". אולם, מובן מאליו, עיקר הארגון הוטל על אנשי המקום. שר הפלך, שעליו שפך פלווה את זעמו וחמתו, היה אדם רשלן, עצלן, נוח, אדיב — ולפי עדותם של רושמי זכרונות — מסוג אותם שרי הפלך שהם יכולים להיות "פקידים מצוינים", אלא אחר כך מתברר שהם לא קראו את כל אותן התעודות שעליהן כתוב היה "חשוב מאד" — "אותו צריך היה רק להוציא מן המשחק" ולא להכניסו לענין. הזהירו אותו שלא ישתמש בזכותו לנקוט באמצעים חמורים; וזה הספיק לגמרי.

תפקידו של סגן שר הפלך בארגונן של הפרעות, וב"הכשרת הלבבות" לקראתן היה רב ביותר. סגן שר הפלך היה לא רק "הצנזור" של עתונו של קרושבן, "בסאראבץ", אלא גם אחד העוזרים הקבועים של העתון. לפי עדותו של ראש העיר קישינוב, קרל שמידט, היה ידוע בעיר שסגן שר הפלך הוא ידידו הקרוב של קרושבן ושמאמרי ההסתה הפרועים ביותר שנתפרסמו בעתון זה, מאמרים שבהם הוסתו התושבים נגד היהודים וקראו להם לקום על היהודים, להכות בהם ולשדוד את רכושם — הם מ"יצירותיו" של סגן שר הפלך. סגן שר הפלך אוסטרוגוב היה

למעשה מתכנן הפרעות והרוח החיה בהן. ואותו פקיד הבולשת (לאואנדל) היה מארגנן...

מעניין, כי שר הפלך ציין כבר בטלגרמה הראשונה (והיחידה שנשתמרה בארכיון) — אשר שלח על שם מיניסטר הפנים (פלווה) — שנשלחה, אגב, רק בשעה שתים אחרי הצהרים בשביעי לאפריל, ז.א. ביום השני לפרעות, — והדגיש את האופי המאורגן של הפרעות. "אתמול, הודיע שר הפלך, בשעה חמש אחר הצהרים החל מספר רב של חבורות קטנות של פועלים רוסיים, מזויינים במריצות קצרות, מונהגים על ידי אינטליגנטים, ברור לפי קנוניא מוקדמת, לפרוע בזמן אחד פרעות נגד היהודים במקומות רבים". הצד הארגוני הזה — שהדגשתו על ידי שר הפלך היתה בוודאי לא נעימה ביותר לפלווה, — הוברר בבהירות רבה בשעת המשפט. כך נקבע על יסוד עדויות רבות, כי אמנם בראשן של ה"חבורות" עמדו "אנשים" מן החברה, "משכילים", סטודנטים ופקידים, וכי נוסף לזה היו תלמידים מן הגימנסיות ותלמידים מן הסמינר (לכמרים) שמלאו תפקיד של "מקשרים" ו"מעודדים": רכובים על אופניים הם התרוצצו בעיר, ציינו בגיר את בתי היהודים, ובמשך כל זמן הפרעות היו עוברים מחבורה לחבורה, מעודדים את "העם" וקוראים להם: "אחים, ביתר זריזות, ביתר שמחה, חיש התקדמו".

ביום השני והשלישי החמירו הפרעות. בצהרים ביום השני היו כבר עשרות פצועים, בחמש לפנות ערב החל הרצח. — המשטרה כולה היתה במצב הכן. נקרא הצבא, אבל לא ניתנה פקודה לפעול. יותר נכון, הפקודה היתה: "לא לפעול". שוטרים, חיילים ואף קציני השתתפו בפרעות, השתתפו בפעילות. לא זו בלבד שרבים מהם שדדו ובזזו, ואף אלה שלא השתתפו ישירות בשוד, קיבלו חלק ממנו: הפורעים, למשל, מסרו את כל ה"מגפיים המגוהצים" ששדדו מחנויות היהודים, כמתנה... לשוטרים. ראש המשטרה פנה אחרי הפרעות בקריאה לשוטרים למסור את הדברים שניתנו להם ..."לשמירה", ואם לא יחזירו את הדברים, יש לחשוש שייתבעו לדין. החשש לא היה מבוסס; איש לא נתבע, והרכוש השדוד נשאר בחלקו הרב בידי "שומרי החוק". — —

גם למשמרות־החיילים שהועמדו להגן היה ברור: הם לא הועמדו, אלא

לשמור על "הסדר", ואין עליהם לפעול. ומי שלקח את הדברים ברצינות צפויות היו לו אי־נעימויות רבות. ואמנם, קצין אחד (מיכאילוב) שלקח את הדבר ברצינות וגרש את הפורעים, "זכה" לנזיפה פומבית, ורק בהתערבותו של מפקד הצבא הגלילי הוסרה ממנו נזיפה זאת. בימי הפרעות אסרה המשטרה (לפי פקודת שר הפלך) על הדואר לקבל טלגרמות פרטיות לפטרבורג. הטלגרמה הראשונה שנשלחה לפטרבורג נשלחה רק בעזרתו של ראש האצילים קרופנסקי (שבמקרה התנפלו גם על ביתו).

ז.

ברם, טעות היא לחשוב שזה היה מעשה השלטון המרכזי והמקומי בלבד. דבר חמור ביותר היה יחסה של ה"חברה" המקומית לפרעות. בימי הפרעות היו הרחובות מלאים אנשים: פועלים, פקידים, נוער לומד, משכילים כביכול, והם כולם היו נוכחים במעשי הרצח, הביזה והשוד. איש לא התערב להצלה. רבים ורבים השתתפו בביזת הרכוש, שהתגולל ברחובות וקראו לפורעים: הנה יהודי! הנהגים בתחבורה העירונית הוציאו מהקרונות יהודים, שהוכו ונרצחו לעיניהם; תלמידי בתי ספר תיכוניים וגבוהים השתתפו בהכאות ובפרעות. נוצרים לא נתנו לשכניהם היהודים להכנס לבתיהם. העשירים היהודים שילמו כסף לא מעט לקציני הצבא ולראשי המשטרה בעד שמירה מיוחדת על בתיהם. המחיר לא היה נמוך. היו כאלה ששילמו אלף ואף ארבעת אלפים רובל. המחירים עלו מיום ליום. ביום האחרון שילמו עד 15 אלף רובל. בוודאי היו גם חסידי אומות עולם: ראש העיריה שמידט, רופא אחד, מהנדס אחד, ראש מכבי אש, ועוד, אבל כדאי לציין, שכל אלה "קיבלו את שכרם". נגד ראש העיריה התנהלה הסתה חריפה והוא נאלץ היה להתפטר; בבית הרופא שגילה ופירסם את מעשי האכזריות וההתעללות בנרצחים ערכו חיפושים ורדפו אותו, ולבסוף נאלץ היה להתפטר מעבודתו בבית החולים. וכן גם היה גורלם של רוב האחרים, שהעזו להראות ידידות ליהודים, או השתתפות בצערם ובאסונם. —

בהמון אפשר היה להבחין שני יסודות: יסוד אחד של אנשים שהובאו

מן החוץ, והם היו המאורגנים. הם הלכו חבורות־חבורות מחלק אחד של העיר לשני. היות ובמרכז העיר ישב החלק האמיד של הישוב היהודי והיו שם לא מעט "שומרי שכר", נאלצו הפורעים ללכת לפרברים ולפרוע בהם. שם ישבה דלת העם ושם לא היתה כל שמירה, והפורעים בזזו קודם כל את הרכוש, אחר כך הרסו ואחר כך הרגו ואיש לא "הפריע" להם ב"עבודתם".

עצם העובדה, שהיתה ידועה בעיר, שהיהודים פנו לעזרת השלטונות, ואעפ"י כן לא הופסקו הפרעות — עודדה את הפורעים; ובכן, נכון הדבר, לא רימו אותם: הפרעות נערכו על דעת השלטונות, בהסכמתם ורצונם הוא בהן...

ח.

מה היתה מטרתו של ארגון הפרעות? גם זה מתברר מן התעודות. לפי הדו"חים של ראשי הבולשת אפשר להיוכח כי היו להם שלוש מטרות. ביחס ליהודים היה רצון להוכיח ליהודים בפירוש, שהשתתפותם או השתתפות הנוער שלהם בתנועה המהפכנית פירושה מלחמה — לא רק מלחמת היהודים בשלטון, אלא גם מלחמת השלטון ביהודים. אין השלטון זקוק לאמצעים רבים כדי להלחם ביהודים. אם יסיר את חסותו מהם, הרי הם יווכחו כי העם נגדם, ושהם אינם בטוחים לא רק ברכושם, אלא אף בחייהם.

השלטון רצה גם "להסביר" ליהודים בדרך מוחשית ביותר, כיצד העם מתיחס אליהם — לחייהם, לרכושם וכבודם. זה ילמד אותם, סבורים היו אנשי השלטון — כי עליהם לנהוג בשקט ולדעת כי חייהם תלויים בחסדי השלטון, כי עליהם לשקוד שקידה יתירה על נאמנותם לממשלה, ואף להפגין באמת ובתמים את נאמנותם זו. על ראשי היהודים להלחם, יחד עם השלטון, ב"מהפכנות היהודית".

היה ברוסיה איש כלכלה ידוע (יאנז'ול), והוא פירסם זכרונות, בהם סיפר על שיחותיו עם פלווה בשאלת היהודים. פלווה אמר: "חושבים אותי לשונא היהודים, אולם למעשה אני ידיד היהודים, ורק שונאה של המהפכנות היהודית". בשיחה של פלווה עם משלחת של "יהודים

מכובדים" מקישינוב אמר להם: "אף כי אני מבין את מצבם של היהודים, שדוחפים אותם למהפכנות, יהודים כמוכם אני אוהב!" מובן, שאלה היהודים אשר הביעו לו נאמנות, ואמרו כי אסור ליהודים לשכוח, שעצם קיומם תלוי בחסד השלטונות, כלומר אמרו לו דברים שרצה לשמוע אותם — את אלה "אהב" ו"הוקיר".

השלטון רצה גם להראות ליהודים מהו יחסה של החברה הנוצרית אליהם. הוא רצה להוכיח ליהודים שאין בציבור שום כוח ושום שכבה רצינית בעלת משקל, הרוצה ויכולה להגן על היהודים. הממשלה רצתה בדרך זו להחריף את היחסים בין החברה הנוצרית לבין היהודים. אותם הנוצרים המשכילים אשר הופיעו כסניגורים ליהודים — הממשלה רצתה, כי יהיו פסולים בעיני החברה הנוצרית, והיא הסיתה נגדם.

הנה קטע מדין וחשבון אחד של הבולשת מקישינוב תיכף אחרי הפרעות: "ההתלהבות המהפכנית, כותב ראש הבולשת, ירדה בהרבה לאחר הפרעות. הם רואים בעליל שפועלים השתתפו אף הם בפרעות. הם שעוררו את הפורעים נגד השלטונות ידעו עכשיו, כי אלה שעוררו אותם נגד השלטונות לא יפעלו דוקא בכיוון הרצוי למהפכנים. הם יכולים לפעול גם בכיוון אחר לגמרי, בכיוון שלא עלה על דעתם כלל", אולם, ראויה לציון מיוחד הוספתו של ראש הבולשת: "עלינו לחשוב גם על דבר אחר, עצם האפשרות של פרעות לעיני השלטונות והצבא — משפיעה לרעה על ההמון. גם עלינו לחשוב, שיתכן ויפעלו בכיוון אחר". ויש בהוספה זו משום הרהור־אזהרה, שלא כדאי להרבות להשתמש באמצעים אלה במלחמה נגד המהפכה... ברם, אין הדברים מצטמצמים באזהרות ובהתראות ליהודים, שלא ישתתפו בתנועה המהפכנית ובהגברת האיבה בין הנוצרים והיהודים. היה בפרעות קישינוב משום נסיון להשתמש באמצעים חדשים נגד התנועה המהפכנית בכלל. יש להכניס גורם חדש במלחמה בתנועה המהפכנית: המונים עירוניים, חשוכים וממורמרים, מחוסרי עבודה, מחוסרי הכרה, שניתנים גם להסתה וגם "להישחד"; ויש להשתמש באיבה ליהודים כבמלט המלכד המונים אלה. שנאה מלכדת אנשים. צריך ללכד המונים אלה, על ידי אותם יסודות של שנאה הקיימים ופועלים בחברה ובשכבות עממיות אלה... והשנאה ליהודים מרובים

שרשיה בעם, ומן הראוי להרבות להשתמש בה באופן שיטתי ויסודי.

מה היה בתכניותיו של השלטון? הנסיך אורוסוב מספר בזכרונותיו על הראיון עם הצאר, לפני צאתו למקום כהונתו אחרי שנתמנה לשר הפלך בבסרביה (אחרי הפרעות). אורוסוב מספר שהוזמן לצאר, נכנס אליו — ואינו מספר ואינו מרמז אף רמז כל שהוא על תוכנה של השיחה עם הצאר; הנקודות הרבות שבהן הוא מסמן את תוכנו של הראיון אומרות, שאין הוא מספר, שאינו יכול לספר, את אשר דיבר אתו הצאר. אולם, לפי המסופר בזכרונותיו של לופוכין, גיסו של אורוסוב, אנו יכולים לשער מה דיבר אתו הצאר. לופוכין מספר, כי בשנת 1905 נפגש עם הגנרל דראצ'בסקי שמונה למושל בעיר רוסטוב על הדון, אחרי הפרעות שהיו שם. לופוכין שאל אותו: אם הוא כבר קיבל הוראות מראש הממשלה, מהגרף ויטה, שמונה אז לראש מועצת המיניסטרים. הגנרל ענהו, כי קיבל הוראות ישירות מהוד מלכותו; כאשר בא להתיצב לפני הצאר, והוא סיפר לצאר כי ברוסטוב היו זה עכשיו פרעות, שבהן נהרגו ונשרפו יותר ממאה יהודים, אמר הוד מלכותו: "חבל, חבל, שכל כך מעט הרגו בהם!"

הממשלה הגבילה את הפרסום בענין הפרעות. היא אף אסרה לפרסם בעתונות רשימות של נדבות ותרומות לטובת הנפגעים. היא סדרה את המשפט על הפורעים בדלתיים סגורות, ובעתונות נתפרסמו פסקי הדין בלבד. הדעה הרשמית היתה: לא היה מאורע אחד מאורגן, אלא שורה של מעשים, של התקוטטויות, היו אנשים שעוררו אי־סדרים; לא היו פרעות, אלא פורעים, ומשום כך לא משפט אחד, אלא שורה של משפטים בודדים, שאינם קשורים זה בזה אלא במקרה.

השלטונות, — ולא תמיד ברמז בלבד — אמרו ליהודים ולציבור הרוסי: דעו וראו את אשר לפניכם: "נתנו להם לקח וזהו רק ראשיתו"... והיהודים — בחשכת הליל הבריק ברק, האירו פני השמים, והם ראו את עצמם כשהם עומדים על פי תהום...

ט.

הממשלה לא השיגה את מטרתה. התוצאות היו הפוכות מאלה שלהן ציפתה הממשלה. אמנם, לכאורה לא היה קשה כלל לראות "דברים כהווייתם", ולהסיק מ"פרעות קישינוב" את מגמת ההתפתחות שהיתה נתונה בהן והתבלטה בקווים בולטים ביותר, והיא: במידה שהמאבקים הסוציאליים־המדיניים ילכו ויחריפו הם יתקרבו יותר ויותר למלחמת אזרחים, שישתמשו בה ביהודים ובשנאת־יהודים כבאמצעי יעיל לליכוד המחנה, גם כדי לנצל את כוח־הנפץ העצום הגלום בה, ולנסות ולכוון את ההתמרמרות של ההמונים לזרם אחר, וגם כדי לתת מוצא רצוי להתמרמרות זו על ידי הכוונתה נגד היהודים.

תפיסה זו של מצב הדברים היתה כללית. היא היתה משותפת ליהודים וללא יהודים, למהפכנים, ולליברלים, לידידי היהודים ולשונאיהם, לציונים ולמתנגדיהם.

ברם, המסקנות שהסיקו מתפיסה זו היו שונות בתכלית.

התנועה המהפכנית בין היהודים גברה ביותר, היהודים לא נבהלו. לא היתה להם גם ברירה. הממשלה הכריזה עליהם מלחמת מות. והמוני נוער יהודי זרמו למפלגות המהפכניות. אין להם דרך, המימרא שייחסוה לולאדימיר מדם, מראשי ה"בונד", על "דם היהודים שהוא כשמן משחה על גלגלי המהפכה" היא תגובתו של מהפכן יהודי, הנהנה מן הגאות המהפכנית בציבור היהודי ומתנחם בה על דם עמו שנשפך...

המהפכנים היהודים ראו רק את הממשלה כ"צד" לוחם. החברה הרוסית שבה וב"אקלים" שלה התרחשו הפרעות לא היה בה ענין בשבילם; מצבם המיוחד של היהודים המעמיד אותם כמלט מלכד של כוחות אפלים, שניתן לכוונם נגדם עד כדי הרג־המונים — עצם ראייתו והדגשתו היה בהן משום התנגדות למהפיכה ועדות ל"התבדלות יהודית" המתעלמת מן ה"צד המדיני הכללי" שבפרעות...

הדעה שבפרעות קישינוב הממשלה היא האשמה, ועליה לתת את הדין היתה בבחינת הרגשה כלל יהודית, אפילו של אלה שהיו למעשה רחוקים מעמם וסבלו.

במכתבו של ראטאייב, אחד מבכירי הקצונה של הבולשת המדינית

הרוסית, לממונים עליו, שנתפרסם אח"כ על ידי בורצב, חוקר תולדות הנועת המהפכה הרוסית, מסופר על ההתמרמרות שבה דיבר אַזף — המהפכן־הפרובוקטור, שהיה בשירות הבולשת המדינית — על קישינוב. וראטייב הסיק: "אני חושש לחייו של פלווה". אפילו אַזף, הפרובוקטור, חושב, שמאורע קישינוב הוא מעשה איום, ולפי הטון שבו דיבר אַזף, סבור ראטייב, כי הפרעות עוררו יותר מדי "כל מה שיש לו איזו שייכות ליהודים". והוא מסיק: "פסק דינו של פלווה למות נחתם עם פרעות קישינוב".

עמדה זו של המהפכנים והליברלים היהודים נתקבלה ביותר גם על דעתם של החוגים והמפלגות הליברליים והמהפכניים הרוסיים. השלטון רצה לנצל את האיבה ליהודים כ"מלט מלכד" את נאמניו, ולהפגין גם את חולשתו של "הציבור המתקדם" ככוח מגן ובעל משקל במדינה. והנה על ידי כך שכל הפרעות ניתן להן אופי של פעולה אנטי־מהפכנית מצד השלטונות, הצליחו חוגים ומפלגות אלה לא רק להכתים את הממשלה השנואה ולהוקיע אותה נגד העולם כולו ולהרבות את ההתנגדות לה בפנים המדינה, אלא אף להציל את כבודו של העם הרוסי. "בכל אשמה הממשלה, והממשלה בלבד, לא העם הרוסי". אכזריותם של הפורעים? השלכת עוללים מן החלונות אל אבני הרחוב וניפוץ ראשיהם של תינוקות? אונס נשים, ילדות ונערות צעירות וזקנות? התעללות של רוצחים מתועבים בקרבנותיהם? — כל אלה הם מעלליהם של שכירים, ולא של העם... רק בודדים (ביניהם גורקי) מצאו מלים של גינוי ל"חברה" ששתקה, ל"משכילים" המרובים שלעיניהם נעשו מעשים אלה. כל אלה נעלמו מחוג ראייתו של הציבור המתקדם בכללו... — זה היה נוח גם מבחינה תכסיסית. סיום נאומו של ניקולאי קראבציבסקי, אחד הסניגורים המהוללים בארץ — שהופיע גם במשפט ביליס — שהיה אחד התובעים האזרחיים במשפט הפרעות, הוא דוגמא לתפיסתם של הליברלים והמהפכנים את פרעות קישינוב. "הורדוס, אמר קראבציבסקי, ציוה להרוג את כל הילדים, כדי שהמושיע, ישו, לא יופיע. וזה לא הועיל. גם הרג היהודים לא יעכב את המהפכה... לא היושבים על ספסל הנאשמים הם האשמים; האשמים האמיתיים הם השלטונות".

אמנם, כל "הרעש" שהוקם בעתונות העולמית וגם בעתונות הליברלית הרוסית — על ידי פרסום מעשי הזוועה של קישינוב והתנהגותם של השלטונות, לא היתה נעימה לממשלה הרוסית, והיא אף הפגינה את מורת רוחה הרבה. אבל מאידך, אין להגיד, שעמדה זו של הליברלים והמהפכנים היתה בכלל בניגוד לתכניותיה של הממשלה. היה בה משום מתן של גוון מדיני לפרעות ולמוראותיהן, מעין: "ובכן, אתם מודים, שאין אלה פרעות של קנאות דתית, ביטוי לפראותם האכזרית של המונים חשוכים, אלא של מתנגדים מדיניים! שכורים? המונים שכורים? לא ולא! הפרעות הן ביטוי להתמרמרות המונים כלפי זרים המנסים להשתלט עליהם, ולחלל את מסורתם הלאומית, וכל הסיפורים על הפרעות ועל אכזריותן אינם גם הם אלא דיבות ועלילות של מתנגדי המשטר". — וכך עברה הממשלה בגלוי להגנתם של הפורעים, ו"הדם היהודי" היה "שמן משחה" לא לגלגלי המהפכה בלבד, אלא אף לגלגליה של "המאה השחורה". "המאה השחורה" ו"אגודת ("ברית") העם הרוסי", שמלחמת השמד ביהודים היתה להם כדרך הצלה לרוסיה ("הכה בז'ידים והצל את רוסיה") בעצם ביסודן הן מתוצאותיהן של פרעות קישינוב. דם היהודים בקישינוב היה "דם הברית" שבין צמרת השלטון הרוסי (הצאר ניקולאי ומקורביו) ובין "המאה השחורה", כי ברית זו שבין "עליונים" ו"תחתונים" נכרתה בקישינוב.

י.

ברם, הבעיה ההיסטורית היהודית הפנימית היא: האם עמדו בני הדור על משמעותן החמורה של פרעות קישינוב? האם ראו בני הדור את הפרעות האלה "ראייה יהודית", כלומר מבחינת מצבם המיוחד, מצב הרת־אימים, של היהודים בארצות פזוריהם בימי מאבקים ומלחמות, המסכן את עצם קיומם לא כעם בלבד, אלא אף את חייו של כל אחד ואחד, מצב המאיים עליהם במות וכליון? —

ההתרגשות העצומה שעברה על כל תפוצות ישראל וזעזעה את "העולם היהודי" היה בה משום ביטוי לתחושת־עם עמוקה של "השואה הלאומית" בדמותה של חרב־השמד התלויה על ראשו. היהודים ראו עצמם מופקרים.

השלטון מארגן את הפורעים, להם אין כוח לעמוד בפני הרבים, ומסביב אין חברה שיהיה ברצונה ובכוחה להגן. ובכן, מה לעשות? האמנם אין עצה, ולא נשארה דרך, אלא:

הַתַּלְיָן! הֵא צָוָאר — קוּם שְׁחָט!
עָרְפֵנִי כַּכֶּלֶב, לְךָ זְרוֹעַ עִם קַרְדּוֹם,
וְכָל הָאָרֶץ לִי גַּרְדּוֹם —
וַאֲנַחְנוּ — אֲנַחְנוּ הַמְּעָט!

(ביאליק, על השחיטה)

עזרת האחים הנדיבה היא סוף סוף אינה אלא בבחינת: "לחם לרעבים ותכריכים למתים" (פרוג). ותנועת ההגנה שהקיפה את הנוער היה בה בראשיתה יותר תגובה פסיכולוגית, חברתית ולאומית, של הגנה על כבוד האדם והעם, מאשר תשובה של ממש.

תגובתו של הרצל לפרעות קישינוב היתה שקולה בצורתה ומחרידה בתוכנה. הוא שראה את סכנת ההשמדה של היהודים עוד ב"גיטו החדש", שבמכתבו לאחד מידידיו (כשבועיים לפני פרעות קישינוב) כתב על "האסון האנטישמי" הצפוי, ש"יותר שיאחר לבוא יהא יותר חמור, יותר שיתחזקו (היהודים) יותר פראית תהיה צורתו" ו"אין הצלה מפניו" — לא היה מופתע מן הפרעות. "קאטאסטרופה זו עדיין לא המאורע הגרוע ביותר". — "קישינוב היא בכל מקום שהיהודים נענים ונרדפים". האם אין קישינוב מעין סמל? — עלינו "להציל את אלה שעוד אפשר להצילם" — ולקהילת קישינוב יש לו נחמה אחת: "נעמוד יחד בשמחה ובכאב לגאול את עמנו מעבדותו".

ומכאן: אוגנדה, ואחריה — בקשת מולדת־הצלה מפני השואה המאיימת, שהיתה ביסודה של שלילת הגלות הקיצונית של הציונות הסוציאליסטית.

ג. קרסל

"נקמת קישינוב"

א.

חקר התגובה היהודית ואף הלא־יהודית לאימי קישינוב בתרס"ג מן ההכרח שייפגם לא מעט בשל העובדה הפשוטה, שהעתונות וכן הספרות, בעברית ובשאר לשונות, בתחומי רוסיה של אותם ימים, הכוללת גם "פולין גדול", לא יכלו לבוא על ביטויין המלא בשל עקת הצנזורה. משום כך חייב אתה לקרוא באותה ספרות גם בין השיטין — והרי באותן מדינות יצאה ספרות בעיקר בשתי הלשונות: עברית ואידיש, וכן היו מקומות אלה "הקרובים לחלל" וידעו את מצב הדברים לאשורו. המבקש איפוא תגובה נאמנה חייב להפליג לספרות שמחוץ לרוסיה ושלטונה. כאן אתה מבחין מיד במוטיב אחד, שדומני לא נחקר כל עיקר או לא נחקר כל צרכו: מפלת רוסיה במלחמתה ביפאן היא מבחינה יהודית נ ק מ ת ד ם ק י ש י נ ו ב. הרבה פנים למוטיב זה, שכן נאחזה בו גם העתונות הרוסית האנטישמית, כפי שנראה להלן.

ודאי שיהודי רוסיה שמחו לתבוסת רוסיה הצארית. אולם שמחה זו היתה בבחינת ליבא לפומיה לא גלי, ורק עתונות וספרות יהודית בחוץ לארץ יכלו להרשות לעצמן "לוכסוס" מעין זה כשמחה לאיד ואף להביעה ברבים. וידעו צוררי ישראל על הלך רוח זה והם דווקא חפשיים היו להגיב על שמחה־לאיד זו. ברם גם כאן לא יכלו אחינו בני ישראל בתחומי רוסיה להשיב. התנהל איפוא ברוסיה מעין משחק סמוי: מכאן מבע שופע ארס של צוררים למיניהם ומכאן שתיקה מוחלטת.

ברם ידעו ברוסיה יפה־יפה שהחומר המרשיע על רוסיה רובו ככולו נתפרסם ונאסף על ידי יהודי רוסיה ואף נוצל הדבר על ידי אנטישמיים בהסתה פרועה ביותר. ונתפרסם החומר לא רק בעתונות היהודית בעולם

כולו, דבר שלא נגע ברוסיה וצורריה כמלוא נימה, אלא בעתונות הלא־יהודית, וביחוד בזו המקובלת בעולם הגדול ("טיימס" הלונדוני והניו־יורקי). ואורגן שירות משלוח הידיעות, בדומה לשירות, שאורגן בפרעות ראשית שנות השמונים ברוסיה הדרומית, לפי כל כללי השירותים החשאיים.

הפעם לא נרחיב את הידיעה ונסתפק ב ס פ ר ש ל ם, הוא ספר שירים, שהוקדש למוטיב זה — ומחברו הוא לא אחר מאשר מחברה של "התקוה", נפתלי הירץ א י מ ב ר, שאפילו לא נחשבה שירתו ביותר אף בזמנו, מעטים יכלו להתמודד עמו מבחינת פירסומו העצום בעולם היהודי.

ב.

ספרו של אימבר יצא בניו־יורק. ברם, עוד לפני הופעת הספר כבר שמענו את טיבו בעתון החדש שהתחיל מופיע בגליציה ב־1904: "ה מ צ פ ה". למעשה היה החידוש של עתון זה רק בשם, שעה שלאמיתו של דבר היה הוא המשך ל"המגיד החדש" ו"השבוע", שנפסקו ב־1903, ונערך על ידי ש. מ. ל א ז ר. בגליון הרביעי של "המצפה" נדפס מאמר ראשי (ללא חתימה, והוא של העורך), שבו נתמצה כל עיקרו של אותו מוטיב. שם המאמר: "דם תחת דם" והוא ראשון בסידרת מאמרים חריפים ביותר, שנתפרסמה באותו עתון במשך שנים, נגד רוסיה ומשטרה, תוך פירוט מעשיהם לגבי העם הרוסי מזה והעם היהודי מזה.

בעוז ובאומץ חושף בעל המאמר סיבת פרוץ מלחמת רוסיה־יפן, סיבה שאין מגלים כמובן לעם הרוסי, שעה שמריעים בפומבי על סיבה אחרת, שכל עצמה שקר פושע. וכך נאמר בראש המאמר:

"לחלק גדול מדלת העם ברוסיה הדרומית יש מושג של שקר מסיבת המלחמה, מושג מעורר צחוק, כמושג של שקר, שיש להם כמה דברים חשובים אחרים. את המושג הזה נתנו לו בזדון הכמרים והסופרים הנאמנים לשרי הממשלה, התומכים בידם, בכדי להעלים ממנו את הסיבה האמיתית של המלחמה, כי נסיכים אחדים רצו לגזול בקלות דעת ארצות נכריות לטובת עצמם. מאשרי העם הרוסי הפיצו לפני הפסח (תרס"ד־1904) כתבי פלסתר לרבבות

בקרב העם, בהם הסבירו להם, כי סיבת המלחמה היא נקמת היהודים (ההדגשה במקור), נקמת ההריגה בקישינוב. היהודים שכרו את היפנים להלחם ברוסיה. היהודים העירו שנאה על הרוסים בקרב האנגלים ובאמריקה. היהודים, ולא היפנים, הם איפוא שונאי הרוסים — ועל העם הרוסי לקום עליהם ולהשמידם בלי חמלה — — —".

ודאי, באביב 1904 עדיין היתה הדרך רחוקה מתבוסה, שאירעה רק כעבור שנה. בינתיים כלכלו את העם הרוסי בשמועות שקר על נצחונות, שמועות והודעות שנמשכו עד לסְפָּה של התבוסה. עדיין היתה רחוקה השמחה לאיד, שגברה רק בשלהי 1904 וביחוד ב־1905, עת הודתה כבר רוסיה עצמה בעוצם מפלתה. משום כך יש ענין במוטיב־המשנה, שאותו הכניס אימבר בראשית המלחמה ואפילו לפני פרוץ המלחמה, היינו הקריאה לגויי העולם לנקום את דם ישראל השפוך בפוגרומים. וממילא מלווה קריאה זו בוודאות שהנקמה בוא תבוא ומפלת רוסיה מובטחת.

כזו היתה נעימת אימבר בשירתו, ואין צורך לומר שנעימה זו הוגברה עם פירסום מפלתה הניצחת של רוסיה.

ג.

כשנה לפני פרעות קישינוב פירסם אימבר את שירו "משא יון" (ב"כל שירי נפתלי הירץ אימבר", שיצאו בעריכתו של דב סדן ב־1950, נדפסו בעמ' 178 אך ארבעת בתיו הראשונים ואילו הבתים החשובים לענייננו הושמטו), שבו מעין נבואה למפלת רוסיה, עקב מעשי הרציחה שלה ביהודי רוסיה:

הנני מעיר מירכתי ארץ
גוי לא תדע לשונו
במבצריך יפול, יפרוץ פרץ
הוא יביא עליך הקרץ
כהמון עם יבוא המונו.

קראתי גבורי חרבם לטשו
גבורי לאפי. עליזי גאותי
עריך יהרסו, מצודותיך ירעשו
אם על בנים בך ירטשו
ובך אתן חרב נקמתי.

מובן איפוא, שעם פרוץ מלחמת רוסיה־יפן היה "המצפה" העתון שפירסם את שירו של אימבר ואף הוא על אותו מוטיב, פרעות קישינוב מזה ומלחמת רוסיה־יפן מזה, שסופה מפלת רוסיה ושמחה לאיד מפלתה. שם השיר "למלחמה" ובו בין היתר:

הגידו בגויים, לעמים בשרו:
"נפל יון" לפני קמיו
"נקמת קישינוב" למו ספרו
בא קצו הלך באשמיו

עלי יון הריקו חרבותם
במחנה רנה, בשפתיהם תרועה
בים ציה שמו אותותם
דרכו סוסיהם, מרכבותיהם ישועת

בדם עמי רחץ פעמיו,
הרג טבח ילדיו, עוליו;
עתה יכרע לפני קמיו
ועל הררי נשף יפלו חלליו...

ידעו הגויים, מרחוק לאומים
עם בחרתי יספרו תהלתי
לריב קישינוב אתן שלומים
ולציון אתן חרב גאותי.

השיר נשלח מזלוטשוב, עיר מולדתו של אימבר, ומקום מושבו של אחיו, משגר השיר למערכת, שמריהו א י מ ב ר (אביו של המשורר ש"י אימבר וחותנו של המדקדק הגדול ר' חנוך ילון; עלה לארץ־ישראל ונפטר בירושלים). ברם לא יארכו הימים והנבואה וכן הנקמה נתקיימו ואז הוציא אימבר ספר שירים בשם שני ספרי שירה שלו הקודמים: "ב ר ק א י", ובכותרת משנה שלו אף נרמז המוטיב הנזכר:

ברקאי
השלישי
או
גואל הדם
כולל שירים על ישראל ותקותו
אשר שר המשורר הנודע בכל קצוי ארץ ואיים רחוקים
נפתלי הערץ אימבער
יוצר השירים "התקוה" ו"משמר הירדן"
תרס"ה

ובטרם נבוא לדבר בספר זה מן הראוי שנקדיש כמה מלים לאותו יהודי יקר ואיש תרומות ד"ר דוד בלוישטיין, פטרונו של אימבר, כשם שהיה פטרונם של המהגרים היהודים בימי גלי ההגירה לארצות הברית מראשית המאה.

איני יודע באיזו מידה זכור עדיין באמריקה, ולא כל שכן בארצות שמחוצה לה, המוסד "עדוקיישונאל עלייענס", הוא המוסד שהוקם על ידי יהדות ארצות־הברית בשלהי המאה הקודמת לשם קליטתם התרבותית והרוחנית של גלי המהגרים, כלומר "התאמרקותם". וזכור לטוב דניאל פרסקי ז"ל, שכמה פעמים פירסם זכרונות מרובי־ענין על מוסד זה, שהיה במשך שנים מרובות בחינת כור היתוך למהגרים היהודיים. בלוישטיין ניהל מוסד זה במשך שנים רבות והיה מסוגל לכך מכמה בחינות: יליד ליטא היה וספוג רוח המזרח ותרבותה ויחד עם כך סמל לאיש יהדות המזרח ש"התאמרק" בארצות הברית (היה פרופיסור בבתי־אולפנא גבוהים).

בלוישטיין הוא שכתב את ההקדמה ל"ברקאי" השלישי (ההקדמה באנגלית) ובה הוא מספר כיצד קרא שירים אלה עוד לפני איסופם בספר ובימים שכל העולם היהודי סער ורגש בשל הפוגרום בקישינוב. ביחוד מדגיש הוא ערכו של השיר הנזכר ("משא יון") שנכתב ל פ נ י הפוגרום והמלחמה ובו רמז לנקמה ולתבוסה, היא התבוסה שבשנת הופעת הספר (1905) היתה כבר ברורה לעין כל. ואין צורך לומר, מוסיף בלוישטיין, שאימבר הוא פֶּה לשמחה־לאיד זו ולביטוי מוטיב הנקמה, לעם ישראל בעולם כולו. ואין לו כל ספק שהדורות הבאים יתייחסו לספר זה כאל ספר נבואה, שעל כן דומה הוא בעינינו לכתוב הקדום: "כה אמר ה': לי נקם ושלם לעת תמוט רגלם, כי קרוב יום אידם, כי ידין ה' עמו". יפן שברה את גאון עוזה של רוסיה ושבר זה הוא עונש על פשעיה כלפי היהודים וכו' וכו'.

ד.

בראש הספר באה הקדשה (באנגלית) מאימבר למיקאֵדו של יפן ובה נאמר שפרעות קישינוב, אשר פרצו כשנה לפני ראשית מלחמת רוסיה־

יפן, עוררוהו לנבא מפלתה וענשה של רוסיה מזה ונצחונה של יפן מזה. משום כך פירסם הוא את שירו "משא יון" (כאן נשתבש תאריך ההדפסה, ובמקום 4.6.1903, זמן הדפסת השיר, יש לקרוא, כמוכח מדברי ההקדמה של בלוישטיין, 4.6.1902) בצירוף תרגום מקביל לאנגלית, למען יבין גם המיקאדו, כיצד ניבא על מלחמה זו ותוצאותיה שנתיים לפני פרוץ המלחמה. אף מצוי כאן שירו של המיקאדו, על שאיפות השלום של היפנים במלחמה זו, בצירוף תרגום עברי מאימבר. מסתבר, שאימבר ביקש בספרו זה לבטא את המוטיב הזה, שלא היה כמובן מיוחד רק לו בלבד, בכל לשון שהיא. משום כך מצויים ליד השירים העבריים והתרגומים לאנגלית גם שיר באידיש, שכנראה לא הבחינו בו חוקרי־אידיש מובהקים ועל כן נדפיסו כאן בשלמות:

צו די יאפאנעזער

1

געהט מוטהיג, יאפאנעזער,
געהט מוטהיג צום קריעג,
גאטט, דער וועלט ערלעזער
וועט פיהרען אייך צום זיעג.

2

ער האט די שוועדט פון נקמה
געגעבען אין אייערע הענד.
געהט מוטהיג צו דער מלחמה
דעם הימעלס ראכע ברענט.

3

וואו איז יעצט רוסלאנד'ס פלאָטע?
זיא איז צו שאנד און שפאט,
אין מעער'ס טיעפע בלאָטע
האט געזונקען זיי אונזער גאטט.

4

דאס בלוט וואס איז געפלאסטען
אין קישינעוו און האמעל רויט,
וואס ינים האבען פערגאסטען
דאס רופט יעצט רוסלאנד'ס טויט.

5

געהט מוטהיג יאפאנעזער,
צוברעכט די פינסטערע מאכט.
געהט מוטהיג יאפאנעזער,
גאט פיהרט פאר אייך די שלאכט.

גוף הספר פותח בשיר: "ברקאי", שהוא שיר פרוגרמתי לספר כולו. כאן מתוארים אימי הפרעות ולאחריהם בא העיקר:

אז אל יושב רם — ובידו כלי זעמו,
המפקד צבא מלחמה — כאש חמתו נתכה
קרא לגואל הדם — עפו דאו כנשרים
לעשות ביון נקמה — על יונים הריקו חרבותם
לנקום נקמת עמו — כעיט על הפגרים
קרא יפאן מזרחה — נפלו עלי מצודותם.

דומה שאין מלים בפי אימבר להביע שאט נפשו ועוצם זעמו על "גבורי" הפוגרומים. ואין צורך לומר כי משנתאמתו חזיונותיו ופורט־ארטור, המבצר הנודע, נפל בידי יפן, הריהו מריע בשירו: "מפלת יון". לאחרי "מפלת יון", בא "ההמשך האורגאני", השיר: "אצבע אלהים", שבו השמחה לאיד רבה היא לאין תכלה וקץ:

פתע בעמי פרע פרעות — גבור יון היה אמש,
ולנשיו ועולליו הכין מטבח, — עתה בשדה קטל נפל חלל
אז קמתי אני אֵל צבאות, — צעקת עמי שמים עלתה,
לנקום נקמת עמי ביון הרוצח — אנקת עמי, יאנח בגולה.
קראתי ליפן ממזרח שמש — אצבע אלהים זאת עשתה —
לנקום ביון, לעמי עלל — הורידה יון עמוק שאולה.

אף ראוי להוסיף שאותה נעימה, ההתרסה כלפי מעלה, המצוייה בשירו של ביאליק "בעיר ההרגה" מצוייה גם בשירו של אימבר: "על חורבן קישינוב", שנכתב מיד לאחר הפוגרום (כל אותם השירים נדפסו תחילה בעתונים וביחוד בעתון היידי: "יידישע וועלט", שיצא אז בניו־יורק). כאן אנו שומעים:

ואתה עליון יושב מרום — התוכל הבט בפרוע פרעות,
התוכל הבט ברעת עמך, — בני יפת ואהלי חם?
איך בים, צפון ודרום — איה נפלאותיך אבותינו ספרו
כצאן לטבחה נתונים בניך? — פועל פעלת אז למו
התוכל הבט הצרות, התלאות — איה גבורותיך משוררים שוררו
איך עמך יתבוסס בדם, — ובפינו היום שירה למו.

ומן הענין לראות, כיצד משורר עברי משתעשע, ממש בתאוה, בדמיוני רצח והרג ברוצחים־פורעים אלה ודומה שהוא ממצה בשיריו את כל האפשרויות המרובות אשר בנקמה:

לך גוג אכין מטבח
זבח גדול לנמרים, אריות
הנמר, העיט, עצם יפצח
עצמות גבוריך מוח וכליות

יתהוללו, ישתכרו מדם המוניך
עוף השמים וחיתו יער
וסמל פסילי צלמי אלוהיך
יהיו לפחמים — לאש לבער.

דברתי בחזון אז עליך
צרתך תבוט, כארבה ארעישנה
כדורך בגת אדרוך חיליך
עצתי תבוא — ובעתה אחישנה.

נביא בשלמות גם שיר, שנכתב כשנה לאחר הפוגרום בקישינוב ובו צירוף ברור ואף מודגש של הפרעות מזה והנקמה מזה. שם השיר: "הזכרת נשמות" (ב"כל כתבי", 170—171, הוא נקרא: "אזכרות נשמות").

1

בחודש האביב בשנה העברה
ביום אחרון לחג זמן חרותנו
באה השמועה כסופה וסערה,
מאנקת צרת גולי אחינו

2

איך שם בארץ רוסיה
ארץ מרשעת, ארץ הדמים;
בעיר קישינוב עיר הומיה,
נפלו עלי יעקב התמים.

3

פראי צר הצורר, חזירי יער,
באהלי שם לעשות הרעו;
הרגו טבחו זקן ונער
ונשים הרות בטנם בקעו.

4

הביט שדי על צר ומעשי ידיו,
פועל פעל עלי אדמה;
לנקום נקמת דם עבדיו,
עטה כמזח חרב הנקמה.

5

על רוסיה הביא אסון כסופה,
קרא מועד לשבור בחוריו;
יאפאן לחם במלחמות תנופה
ובמים צלל ציין ואדיריו.

6

ידעו הגויים, יספרו לדורות,
כי נקמתך לחרב תגירם;
ודמי עבדיך, נשמות טהורות,
בצל כנפיך שדי — תסתירם.

ולבסוף מוטיב נוסף, שאליו מובילה הדרך מהפוגרומים לנקמה וממנה לארץ ישראל:

1

נקם לצריך
מתהלכים באשמם.
ד' אלהיך
ידרוש דמם,
כשחר יבקע
אור אוריך,
ובשופר יתקע
תשוב לארצך

2

ושם בירושלים
יתאספו נדחים,
מכל אפסיים
בגולה שחים,
ארצך תבנה,
חרבותיך תקומם,
ציון תבנה,
גדלך ירומם.

3

אז תשירה
זמרה נעימה,
כנור תעירה
ברגש פנימה,
ביום חג חרותנו
מלאו הכוסות
ו"עוד לא אבדה תקותנו"
שימו לכם לאותות.

(שיר אחרון זה ב"כל כתבי", עמ' 192—193).

ודאי, שרגע אחד לא הסחנו דעתנו מרמתה של שירה זו. אולם אין זו מענינו, אלא מוטיב הקנאה, המצוי בשפע בספרות ובעתונות שמחוץ לרוסיה ואשר לו הקדיש משורר עברי, והוא בעל "התקוה", שירתו, שאף כונסה בספר מיוחד.

ה.

ומוטיב זה של נקמה ברוסיה גמול קישינוב אף מבורך בקוריוז מיוחד במינו. תיתי לו לידידי מר ש. שפיגל, בעל אוסף הקריקטורות המיוחד במינו, שהמציא לי את ספרו של סמי גרונמן, המספר על שליחותו במזרח במלחמת העולם הראשונה כמתרגם לצבא הגרמני הכובש מיידיש לגרמנית. בסיפור מלא חן, כדרכו, מספר הוא כיצד החניף הצבא הגרמני ליהודי תחום הכיבוש, הוציא עתונים למענם והבטיח להם הרים וגבעות

ובלבד לעורר בהם אהדה לצבא הגרמני מזה ושנאה יוקדת לרוסיה מזה.

דבר אחרון זה לא היה צריך להתעוררות מיוחדת, שעל כן רבץ על כל יהודי, בין שהיה נפגע במישרין ובין בעקיפין, הנסיון הארוך של פוגרומים ברוסיה. משעשע איפוא היה החזיון, שמטעם הצאר הוצא כרוז ליהודי רוסיה "ליהודי האהובים". דבר זה ניצלו מיד הגרמנים והם הוציאו כרוז ליהודי רוסיה, שצולם בספרו הנזכר של גרונמן ("הבדלה אונד צאפפענשטרייך". ברלין, 1925, בין עמ' 24—25). כרוז זה, בעברית וביידיש, נאמר בו בין היתר:

"מחנות הצבא נאדרי הנצחון אשר לממלכות ברית אירופה התיכונה, גרמניה ואוסטריה־אונגריה, באו בגבול פולין.

העריצות הרוסית מיהרה לנוס ולהימלט על נפשה מפני השתערות חיילינו, אשר איש לא התייצב לפניהם.

דגלינו נושאים אליכם משפט וחופש: שויון־זכויות־אזרח גמור, חופש הדת והמסורת, חירות ודרור של יצירה ועבודה בכל מקצועות הכלכלה והתרבות — ברוחכם.

הרבה יותר מדי נאנקתם תחת סבלות עול הברזל של מוסקוה, והנה אנו באים אליכם כידידים.

נשברה ממשלת־הזרים האכזריה.

תקופה חדשה תיפתח לפולין.

אל תתנו להשלות את נפשכם על ידי הבטחות רמיה, כאשר קָרֶם זה פעמים רבות!

זכרו את הגירושים הנוראים ואת הגלויות של המוני אחיכם!

זכרו את קישינוב, את הומל, את ביאליסטוק, את שדלץ, את הפוגרומים למאות!

סולו סולו הדרך להכריע כָּלָה את האויב, ולהביא את החופש ואת הצדק לנצחון גמור".

לאמור, גם הגרמנים נצטרפו למקהלה של נקמת דם קישינוב, הוא העם, שלאחר מכן ערך טבח בעמנו, שלעומתו החוירו כל אימי קישינוב.

יצחק קורן

מקישינוב עד אושוויץ

הבא להעריך כיום את מאורעות הדמים בשנת 1903 בקישינוב נתפש, לכאורה, להרגשה: מה "חוורים" היו הם לעומת הר־הגעש של זוועות שניתכו על האומה הישראלית בימי השואה האחרונה בהשמדתם של מיליונים. אולם המשמעות הרבה של פרעות 1903 היא בזה שהיתה בהן א ז ה ר ה ח מ ו ר ה לאומה כולה, שתחשב את דרכה וגורלה בכל פזורותיה.

הפוגרום בקישינוב בימי פסח תרס"ג (6—7 באפריל 1903) ירד כרעם על ראשה של יהדות העולם בכלל ושל יהדות רוסיה בפרט. אז הופיעו גורמים חדשים ומתקדמים בחיים הציבוריים ברוסיה, שאפילו המשטר הצארי הרועע נאלץ להטות אוזן לתביעת הנדכאים, וגם יהודי רוסיה תלו תקוות בהם, ולפתע באה נסיגה אכזרית כזו. אולי בשל חוסר הכנה נפשית לתופעה זו נמשכה התדהמה לאחר הפוגרום בקישינוב זמן רב, דבר שגרם לחשבון־הנפש בחוגים שונים של היהדות ברוסיה והוגברו חיפושי דרך לשבילי חיים חדשים.

ברטולד פייבל מציין בספרו* שהזוועות בקישינוב עלו באכזריותן ובפראיותן בהרבה על מה שידעה דרך העינויים של היהודים עד אז בגולה — מימי נוסעי הצלב בזמן האינקוויזיציה, פרעות חמלניצקי, פרעות הדמים בדמשק וכו'. אז, בימי 1903, נראו הדברים בראי עגום ביותר, כי אף אחד לא שיער לעצמו שמעשי־זוועה אלה יהיו כעין הקדמה לטראגדיה האיומה של עמנו בגולה בדרכו לכבשני האש, להשמדת המונים באושבנצים, טרנסניסטריה, דאכאו וכל יתר מדורי הגיהנום.

רבים ההיסטוריונים היהודים המקדישים תשומת־לב לפבלאקי קרושבאן

* טולד, עמוד 27.

כנאשם העיקרי בפרעות קישינוב. אין ספק, שהוא היה כלי שרת בידי השלטונות המרכזיים בפטרבורג, אשר השתמשו בו למען בצע את מזימותיהם, אבל הזוממים העיקריים של הפוגרום בקישינוב, וכן במקומות אחרים, היו בצמרת השלטון. בלי כל היסוס אפשר לקבוע, שמיניסטר הפנים צורר ישראל, פון־פלאווה, תרם את תרומתו החשובה; תפקידים מרכזיים במשחק הדמים בקישינוב מילאו שר הפלך בבסאראביה, פון־ראאבן, סגנו אוסטרורגוב, ראש המשטרה חנז'נקוב, ראש מפקדת הז'נדרמים באיזור לאוואנדל, ומבין האזרחים שטיפלו באירגון הפרעות: פרונין, הנוטריוס פיסרצ'בסקי, סמיגרדוב, בולינסקי, י. פופוב, השופט החוקר דוידוביץ ואחרים.

אדם מרכזי בשלטון הצארי, גראף וויטה, מי שהיה ראש ממשלת רוסיה לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה, מספר בזכרונותיו* על תפקידו של פלאווה בזמן שלטונו: "כאשר פון־פלאווה היה מיניסטר הפנים, חיפש אמצעי פסיכולוגי לשבור את הזרם המהפכני של ההמונים, בעיקר בזמן המלחמה ביפאן. פלאווה מצא זאת בפוגרומים נגד היהודים. בזה מוסבר גל הפוגרומים שגבר בזמן כהונתו, שביניהם היה אכזרי ונורא במיוחד — הפוגרום בקישינוב".

ובקטע אחר מספר גראף וויטה:

"גראף מוסין־פושקין, מפקד הצבא האזורי באודיסה, מסר שמיד לאחר הפוגרום נסע לקישינוב כדי לברר את פעולות התנהגותו של הצבא בזמן הפרעות. הוא תיאר את הזוועות שנעשו נגד היהודים הבלתי־מוגנים והדגיש, שכל זה קרה בשל אי־יעילותו של הצבא, כי לא ניתן לצבא לפעול בשל סירובם של השלטונות האזרחיים. מוסין־פושקין השתומם לכל זה, כי הוא ראה בזה דרך לדמורליזציה של הצבא."

הקטיגור המחוזי א. פולאן, שאף הוא לא נטה לצד היהודים, אולם ניסה להודיע באופן אוביקטיבי על הזוועה בקישינוב, מספר בדין־וחשבון שלו למנהלת מיניסטריון המשפטים פרטים, שיש בהם משום האשמה כבדה נגד השלטונות. בין היתר הוא מדגיש: "לו נקטו ביום הראשון של פסח

* ספר זכרונותיו של גראף וויטה (ברוסית), פאריס 1922, עמודים 192—193.

(אחרון של פסח היהודי) אמצעים מתאימים נגד הפרעות, הן לא היו קורות בכלל, ולו גם פרצו באיזה מקום אפשר היה להפסיקן מיד, כי לא היה להן שום אופי רציני".

הוא מוסיף לספר שבזמן הפרעות "קיבל ראש המשטרה את ראש הכמורה, שעשה ביקורים שונים באותו יום, ולעומת זאת לא הוקדשה תשומת לב לנעשה בעיר".

אין לסיים את רשימת האשמים — המקומיים והמרכזיים — בלי להזכיר, שהצאר ניקולאי השני והפמליה שלו לא היו נקיים משפיכת דמים אלה. כידוע, נפוצו בימי הפרעות בקישינוב בקרב הנוצרים שמועות, שהצאר נתן הוראות לפרוע ביהודים במשך שלושת ימי הפסחא, וההמונים הפרועים, שלא שמעו שום הכחשה רשמית לכך וגם ראו את אדישותם של שר הפלך ויתר האחראים לבטחון בעיר, הסיקו את המסקנה הטבעית, שאמנם רצון "הגבורה" במדינה לעשות משפטים ביהודים. התנהגותו של ניקולאי מיד לאחר הפרעות, סירובו לקבל את הקונסול האמריקאי ואת המחאה שהיתה חתומה בידי אלפים תושבים מאמריקה נגד פרעות קישינוב; ההודעה שנתפרסמה באותם הימים על תודת הצאר לקרושבאן בעד ספרו "בסאראביה" ששלח לו במתנה, ועוד פרטים אחרים — כל אלה מעידים, כי ניקולאי השני היה חדור שנאת ישראל כנושא כליו פון־פלאווה. מענין גם להזכיר כאן את ספר זכרונותיו של וו. שולגין, בו הוא מגלה את פרצופו האמיתי של העריץ הרוסי, את אהדתו לפוגרומים והצדקתם.

כל המנסה לאחד את כל החוטים המסובכים שהובילו לחוגים שונים מקישינוב לפטרבורג וחזרה, יבין שהדראמה שהתחוללה ב־6—7 באפריל, 1903, שרשיה בשנאה הכללית לעם מפוזר בגולה, שרבים רבים שאפו לרדוף אותו ולמגרו.

מחסידי אומות העולם

בצד הרשעות שהצטברה בהמונים ובאינטליגנציה באותם הימים בקישינוב, אין לפסוח על מספר נוצרים שעשו הכל שביכלתם, כדי להקל על הסבל והעינויים של הנפגעים, עמלו למנוע את הפרעות, אבל הדבר

לא עלה בידם. מעשי הבודדים האלה היו כשביבי־אור בים של זוועה ופראות. ביניהם יש להזכיר את הכומר לשקוב, שהציל בביתו כמה משפחות יהודים, ולמרות שבנו היה מעורב בפרעות, לא נרתע מלהוקיע את הרוצחים; המהנדס קוש, שהיה אז בהנהלת מכבי־אש, הציל תושבי רחובות אחדים בהפעלת צנורות המים נגד הפורעים. ב. פייבל מזכיר במיוחד את פעולתו של הקצין מיכאילוב, שבא מבנדרי עם הגדוד שלו והגן ללא היסוס על היהודים הנתקפים. בהתחלה קיבל אזהרה קשה מן המפקדה על אי־ציות למשמעת, אבל בהתערבותו של מפקד הצבא באודיסה, מוסין־פושקין, שונתה ההחלטה ולמיכאילוב הובעה הוקרה בעד פעולה למען אהבת אדם.

בעל האחוזות קרופנסקי הצטיין בפעולתו לעזרת הנפגעים, הוא גם עזר לב"כ הקהילה ד"ר י. ש. מוצ'ניק לשלוח באופן דחוף את המברק לפטר־בורג, בו מסר על המאורעות בעיר. לפי הוראות המושל אי־אפשר היה לשלוח אז שום מברק פרטי מחוץ לעיר. קרופנסקי תרם גם סכום כסף ניכר לטובת הנפגעים. ביתו נהפך לבית־חולים ולטיפול בפצועים.

במרכז הקבוצה הנוצרית הקטנה הזאת, ששמרה על צלם האלוהים בימי הפרעות והתקוממה נגד הזוועה, עמד ראש העיר קרול שמידט. הוא היה ידיד היהודים הרבה שנים עוד לפני היבחרו לראש עיר. נולד בשנת 1847 ומילא תפקידים שונים בקישינוב. כשהתקרבו הימים המתוחים ובעיר הורגשה ההכנה לקראת הפרעות, הזהיר והתריע נגד השלטונות האדישים לפניות של משלחות היהודים. לא האמין שאחיו הנוצרים מסוגלים למעשי זוועה כאלה. בעת שהמשלחת היהודית פנתה אליו, לאחר שהמושל פון־ראאבן סירב לשמוע אותה — רושם ד"ר סלוצקי בזכרונותיו — היה קרול שמידט כה נרגש מהמצב ללא נשוא שהתחיל לבכות, והיו אלה דמעות ידיד נאמן שלא יכול לעזור, על אף היותו ראש העיריה. השלטונות לא שמעו בקולו. מה שאפשר היה לו לעשות כפרט עשה: פתח את דלתות ביתו כמקלט למספר ניכר של יהודים עד יעבור הזעם; שקד להגיש עזרה לנפגעים, התרוצץ בבתי־החולים, כדי להתענין בפצועים הרבים. בעת שנחקר על־ידי החוקר השופט בקשר למאורעות לא נרתע מלהטיל את האשמה העיקרית על הצבא והשלטונות שלא פעלו בזמן. הוא גם מציין

בעדותו את התפקיד הפושע של העתון "בסאראבץ", שהרעיל את היחסים התקינים בין היהודים והנוצרים. אהדתו של ק. ש. לא היתה לשעה. לאחר הפרעות התקיפו אותו האנטישמיים על יחסו ליהודים והוא לא התגונן, אלא פתח בהתקפה נגדית. כנופית קרושבאן לא שקטה וחיפשה לשלם פרס כבוד למורם ורבם ברציחה ושוד, ובבחירות הקרובות נבחר קרושבאן למועצת העיר. קרול שמידט לא יכול היה להימצא בחברתו של המסית ויצא בדימוס. מאז עד יום מותו התרחק מחיי ציבור ובלי ספק נשמר בלבו הזעם נגד הבריונים, שהכניסו משטר חדש של שוד ופרעות בחיי העיר.

באהדה מיוחדת יש להזכיר גם את רופא בית־החולים האזורי (זֶמסטבו) ד"ר ניקולאי דורושבסקי. הוא לא הסתפק בסיוע ליהודים בימי הפרעות בלבד, כי אם הזמין יהודים שיבואו לביתו עד שיעברו ימי הזוועה, וכן הופיע בגלוי בפני הפורעים וניסה לשכנעם שיסתלקו ממע־שיהם — וגם סיכן את מעמדו בהוקיעו בפני דעת הקהל את הפרעות ואת האשמים האמיתיים להן. מיד לאחר הפוגרום פירסם בעתון "נובוסטי" שהופיע בפטרבורג את מעשי הזוועה שלא היו כדוגמתם. הפרטים שבאו לידי גילוי על־ידו הסעירו עוד יותר את דעת הקהל. הדבר הגיע עד לידי כך, שבפגישה אחת הביעה המלכה מריה פיאודורובנה למפקד הצבא באיזור קישינוב, גנרל בקמן, את צערה על הזוועות והאכזריות בימי הפרעות בקישינוב, כפי שזה תואר ע"י ד"ר דורושבסקי. סגן מושל בסאראביה אוסטרוגוב הוזעק לברר ולהכחיש את הדבר. היה נסיון גם לשכנע את דורושבסקי שהוא בעצמו יכחיש את תוכן מאמרו ב"נובוסטי", וכשסירב התחילו לרדפו. הבולשת ערכה חיפושים בדירתו, לאחר שנודע לה שדורושבסקי מתכונן להוציא ספר מקיף על הפרעות ובו הוא מגלה את פרצופם האמיתי של באי־כוח השלטונות. הבולשת לא מצאה את המבוקש. לעומת זאת נמצאו רשימות של נוצרים ששלחו על־ידי דורו־שבסקי תרומות לועד היהודי לטובת נפגעי הפוגרום. משראו שלטונות הצאר שאי־אפשר "לתקנו", פיטרוהו ממשרתו בבית־החולים, וזה היה גמולו בעד גישה הומניטרית ליהודים הבלתי־מוגנים.

התגובה הנפשית שנתעוררה בקרב יהודי רוסיה להגן על כבוד האומה,

היא שהביאה את פנחס דשבסקי למעשה התנקשות בחייו של פ. קרושבאן, המסית והמארגן של הפוגרום בקישינוב. בצדק מעיר ב. כצנלסון*, שקישינוב גרמה גם לכך, שבפעם הראשונה בתולדות הגולה הופיע צעיר יהודי אשר נקם את כבוד ישראל. מעשה הנקמה של דשבסקי נתקבל בקרב הנוער היהודי כמעשה מהפכני ממש. היו ידועים מעשים נועזים להגנת הזולת, אך אף פעם לא העיז צעיר יהודי לנקום נקמת הכבוד היהודי.

זעזוע הפרעות בקישינוב הורגש גם בתנועות החברתיות, שעמדו אז בראשית צעדיהן. בעיקר היה הד רב בתנועה הציונית וב"בונד". ביחוד רבה השפעת מאורעות קישינוב על התנועה הציונית והתפתחותה. בתוך המבוכה שהקיפה אז את הציבוריות היהודית נשמעה שאגת המנהיג הציוני ד"ר ת. הרצל: עד מתי? בבחינת אזהרה חמורה לפזורי העם, שאינם חשים בסכנה האופפת אותם. קריאה זו באה במכתב שהרצל שיגר לועד הקהילה בקישינוב, ב־19 במאי 1903.

פרעות קישינוב גרמו לשתי תופעות מנוגדות: אוגנדה — מחד גיסא ועידוד העליה השניה — מאידך גיסא. העולם היהודי נזדעזע מפוגרום זה יותר מכל הפרעות הקודמות. התנועה הציונית חישלה את הקשר בין היהודים, "קישינוב — נתנה לעם היהודי דחיפה גדולה למחשבה על עתידו". אולם דווקא התביעה המידית לאור המציאות בקישינוב הכניסה את המנהיגות הציונית הפוליטית במבוכה לא קטנה. היה צורך לתת תשובה בהקדם להמונים הנתונים במצוקה ועלתה המחשבה, שאולי אין להפקיר את המוני ישראל עד שתבוא האפשרות ליסוד המדינה, ועד אז למצוא טריטוריה זמנית כ"מקלט לילה". הרצל ראה בזה פתרון זמני ורצוי. שאלת אוגנדה הסעירה את כל התנועה הציונית, אולם דוקא ציוני רוסיה היו המתנגדים העיקריים ולא רצו להחליף את ארץ־ישראל בשום מקום אחר. בעקבות התקופה הסוערת הזאת רושם נשיא ישראל חיים וייצמן בזכרונותיו: "ברור היה לי, שפרעות קישינוב ושלטון האימים הכריך בהן לא בישרו טובות לתנועתנו. בימים של פחד תכניות מאבדות

* כתבי ב. כצנלסון, י"א, עמוד 37.

צורתן, עבודת היצירה היא מן הנמנעות, על הכל משתלטות שיטות פורעות, שלא עלו על הדעת. עקת הפחד, שנעשה גלוי לעין אחרי פרעות קישינוב, לא סרה מן התנועה הציונית במשך שנים. "הפתרון המהיר" רדף אחרינו בכל קונגרס והסיח את דעתנו מתכנון תכניות בישוב הדעת ומאותן ההתחלות הקטנות ההכרחיות כל־כך לפני כל הישג גדול". מאידך גיסא התעורר בנוער הציוני אז הרצון העז לעלות לארץ־ישראל ולהתחיל בחיי הגשמה עצמית. פרעות קישינוב האירו להם באור נכון את הסיכויים של השהייה. עשרות, ואחריהם מאות צעירים וצעירות, הפסיקו את לימודיהם ומלאכתם, ומצוידים ברצון עז לחדש את בית ישראל בארץ מולדתם העפילו לארץ. צעירי קישינוב בעצמם שימשו דוגמה ומופת לאלה שהחליטו לשרוף את גשרי הגולה. אז הונח היסוד לבסיס מוצק יותר לעבודה מעשית בארץ־ישראל. ראשוני העליה השניה פתחו פרק חדש בתולדות התנועה הציונית ובתולדות חיי הישוב.

הלקח נלמד במאוחר

והנה עברו 60 שנה ועל שדות־הקטל של חורבן ישראל מפוזרות מצבות ענק והשמדה: טריבלינקה, אושוויץ, טראנסניסטריה וכו'.

40 שנה לאחר 1903 הועמדנו לפני קבר ענקי של 6 מיליון חללים מבני עמנו. הדורות הבאים, בבואם להעריך את מאורעות הדמים במחצית הראשונה של המאה ה־20, יעמדו בלי ספק על הקשר שבין השמדת היהודים בשנות 1940—1944 לבין פרעות קישינוב ב־1903.

לדאבוננו, לא הסיקה יהדות העולם בכללה, ובמיוחד — זו של מזרח אירופה, את המסקנות המתאימות מפרעות קישינוב. ובשל כך שילמנו לאחר מכן, כעבור 40 שנה, מחיר יקר מאוד.

תגובת רבים על פרעות קישינוב היתה — הגירה לארצות הרווחה. במקום להיאבק עם "המועקה היהודית", לפי ההגדרה הידועה של מקס נורדוי, שיסודה בטראגדיה הגלותית הממושכה; במקום להשתלט על המועקה, אגב חתירה לפתרון קונסטרוקטיבי בעל ערך ומשמעות היסטורית־לאומית; במקום לכוון את המוני העם בדרך של הנחת יסודות

מוצקים למדינה היהודית העתידה לקום — הסתפקו בפאליאטיבים, באמצעים שיש בהם כדי "חיי־שעה". הטראגדיה היהודית לא נוצלה כמנוף ליצירת עתיד לאומי־מדיני לעם היהודי. היהודים עזבו את מקומות מושבותיהם, יצאו בחפזון את הארץ והלכו באשר הלכו, ללא סיכוי ועתיד לאומי כלשהו.

רק משהגיענו האסון האיום והנורא, אשר הכחיד מעל פני הארץ מאות קהילות יהודים, ולאחר שהושמדו 6 מיליונים מבני עמנו, באה ההתעוררות בקרב המוני העם — ואף בקרב אויבינו מיום אתמול בתוכם. רק אז בָּשלה ההכרה, כי ליהודים דרך אחת ויחידה — הקמת מדינת ישראל.

אין כל ספק, שמצבנו יכול היה להיות שונה הרבה לטובה ומעמדנו בקרב העמים — איתן יותר, אילו היו המסקנות דאז, לפני 60 שנה, נכוחות יותר, מרחיקות יותר ראות. מספר הקרבנות בשנות 1940—1944 לא היה מגיע לממדים כה ענקיים, אילו ביתנו הלאומי כבר היה קיים, אילו מדינת ישראל היתה קיימת.

הפרעות בקישינוב הן לקח היסטורי מאַלף. הן מסייעות להבין נכוחה את התפתחותן של תולדות בני עמנו בגולה. הן צריכות לשמש אות ואזהרה לכל אלה, שטרם עמדו על עומק הטראגדיה שלנו הרת־הסכנות בארצות פזורינו.

זלמן רוזנטל

יזכרו־נא!..*

מאידיש: ד. ויניצקי

לפני 25 שנים, ביום הזה — אחרון של פסח — ערכה הממשלה הרוסית בניצוחו של שר־הדמים פון־פלאֶווה טבח נורא ביהודי קישינוב.

שחקנים חרוצים, שהובאו מחוץ לעיר ובאו על מיטב שכרם, קיבלו על עצמם להחריב את קישינוב היהודית, להשמיד, להרוג ולאבד את זקניה וטפיה ולהרבות בפצועים ובנכים. הממונים על שמירת הסדר בעיר לא זו בלבד שלא מילאו את חובתם, אלא התייצבו בראש הכוחות החשוכים, הישקו לשכרה את האספסוף וניצחו על משחק הדמים.

בשעה שהאנקות הנואשות של הנרצחים הגיעו לאזניהם הערלות של שר הפלך פון־ראאבן, משנהו אוסטרוגוב ומפקד המשטרה — אותה שעה הם ישבו בחדרי עבודתם, או שסבאו יין־שמפניה במשתה־זנונים.

בשעה שמרחץ הדמים הציף את העיר, טיילו להם מפקחי המשטרה להנאתם ברחובות העיר, כשידיהם נתונות בתוך כיסי בגדיהם, והפכו מסתכלים סקרנים.

ולאחר שלושה "ימי־הילולה" של הפורעים־הרוצחים, נגואלו כל הבתים בדם נרצחים, חפים מפשע כלשהו; בכל בתי הכנסת התגוללו גוילי ספרי־תורה קרועים, ממורטים וטבולים בדם אדם.

נהמה כנסת־ישראל משאנחיי עד למארוקו, מברדיצ'ב עד לקאלקוטה. דאבה לבה של כל האומה. מאות אלפי יהודי ניו־יורק הרסו לרחובות העיר על דגליהם השחורים ושפתותיהם נושאות קללה נמרצה לראשו של הצאר — ניקולאי השני.

* מאמר שפורסם ב"אונזער צייט" בקישינוב, בתרפ"ח, במלאת 25 שנה לפרעות.

לחינם צבאו יהודי קישינוב הנפגעים והדוויים על פני דלתות השלטונות, לבקש משפט וצדק. היד השחורה, שניצחה על מעשי־דמים אלה בקישינוב, סגרה בפניהם את דלתות הצדק, התקלסה בהם ולעגה להם. ממשלת הצאר הציתה את המדורה, הסיתה את ההמונים החשוכים והתיימרה לטהר את הצרעת, שפשתה בגופה, בדמו של היהודי.

הטבח בקישינוב הפיל אימה וחרדה על כל יהדות רוסיה. שכן ברור היה, כי ה"אתנחתא" לא תושם על קישינוב בלבד. הממשלה הרודנית של הצאר ניקולאי השני לא יכלה להסתפק ב־50 הרוגים, ב־500 פצועים ואלפי בתים וחנויות הרוסים בלבד.

ומאז חורבן קישינוב ב־1903, הפכה מערכת הפרעות ברוסיה למעין מכון־ממשלתי מתמיד וקיים. אחרי קישינוב באה תורה של הומל, ולאחריה — רובנה, מוהילוב שעל הדנייפר, סיאַדליץ וביאליסטוק. פרעות נערכו בכל יום שני ושלישי ובימי המלחמה — עשרות ערים ועיירות הוצפו בנחלי דם על ידי גאון הפורעים ניקולאי ניקולאייביץ'; ולאחר מכן — על ידי יורשו האוקראיני, סימון פֶּאטלוּרה.

היד השחורה שפעלה והכינה את מרחץ הדמים היתה מוסווית בכל ימי שלטונו של הצאר. תעלומה אפפה את גנזכי המדורים השחורים. וכדי להתעות ולהטעות את דעת העולם שהיתה ערה מאד לכל אשר התרחש ברוסיה, להבאיש את ריחם של היהודים בעיני כל העולם, היתה הממשלה מפיחה מדי פעם דברי שקר וכזב ועורכת ביומים מתועבים.

המהפיכה בשנת 1917 סילקה את מנעולי הגנזכים וגילתה את האמת לאשורה. פוענחו ערימות של מיסמכים רשמיים והורם המסך על פני הלוט. נתגלה הסוד. נתפזרה התעלומה שאפפה את סוד הפרעות בקישינוב שהחלו ביום הזה, בשנת 1903, על ככר צ'וּפלין. ההוראות החשאיות שנשלחו מעיר הבירה, פטרבורג, והמתפרסמות כעת, מסירות את הצעיף מעל כוונתה האמיתית של הממשלה הצארית.

הריאקציה הרוסית השחורה נתנה את דעתה בראשית המאה הנוכחית לבצר את עמדתה וקיומה באמצעות דם יהודים. הביום הראשון של המחזה התקיים בקישינוב. העתונים "באַסאַראַבץ" ו"זנאמיה" של

קרושאֶבן, ו"נובוֹסְטִי וורֶמיה" של סובורין ומנשיקוב, הפכו שופרות של שר הפנים פון־פלאֶווה. ניחר גרונם מקול קריאותיהם היומיומיות "הכה בז'ידים — הצל את רוסיה!"

אולם המדינאים הרוסים לקו בקוצר ראייה. עם היהודי הראשון שנרצח, נחתם משפט המוות לרוסיה הצארית; עם הבית הראשון שנחרב, נכרה הקבר העמוק לכת המקורבים של הצאר. אירופה היתה עדה להתמוטטותה של רוסיה הצארית. הכזיב הקלף שהוצג על דמם של היהודים.

הטיפה הראשונה של דם יהודי, שנשפכה באחרון של פסח 1903, היתה פאטאלית, גורלית, לכל אותם הגנראלים שגוויותיהם התגוללו לאחר מכן ברחובות, כנבלות מתועבות.

יזכרו־נא כל המתיימרים להיבנות מדמם של יהודים, כי הקלף הזה כוזב הוא! יזכרו־נא, כי חורבנם של היהודים — הוא קבר למחריבים עצמם!

לייב יפה

אַל תִּבְכּוּ!...

מאידיש: מ. סבר

אַל תִּבְכּוּ, אַל תִּבְכּוּ עַל הַדָּם הַשָּׁפוּךְ
עַל אֵלֶּה שֶׁנִּסְפּוּ בְּאַהֲבָם,
וּמָסְרוּ אֶת נַפְשָׁם עַל קִדּוּשׁ הַשֵּׁם
לְעֵינֵי אֱלֹהִים וְאָדָם.

עַל הַנִּרְדָּפִים עַל צַוָּאר בִּידֵי צַר
וּמִתְעַנִּים בִּבְדִידוּת בְּעָנְיָם
וְנוֹשְׂאִים בְּחָכְמָם אֶת חֶזְיוֹן הַדּוֹרוֹת
וְנוֹטְרִים חֲלוֹמוֹת שֶׁל הָעָם.

אַף אִם יְרַתְּקוּ אֶת גּוּפֵנוּ כְּבָלִים
הַנְּשָׁמָה בַּת־חוֹרִין הִיא תָּמִיד;
מְקֻנְנָה בְּקִרְבֵּנוּ תִּקְוָה נְצוּרָה
לְיָמִים זוֹהֲרִים בֶּעָתִיד.

תִּקְוָה יְהוּדִית וְעוֹז יְהוּדִי —
חֲלוֹמוֹת עַתִּיקִים עַד יָמֵינוּ,
לֹא יִגְזֹל מִיָּדֵינוּ לֹא מָוֶת אַכְזָר
לֹא יִטֹּל אַף שׁוֹגֵא מִקִּרְבֵּנוּ.

מתוך הקובץ "הילף", בעריכת שלום עליכם, וארשה, 1903.

זאב ז׳בוטינסקי

עברית: ח. רייכמן

(מתוך הקדמה ב״שיר״ לתרגום הרוסי של ״עיר ההריגה״)

בָּעִיר — הַהִיא רָאִיתִי תּוֹךְ סְחִי
פִּסָּה אַחַת מִגְוִיל־תּוֹרָה קָרוּעַ.
נִעַרְתִּי בְּזֵהִירוּת מִקֶּלֶף נִצְחִי
אֶת הֶאָבָק שֶׁבּוֹ הָיָה זָרוּעַ:
וְשָׁם כָּתוּב ״בְּאֶרֶץ טָבְרִיָּה״ —
רַק שְׁתֵּי מִלִּים מִסֵּפֶר עַם־הַנֶּצַח.
בִּשְׁתֵּי מִלִּים הַלָּלוּ חֲבוּיָה
הִסְתּוֹרְיָה שֶׁל כָּל פְּרָעוֹת־הָרֶצַח.

א. לֵיסִין

יבואו! *

עברית: מ. סבר

מַה דַּלּוֹתִי, אִמָּה שַׁכּוּלָה, מֵעָבְדֵךְ
בִּימֵי חֹל אֲפֹרִים מְסָבִיב,
נִשְׁמָתִי שֻׁנּוֹתְרָה בִּי, רַק בָּהּ אַרְצֵךְ
וְאוֹתָהּ לָךְ אַקְרִיב

וְיָבוֹאוּ הֵלֹם תַּלְיָנִים, טַבָּחִים,
שְׁמִימוּת הָעוֹלָם מְשֻׁכָּבָר
בְּדָמַיִךְ הֵצִיפוּ אֶת כָּל הַדְּרָכִים —
וְאוֹשִׁיט לָהֶם צַוָּאר:

וְיִגַּר גַּם דָּמִי הַלּוֹהֵט לַיַּמִּים
הַזָּפִים שֶׁל דְּמֵי טְהוֹרֵךְ,
וְיִגְעוּ, יִבָּלְעוּ גַּם דָּמַי בַּדָּמִים
שֶׁל רִבְבוֹת גִּבּוֹרַיִךְ.

*) השיר נכתב בראשית שנת 1894.

ח. נ. ביאליק

עִם שָׁמֶשׁ

עִם־שֶׁמֶשׁ הַשְׁכִּימוּ לֶהָרִים —
וּמְצָאתֶם
הַזָּהָב הַטּוֹב וְהַכָּתֶם.
וְהָיִיתֶם רִאשׁוֹנִים לְאוֹר שֶׁמֶשׁ,
וּשְׁאָבוֹ
אִישׁ אִישׁ מְלֹא נִשְׁמָתוֹ וּלְבָבוֹ.
וִיקַר בְּקֶר־אֵל, בְּעוֹדוֹ חָדָשׁ וְרָטֹב,
יְעַבְּרֶכֶם נָא עָבוֹר וְשָׁטוֹף,
וְכָל נוֹשֶׁן וּבָלֶה בִּלְבַבְכֶם —
יִתְחַדָּשׁ!
וְכָל־פִּגּוּל וּפְסוּל בּוֹ — יִתְקַדָּשׁ!
וּצְפִנָּתֶם וּשְׁמַרְתֶּם זֶה אוֹצַר זְהַבְכֶם,
וְהָיָה לְכַלְכֵּל בּוֹ לְבַבְכֶם.
וְאִם כְּבֵדִים בְּחוֹבוֹת יְצָאתֶם,
וַעֲנִיִּים —
וְשַׁבְתֶּם עֲשִׁירִים וּנְקִיִּים —
הוֹ, נִמְקֵי הַחשֶׁךְ וּרְקִבֵי הָאֶמֶשׁ,
הִתְפַּלְּלוּ לַשֶּׁמֶשׁ, לַשֶּׁמֶשׁ!

וּרְטֻבֵי טַל־אוֹרוֹת לַאֲחֵיכֶם
תָּשׁוּבוּ —
וְרָטְבוּ מִכֶּם וְיָנוּבוּ;
וְאִישׁ אֶל־בֵּית אָבִיו וְאִישׁ
אֶל־בֵּית אָחִיו

תָּבִיאוּ נָא בְּשׂוֹרַת הַמֶּרְחָב.
וִיצָאתֶם וּזְרַעְתֶּם מִסָּבִיב
אֶת־אוֹרְכֶם —
וְנָגַהּ עַל־רֹאשׁ כָּל־בְּנֵי דוֹרְכֶם;
וְיָרַד וּמָצָא בַּמַּרְתֵּף הָאָפֵל
אַחֵיכֶם הַדָּךְ וְהַשָּׁפֵל,
וְרָעַד עַל־לִבּוֹ הָאוֹר וְהִתְרַפֵּק,
וְחֶרֶשׁ עַל־לִבּוֹ יִתְדַּפֵּק:
„קוּם, אָחִי, הִתְפַּלֵּל — יֵשׁ מָקוֹם
לִתְפִלָּה,
יֵשׁ מָקוֹם לִתְקוָה — הוֹחִילָה!" —
וְקָם וְהִתְנַעֵר אַחֵיכֶם בֶּן־אָמֶשׁ —
וְצָמֵא לַשֶּׁמֶשׁ, לַשֶּׁמֶשׁ!

וְאִם־תִּהוּ בְקַשְׁתֶּם אוֹר־שֶׁמֶשׁ
לָעַיִן —
צְאוּ וּבְרָאוּהוּ מֵאָיִן!
חִצְבוּהוּ מִסֶּלַע, מִצּוּרִים נַקְרוּהוּ,
מִפְּנוֹת לְבַבְכֶם מִשְׁכוּהוּ!
וְחַי אֵל הָאוֹר, כִּי־כַאֲשֶׁר יֶחְשַׁף
כֵּן יִפְרֹץ וְלָעַד לֹא־יֵאָסֵף;
וְגַם־נִדָּחֵיכֶם יָקוּמוּ וָבָאוּ
וַאֲלֵיכֶם אֶת־נַפְשָׁם יִשָּׂאוּ,
וּבְחֵיקְכֶם יַנִּיחוּ אֶת כָּל־גַּעְגּוּעֵיהֶם
הַקְּדוֹשִׁים — וּמְסָרוּם לִבְנֵיהֶם,
וְדוֹרוֹת לַדּוֹרוֹת יַנְחִילוּ וְיִצּוּ:
חָיוּ, עִבְדוּ הַרְבֵּה וְקַוּוּ!
הוֹי, גְּמוּלֵי מֵחְשָׁךְ, עַתִּיקֵי מֵאָמֶשׁ —
תְּלוּ שֶׁמֶשׁ עַל־רֹאשְׁכֶם, תְּלוּ שָׁמֶשׁ!

קישינוב, כ"ד סיון תרס"ג.

עמוד של „עם שמש" בכתב־יד

הערות ומקורות

עמוד 63: „פרעות באין מפריע" — מזכרונותיו של הד"ר י. ש. מוצ'ניק
תירגם מרוסית ד. וו. לפי: «Бессарабское слово» גליון 1177, מיום 7.4.1928. (נמצא בספריה הלאומית, ירושלים).

עמוד 64: „המזימה השטנית" — מאת נ. מ. רויטמן
תירגם מאידיש ד. וו. לפי: „אונזער צייט" בקישינוב, גליון 1682, שהופיע ליום אחרון של פסח תרפ"ח — 12.4.1928 — במלאות 25 שנה לפרעות. (נמצא בארכיון העבודה, תל־אביב).

עמוד 67: מזכרונות יוסף רבינוביץ
— לפי הספר: יוסף רבינוביץ, בהוצאת הסתדרות הפועלים החקלאים, תל־אביב, תשט"ז.

עמוד 75: „עם ח. נ. ביאליק בקישינוב", מאת י. ברמן
— לפי הקובץ „בסרביה", תל־אביב, תש"א.

עמוד 86: „הפרעות בקישינוב והפעולות בפטרבורג" — מאת הד"ר יעקב מ. ברנשטיין־כהן
— לפי „ספר ברנשטיין־כהן", תל־אביב, תש"ו.

עמוד 104: „משלחת יהודי קישינוב אצל פון־פלאווה" — מזכרונות העו"ד א. ש. קניגשאץ
תירגם מרוסית ד. וו. לפי: «Бессарабское слово» גליון 1177, מיום 7.4.1928.

עמוד 106: „תזכיר ועד הקהלה בקישינוב ללופוכין"
תירגם מרוסית ד. וו. לפי הספר: «Кишиневскій погромъ» בהוצאת «Освобождение» („התחיה") שטוטגרט, 1903. (נמצא בספריה הלאומית, ירושלים).

עמוד 118: „כרוז הועד הציוני בקישינוב"
— נמצא בארכיונו של ח. נ. ביאליק.

עמוד 133: „מיסמכים רשמיים מגלים"
תירגמו מרוסית / הקטע מתוך „טיימס" בלונדון — ד. וו.; יתר המיסמכים — ש. מנדל / לפי הספר: «Материалы для истории антиевр. погромов в России», том I. Петроград, 1919 (נמצא בספריה הלאומית, ירושלים).

עמוד 150 : „מנאומי עורכי הדין"
תירגם מרוסית ד. וויניצקי לפי הספר : «Речи по погромнымъ деламъ», Кіевъ, 1908 (נמצא בארכיון העבודה, תל־אביב).

עמוד 173 : „שלושה מכתבי טולסטוי"
תירגם מרוסית ד. וויניצקי לפי הספר «Кишиневъ» בהוצאת : Russisher Verlag, Berlin-Charlottenburg, 1903.

עמוד 176 : „על הפרעות בקישינוב" למ. גורקי
— כנ"ל.

עמוד 186 : „יועץ החצר גורייב מאשים את השלטונות"
תירגם מאידיש ד. וויניצקי לפי : „אונזער צייט" בקישינוב, גליון 1682, שהופיע ליום אחרון של פסח תרפ"ח. (נמצא בארכיון העבודה, תל־אביב).

עמוד 188 : „דבר האב יוהאן הקרונשטאדטי"
תירגם מרוסית ש. מנדל לפי הספר : «Материалы для истории антиевр. погромов в России», том I. Петроград, 1919 (נמצא בספריה הלאומית, ירושלים).

עמוד 190 : „הד הפרעות בארצות הברית"
תירגם מאנגלית ראובן אבינועם לפי הספר : "The Voice of America on Kishineff", edited by Cirus Adler. Philadelphia, 1904
(נמצא בארכיון העבודה, תל־אביב).

עמוד 278 : „יזכרו־נא!"... — מאת זלמן רוזנטל
תירגם מאידיש ד. וויניצקי לפי : „אונזער צייט" בקישינוב, גליון 1682, שהופיע ליום אחרון של פסח תרפ"ח. (נמצא בארכיון העבודה, תל־אביב).

רשימת התמונות

א' — ליד קבר אביה. צילום — בשער הספר

ב' — למחרת פרעות קישינוב ב־1903. העתק מציור שמן של א ב ל פ א ן. נמצאה בארכיון האיגוד העולמי של יהודי בסרביה, תל־אביב — בשער הספר

ג' — ח. נ. ביאליק. צילום משנת תרס"ג
— אחד־העם (אשר גינזבורג). צילום משנת תרס"ג — אחרי עמוד 14

ד' — "למתים על קידוש השם בקישינוב" — העתק מציור של אפרים משה ליליין — אחרי עמוד 14

ה' — הבית השדוד. בית מספר 13 ברחוב האסיאתי. צילום — אחרי עמוד 30

ו' — ליד בית שדוד. צילום
— בית מספר 18 ברחוב סטברייבסקיה, שבו נהרגו אחדים באכזריות נוראה — אחרי עמוד 30

ז' — קבוצת חללים ילדים. צילום
— קבוצת חללים מבוגרים. צילום — אחרי עמוד 46

ח' — חללי הפוגרום בחצר בית הקברות. צילום
— חללי הפוגרום באוהל הטהרה. צילום — אחרי עמוד 46

ט' — הקדוש קאפיל קיינרסקי. צילום — אחרי עמוד 78

י' — "נקמת ילד קטן עוד לא ברא השטן"... צילום
— גוילי ספרי־תורה קרועים בבית הכנסת "למנריה". צילום — אחרי עמוד 78

י"א — הד"ר יעקב מ. ברנשטיין־כהן. צילום משנת תרס"ג
— נ. סוקולוב. צילום — אחרי עמוד 94

י"ב — הפצועים בעת הפרעות. צילום — אחרי עמוד 94

י"ג — הארונות שבהם אספו את חללי הפוגרום. צילום
— הארונות שבהם הושמו ספרי התורה הקרועים. צילום — אחרי עמוד 110

י"ד — הוצאת ספרי התורה לקבורה מביהכ"נ "למנריה". צילום — אחרי עמוד 110

ט"ז — מצבת־זיכרון על המערה שבה הוטמנו ספרי התורה הקרועים. צילום. (הכתובת שהיתה חרותה על המצבה לוכלכה בזמן האחרון בצבע שחור ואינה ניתנת יותר לקריאה) אחרי עמוד 126

ט"ז — לוחות זיכרון לקדושי קישינוב שהותלו בבתי הכנסת. העתק אחרי עמוד 126

י"ז — המרצחים: יוצר הפוגרום בקישינוב, שר הפנים ברוסיה — פון פלאווה. צילום
— מחולל הפוגרום בקישינוב — פאבלאקי קרושבן. צילום
— שר הפלך בבסרביה — פון־ראאבן. צילום אחרי עמוד 142

י"ח — קדוש־גיבור פנחס דאשבסקי, שהתנקש בחיי פ. קרושבן. צילום
— בית־הכנסת "הוצילובקה" שבו נענה ונהרג השמש בשעת הגנתו על ארון־הקודש. צילום אחרי עמוד 142

י"ט — המקטרגים על השלטונות: עורכי הדין מ. מ. וינאבר, ה. ב. סליוזברג, א. א. גרוזנברג. צילומים אחרי עמוד 158

כ' — קבוצת פרקליטים ועתונאים בקישינוב. צילום אחרי עמוד 158

כ"א — תגובות אנשי־שם: ל. נ. טולסטוי, מ. גורקי וו. קורולנקו, תאודור רוזוואלט — נשיא ארה"ב. צילומים אחרי עמוד 174

כ"ב — רשימת הרוגי הפוגרום אחרי עמוד 174

כ"ג — משפחה עברית — אפלבוים — אחרי הפוגרום. צילום
— ועד העזרה לנפגעי הפרעות בראשותו של הד"ר י. ש. מוצ'ניק. צילום אחרי עמוד 190

כ"ד — יתומי קישינוב עם י. בלקינד. צילום אחרי עמוד 190

★

צילומי הפרעות לקוחים מתוך האלבום, מתנת הגב' רחל טשקר מקישינוב, שהועבר לספריה הלאומית בירושלים ע"י הועד למען הספריה הלאומית בקישינוב.

★

הכתובות שעל גבי הצילומים — כתב ידו של המשורר יעקב קוטשר.

התוכן

1903—1963 / בפתח הספר / חיים שורר 3
על השחיטה / ח. נ. ביאליק 7
בעיר ההריגה / ח. נ. ביאליק 8
רחמו! / ש. פרוג 19
מכתב אל ועד הקהילה בקישינוב / ד"ר ת. הרצל 20

מעשי הדמים

ביאליק בשליחות לקישינוב / מ. אונגרפלד 25
ח. נ. ביאליק בעיר ההריגה / פסח אוירבוך 28
גביית עדות מפי נפגעי הפוגרום ע"י ח. נ. ביאליק:
בחצר ההריגה 29
החצר מספר 13 ברחוב האסיאתי 32
חצר מספר 36 ברחוב אוכטפוב 36
מפי עדים שונים 38
חצרות ורחובות עומדים על נפשם 50
איכה נהרגו נפלו / ד"ר מ. סלוצקי 60
פרעות באין מפריע / ד"ר י. ש. מוצ'ניק 63
המזימה השטנית / נ. מ. רויטמן 64

התגוננות

זכרונות / יוסף רבינוביץ 67
זכרונות / משה קירה 69

רשמים ופעולות

עם ביאליק בקישינוב / י. ברמן 75
בקישינוב אחרי הפרעות / נ. סוקולוב 87
הפרעות בקישינוב והפעולות בפטרבורג / ד"ר יעקב מ. ברנשטין־כהן . 86
משלחת יהודי קישינוב אצל פון־פלווה / א. ש. קניגשאץ 104
תזכיר ועד הקהילה ללופוכין — מרוסית: ד. ויניצקי 106
מגילת סתרים של אחד־העם / שמעון דובנוב 111
כרוז אגודת הסופרים העברים 113
כרוז הועד הציוני בקישינוב 118

כרוז קבוצת סטודנטים יהודים 122
אצבע ההיסטוריה / ג. סירקין 124
מעשה הנקם של פנחס דאשבסקי 125

השלטונות על ספסל הנאשמים

מיסמכים רשמיים מגלים — מרוסית: ש. מנדל 133
מנאומי עורכי הדין:
מ. מ. וינאבר 150
ה. ב. סליוזברג 163
א. י. גרוזנברג 168
— מרוסית: דוד ויניצקי

תגובות ברוסיה ובעולם

שלושה מכתבי טולסטוי — מרוסית: דוד ויניצקי 173
„על הפרעות בקישינוב" / מ. גורקי — מרוסית: דוד ויניצקי . . . 176
מכתבי גורקי וטולסטוי כלשונם 178
יועץ החצר מאשים את השלטונות — מרוסית: דוד ויניצקי . . . 186
דבר האב יוהאן הקרונשטאדטי — מרוסית: ש. מנדל 188
הד הפרעות בארצות הברית — מאנגלית: ראובן אבינועם . . . 190
„בית מספר „ג" / וו. קורולנקו — מרוסית: י. הר־אבן 207
יתומי קישינוב לארץ־ישראל / ד"ר ישראל קלויזנר 225
יתומי קישינוב בארץ־ישראל / ג. קרסל 234
תכנית למושבה של יהודי קישינוב / ד"ר ישראל קלויזנר . . . 237

סקירות והערכות

פרעות קישינוב ומשמעותן ההיסטורית / ב. דינור 243
„נקמת קישינוב" / ג. קרסל 260
מקישינוב עד אושוויץ / יצחק קורן 270
יזכרו־נא!.. / זלמן רוזנטל — מאידיש: דוד ויניצקי 278
אל תבכו! / לייב יפה — מאידיש: מ. סבר 281
„בארץ נכריה" / זאב ז'בוטינסקי — מרוסית: ח. רייכמן . . . 282
יבואו! / א. לייסין — מאידיש: מ. סבר 283
עם שמש / ח. נ. ביאליק 284
הערות ומקורות 287
רשימת הטבלאות 289
מאת ההוצאה 293

מאת ההוצאה

הספר „הפוגרום בקישינוב" — תחילתו מחשבה על חוברת צנועה בת 6—8 גליונות דפוס, כדי לציין את יום השנה ה ש ש י ם למאורע הטראגי ליהדות רוסיה בתחילת המאה הנוכחית. אולם, כשנגשנו לבחירת החומר ולריכוזו נוכחנו לדעת, מה עמוק המעיין ממנו באנו לשאוב ומה רב ההיקף שתפש מאורע זה בשעתו בחיי בני עמנו. ומאחר שמשמעותו ההיסטורית של מאורע זה אינה קלה גם בימינו אלה, כשדברי הסתה גלויים פורחים באויר, פולחים את החלל ולא חלפו המזימות להכחידנו אף באחדות מארצות הרווחה, ראינו חובה לספר עליו לבני דורנו זה, שרק הדים קלושים על הטבח בקישינוב הגיעו לאזניו.

גם לאחר שהיקפו של ספר זה גדל והלך והועמד על למעלה מ־20 גליונות דפוס, עלה בידינו למצות רק חלק קטן מהחומר שרוכז. ורב עוד החומר בעזבונו ההיסטורי של משוררנו הלאומי ח. נ. ביאליק, שעשה בקישינוב בשליחות היסטורית מיד לאחר הפרעות. חומר זה עדיין מחכה לגואלו.

האגוד העולמי של יהודי בסאראביה נתן דעתו, להשתתף בהוצאת החומר על ידי „בית־ביאליק" בזמן הקרוב ביותר. ותהא זו אחת החוליות במסכת ההנצחה של זכר יהדות בסראביה — תולדותיה, נכסי־רוחה, סופריה, אישיה הדגולים, מגשימי רעיון התחיה ובוני הארץ — שאליה נגשנו מזמן, עם איסוף חומר להוצאת „ספר יהדות בסאראביה", אשר נכנס לשלב־ביצוע.

בסיום דברינו אלה חובה נעימה היא לנו להביע בדרך זו את הכרתנו ותודתנו למוסדות הלאומיים, שהעמידו לרשותנו את החומר שהיה ברשותם והיו מסייעים עיקריים להגשמת רעיוננו ולביצוע נאה של הספר „הפוגרום בקישינוב", המוגש בזאת לקורא; הלא הם: „בית ביאליק", הספריה הלאומית בירושלים וארכיון העבודה בתל־אביב.

האיגוד העולמי של יהודי בסאראביה
הועד המרכזי בתל־אביב

מחירים מוזלים לספרים שהופיעו בהוצאות יוצאי בסרביה

המחיר עם המשלוח

א. האיגוד העולמי של יהודי בסרביה

1. יהודי קישינוב / יצחק קורן — 264 עמ' — 3 ל"י
2. פרקי בסרביה — מאסף / בעריכת ל. קופרשטיין וי. קורן — 140 עמ' — 1 ל"י
3. מנחה ליעקב פיכמן בן השבעים/ ערך וליקט ל.קופרשטיין — 28 עמ' — 1 ל"י
4. מנחה לר' י. ל. הכהן מימון — בגבורות / בעריכת ל. קופרשטיין 108 עמ' — 1 ל"י
5. פרקים על יהודי בסרביה, קובץ — 44 עמ' — 1 ל"י
6. פשט (פירושים אויף יידישע שרייבער) / יעקב באטאשאנסקי 339 עמ" — 5 ל"י
7. רעגנבויגן (זכרונות, עסייען, לידער) / יעקב פיכמאן) — 350 עמ' — 5 ל"י
8. קריה לבנה — ווייסע שטאָט /אפרים אויאַרבאך — 134 עמ' — 4 ל"י

ב. הועד להוצאת כתביהם של סופרים עברים בבסרביה

1. רשפים בערבה — שירים / מרדכי גולדנברג (הקדים ב. י. מיכלי) 206 עמ' — 2 ל"י
2. הטחנה העתיקה — סיפורים / מרדכי גולדנברג (הקדים ק. א. ברתיני) — 208 עמ' — 2 ל"י
3. אנשים ורגבים — סיפורים / זלמן רוזנטל (תרגם ז. אגרת, הקדים יעקב פיכמן) — 192 עמ' — 2 ל"י
4. בלדות מנוף הילדות — שירים / אליהו מייטוס — 162 עמ' — 1 ל"י
5. מראות על האפר — שירים / ק. א. ברתיני) — 140 עמ' — 2 ל"י
6. שי לשלמה — קובץ דברים על ש. הלל"ס ליובל השמונים שלו בעריכת ק. א. ברתיני ואליהו מייטוס — 124 עמ' — 1 ל"י
7. דוד ומיכל — שיר חזיון תנ"כי / א. ל. יגולניצר (הקדים דב סדן) 226 עמ' — 2 ל"י
8. ביגוני בין השמשות — שירים /יעקב קוטשר (הקדים ק. א. ברתיני) 138 עמ' — 1 ל"י
9. יעקב פיכמן בשיר ובמסה / ב. י. מיכלי — 106 עמ' — 1 ל"י
10. בין שיני הגלגל — סיפורים / ה .הוכמן (הקדים ב. י. מיכלי) 124 עמ' — 1 ל"י
11. „על אדמת בסרביה" — קובץ — 270 עמ' — 4 ל"י

בהזמנות לפנות: איגוד עולמי של יהודי בסרביה, רחוב החשמל 21, ת. ד. 1217, טלפון 64992, תל-אביב.